

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ENDÜSTRİYEL TASARIM TARİHİ PERSPEKTİFİNDE
TÜRKİYE’DE KULLANILAN KATI YAKITLI TAŞINABİLİR SOBALAR
VE KONFOR İLİŞKİSİ

DOKTORA TEZİ
Candan SEZGİN GÜLÜNAY

Endüstriyel Tasarım Ana Bilim Dalı
Endüstriyel Tasarım Doktora Programı

Tez Danışmanı: Prof. Önder KÜÇÜKERMEN

AĞUSTOS 2023

**ENDÜSTRİYEL TASARIM TARİHİ PERSPEKTİFİNDE
TÜRKİYE’DE KULLANILAN KATI YAKITLI TAŞINABİLİR SOBALAR
VE KONFOR İLİŞKİSİ**

DOKTORA TEZİ

Candan SEZGİN GÜLÜNAY

Endüstriyel Tasarım Ana Bilim Dalı

Endüstriyel Tasarım Doktora Programı

Tez Danışmanı: Prof. Önder KÜÇÜKERMEN

AĞUSTOS 2023

Candan SEZGİN GÜLÜNAY tarafından hazırlanan,

**ENDÜSTRİYEL TASARIM TARİHİ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE’DE
KULLANILAN KATI YAKITLI TAŞINABİLİR SOBALAR VE KONFOR
İLİŞKİSİ** adlı bu tezin doktora tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Önder KÜÇÜKERMEN

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Endüstriyel Tasarım Anabilim Dalında
Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Önder KÜÇÜKERMEN :

Üye : Prof. Dr. Gülname TURAN :

Üye : Prof. Dr. Saniye Meltem ŞEN :

Üye : Doç. Dr. Ayşe COŞKUN :

Üye : Doç. Dr. Abdüsselam Selami ÇİFTER :

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna
uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Sevgili babamın aziz anısına,

ENDÜSTRİYEL TASARIM TARİHİ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE’DE KULLANILAN KATI YAKITLI TAŞINABİLİR SOBALAR VE KONFOR İLİŞKİSİ

ÖZET

Bu tezde, Sanayi Devrimi ile Avrupa ve Amerika’da gerçekleşen seri üretim sonucu daha fazla insan için erişebilir hale gelen ve hızla yaygınlaşan katı yakıtlı taşınabilir soba kullanımı Türkiye özelinde ele alınmış, sobanın Türkiye’de kullanıcılara sağladığı konforun ne zaman, nasıl ne şekilde ve ne oranda gerçekleştiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, doğrudan ya da dolaylı olarak insanın beş duyusuna aynı anda hitap edebilen sobanın, Türkiye’de insan hayatında taşıdığı önem ve değerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Sobayla yaşanan deneyimlerin öğrenilmesinin, sobaların geçmişten günümüze nasıl kullanıldığı ve nelere katkı sağladığının bilinmesinin, geleceğe yönelik ısıtma planlamaları ile bu alanda yapılacak ürün ve mekân tasarımlarına yol gösterici olacağı düşünülmüştür.

Katı yakıtlı sobanın 19. yüzyılın ilk yarısında Türkiye’ye gelişi ve kullanılmaya başlanmasıyla birlikte sağladığı konfor, sanayi ve teknolojiye kaydedilen ilerlemeler, dönüşen yaşam biçimi, değişen yaşam alanları, sosyo-ekonomik yapı ve sosyo-kültürel eğilimler paralelinde gözlemlenmiştir.

Elde edilen veriler ışığında sobanın sadece ısı konfor sağlamakta kullanılmadığı, farklı yönlerden değerlendirildiği ve böylelikle katı yakıtlı taşınabilir sobalardan birleşik-bütüncül konfor elde edildiği görülmüştür.

Nesneyi var eden tüm bileşenleri kendinde barındıran soba, bağlantılı olduğu her bir alanda ayrı bir araştırma, inceleme ve geliştirme konusu olarak ele alınabilecek potansiyel taşımaktadır. Bu geniş yelpazede tezin kapsamı sobanın yaşama konfor sağlayan yönleriyle sınırlandırılmıştır. Araştırma boyunca sobanın kullanıldığı saraylar, kamu binaları, askeri binalar, köşkler, kasırlar, şehir, köy ve kasaba evlerinde incelemeler yapılmıştır.

Örnekler verilerek işlenen konuların ardından tez son bölümde, kaliteli, güvenli, erişilebilir, sürdürülebilir, insan ve çevre dostu soba tasarımının, günümüzde ve gelecekte bütüncül konforun arttırılmasına sağlayacağı katkı ile bu doğrultuda önerilen ve yapı taşı olabilecek kriterler tartışılarak sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Isıtma, Anadolu, sanayi devrimi, konfor, katı yakıtlar, ısıtma araçları, ısıtmanın tarihi, taşınabilir sobalar, soba çeşitleri, soba imalatçıları, tasarım tarihi, kültürel etkileşim, Avrupa normu, istihdam, dekorasyon, ritüel, günlük yaşam pratikleri, çağdaş tasarımlar.

IN THE PERSPECTIVE OF INDUSTRIAL DESIGN HISTORY SOLID FUEL PORTABLE STOVES USED IN TURKIYE AND COMFORT RELATIONSHIP

SUMMARY

In this thesis, the use of solid fuel portable stoves, which became accessible to more and more people as a result of mass production in Europe and America with the Industrial Revolution, and which rapidly became widespread, is examined in the specific case of Turkey, and it is tried to reveal when, how, in what way and to what extent the comfort provided by the stove to users in Turkey was realized. In the research, it is aimed to determine the importance and value of the stove, which can directly or indirectly appeal to the five senses of human beings at the same time, in human life in Turkey. It is thought that learning the experiences with stoves, knowing how stoves have been used from past to present and what they have contributed to, will guide future heating plans and product and space designs to be made in this field.

The arrival of the solid fuel stove in Turkey in the first half of the 19th century and the comfort it provided with its introduction have been observed in parallel with advances in industry and technology, transforming lifestyles, changing living spaces, socio-economic structure and socio-cultural trends. In the light of the data obtained, it has been seen that the stove is not only used to provide thermal comfort, but also evaluated from different aspects and thus, combined-integrated comfort is obtained from solid fuel portable stoves.

The stove, which contains all the components that make the object exist, has the potential to be handled as a separate subject of research, examination and development in each field it is related to. In this wide range, the scope of the thesis is limited to the aspects of the stove that provide comfort to life. During the research, palaces, public buildings, military buildings, mansions, pavilions, city, village and town houses where stoves were used were examined. Following the topics covered by giving examples, the thesis is concluded in the last chapter by discussing the contribution that quality, safe, accessible, sustainable, human and environmentally friendly stove design will provide to increase holistic comfort today and, in the future, and the criteria that can be recommended and building blocks in this direction.

The introduction of the stove in Turkey coincided with the period when it was made portable and spread all over the world with the Industrial Revolution. During the Ottoman period, except for a small number of experimental domestic stoves produced by a few local initiatives, and a small number of cast iron stoves manufactured in shipyards and schools, imported stoves were used in the palace and cities, and sheet metal stoves manufactured by local craftsmen were used in low-income groups and rural areas.

The stove manufacturing that the Turkish Republic inherited from the Ottoman Empire continued in the street of workshops and shops called “Sobacılar Bazaar” or “Sobacılar Sokağı” (stove-makers' bazaar), especially in cities with harsh winters, where tradesmen whose job it was to make tin stoves and braziers worked together.

As in the Ottoman period, the local business of making and selling stoves and accessories was carried out by artisan craftsmen, most of whom had learned how to make copper, brass or tin braziers from childhood and inherited the profession from their fathers.

The stoves manufactured in workshops on Sobacılar Bazaar or in the neighborhoods were lightweight stoves made of tin that were practical to use, easily portable, used cheap fuel such as wood and dung, which burned easily compared to coal. These stoves, which did not have a long lifespan, were preferred by the people in the Republican period, just as they were in the Ottoman Empire, because they were cheap and practical at the same time.

In the Turkish Republican period, the first cast iron stoves were started to be manufactured in 1925 by the Şakir Zümre Factory in İstanbul. After the 1950s, production of the cast iron stoves continued in Eskişehir and the products of entrepreneurs who established factories in big cities, reached the user with many campaigns, with the promise of price discounts, high comfort, comfort and efficiency.

Humans have always sought comfort in various forms: cozy living spaces, comforting food, supportive relationships, tools to help and facilitate tasks, and soothing environments. The stove is at the center of this search for comfort. It is known that the two main benefits of the stove since its invention are heating and cooking. However, in many civilizations over time, the stove has had wide expansions, structured around these two basic features, enriching life in physical, spiritual, sensory, literary, hierarchical, social, economic and aesthetic terms. For this reason, the stove is one of the few items that provide a holistic, unified, multi-faceted comfort in human life. The feeling of comfort arises from the needs or desires that the person expects to be fulfilled while in the integrity of body, mind and spirit. Holistic comfort is achieved when all these needs or desires are met with a sense of satisfaction in the integrity of body, mind and spirit. Although comfort has not been named as a word, it has been a state of feeling and thought that implies safety, ease and comfort that has been sought, reached and developed since the wild societies.

According to the data described in a study conducted by the American Society of Heating in 1966, thermal comfort is defined as follows: "A sedentary person who is naked in an environment between 29 and 31°C and clothed in an environment between 23-27 °C is at an equilibrium temperature where he does not feel hot or cold and feels comfortable.

From the 1950s to the present day, every innovation and development applied to the stove is aimed at increasing comfort. In notices and advertisements, the customer is often promised that the relevant model will provide more comfort.

The comfort content of stoves, which initially focused on color, model, strong heating and the ability to burn anything, has now become more and more about saving fuel, not polluting the air, smokeless combustion, complete combustion, efficiency, pocket and environmentally friendly clean product promises in line with the advances made in stove production technology, design and fuel improvement.

Therefore, comfort is no longer an unfilled marketing word that is constantly used as before, but a content in which the different technical aspects of the stove are listed in detail, the conditions under which it will be used are determined, the KW calculation suitable for the square meter is made, its tightness is proven, its performance values

are explained, and then the pleasure and socialization it will provide is emphasized. As development progresses and innovations increase, the word "comfort" comes to encompass even more details and content, and the content carried by comfort becomes stronger.

Unless the technological infrastructure can be combined with aesthetic, ergonomic, design that arouses the desire to buy, it will take a long time to reach European or developed country standards in manufacturing. The most important reasons for this delay are the high investment and production costs in the production of stoves in accordance with European norms, the demand of users for cheap stoves in all conditions, the concern that there will not be enough buyers for design products, and the concern that the order to which the market is accustomed will be disrupted.

In the world where natural gas resources are predicted to be exhausted before 2080, it is accepted as a fact that the use of solid fuel stoves will continue in the future, unless other alternative fuels are found or micro fuels are developed and used in heating. For this reason, it is an urgent necessity to prevent the use of low-quality stoves for the sustainability of human health and the ecosystem in solid fuel stoves, whose existence seems to last for many more years under ordinary conditions. As long as the production that appeals to all budgets continues, the threat to human life, living life and environmental health posed by low-quality stoves with high carbon emissions and the risks they carry will continue.

Keywords: Heating, Anatolia, Industrial Revolution, comfort, solid fuel, heating devices, history of heating, types of stoves, portable stoves, stove producers, design history, cultural effects, European norm, employment, decoration, rituals, daily life practices, contemporary design

ÖNSÖZ

Bir sanat ve mimarlık tarihçisi olarak Endüstriyel Tasarım Bölümü'nde hazırlamış olduğum bu tezde katı yakıtlı taşınabilir sobalar, Türkiye'nin teknoloji, tasarım, imalat, ticaret ve tüketim tarihinde önemli yer edinmiş, günlük hayatın içinde etkin bir ürün grubu olarak seçilmiş; Türkiye'ye girdiği 19. yüzyıldan günümüze kullanıcılara sağladıkları konfor yönünden incelenmiştir.

Konuyu bana tez konusu olarak seçmeyi düşündüren sebep, 1996- 2016 yılları arasında, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı'nda tarihi ısıtma ve endüstri araçları koleksiyonundan sorumlu bulunduğum dönemde, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi saray, köşk ve kasırlarında kullanılmış, yerli ya da yabancı sayısız tasarıma sahip çok çeşitli ısıtma aracını yerinde inceleme ve tanıma imkânını bulmuş olmamdır.

İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda 1999 yılında kurmuş olduğum Seramik Soba Restorasyon Atölyesi'nde süren çalışmalar sırasında farklı marka ve modellerdeki çini sobaların yapısı ve işleyişini yakından görerek bunlara dair yaptığım araştırmaların yanında, koleksiyonda mevcut çeşitli demir soba tiplerini tanımış olmak, zamanında yaşanan mekanlarda ısı konforunun sağlanabilmesi için gösterilen çabanın büyüklüğünü kavramama yardımcı olmuştur.

Bu süreçte Türkiye'de katı yakıtlı sobaların tasarım, üretim, dağıtım ve kullanımlarına ilişkin çokça soru ortaya çıkmış, geçen zamanda neyin nasıl olduğuna, olmadığına ya da olamadığına ilişkin cevap arayışları bu tez çalışmasının konusunu oluşturmuştur. Araştırma sonunda elde edilen bulgular birleştirilmiş ve katı yakıtlı soba çeşitleriyle sağlanan konforun iyileştirilmesi ve arttırılmasında gelecek için bir grup öneri davranış kriteri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tez, sahip olduğu içerikle katı yakıtlı ısıtma araçlarının Türkiye'deki geçmişine ilk kez tarih dizimli toplu bir bakış sağlarken geçmişten günümüze ürün sahibi devletler arasında süregelen teknolojik, ticari, ekonomik ve estetik yarışı da katı yakıtlı sobalar üzerinden ürün örnekleriyle ortaya koyan niteliktedir.

Tezin endüstri arkeolojisi, materyal kültürü, tasarım tarihi ve ilgili alanlarda araştırma yürütenler ile günümüz tasarımcıları için ufuk açıcı olmasını diler, araştırma aşamasında kolaylık sağlayan tüm kişi ve kuruluşlar ile başta danışman hocam Sayın Prof. Önder Küçükerman olmak üzere katkı sunan kıymetli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Candan Sezgin Gülünay

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	iii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xi
SEMBOL ve KISALTMALAR	xv
ŞEKİL LİSTESİ	xvii
1.GİRİŞ	1
1.1.Amaç ve Kapsam	1
1.2.Yöntem.....	3
1.3.Anadolu Coğrafyasında Katı Yakıtla Isınmanın Kısa Tarihi ve Dayandığı Temeller.....	4
2.SANAYİ DEVRİMİ YILLARININ YAŞAM ve ÇALIŞMA MEKÂNLARINDA ISIL KONFORUN SAĞLANMASINA YÖNELİK YENİLİKLER	11
2.1. Konfor Kavramı ve Sanayi Devrimi Yıllarında Konforun Algılanma Biçimi....	18
2.2. Sanayileşme Döneminde Avrupa ve Amerika’da Isıl Konfor Sağlayan Yeni Yakıt, Yöntem ve Araçlar	24
2.3. Sanayileşmeden Etkilenen Osmanlı Kentlerinde Konut, Bina, Mekân Kullanımında Yenilikler ve Konforun Takdimi.....	29
2.3.1. Osmanlı Sanayileşmesi ve Yaşamı Dönüştüren Etkileri.....	29
2.3.2. Yeni Üretim Biçimi ve Ürün Niteliğinde Değişim	32
2.3.3. 19. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Konutların Durumu ve Yeni Binalara Bakış	39
2.3.4. Osmanlı Dönemi İç Mekânlarında Konforun Görünürlüğü ve Isıl Konfor Araçları.....	43
2.4. Cumhuriyet Döneminde Modernite, İç Mekân ve Konfor.....	47
2.5. Sanayi Devriminden Günümüze Türkiye’de Katı Yakıtla Isınmada Kullanılan Yöntemler, Araçlar ve Yakıt Tipleri	56
2.5.1. Katı Yakıtlı Isıtma Yöntem ve Araçları	56
2.5.1.1. Ocak	56
2.5.1.2. Mangal	58
2.5.1.3. Tandır	63
2.5.1.4. Külhan	67
2.5.1.5. Şömine	69
2.5.1.6. Soba.....	70
2.5.1.7. Kalorifer	72

2.5.1.8. Diğer Mekân Isıtma Yöntemleri	74
2.5.1.9. Isıtma Araçları İçin Üretilmiş Yardımcı Aksesuarlar	77
2.5.2. Türkiye’de Isınma Amaçlı Kullanılan Katı Yakıt Tipleri, Yakıtın Üretimi ve Temini	80
3. TÜRKİYE’DE KATI YAKITLI TAŞINABİLİR SOBANIN KONFOR SAĞLAYICI OLARAK KULLANIMI	90
3.1. Sanayi Devrimi Yıllarında Türkiye’de Pazara ve Kullanıma Girmiş Katı Yakıtlı Taşınabilir İthal Soba Çeşitleri	90
3.1.1. Lüks Isınma Araçları: Seramik (Çini) Sobalar	92
3.1.2. Demir Kömür Sobaları.....	100
3.1.3. Demir Yemek Sobaları ve Kuzineler	104
3.1.4. Seyyar Sahra Fırınları	111
3.1.5. Konutlarda Hamamdan Banyoya Geçiş ve Banyo Sobaları	112
3.1.6. Sera Isıtmasında Demir Çiçek ve Turfanda Sobaları.....	113
3.2. Osmanlı Döneminde İç Mekânda Soba Kullanımı	114
3.2.1. Hanedan Saraylarında, Köşk ve Kasırlarda	114
3.2.2. Ekâbir Konaklarında ve Halkın Evinde	119
3.2.3. Devlet Daireleri ve Hizmet Binalarında.....	119
3.2.4. Halka Açılan Yeni Avrupalı Mekanlarda	122
3.2.5. Trenlerde ve Gemilerde	123
3.2.6. Köy ve Kırsaldaki Evlerde.....	126
3.3. Osmanlı Döneminde Yabancı ve Yerli Soba Üreticileri, Aracılar, Dağıtımıcılar ve Satıcılar.....	127
3.4. Erken Cumhuriyet Döneminde Soba Üreticileri Aracılar, Dağıtımıcılar ve Satıcılar	141
3.4.1. Yerli Soba İmalatında Atölyeden Fabrikaya Geçiş Süreci	143
3.4.2. Cumhuriyet Döneminin Fabrika Ölçeğindeki İlk Yerli Soba İmalatçısı: Şakir Zümre Soba Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikası	146
3.4.3. Devlet Eliyle Soba Üretme Düşüncesi: Kombine Fabrikalar Projesi.....	149
3.5. 1950’lerden Günümüze Türkiye’de Taşınabilir Katı Yakıtlı Soba İmalatçıları ve İmalatın Konfor Beklentisine Cevabı	151
3.5.1. Yerel Bireysel Mikro Ölçekli Zanaatkar Atölye Ürünleri	160
3.5.2. Küçük Ölçekli İşletme Ürünleri.....	163
3.5.3. Fabrikaya Sahip, Seri Üretim Yapabilen Orta Ölçekli İşletme Ürünleri....	167
3.6. Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Kullanılan Katı Yakıtlı Taşınabilir Soba Çeşitleri / Yakıtı Göre Sınıflama.....	169
3.6.1. Odun ve Biokütle Yakıt Yakılabilen Sobalar	171
3.6.1.1. Saç Sobalar.....	171
3.6.1.2. Kovalı Saç Emaye Sobalar.....	172

3.6.1.3. Saç Banyo Sobaları	172
3.6.1.4. Saç Yufka Sobaları.....	173
3.6.1.5. Saç Kuzineler	173
3.6.1.6. Saç Bahçe Sobaları.....	174
3.6.1.7.Kamp- Karavan Sobaları.....	175
3.6.2. Odun + Bio Kütle Yakıt + Kömür Yakılabilen Sobalar	175
3.6.2.1. Seramik (Çini) Sobalar.....	175
3.6.2.2. Döküm Sobalar	176
3.6.2.3. Tuğlalı Döküm Sobalar	177
3.6.2.4. Turbo (Çift Yanmalı) Döküm Sobalar	177
3.6.2.5. Döküm Banyo Sobaları	178
3.6.2.6. Döküm Kuzineler	178
3.6.2.7. Tuğlalı Döküm Kuzineler	179
3.6.2.8. Demir- Çelik Kat Kalorifer Sobaları.....	179
3.6.2.9. Sanayi Tipi Kalın Saç Fanlı Sobalar	180
3.6.3. Pelet Yakabilen Saç ve Döküm Sobalar	181
3.7. Katı Yakıtlı Taşınabilir Sobalarda Bütüncül Konforun Arttırılmasına Yönelik Güncel Uygulamalar	183
4. ÇOK YÖNLÜ KONFOR NESNESİ OLAN SOBANIN BİREY VE TOPLUM YAŞAMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	188
4.1. Isıl Konfor Aracı ve Kış Ritüellerinin Öznesi Olarak Soba.....	188
4.2. İç Mekân Tasarımında Dekorasyon Ögesi Olarak Soba.....	193
4.3. Hiyerarşik Ayrım Nesnesi, İmaj ve Prestijin Simgesi Olarak Soba	197
4.4. Sosyal Ortam Oluşturma Kabiliyetiyle Sosyalleşme Nesnesi Olarak Soba	202
4.5. Konfor Vaat Eden Reklamlarda Soba	204
4.6. Türk Edebiyatı ve Türk Resminde Soba	208
4.7. Koku, Ses, Seyir ve Temas Yönüyle Soba.....	216
4.8. Konfor Sağlayan Sobanın Korkutan Yüzü: Yangınlar ve Zehirlenme	217
4.9. İş Kollları Oluşturan, İstihdamı Destekleyen Yönüyle Geçim Kapısı Soba.....	221
4.10. Olağanüstü Durumlarda Acil Yardım Aracı Olarak Soba	222
5. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	224
KAYNAKLAR.....	237
KRONOLOJİK SEÇME OLAYLAR DİZİNİ.....	250
SÖZLÜK.....	255
ÖZGEÇMİŞ	

SEMBOL ve KISALTMALAR

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
M.Ö.	: Milattan Önce
ASHRAE	: Amerikan Society of Heating The American Society of Heating, Refrigerating and Air-Conditioning Engineers
ET	: Effective Temperature / Etkili Sıcaklık
AMKT	: Sadaret Mektubî Kalemî
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
MV	: Meclis-i Vükelâ
TKİ	: Türkiye Kömür İşletmeleri
MTA	: Maden Tetkik Arama
CE	: Conformité Européenne / European Conformity/ Avrupa Uygunluğu
EN	: European norm / Avrupa normu
PM	: Partiküler madde
CO	: Karbon monoksit
LNG	: Liquefied Natural Gas / Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
CEN	: The European Committee for Standardization / Avrupa Standardizasyon Komitesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurum

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1: Taşınabilir Ocak – Keban / Pulur, M.Ö. 3000.....	6
Şekil 1.2: Taşınır korluk örnekleri / Boğazköy Yamaç Evi, M.Ö. Geç 3000	7
Şekil 1.3: Taşınır Ocak Örnekleri / Kayseri Kültepe	7
Şekil 1.4: Üst Çizim: Ateş Fırını. Özgüç, Kültepe-Kaniş	7
Şekil 1.5: Sagalassos Neon Kütüphanesinin doğusundaki kazılarda bulunan odaya kurulmuş ocak düzeneğinin önden görünümü. M.S. 6.yüzyıl.	9
Şekil 1.6: Anadolu Selçuklularının hüküm sürdüğü bugünkü Tokat şehri yakınlarındaki Komana yerleşiminde bulunan tandır tipi bir ocak yapısı.....	10
Şekil 2.1: Buz Manzarası. Hendrick Avercamp. 1610. Staatliches Museum Koleksiyonu.....	11
Şekil 2.2: İngiltere’de Orta çağ Kalesi Bolsover Castle’de 14.yüzyıla ait bir şömine	12
Şekil 2.3: Kachelofen. Ukrayna Hutsul Haus’da 16. yüzyıldan günümüze ulaşan fırın soba.....	13
Şekil 2.4: Avrupa’dan bir duvar sobası örneği.....	14
Şekil 2.5: Duvar sobalarına ait bir iç kesit.....	14
Şekil 2.6: Rusya’da 16. yüzyıla ait bir fırın- soba örneği. Arkada duvara dayalı bölümünde uyku yeri vardır. Uyku yeri genellikle, ısınan havanın yükselmesi prensibine bağlı olarak havanın en sıcak olduğu, tavana yakın yerde oluyordu. Genellikle sobaların içinde mantar ya da ot kurutmak, dışında ise giysi ya da ayakkabı koymak için kullanılan küçük nişler bulunuyordu.	14
Şekil 2.7 Solda: Alman ressam ve grafik sanatçısı Carl SPITZWEG’in Münih’te yoksul bir şairin yaşadığı odayı resmettiği 1839 tarihli yağlıboya tablosunda soba	15
Şekil 2.8 Sağda: Grüner Kachelofen. Alman ressam Reinhard Sebastian Zimmerman ait bir tabloda fırın-soba 1857. Resimde sobanın etrafını üzerine oturulup ısınılan ahşap sekilerin çevrelediği görülmektedir. Üst tarafta ise çamaşırların kurutulduğu askılıklar yer alır.....	15
Şekil 2.9: Devrim yıllarında Amerika’da bir işçi ve ailesinin kaldığı odadan görünüm. Sağda odanın hem mutfağı hem de ısınma aracı olan mutfak sobası yer almaktadır.	17
Şekil 2.10 Solda: 1600 yıllarında Alman beş plakalı sobalarına ait döküm soba plakası.....	25
Sağda: Altı plakalı Amerikan döküm soba. 1772. Mark Bird 6-Plate Stove, PA; 35" L x 41" H x 18"W. Birdsboro Memorial Center Koleksiyonu.....	25
Şekil 2.11: 18. yüzyıl sonlarına ait bir gravürde Avrupalı bir zenginin evinde demir soba...26	
Şekil 2.12: 1876 Philadelphia Fuarında bir döküm soba standı.	27
Şekil 2.13: Amerika’da faaliyet gösteren döküm soba imalatçılarından Abraham Cox Stove Company’ye ait soba fabrikasının görünümü 1900..	27
Şekil 2.14: 1909 yılında Fransa Nancy’de düzenlenen uluslararası fuarda, zengin çeşitli döküm sobaların sergilendiği soba standı.....	28
Şekil 2.15: Fransız seyyar ayak sobası. 18.. yüzyıl sonu	28

Şekil 2.16: Merkezi Almanya Podersam'da L&C Hardmuth firmasının 1902 tarihli sanat-zanaat ve sanayii buluşturan soba kataloğunda Barok ve Ampir üslubunda tasarlanarak üretilmiş seramik soba örnekleri	34
Şekil 2.17: Aynı firmaya ait katalogda dönemin moda üslubu Art Nouveau etkili tasarımlarıyla porselen plaka kaplı seramik soba örnekleri.....	35
Şekil 2.18 Solda: 1902 L&C Hardmuth seramik soba kataloğunda seramik gövde arkasına yerleştirilen döküm yakma haznesinin gösterildiği çizim	36
Şekil 2.19 Sağda: Aynı katalogda gövdesine havagazlı ısıtıcı yerleştirilmiş L&C Hardmuth seramik soba.....	36
Şekil 2.20: İstanbul Karaköy Hudud ve Sahil Genel Müdürlüğü'nün tarihi binasında kullanılmış seramik soba. Fotoğraf: Seda Özen Bilgili.....	40
Şekil 2.21: İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda 27 Şubat 1863'te açılıp 27 Temmuz 1863'de kapanan Sergi-i Umum-i Osmaniye'ye için inşa edilmiş sergi binası çizimi Gökhan Akçura Koleksiyonu.....	44
Şekil 2.22: Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Sultan II. Abdülhamid tarafından satın alınarak hediye edilen, İstanbul Gümüşsuyu'ndaki konağın iç görünümü. Konak geçirdiği yangınla ortadan kalkmış olup, bugün yerinde Park Otel bulunmaktadır.....	46
Şekil 2.23: Aynı köşkün eşyalarla dolu şömineli salonundan görünüm	46
Şekil 2.24: Sultan II. Abdülhamid'in ikamet yeri ve devletin yönetim merkezi. Yıldız Sarayı'nda Şale Köşkü giriş katında bulunan 40 numaralı müzik odasının görünümü.....	47
Şekil 2.25: 30 Mart 1956 tarihli Hürriyet Gazetesinde "Modern ihtiyaçlarımız için yüksek kalite cihazlar arz ediyoruz" ibaresiyle yayınlanmış KONFOR isimli mağazanın ilanı.....	51
Şekil 2.26: Bursa Necati Bey Kız Meslek Lisesinde eğitim amaçlı kullanılan yemek sobası.....	52
Şekil 2.27-2.28: 1940 ve 1943 yıllarına ait ilk öğretim ikinci sınıf dergilerinin kapaklarında sobayla ısınan ve sınıfta soba kuran ilkökul öğrencileri.	53
Şekil 2.29: 1940'lı yıllarda Beyoğlu'nda bir barda kullanılan emaye kaplı döküm soba.....	54
Şekil 2.30: 1950'li yıllarda bir devlet dairesinde döküm kömür sobası.....	54
Şekil 2.31: 1960'lı yıllarda İstanbul'da bir atölyede portresini yaptıran gravür sanatçısı Aliye Berger. Orta arkada boru çıkışı üçlü yapılarak mekana verdiği sıcaklık arttırılmış bir çini soba yer almaktadır.....	55
Şekil 2.32: Ocak, Topkapı Sarayı 17.yy.....	57
Şekil 2.33: Mangal. Bolsover Castle, İngiltere. 18. Yüzyıl	59
Şekil 2.34: Mangal. Aynalıkavak Kasrı, Türkiye.18. yüzyıl	59
Şekil 2.35: Avrupa'da Oryantalizmin etkili olduğu 19. yüzyılda Eklektik tarzda imal edilmiş gümüş mangal. Dolmabahçe Sarayı.....	59
Şekil 2.36: Üsküdar Hastanesinde mangalda yemek pişirenler. 19. yüzyıl sonu	61
Şekil 2.37: Solda ve ortada asker ressam Mehmet Ali Laga eskizi mutfak mangalı ve mangal semaver.....	62
Sağda 2.38: Asker ressam Hoca Ali Rıza Bey'in deseninde mutfak mangalı	62
Şekil 2.39: Cağaloğlu yokuşu başında, karlı günlerin pratik ısıtıcısı olarak içinde közüyle birlikte mangal satan seyyar mangal satıcıları..	63

Şekil 2.40: 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Asker Ressam Mehmet Ali Laga tarafından çizilmiş bir desende üzerine tandır şalı denen sofra örtüsü serili tandır sofrası (iskembi)	64
Şekil 2.41: Kırılmaç örtülü tandır damında baca, kaş ve tandır	66
Şekil 2.42: Bir hamam külhanının mimari kesiti	68
Şekil 2.43: Dolmabahçe Sarayı Selamlık Bölümünde cam ve porselen çerçeveli şömineler ile Küçükso Kasrı Kabul Odasında mermer şömine	69
Şekil 2.44: Dolmabahçe Sarayı'na 1911 yılında yerleştirilmiş Fransız yapımı sulu sistem kalorifer kazanı ve salonlara yerleştirilmiş kabartma Rokoko kıvrımlarla süslü döküm kalorifer peteği.....	73
Şekil 2.45: Kars'ta bir evde Rus işgali döneminden kalma bir peç soba örneği. Sobanın holden ve bitişik olduğu odadan görünümü.....	77
Şekil 2.46: Saksonya SOMAG 1925 yılı firma kataloğunda fırın-soba ve sobanın 3 ayrı odaya ortak ısı temin edecek şekilde yerleştirilmesini gösteren plan şeması. Bu tasarımlar tek yanma haznesinden faydalanarak çoklu ısınma sağlayan akılcı çözümlerdi.	77
Şekil 2.47: Erzurum'da tandır için kullanılan yardımcı araç gereçlerden örnekler.....	78
Şekil 2. 48-2.49: Madeni Odunluk ve Kömürlük Dolmabahçe Sarayı, 19. Yüzyıl.....	79
Şekil 2.50: Ay ve Yıldız Aplikeli Şömine Önlüğü, Dolmabahçe Sarayı. 19.yy.....	79
Şekil 2.51- 2.52: Döküm maşa takımı ve şömine babası olarak tabir edilen ve ateşten uzak durulması için şömine önlerine çift olarak konulan aksesuar.	80
Şekil 2.53: 1890 tarihli bir kartpostalda Zonguldak Kömür Madeni İşletmesinde Kok Kömürü Fırınları.....	81
Şekil 2.54: Beşiktaş Odun İskelesi'ne gelen kömür	84
Şekil 2.55: Kabataş Odun İskelesi,	85
Şekil 2.56: Cumhuriyetin ilk yıllarında bir kış günü kömür fiyatlarının yüksekliğinden bezen Karagöz ve Hacivat'ın aynı adlı dergide yer alan karikatürü	86
Şekil 2.57: Sultanahmet Meydanında kömür yüklü develeriyle müşteri bekleyen kömürcüler.	88
Şekil 2.58: 1929 yılında imtiyazsız Zonguldak kömürünü getiren trenin Ankara Garında karşılanması.....	88
Şekil 2.59: Solda Ulus Gazetesi 6 Nisan 1936 tarihli nüshasında yerli kömürün üstün özellikleri anlatılarak halk yerli kömür yakmaya teşvik edilir. 1940 ve 50'li yılların ilanlarında ise ithal kömürler methedilmektedir.....	89
Şekil 3.1: Bir 19. Yüzyıl resminde taşınabilir seramik soba. 1885 Mary Evans Picture Library.....	93
Şekil 3.2-3.3: Demir döküm kasnaklar üzerine oturtularak bütünlüğü korunmuş, dayanıklılığı artırılmış ve tek defada dağılmadan kolay taşınabilir hale getirilmiş bu seramik sobalar, soba kullanımında konforun artırılmasını gösteren yenilikçi tasarım örnekleridir.	93
Şekil 3.4: Slovenya Cluj Şehir Müzesi'nde yer alan 19 ve 20. yüzyıla ait seramik soba plakaları. Fotoğraf: Candan Sezgin	94
Şekil 3.5 – 3.6: 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında canlı renk ve desenleri ile saray, köşk ve konaklarda çoğunlukla harem bölümünde hanımlara mahsus dairelerde kullanılmak üzere satın alınan iki soba örneği. Milli Saraylar Koleksiyonu	95

Şekil 3.7: 19. yüzyıl ikinci yarısı ve 20 yüzyıl başına ait seramik soba plaka ve ayak siperliği örnekleri. Milli Saraylar Koleksiyonu	96
Şekil 3.8: Sultan II.Abdülhamid'in Yıldız Şale Köşkü için sipariş ettiği ve bugün aynı köşkte sergilenmekte olan 1883 yılı İsveç yapımı Rörstrand markalı seramik sobalar.....	98
Şekil 3.9: 1889 Chicago Dünya Fuarı'nda zamanın önemli soba üreticisi İsveç'e ait stant ve sol arkada bir Rörstrand soba örneği	99
Şekil 3.10 Solda İtalyan yapımı döküm kömür sobası.....	100
Şekil 3.11 Sağda: Fransız yapımı üstten kapaklı yanma haznesi kova tipinde olan tekerlekli silindirik döküm kömür sobası. Milli Saraylar Koleksiyonu	100
Şekil 3.12: Kömür yakıtlı bir demir sobanın verimli ve güvenli yanmasını temin etmek üzere soba gövdesine yerleştirilmiş havalandırma boşluğunu ve teknik çizimini gösterir katalog sayfası.....	101
Şekil 3.13: 19. yüzyıl sonunda renkli ve desenli seramik plakalarla süslenmiş demir sobalar.....	101
Şekil 3.14: Lennep, H. Van, (1870), Travels in Little-Known Parts of Asia Minor, vol. II, London. Aralık 1859'da Tokat iline misyoner olarak gelen H.Van Lennep'in ziyaret ettiği Tokat evlerinden birinde görerek resmettiği kapağı ve kadesi döküm görünen saç soba. Çizimde görülen sobanın bacaya bağlanış şekli, halkın ocaktan soba kullanımına geçişte bulduğu çareleri göstermesi bakımından ilgi çekicidir.	102
Şekil 3.15 solda: Fransız yapımı seramik bordürlü ve madeni süs aplikeli Salamandre kömür sobası.	103
Şekil 3.16 sağda: Godin markalı emaye kaplamalı döküm kömür sobası.....	103
Şekil 3.17: İngiltere Batı Sussex'te 17. yüzyılda inşa edilmiş Uppark House mutfağında bulunan tuğla yemek ocağı. Fotoğraf: Candan Sezgin.....	105
Şekil 3.18: 18. yüzyılda Orta Avrupa'da, ısınma ve yemek pişirme ihtiyacını bir arada karşılayan duvardan öne odanın içine doğru çekilmiş fırınlı sabit bir yemek sobası örneği.....	106
Şekil 3.19: Taşınabilir yemek sobalarının öncülü olan, duvar içindeki bacalı oyuğa yerleştirilmiş demir yemek sobası. 18. Yüzyıl. Fotoğraf: Candan Sezgin	106
Şekil 3.20: 1853 yılında kullanıma açılan Dolmabahçe Sarayı Selamlık Bölümü zemin katı hünkâr mutfağında demir döküm yemek sobası.....	107
Şekil 3.21: Osmanlı döneminde bir lisenin mutfağında demir döküm yemek sobası.....	107
Şekil 3.22: 19. yüzyılda "Kitchen range" adıyla ün kazanmış taşınabilir yemek sobalarına iki örnek. Solda 19. yüzyıl sonu Amerikan yapımı döküm, sağda 20. yüzyıl başı Belçika yapımı döküm-seramik yemek sobası.	108
Şekil 3.23: Art Deco desenli, emaye kaplamalı kuzine- 20.yy. başı	110
Şekil 3.24: 1940 ve 50'li yıllarda demir yemek sobalarının kömür, odun ve havagazı ile kullanılabilen çok yakıtlı modelleri.	110
Şekil 3.25: 1894 büyük İstanbul depreminden sonra yıkım bölgelerinde kullanılmak üzere alana gönderilen, ekmeğin pişirilen iki seyyar sahra fırını.....	111
Şekil 3.26: 1909 yılında tahttan inen Sultan II. Abdülhamid için sürgün yıllarını geçirdiği Beylerbeyi Sarayı'nda kendisine özel yaptırılan banyoya yerleştirilmiş odun-kömür yakıtlı banyo sobası.....	112
Şekil 3.27: Kömür yakıtlı Amerikan yapımı döküm banyo sobası. Bu soba evin diğer bölümlerine borularla sıcak su aktarmak üzere tasarlanmıştır.	112

Şekil 3.28: Yıldız Sarayı Kütüphane-i Hümayun'a kurulmuş L&C Hardmuth markalı seramik soba.....	115
Şekil 3.29: Sultan II. Abdülhamid'in Dördüncü Kadın Efendisi Müşfika Kadın Efendi çini sobanın başında.....	116
Şekil 3.30: İstanbul Nakkaştepe Halife Abdülmecid Efendi Köşkünde bulunan L&C Hardmuth markalı çini soba. Fabrika kataloğunda 28 numaralı sobadır. Sobanın diğer bir eşi de Dolmabahçe Sarayı Efendiler Dairesi'nde kullanılmıştır.....	117
Şekil 3.31: Osmanlı İmparatorluğunda bir hastanede kovalı döküm kömür sobası. 19.yüzyıl sonu.....	120
Şekil 3.32: Taşkılla Binası revirinde askerlerin tedavi gördüğü salonda büyük boy döküm soba.	121
Şekil 3.33: Sağ alt köşede İstanbul Kasımpaşa Bahriye Kütüphanesinde kullanılmış kapağı seramik kaplamalı döküm soba görülmektedir. 1902-1904.....	121
Şekil 3.34 Solda: İstanbul Kuledibi'nde 1904 yılında hizmete girmiş İngiliz Hastanesinde kullanılmış İngiltere Manchester yapımı Art Deco seramik soba.	122
Şekil 3.35 Sağda: Anadolu'da bir cami sobası örneği. İstanbul Atatürk Kitaplığı Kartpostal Arşivi.....	122
Şekil 3.36: 1908 yılında Sakızlı Müşir Kazım Paşa tarafından yaptırılmış, İstanbul Büyükkada'da bulunan Splendid Palace Otel'de seramik soba.	123
Şekil 3.37: “Yıldız Sarayı bahçesinde Sultan II. Abdülhamid Han için inşası düşünülmüş demiryolunun harita-i umumiyesi” adlı plan ve Rikab-ı Şahane'ye (padişahın kendisine) mahsus vagonun dahili manzarası..	124
Şekil 3.38: Mareşal Kazım Karabekir paşaya hediye edilmiş bugün Kars Şehir Müzesinde sergilenen tren vagonu ve içinde bulunan su ısıtmalı kalorifer sobası.....	125
Şekil 3.39: Köy evlerinde saç soba ve yufka sobası kullanımı.	127
Şekil 3.40: İstanbul'da mangal imalatı ve satışı yapan esnaf (y.1880).	130
Şekil 3.41: 19.yüzyıl sonunda İstanbul'da kuzine, soba ve banyo kazanları satan Parsegh Tcherkessian'a ait firmanın tanıtım kitapçığı	131
Şekil 3.42: Alman Meissen soba fabrikasının çini soba plakaları arkasına bastığı bir damga örneği. En üste sobanın tasarımcısının ismi yazılmıştır.	134
Şekil 3.43: İstanbul'da faaliyet gösteren Parseğ Hazarossian Firmasının imal ettiği bir sobanın plakaları arkasında görülen damga örneği	134
Şekil 3.44: Cadde-i Kebir'de (İstiklal Caddesi) Ağa Camii karşısında faaliyet gösteren Leon Hazarossian adlı ısıtma araçları satan mağaza. 19. yüzyıl sonu.....	134
Şekil 3.45: 1881 İstanbul Ticaret Yıllığında yer alan, Galata Billur Sokak Tünel Han'da, demir ve demir üzerine fayans aplikasyonlu soba satışı yapan, aynı zamanda lüks banyo fayansları deposu olarak ta hizmet verdiğini belirten firmaya ait reklam	135
Şekil 3.46: İstanbul Galata Perşembe Pazarı ve Yorgancılar'da faaliyet gösteren farklı tip ve modellerdeki sobanın ithalatçı, komisyoncu ve satıcısı Heinrich Lange adlı firmaya ait 1881 Ticaret Yıllığında yer alan bir ilan. Firma soba ile birlikte birçok yeni icat makinenin de satışını yapmıştır.....	135
Şekil 3.47: 1881(sol üstte), 1894 (Sağ üstte) ve 1931(Sol altta) Ticaret Yıllıklarında yayınlanmış İstanbul'daki soba tedarikçileri, imalatçı ve satıcılarının isim ve adreslerinin yer aldığı üç ayrı liste. Listelerde sadece gayrimüslim isimlerin yer alması, yabancılar tarafından	

yayımlanan bu yıllıklara zaten az sayıda olan ve teknoloji ürünü soba üretemeyen müslüman esnafın ilan vermemesindendir.....	136
Şekil 3.48: Gasilhaneye Mahsus Kazan Reklamı / Ohannes Papazyan. Evler için yapılmış yerli imalat banyo kazanıdır.....	137
Şekil 3.49: Yerli imalatı bulunan Ohannes Papazyan adlı firmaya ait tanıtım kartı.....	138
Şekil 3.50: Türkiye pazarı için imal edilen sobalarda kullanılmış olan Galata Kulesi kabartmalı döküm bir soba kapağı. 20. yüzyıl başı. Gökhan Akçura Koleksiyonu	138
Şekil 3.51: 20.yüzyıl başında Camal adıyla Konya Karaman’da kullanılmış, Bulgaristan Türkleri tarafından getirildiği anlatılan tuğla örgülü, dış yüzeyi sıvalı kuzine. Trakya’da bu sobalar için genellikle Rusça soba anlamına gelen Peçka ismi kullanılmaktadır.....	141
Şekil 3.52: Bursa’da teneke soba imalatı yapan sobacı esnafı, 1928.....	143
Şekil 3.53: Eskişehir’de kurulmuş, sobalar için ateş tuğlası da üreten fabrikaya ait bir ilan.	145
Şekil 3.54: Şakir Zümre Fabrikasına ait tanıtım kartı	147
Şekil 3.55: 1930’lu yıllarda Şakir Zümre’ye ait fabrikada döküm soba üretimi yapan işçiler ve döküm kalıpları temizleyen işçi.	147
Şekil 3.56: 1937 İzmir Enternasyonal Fuarında Sanayii Harbiye ve Madeni Eşya Fabrikası Şakir Zümre soba sergi standı.	148
Şekil 3.57: Ortada ve altta Şakir Zümre’nin imal ettiği her cins kömürü yaktığı belirtilen hava ve sıcaklık ayarlı döküm kömür soba çeşitlerini gösteren ilanlar.....	148
Şekil 3.58: 1955 yılında Ekonomik markalı yerli döküm soba satışı yapan bir firmaya ait tanıtım kartı Bu yerli soba markası dönemin gazete ilanlarında yüzde 30 yüzde 40 yakıt kaybıyla 24 saat yanan üç havalıklı soba olarak tanıtılmıştır.	152
Şekil 3.59: Yerli imalat döküm linyit sobası reklamı.	153
Şekil 3.60: 21 Eylül 1959 tarihli Milliyet Gazetesinde Türk Demirdöküm tarafından “Allesbrener” lisansı ile üretilen ve her çeşit yakıtla azami ısı sağlayacağı belirtilmiş emaye kaplamalı döküm soba ilanı. Kahverengi ve yeşil renklerde üretilen soba için “Odanızın döşemesi ile ahenkli bir dekor teşkil eder.	154
Şekil 3.61: 1950’li yıllarda Türkiye’nin her yerinde, bütün yedek parçaları mevcut soba olarak tanıtımı yapılmış, bayilikler verilerek satışı yapılan, tuğlalı döküm yerli soba Tinal’a ait bir reklam ve firmanın 1972 tarihli taklit soba uyarı ilanı.	155
Şekil 3.62: Yerli soba markası Çiniyer tarafından dış yüzeyi dekorlu seramik plaka kaplanmış olarak piyasaya sürülmüş bir döküm soba reklamı. Milliyet 8 Eylül 1977	156
Şekil 3.63: Yakması ve temizliği kolay buna karşın az ısı veren bir kovalı soba ilanı.....	157
Şekil 3.64: Demirdöküm firmasının 1980 yılında ürettiği dönemin ideal, dayanıklı ve konforlu soba tipi sayılan tuğlalı emaye kaplamalı döküm sobası.	157
Şekil 3.65: 1980 ve 1990’lı yıllarda ünlü kazanarak bilinen bir marka olmuş Silver’in ürettiği saç ve döküm soba örneklerini gösterir afişler. Firma soba imalatını 2019 yılında bitirerek üretimini döküm mutfak eşyalarına yönlendirmiştir.....	157
Şekil 3.66: 1980’li yıllarda soba borusu imal eden ve kendini fabrika olarak niteleyen bir firmaya ait gazete ilanı.....	158
Şekil 3.67: Ankara Beypazarı’nda iki katlı bir dükkân atölyede faaliyet gösteren mikro ölçekli işletme Çalışkan Ticaret’in vitrini ve işliği. Camda soba, somya, su malzemeleri, demir, doğrama ve kazan tamiri yazmaktadır.	161

Şekil 3.68: Sivas'ın Gemerek İlçesi Yeni Hayat Mahallesi'nde 43 yıldır sobacılık ve kuzinecilik mesleğini sürdürdüğünü ifade eden soba ustası Hacı Mehmet Kartal'ın tasarlayıp imal ettiği araba şeklindeki tekerlekli ve üzerinde yemek ısıtmak ya da ya da pişirmek için tencere çaydanlık tablalı saç soba. Bu soba üründe konforun artırıldığı bir örnek olarak tanıtılmıştır..	162
Şekil 3.69: 2023 yılı atölye imalatı ürünlerden ördek soba, kovalı soba, yufka sobası, kamp sobası, mutfak mangalı, boru ve baca tepelikleri	162
Şekil 3.70: 2022 yılında Sarıkamış Sanayi Sitesi'nde bölge iller ihtiyacını karşılamak üzere yapılan saç kuzineler.	165
Şekil 3.71: Eskişehir'de, Ata Döküm Firmasına ait tesiste, firmanın tescilli markası olan Sürel sobalarında kullanılmak üzere ergitilen demirin kum kalıplara dökülmesiyle soba parçası hazırlanması. 2013. Fotoğraf: Candan Sezgin	167
Şekil 3.72: Ata Döküm Firmasına ait tesiste pres ve kesim makineleri ile imal edilmiş soba parçaları üzerine emaye kaplamanın yapıldığı ünite ve bitmiş ürün örneği olarak emaye kaplamalı pik döküm şömine tipi Sürel odun-kömür sobası.	168
Şekil 3.73: Saç Soba.	171
Şekil 3.74: Kovalı Saç Emaye Soba.	172
Şekil 3.75: Saç Banyo Sobası.	172
Şekil 3.76: Saç Yufka Sobası.	173
Şekil 3.77: Saç Kuzine.	173
Şekil 3.78: Saç Bahçe Sobası.	174
Şekil 3.79: Kamp sobası (Roket soba).	175
Şekil 3.80: Karavan Sobası.	175
Şekil 3.81: Seramik soba. Milli Saraylar Koleksiyonu.	175
Şekil 3.82: Döküm soba.	176
Şekil 3.83: Tuğlalı Döküm Soba.	177
Şekil 3.84: Turbo Döküm Soba.	177
Şekil 3.85: Döküm Kuzine.	178
Şekil 3.86: Tuğlalı Döküm Kuzine.	179
Şekil 3.87: Kalorifer Sobaları.	179
Şekil 3.88: Kalın Saç Fanlı Soba.	180
Şekil 3.89: Saç-Döküm Pelet Sobası.	181
Şekil 3.90: Döküm Pelet Sobası.	181
Şekil 3.91: Pelet Sobası İç Kesiti.	181
Şekil 3.92: Pelet Kat Kaloriferi	181
Şekil: 3.93: 27.1.1956 tarihli Milliyet Gazetesinde yayınlanan haberde Astsubay Ali Sarı'nın orman artıklarını yakmak üzere tasarladığı sobadan söz edilmektedir. Haberde sobanın geliştirilmesi ve yakıt planlaması için Orman Umum Müdürlüğü'ne başvurulduğu belirtilir. Türkiye'de, Amerikan Marshall planlarının devrede olduğu ithal soba ve kömür satışı yapılan o günlerde bu projenin destek göremediği anlaşılmaktadır. Çevre ve bütçe dostu, verimli pelet sobaları bu icattan elli yılı aşkın süre sonra geliştirilip imal edilerek Türkiye pazarına girebilmiştir.	182

Şekil 4.1: “Havalar soğuyunca sobalar kurulmaya başlar, borular dirsekler birer birer temizlenir, evin ortasında annemin yetişemediği kalabaya ve kire sebep olurdu. Bir tek çocuklar eğlenirdi bu telaşeden” (Kazım Koyuncu, 16 Kasım 2020).....	189
Şekil 4.2: Anadolu’da bir köy evinde soba yanında bebek yıkayan kadınlar	190
Şekil 4.3: Soba külü atılmamış, merhem yapımında ve çamaşır kaynatmada sabun ve çamaşır suyu yerine kullanılmıştı.	192
Şekil 4.4: Hikmet Feridun’a ait 27 Ekim 1934 tarihli bir gazete yazısında evde dekorasyonun bir parçası olarak görülen sobanın diğer eşyalarla uyumunu önemseyen bir başlık ve fotoğrafta bir Türk sobacı dükkânı.....	196
Şekil 4.5: Sedad Hakkı Eldem’in 1930’lu yıllara ait bir iç mekân tasarımında resmettiği bir çini soba.....	198
Şekil 4.6: Sultan II. Abdülhamid’in ikamet ettiği Yıldız Sarayı’nda, dor sütunlarıyla şekillenmiş taç kısmında kartal kanatları stilize edilmiş güç imajı yaratan bir çini soba örneği.	198
Şekil 4.7: Dolmabahçe Sarayı Harem Bölümünde hamam dinlenme odasında bulunan lacivert, mavi beyaz renklerdeki çini desenli seramik soba hakkında halen güvenli bilgiye ulaşılamamış olan imalatçı tarafından saraya ya da doğrudan sultana hediye edilmiştir.....	199
Şekil 4.8: Vincent Van GOGH, “Sigarasıyla Sobanın Yanına Oturmuş Sien”, Karakalem-Siyah Mürekkep, 1882. Van Gogh’un yoksul bir fahişe olan Sien’i küçük bir demir soba önünde düşünceli ve üzgün olarak resmetmiştir.	201
Şekil 4.9: “Hava soğuktu üşüyorlardı. Büyük apartmanların önlerinden geçerken aydınlık odalarda kendilerine benzemeyen, kendilerine yabancı insanlar görüyorlardı. Üşümüyorlardı onlar. Mustafa da üşümeyeceği günleri düşünüyordu” (Güney, 1997,61).....	201
Şekil 4.10: Teneke sobayla ısıtılan Türk kahvehanesinden görünüm (y.1890)	203
Şekil 4.11: İstanbul’da bir meyhanede soba başında eğlence 1910. Anonim.....	204
Şekil 4.12: Fransız yapımı La Salamandre markalı döküm sobaların sağladığı konforu anlatan bir reklam. Reklamda sobanın özellikleri anlatılırken, sobayı yakmakla görevli bir hizmetlinin ne denli rahat ettiği iki ayrı çizimde karşılaştırma yapılarak anlatılmıştır. Sol çizimde körukle sobaya hava vermeye ve eziyetle soba yakmaya çalışan kadının yerini sağdaki çizimde bu sobayı kullandığı için rahata kavuşan ve yüzü gülen hizmetli almıştır.	205
Şekil 4.13: 1900’lerin başında Osmanlıda popüler olan, içindeki kömür köz haline gelince baca bağlantısından ayrılarak odalarda dolaştırılabilen tekerlekli döküm soba La Salamandre’ ye ait bir reklam.....	206
Şekil 4.14: Şakir Zümre’nin imal ettiği sobaların tanıtımı için 1940’lı yıllarda yayınlattığı kitapçığın kapağı.....	207
Şekil 4.15: Soba isi ve kömür kirlerine karşı ev hanımlarına temizlik vaat eden bir gazete ilan.	207
Şekil 4.16: 30.9 1961 tarihli Milliyet Gazetesinde kış ortasında yaz havası vaat eden Şakir Zümre sobası reklamı.....	208
Şekil 4.17: 15.01.1980 tarihli Milliyet Gazetesinde döküm kurbağa soba ilanı. İlanda “Palto yalnız sokakta giyilir” denilerek sobanın ısıtma konusundaki iddiası belirtilir. Kurbağa sobalar ilk döküm sobalar olan altı plakalı sobalara benzeyen tasarımlarıyla en kolay taşınan küçük ebatlı soba tiplerindendir. Bu modelde sobanın üzerine tencere veya çaydanlık koymak üzere daire şeklinde iki döküm plaka yerleştirildiği görülüyor.....	208

Şekil 4.18: Mehmet Ali Laga. Guaş-kuru boya	214
Şekil 4.19: Hoca Ali Rıza Bey'e ait karakalem soba eskizleri	214
Şekil 4.20: Mehmet Ali Laga'ya ait isimsiz denemeler	215
Şekil 4.21: Ressam Mehmet Ali Laga'nın resim atölyesini gösteren fotoğrafta çini soba. Sobalar yakılmadıkları zamanlarda birer kaide görevi görebilirler, vazo, bardak, tepsi ya da burada olduğu gibi bir heykelcik koyulmak üzere kullanılabilirlerdi. 19. yüzyıl sonu.....	215
Şekil 4.22: 21 Ocak 1929 akşamı İstanbul Tatavla'da (Kurtuluş) bir evde sobadan çıkan ve semti yok eden büyük yangından eşyalarını kurtaran hanımlar. Sol tarafta yerde duran çini soba da kurtarılmış eşyalardan biridir. Fotoğraf: İstanbul Kış Günlüğü 1929 ve 1954, Yapı Kredi Yayınları 4325. 2012.	219
Şekil 4.23: 1929 Tatavla Yangını ardından Karagöz mizah dergisinde yayımlanan bir karikatürde soba yakmaktan çekinen Karagöz ve Hacivat	219
Şekil 4.24: İstanbullu baca temizleyicilerini gösteren kartpostal örnekleri. Gökhan Akçura Koleksiyonu. Kartpostallar bacacıların şehrin kimliğiyle özdeşleşmiş bir çalışan grubu olduğunu göstermektedir. Aynı yıllarda İngiltere'de kimsesiz ya da ebeveynleri tarafından baca temizlemek için kiraya verilen 4-7 yaş arası çocuklar baca temizleyicisi olarak çalışmaktadırlar.	221
Şekil 4.25: Ütü ısıtmaya uygun tasarlanmış döküm soba 19. yüzyıl sonu	222
Şekil 5.1. Türkiye'de ikamet edilen konutta ısınma amacıyla en çok kullanılan ana yakıt türüne göre hane halkı oranı, TÜİK 2021. 27.12.2022 Haber Türk.....	230
Şekil: 5.2. Türkiye'de ikamet edilen konutta en çok kullanılan ısıtma sistemine göre hane halkı oranı TÜİK 2021. 27.12.2022 Haber Türk	230
Şekil: 5.3. 4-5 Haziran 1984 tarihli, Yakacak Odun Tasarrufu İçin Kırsal Ev Yalıtımı ve Sobaların Geliştirilmesi Semineri'nde tasarlanacak yeni döküm sobalar için önerilmiş bir tasarım şablonu.....	232
Şekil 5.4. Annika Swevsson tasarımı İsveç yapımı çağdaş seramik soba örnekleri.....	233
Şekil 5.5. 2022 yılında 18 Mart Üniversitesi Seramik Bölümü Öğretim Görevlisi Dr. Kâmuran AK tarafından soba için tasarlanmış seramik dış kılıf.....	233
Şekil 5.6. 4-5 Haziran 1984 tarihli, Yakacak Odun Tasarrufu İçin Kırsal Ev Yalıtımı ve Sobaların Geliştirilmesi Semineri'nde tasarlanacak yeni döküm sobalar için önerilmiş bir tasarım şablonu.....	236

1.GİRİŞ

1.1.Amaç ve Kapsam

Tez, Sanayi Devrimi ile Avrupa ve Amerika’da gerçekleşen seri üretim sonucu daha fazla insan için erişebilir hale gelen ve hızla yaygınlaşan katı yakıtlı taşınabilir soba kullanımını Türkiye özelinde ele alarak, sobanın ülkemizde kullanıcılara sağladığı konforun ne zaman nasıl ne şekilde ve hangi oranda gerçekleştiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmayla, doğrudan ya da dolaylı olarak insanın beş duyusuna aynı anda hitap edebilen sobanın, Türkiye’de insan hayatında taşıdığı önem ve değerin tespit edilmesinin, sobayla yaşanan deneyimlerin öğrenilmesinin, sobaların geçmişten günümüze nasıl kullanıldığının ve nelere katkı sağladığının bilinmesinin, geleceğe yönelik ısıtma planlamaları ile bu alanda yapılacak ürün ve mekân tasarımlarına yol gösterici olacağı düşünülmüştür.

Tezde, katı yakıtlı sobanın Türkiye’ye gelişi ve kullanılmaya başlanmasıyla birlikte sağladığı konfor, sanayi ve teknolojide kaydedilen ilerlemeler, dönüşen yaşam biçimi, değişen yaşam alanları, sosyo-ekonomik yapı ve sosyo-kültürel eğilimler paralelinde gözlemlenmeye çalışılmış, sobanın sadece ısı konfor sağlamakta kullanılmadığı, farklı yönlerden değerlendirildiği ve böylelikle sobadan birleşik-bütüncül konfor elde edildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Örnekler verilerek işlenen konuların ardından tez son bölümde, kaliteli, güvenli, erişilebilir, sürdürülebilir, insan ve çevre dostu soba tasarımının, günümüzde ve gelecekte bütüncül konforun artırılmasına sağlayacağı katkı ile bu doğrultuda önerilen ve yapı taşı olabilecek kriterler tartışılarak sonuçlandırılmıştır.

Tezin konu edildiği zaman dilimi Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde soba hakkında en eski kayıtlara ulaşılabildiğimiz aynı zamanda sanayileşmenin sivil hayatta da etkilerini göstermeye başladığı Sultan Abdülmecid döneminden günümüze uzanan (1839-2023) dönemdir. Sözü edilen dönemde soba-konfor ilişkisi ağırlıklı olarak kullanıcılar ve deneyimleri üzerinden incelenmiş, dönem süresince kullanılan ürünlerin teknik detay barındıran tasarım özelliklerine sadece kaydedilen aşamaları gösteren bariz değişiklikler belirtilerek değinilmiştir.

Sobaların teknik tasarım anlamındaki gelişim çizgisi başlı başına ayrı bir araştırma konusu olarak görülmüştür. Nesneyi var eden tüm bileşenleri kendinde barındıran soba, bağlantılı olduğu her bir alanda ayrı bir araştırma, inceleme ve geliştirme konusu olarak ele alınabilecek potansiyel taşımaktadır. Bu geniş yelpazede tezin kapsamı sobanın yaşama konfor sağlayan yönleriyle sınırlandırılmıştır.

Tez çalışmasında, Türkiye’de soba konfor ilişkisini irdeleyebilmek üzere araştırma soruları belirlenmiş, araştırma sürecinde bu sorulara cevap bulunabileceği düşünülen ülke genelinde ilgili merci, kişi ve kuruluşlara yönelinmiştir. Konu işlenirken aşağıdaki 10 sorunun cevapları aranmıştır.

- 1- Kullanıma girdikleri günden itibaren katı yakıtlı sobalar günlük yaşamda hangi yönleriyle konfor sağlamış, nasıl bir konfor nesnesi olmuşlardır?
- 2- Teknolojik ilerlemeler, ürün tasarımındaki yenilikler ve kullanılabilen katı yakıt tipleri paralelinde sobada konforun artırılması nasıl bir akış izlemiştir?
- 3- Türkiye’de katı yakıtlı sobaların günlük yaşama girdiği Sanayi Devriminden günümüze kullanıcılar konfora ne ölçüde ve nasıl ulaşabilmişlerdir?
- 4- Günümüzde konfor sağlayıcı sobanın özellikleri nelerdir ve sobalarda hangi etmenler konforsuzluk sebebidir?
- 5- Sobada, icat ve ilk ürünün sahibi Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye’de konfor sağlayıcılığın ulaştığı seviye nedir?
- 6- Türkiye’de kullanılan soba çeşitlerinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyla bağı nedir?
- 7- Katı yakıtlı soba kullanımında tüketicinin konfora sahip olma bilinci ne durumdadır ve kullanıcı talepleri hangi yöndedir?
- 8- Türkiye’de imalat kesiminin sobada konfor sağlayıcı rolü nedir?
- 9- Türkiye’de kural koyucu ve kontrol sağlayıcı mercilerin katı yakıtlı konforlu soba kullanılmasında payı nedir?
- 10- Türkiye’de katı yakıtlı sobalarda birleşik-bütüncül konforu arttırmada geleceğe yönelik önerilebilecek tasarım ve üretim ilkeleri nelerdir?

1.2.Yöntem

Tezin araştırma sürecinde katı yakıtlı taşınabilir sobalar ve bu sobaların konfor bağlamında kullanımları hakkındaki sorulara cevap arayışım, sobaların insanla ve günlük yaşamla iç içe olan çok yönlü bağlarından dolayı beni geniş bir yelpazeye taşımış; sınıf, cinsiyet, imaj, kimlik, kültür tarihi, tasarım tarihi, malzeme bilimi, üretim tarihi, geleneksel sanatlar, edebiyat ve resim gibi farklı alanlarla ayrı ayrı köprüler kurmayı gerektirmiştir.

Tez öncesinde yurt içi ve yurtdışında iş gereği, eğitim amaçlı ya da bireysel olarak sobaya sahip çok sayıda mekâna yaptığım ziyaretler, Türkiye’de ve yurtdışında katıldığım mesleki programlar, çalışma gezileri ve tarihi yapılarda müzecilerle ya da mekân sahipleri ile yapmış olduğum sohbet ve karşılaşmaların birikimleri bu teze katkı sağlamış; saraylar, kamu binaları, askeri binalar, köşkler, kasırlar, köy ve kasaba evlerinde gerçekleştirdiğim tespitler ve edindiğim bilgiler tez için birer prova niteliği taşımıştır.

Araştırma kapsamında öncelikle teze konu katı yakıtlı soba tiplerinin tespiti, sınıflandırılması ve kullanıldıkları zaman diliminin belirlenmesi amacıyla, yerli ve yabancı çok sayıda araştırma merkezi, kütüphane ve arşivde bulunan mevcut kaynaklarda yazılı ve görsel tarama işlemi yürütülmüştür.

Koleksiyon ürünleri, ilgili kitaplar, süreli yayınlar, resmi raporlar, arşiv belgeleri, imalatçı fabrikaların katalogları, salnameler, ticari yıllıklar, imal edilmiş, ithal edilmiş, hediye edilmiş ya da fuarlarda sergilenmiş orijinal ürünler incelenerek mümkün olduğunca ilk elden ve karşılaştırmalı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır

Tez araştırmaları sırasında Türkçe kaynaklarda soba-konfor ilişkisine yönelik yayınlanmış herhangi bir esere rastlanmamış olup, ülkemizin ısınma alanındaki geçmişini ve kullanılan araç gereci zaman dizimi içinde bir arada ele alan bir araştırma bulunamamıştır. Konuyla ilintili görülen bazı yüksek lisans ve doktora tezlerinden periferik anlamda fayda sağlayan okumalar yapılmış, elektronik veri bankalarındaki konuyla ilintili kitap, dergi, makale ve fotoğraflardan yararlanılmıştır.

Sobanın Türkiye pazarına ticari anlamda girdiği 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasını takip eden dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda altı ayrı ülkenin ticaret odası açılmış olup, bunlar Cumhuriyet yıllarında kapanıp kayıtları dağıldığından araştırma sırasında Türkiye’ye sobayı tedarik eden ya da ülkede imal

edenlerin sicil kayıtlarına ulaşmada zorluk yaşanmıştır. Osmanlı döneminde Avrupa ve Amerika ile ticari ve teknik bağ kuranlar ilk olarak Osmanlının gayrimüslim teb'ası olduğu ve bunların büyük bölümü yabancılara tanınan düşük gümrük vergilerinden faydalanmak üzere yabancı ülke vatandaşlığına geçtiğinden Türk Ticaret Odası kayıtlarında yer almamışlardır.

Tez yazımına geçilmeden önce Ankara, Eskişehir, Kayseri ve Konya'da ziyaret edilen çoğunluğu soba imalatında aile geçmişine sahip imalatçılarla görüşme ve röportajlar yapılmış, Türkiye'deki imalat, pazar ve kullanıcı anlamında edinilen bilgilerin işin sahiplerinin anlattıklarıyla ne oranda örtüştüğü karşılaştırılmıştır.

Tezde Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kullanılmış olan katı yakıtlı soba örneklerine ait fotoğrafların yanı sıra, yurtdışında sobaları imal eden ve geliştiren Avrupa ve Amerika ülke ürünlerine ait fotoğraf, katalog bilgileri ya da çizimlere de karşılaştırma amaçlı yer verilmiştir.

1.3. Anadolu Coğrafyasında Katı Yakıtla Isınmanın Kısa Tarihi ve Dayandığı Temeller

Isı, sıcak bir cisimden daha soğuk bir cisim ya da ortama enerji aktarma sürecidir ve uluslararası birimler sisteminde joule(jul), günlük dilde ise kalori birimiyle ölçülmektedir. Sıcaklık ise bir cismin potansiyel olarak ne kadar ısı enerjisine sahip olduğunu, dolayısıyla ne kadar ısı aktarabileceğini gösteren ölçüdür.

Isı aktarımı maddeye enerji vermenin yollarından biridir. Burada ısı, sıcak cismin ya da maddenin yüksek enerjili moleküllerinden soğuk maddenin düşük enerjili moleküllerine aktarılmaktadır. En genel ısı aktarım biçimi temas yoluyla aktarımdır. Bu, sıcak bir cismin soğuk bir ortama bırakıldığında sahip olduğu ısıyı, havayla temas ederek ortama aktarmasıdır ki, buna göre sobalar da temas yoluyla ısı aktarımı sağlayan ısıtma araçlardır.

Bir madde eğer iyi bir ısı iletkeni ise, o maddeden ısı aktarımı da o derece kolay gerçekleşir. Bu bakımdan ısıtma araçlarında yüzeylerin ısı iletkenliğinin yüksek olması önem taşır ve ayrıca yüzey büyüdükçe ısı aktarımı fazlalaşır.

Isınma ihtiyacı, yılın soğuk günlerinde ortam sıcaklığını arttırarak, insan vücudunun yaydığı ısı miktarını denge tutmak ihtiyacından doğmaktadır. Isınma, binyıllardır

insanın bulunduğu çağa, yaşadığı coğrafyaya, bulabildiği ya da işleyebildiği malzemeye ve keşfederek kullanmayı başardığı enerji çeşidine bağlı olarak pek çok değişim geçirmiştir. Soğuktan korunmak için başvuru olan ilk yol, sıcak bölgelere göç etmek olmuştur. Hayvan derilerini ve postlarını giyerek ısınmayı deneyen insan, göçün zor ya da imkânsız olduğu hallerde ağaç kavuğu, mağara gibi bulabildiği kapalı yerlere sığınmış, bunların olmadığı ya da yetersiz kaldığı durumlarda ise, içinde yaşamaya müsait yaşam birimleri yapmıştır. Yaşam birimi, bölgesel özellikler, iklim tipi, bulunabilen malzeme ve yöre insanının yapım kabiliyetine göre, dallarla örölmüş bir kulübe, bir kıl çadır, kerpiç bir ev ya da taştan bir yapıdır. Ancak çoğu zaman, soğuk iklim bölgelerinde ya da güneşin az göröldüğü mevsimlerde, giyinmek, sarınmak, kapalı mekânda bulunmak ısınmaya yetmemiş, üşötmek ya da donmak geçmişte insanoğlunun ölümlerinin başında gelmiştir.

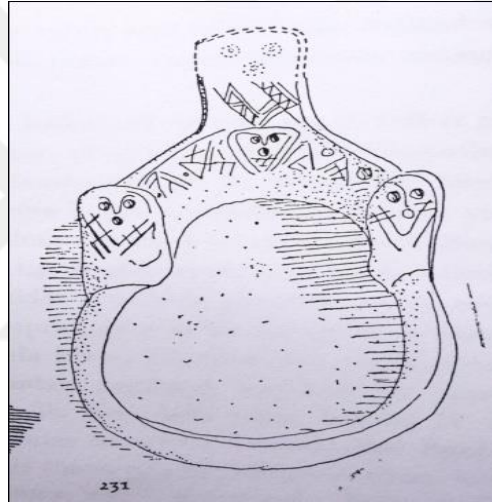
Tarihte, insanın bulunduğu yeri ya da yaşadığı mekânı ısıtılmasının en direkt yolu ateş yakmak olur. Günümüze ulaşan pek çok arkeolojik alan kalıntısında, insanın ateş yakmayı öğrenmesinden itibaren, onu içeride ve dışarıda nasıl kullandığını gösteren buluntulara rastlanır. Yakılan ateşin yanık tutulabilmesi, ısı değerinin artırılıp azaltılabilmesi ve yangına karşı ateşin kontrol edilebilmesi, binyıllar süren zamanda edinilen tecrübelerle mümkün olmuştur.

Türkiye, farklı iklim çeşidine sahip coğrafi bölgelerinde, geçmişten günümüze sayısız uygarlığa ait ısınma tiplerinden örnekler barındıran zengin bir birikime sahiptir. Anadolu’da ateş, erken çağlarda, kapalı mekânın ısıtılması için önce odanın ortasına yerleştirilen taş döşek ya da kilden yapılmış bir tabla üzerinde yakılmış, ilerleyen zamanlarda duman kontrolünü de sağlamak amacıyla oda duvarlarından birine açılan, bacaya bağlı ocağın içine alınmıştır. Bazı bölgelerde ise zemin içine veya üzerine fırın örölerek hem mekânın ısıtılması hem de yemeğın pişirilmesi sağlanmıştır.

Geçmiş M.Ö 13.bin yıla uzanan Konya Çatalhöyük eski tabakalarda bulunan zemin üzeri ocakları, yuvarlak ya da kareye yakın biçimde olup, küllerin dağılmasını önlemek için yükseltilmiş kenarla çevrelenmiştir. Anadolu’da, yuvarlak formlu bir başka ocak örneği, Denizli ili Çivril ilçesi Beycesultan Tabaka 31a’da bulunmuş bir kil tabladır. MÖ. 5000’den başlayarak Kalkolitik, İlk ve Orta Tunç Çağı dönemlerinin yaşandığı bu yerleşmede, M.Ö.2400 dolaylarına ait megaron odalarında da bu ocak biçiminin neredeyse hiç değişikliğe uğramadan kullanılmaya

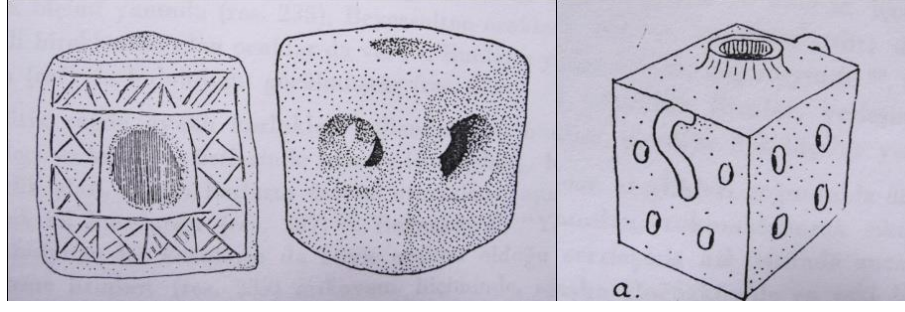
devam ettiği görülür. M. . 2700 yılları civarında Batı Anadolu'nun İlk Tunç  ağı yerleşimlerinden olan Midilli Adası Thermi'de, çok sayıda ve çeşitte ocak yeri gün ışığına çıkarılmıştır. Odalarda, ortaya ve yanlara yerleştirilmiş aynı anda kullanıldığı tahmin edilen üç ya da dört adet ocağa rastlanır. Merkezdeki büyük ocağın ısınmak, ondan beslenen yan ocakların ise yemek pişirmek ve mekânın sıcak tutulması için kullanıldığı düşünülmektedir.

Anadolu'da düz tabla şeklinde olmayan taşınabilir ocakların ilk örnekleri ise, Doğu Anadolu'da, El zığ İli Keban İlçesi Pulur'da, M. .3000 yılının ilk yarısına ait bir tabakada bulunmuştur. Yine kilden yapılmış bu taşınır ocaklar, kenarları yükseltilmiş, yanları ızgara yapmaya imkân sağlayan delikli ve bezemeli bölümlere sahip tablalardır. şekil 1.1.

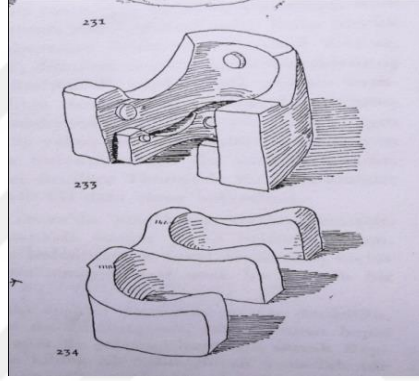
şekil 1.1: Taşınabilir Ocak – Keban / Pulur, M. . Erken 3000

Bakırın kullanılmaya başlanması nedeniyle Bakır Taş  ağı olarak ta isimlendirilen Kalkolitik  ağ'da (M .5500–3000) Anadolu'da, kızgın kor üzerine oturtulan, bazıları ayaklı korluklar kullanılmıştır. Bunlar, yanlarına hava delikleri, üstlerine ise pişirme kabının konulacağı daire şeklinde bir boşluk açılmış, taşınabilir, altları açık, k p ya da üçgen prizma biçimindeki kil kutulardır. Bir Hatti yerleşmesi olan Hattuşa Boğazköy'de "Yamaç Evi" adı verilen evde, bu tip kutu örneklerine rastlanmıştır. Bunlar, yaklaşık 115 cm y ksekliliğinde ve 160 cm i  çapında olup, iyi sıkıştırılmış kilden yapılmışlardır. şekil 1.2.

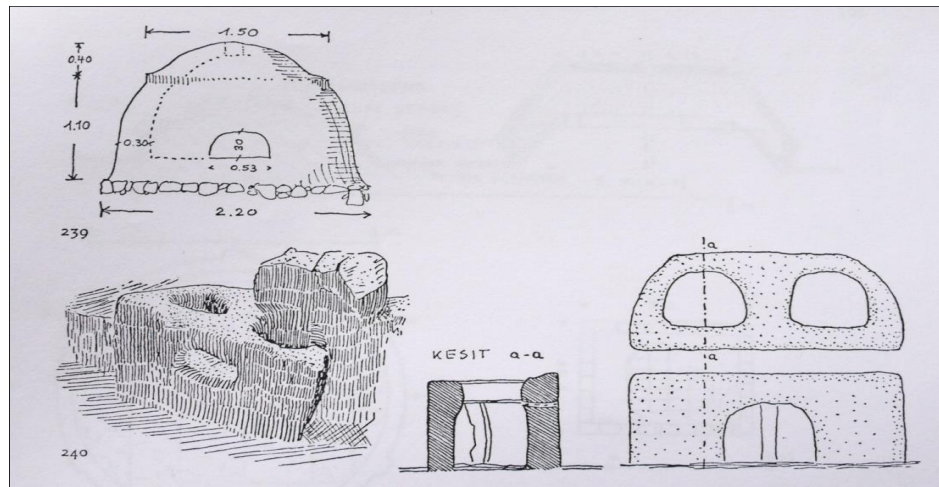
Şekil 1.2: Taşınır korluk örnekleri / Boğazköy Yamaç Evi, M.Ö. Geç 3000

M.Ö. 2000 yılına gelindiğinde, Anadolu’da ilk yazılı tabletlerin ortaya çıkarıldığı Hitit yerleşmesi olan Kayseri Kültepe Tabaka 2’de, farklı büyüklüklerde iç içe geçirilmiş taşınır ocaklar bulunmuştur. Şekil 1.3

Şekil 1.3: Taşınır Ocak Örnekleri / Kayseri Kültepe

Hititlerin çift bölmeli, daireye yakın şekilde tasarlanmış düz zemine oturtulan ocakları da bu yerleşmede ortaya çıkarılan diğer bir ocak tipidir. Şekil 1.4

Şekil 1.4: Üst Çizim: Ateş Fırını. Özgüç, Kültepe-Kaniş
Alt Çizim: Hitit Çağı Sabit Ocakları. Alişar

Hititlerin ateşlikleri oldukça yalın biçimliydi. Üstlerine ocak ızgarası konulan, tokmaklanarak sıkıştırılmış kil tabandan oluşmuşlardı. Bundan başka Boğazköy'deki en eski Hitit evlerinde bir duvara yaslanmış, yarım çember ya da dikdörtgen biçimli küçük kireçtaşlarından örülmüş ve bugün ancak kül kalıntıları sayesinde ocak oldukları anlaşılan bir takım duvar izlerine rastlanmıştır. Bu evlerden birinde, böyle bir ocak tablasından çıkan ve su borusuna benzeyen bir kil boru, eğik olarak uzanır ve duvarı delerek dışarı çıkar. Bunun ateş için bir hava temin borusu olduğu düşünülmektedir. (Naumann, 1975;193).

Yine Hitit yerleşmelerinden olan Alishar'da, ateşi alevlendirmek için bir ateş ağzı, kapların yerleştirilmesi için de delikleri olan, odanın ortasında açıkta duran ya da duvara yerleştirilmiş sabit ocaklar bulunmuştur. “Bunlardan biri 120 cm uzunluğunda, 55 cm genişliğinde ve 50 cm yüksekliğindedir. Üst yüzeyinde çapı 30 cm olan iki pişirme açıklığı vardır. Burada özel bir baca olmadığından, bu ocakların içinde kesinlikle kor ateşi kullanılıyordu.” Şekil 1.4 Alt Çizim. (Naumann, 1975;194).

Hititlere ait metinlerin birçok bölümünde, Hitit tapınak ocakları ve kor ateşlikleri “Hassa” sözcüğü ile tanıtılmıştır. Yazıtlarda, taşınır ocaklardan, korluklardan ve kömür sepetlerinden söz eden bölümler vardır.

Anadolu'da Roma İmparatorluğu döneminde, Pisidia Bölgesinin en önemli şehri olan, günümüzde Burdur Ağlasun İlçesi sınırlarındaki Sagalassos Antik Kenti kazılarında, 2013'te batı mekânda bulunan ekmek fırını ile 2014'te doğu mekânın güney doğu köşesinde kemerli bir niş içinde bulunan mutfak, kökeni M.Ö. 3.bin yılın sonlarından itibaren bu bölgede yaşayan Luvi'lere dayanan Psidia halkının, ısınma ve pişirme işlemlerini hem genel hem de özel mekânlarda çözümlediğini ve ocakların işlevini ihtiyacın büyüklüğüne göre ayrıştırdıklarını göstermektedir.

Mutfağın içinde bir dibek taşı ile iyi korunmuş durumda bir ocak düzeneği açığa çıkmıştır. Bu ocağı kurabilmek için gerekli olan düz zemin, çömlek işliğinden kalmış yeşil kil yayılarak elde edilmiştir. Ocak düzeneğinin kendisini yaparken köşelerde ve arka yüzde düzgünce, orta boy moloz taş kullanılmıştır. Ana gövde ise tuğla ve kiremit parçaları, çamur harç ile örülerek oluşturulmuştur. (Uzunluk 1,35 m, en 0,7 m, yükseklik 0,35 m.) Ocağın üzerinde dairesel üç yuva yer alır, üzerlerine konan kaplar altta yanan ateşle ısıtılır. (Poblome, 2015, 84)

Bu ocak tipinin tez konusu dahilinde bulunan taşınabilir yemek sobalarının sabit öncülü olduğunu söylemek mümkündür. Şekil 1.5

Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet kurduğu şehirlerdeki evlerde, Sagalassos örneğinde görüldüğü gibi, taşınabilir araçlar yerine sabit ocakların kullanılması, bu ocakların yapım tekniğinin gelişip, gücü ve yeterliliği arttıkça, taşınır ısıtma araçlarına ihtiyacın azalmış olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 1.5: Sagalassos Neon Kütüphanesinin doğusundaki kazılarda bulunan odaya kurulmuş ocak düzeniğinin önden görünümü. M.S. 6.yüzyıl.

Anadolu Selçukluları dönemine gelindiğinde, 11. yüzyıldan itibaren halk yerleştiği bölgelerde hazır bulduğu ısınma biçimlerini devam ettirmiştir. Bu, hüküm sürülen şehirlerde yapılan kazılarda elde edilen buluntulardan anlaşılmaktadır. Selçuklular Anadolu'da, yukarıda örneği verilen Sagalassos'taki ocak düzeneklerinin benzeri olan zemin üstü ocakların yanı sıra, çoğunlukla zemin altı tipte, yere açılmış oyuklar şeklindeki tandır tipi ocakları kullanmışlardır. Günümüzde Tokat ili sınırlarında yer alan, geçmişi M.Ö.5 bin yıllarına uzanan Helenistik dönemin tapınak devleti Komana'da kullanılmış zemin altı ocakları, Rum Pontus, Roma ve Bizans dönemlerinin ardından, Anadolu Selçuklu hâkimiyetinde kalan bölgelerde de kullanılmaya devam etmiştir.

Şekil 1.6: Anadolu Selçuklularının hüküm sürdüğü bugünkü Tokat şehri yakınlarındaki Komana yerleşiminde bulunan tandır tipi bir ocak yapısı

Ocaklar farklı ölçülerde pişmiş topraktan yapılmış dairesel biçimli, derin yapılardır. Birçok Orta Çağ ve Osmanlı dönemi arkeolojik yerleşiminde tespit edilen bu yapılar, tandır olarak adlandırılmaktadır. Bu ocakların tabanları genellikle yassı tuğlalar, taşlar ya da şist parçaları ile döşenmiştir. Bazı örneklerde ocak tabanını sağlamlaştırmak amacıyla nehir çakılı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çoğu ocağın dip kısmına yüksek derecede ısı elde etmek ve oksijen sirkülasyonunu sağlamak için künk yapılmış; bazı ocaklar ise havalandırma için künk sistemi oluşturularak birbirine bağlanmıştır. Şekil 1.6. (Tatbul, 2017, s.82-83)

Anadolu Selçuklu döneminde hem ısıtma hem de pişirme amaçlı kullanılmış olan tandırın kullanımının çok eskilere dayandığını gösteren kanıtlardan biri de Erzurum ili Ilıca İlçesi Pulur yerleşiminde ortaya çıkarılan buluntulara dayanır. 1944 yılında Dr. Hamit Zübeyr Koşay tarafından yürütülen Pulur kazısının IV ve daha üst mimari katlarında bulunan çeşitli eşya ve malzemelerin yanında bir de tandır vardır.

Kazıyı yapanlar Pulur'daki ilk yerleşmelerin M.Ö. 4000 yıllarına uzadığını düşündüğünden, bu varsayıma dayanarak ilk yerleşmeyi yapanların eserlerinden biri olan tandırın eskiliği 6000 yılı bulmuş olur. Aynı yıl Erzurum'un 20 km kuzeybatısına düşen Karaz köyünde aynı ekip tarafından kemik taş ve madenden olan eserler arasında renkleri ve süsleriyle farklı pişmiş topraktan yapılmış fincan, bardak tabak, tas, çanak, çömlek, ocak ve mangallar arasında tandırın da bulunduğu öğrenilmektedir...Bütün bu kazılarda elde edilen eserlerden kavdan yapılmış kap, güveç ve tandırların benzerleri bugün de köylerimizde görülmektedir." (Başar,1976, 34).

2. SANAYİ DEVRİMİ YILLARININ YAŞAM ve ÇALIŞMA MEKÂNLARINDA ISIL KONFORUN SAĞLANMASINA YÖNELİK YENİLİKLER

“Dokuzuncu yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar Kuzey Avrupa’nın büyük bölümünde Kuzey Atlantik’te ve dünyanın diğer bölgelerinde sıcak bir dönemin meydana geldiği, 1300’lerden itibaren de bunu soğuk bir dönemin takip ettiği öğrenilmektedir. Özellikle 1550’lerden 1850’ye kadar geçen zamanda sıcaklıklarda yaşanan düşüş bu dönemin Küçük Buz Devri adıyla literatüre girmesine sebep olmuştur.” (Ogilvie, A.E.J.; Jónsson, T., 2001, 48). Belirtilen dönemde yaşanan kışlara ilişkin günümüze ulaşan pek çok yazın eser ve resim, geçirilen kışların şiddetini belgeler niteliktedir. Hollandalı Pieter Brueghel the Elder imzalı 1565 tarihli “Karda Avcılar” tablosunun ardından, yine Hollandalı 1585 doğumlu Hendrick Avercamp’ın 17.yüzyılın ilk yarısına ait kış tabloları serisi, buz kaplı kış aylarının konu edildiği ünlü yapıtlardır.

Şekil 2.1: Buz Manzarası. Hendrick Avercamp. 1610. Staatliches Museum Koleksiyonu
<https://www.wga.hu/support/viewer/z.html> Erişim: 17.07.2023

Bu soğuk iklim döneminden Sanayi Devrimi yıllarına kadar Avrupa’da yaşanan ve çalışılan iç mekânlarda ateş yakmak suretiyle gerçekleştirilen üç temel ısınma çözümünün olduğu görülür. Bunların ilki duvara yaslı, ateşin duvar kenarında yandığı üst kısmı bacaya bağlanan şöminelerdir. Şömineler, açıkta kalan alevleriyle sıcaklığı sürdüremeyip yanmaları için sürekli yakıtla beslemek gerektiğinden, büyük miktarda odun sarfiyatına neden olan, verimsizliğinden ve mekâna yaydığı dumanından yakınılan araçlar olarak tanınmıştır.

Şekil 2.2: İngiltere’de Ortaçağ Kalesi Bolsover Castle’de 14.yüzyıla ait bir şömine

18. yüzyılda yaşayan Amerikalı bilim insanı ve düşünür Benjamin Franklin’in “Olabilirdiğince çok harcamak ve mümkün olduğunca kötü ısınmak için bir ödül teklif edilseydi açık şöminenin mucidi tacı kesinlikle hak ederdi” sözü bu durumu açıklar niteliktedir.¹

İkinci çözüm, zemin üzerinde yükselen, çoğunlukla killi toprak ya da tuğlayla örülen, duvardan oda içine doğru çekilmiş, Almanca ve Felemenkçe “kachelofen” yani kiremit soba denilen fırın-sobalardır. Bazıları yemek ve ekmek pişirilebilecek bölmelere sahip olan bu sabit sobalar 14. yüzyıldan başlayarak evlerde, atölyelerde, halka açık yeme-içme ve toplanma mekanlarında görülmeye başlamıştır. Kachelofen yanma haznesi önde bir kapakla kapatılan, şömineden çok daha verimli, hesaplı ve konforlu bir ısınma aracı olarak ilgi görmüş, dondurucu kışlar geçiren Kuzey Avrupa’da yaygın şekilde kullanılmıştır. Bu sobaların dış yüzeylerine kaplanan sırlı seramik plakalar, sobanın ısındıktan sonra geç soğumasını temin etmiş, ısıyı yaşam alanına kontrollü yaymada etkili olmuştur. Gövde sıcaklığını saatler boyu koruyarak ortamı sıcak tutan bu sobalara dokunulması halinde yanma riski yoktur. Dumanı bacadan dışarıya yönlendirerek iç mekânda daha temiz hava sağlamış, dumana ve ise maruz kalmayı azaltarak konforu arttırmıştır.

¹ <https://www.poele-en-faience.com/categorie/poeles-anciens/> Erişim: 15.04.2023

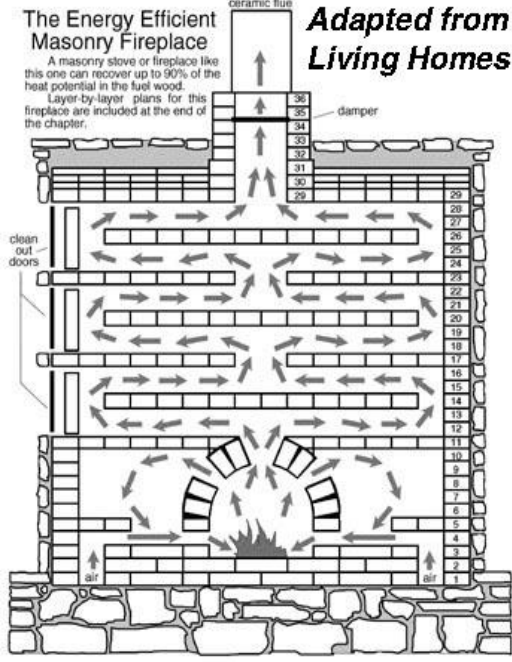

Şekil 2.3: Kachelofen. Ukrayna Hutsul Haus’da 16. yüzyıldan günümüze ulaşan bir fırın soba.
https://www.europeanrouteofceramics.eu/about-us/#iLightbox/gallery_image_11/0

Etraflarına ahşap sekiler, arkalarına uyumak için yatma yerleri, üst kısımlarına çamaşır kurutma askılıkları yapılan fırın-sobalar, 500 kilogramdan birkaç tona kadar değişen ağırlık ve büyüklüklerde yapılmışlardır. Seramik plaka kaplı olanları Avusturya-Almanya’da “cocklestove”, Avrupa’nın diğer bölgelerinde ise “tiledstove” adlarıyla anılmıştır.

Üçüncü ısıtma seçeneği ise duvar içine girinti yapan bir oyugun yakma haznesi olarak kullanıldığı, ateşlik kısmı kapaklı duvar sobalarıdır. Yapımı duvar işçiliği gerektirdiğinden bu sobalara “Masonry Stove” denilmiş ve kullanımları Rusya’dan Kuzey Avrupa ve oradan da Amerika’ya uzanmıştır. Tuğla ya da taştan istenen ebatlarda yapılmış bu sobalar bir nevi kapalı şömineler olup bu sayede ısı verimleri oldukça yüksektir. Zaman içinde masonry stove taş ve tuğladan örülme tüm sobaların ortak ismi olarak ta kullanılmıştır.

15. yüzyıl Avrupa’da, Rönesansın başladığı yeni bir zaman dilimi olur. Kilise baskıları ve bağınaz düşüncelerin reddedildiği İtalya’da ortaya çıkan ve kısa sürede tüm Avrupa’da hayatı ve düşünce sistemini etkileyen Rönesans, Avrupa’yı yeni ve özgürleşen bir yaşam biçimine taşımıştır.

Şekil 2.4: Avrupa'dan bir duvar sobası örneği

Şekil 2.5: Duvar sobalarına ait bir iç kesit

https://www.dirtcheapbuilder.com/Home_Building/Masonry_Fireplaces.htm

Şekil 2.6: Rusya'da 16. yüzyıla ait bir fırın- soba örneği. Arkada duvara dayalı bölümünde uyku yeri vardır. Uyku yeri genellikle, ısınan havanın yükselmesi prensibine bağlı olarak havanın en sıcak olduğu, tavana yakın yerde oluyordu. Genellikle sobaların içinde mantar ya da ot kurutmak, dışında ise giysi ya da ayakkabı koymak için kullanılan küçük nişler bulunuyordu.

<https://www.rbth.com/lifestyle/332747-russian-stove-pech> Erişim: 25.5.2023

Şekil 2.7 Solda: Alman ressam ve grafik sanatçısı Carl SPITZWEG’in Münih’te yoksul bir şairin yaşadığı odayı resmettiği 1839 tarihli yağlıboya tablosunda soba. The Poor Poet (Yoksul Şair), Staatliche Müzesi Koleksiyonu Berlin. <https://www.wga.hu/index1.html> Erişim 04.05.2023

Şekil 2.8 Sağda: Grüner Kachelofen. Alman ressam Reinhard Sebastian Zimmerman ait bir tabloda fırın-soba 1857. Resimde sobanın etrafını üzerine oturulup ısınılan ahşap sekilerin çevrelediği görülmektedir. Üst tarafta ise çamaşırların kurutulduğu askılıklar yer alır.

<https://www.kettererkunst.com/details-e.php?obnr=120002646&anummer=508>

Erişim: 24.06.2023

Keşiflerden sonra Doğu’dan baharat ve lüks mallar getiren tüccarlar ve bankerler aracılığıyla yapılan kıtalar arası ticaretin sağladığı zenginlik, Rönesans’ın yenilikçi düşünce sistemi ile birleşmiş ve Avrupa’da edebiyatın, sanatın ve bilimin hamisi zengin bir burjuva sınıfının doğurmasını sağlamıştır. Bu zenginlikle beraber, “..dehalarını muazzam canlılıktaki heykel ve yağlı boya resimlere olduğu kadar makine ve tahkimat başta olmak üzere pratik araç ve gereçlerin tasarımlarına vakfeden Michelangelo, Leonardo da Vinci gibi isimlerin varlığıyla yücelen bir akım olan Rönesans” (Williams, 2003, 66) Yeni Çağ’a dinamizmi getiren çok yönlü bir aydınlanma süreci olmuştur. Uzakdoğu’da icat edilen ve 15. yüzyıl ortalarında Avrupa’ya getirilen taşınabilir baskı makinesi matbaa da bilgi ve düşüncüyü hızla yayabilmeyi mümkün kılarak Sanayi Devrimine doğru atılan adımları hızlandırmıştır. 18. yüzyılın ortalarına kadar geçen zamanda maddi, entelektüel ve teknik birikimi artan ve çözülmekte olan feodal yapısıyla çalışmaya muhtaç geniş bir işçi potansiyeli barındıran Avrupa’da, zenginleşen sınıfların taleplerine cevap verebilmenin ve aynı zamanda dış pazarlara daha fazla sayı ve çeşitte ürünle gidebilmenin yolları kesintisiz olarak aranmıştır.

Tüccarlar için artık hammaddeden çok ürün değerlidir ve bu amaçla üretimi arttırma yolunda gereken kömür, demir ve akarsu kaynaklarını barındıran Avrupa ve Amerika’da üretim birimlerine ilk olarak suyun hareket gücüne dayalı enerji kullanan basit tasarımlı makineler yerleştirilmiştir. Geleneksel tipteki mevcut atölyeler büyüyerek fabrikalara dönüşmeye başlarken, makineleri çalıştırarak işlem sırasını düzenleyecek işgücü de feodalizmin çöküşüyle kölelikten kurtulan az gelirli grupların organize edilmesiyle oluşturulur.

Avrupa’nın Sanayi Devrimi’ne girişi, dokuma tezgâhlarının kullanılması ve buhar gücünün kullanılabilir hale gelmesiyle birlikte anılır. 1799’da Belçika’da dokuma makineleri, 1817’de Lieje’de buhar makineleri ve lokomotiflerin seri üretimine başlanması, sanayileşme alanında gelişmelerin geri dönülmez bir hızla ard arda sıralanmasını beraberinde getirmiş, bu süreçte ülkeler arasındaki bilgi ve işgücü alışverişinde büyük bir hareketlenme yaşanmıştır.

1818 yılında Alman sanayici Krupp’un çelik üretimini gerçekleştirmesi, devrimin ortaya koyduğu fırsatlardan pay almak amacıyla fabrika kurma ve yol yapım faaliyetlerine öncelik veren ülkelerde büyük olay yaratmış, bu gelişmenin ardından sanayileşme hızlı bir yayılma sürecine girmiştir. Avrupa’da devrimin yayılma sürecini temsil eden 1830 – 1870 yılları arasında yatırımlar hız kazanmış, 1870’lerden Birinci Dünya Savaşı’na uzanan dönemde ise elektrik ve kimyasal nitelikli buluşların öne çıktığı “İkinci Sanayi Devrimi” yaşanmıştır.

Üretime hız kazandıracak her türlü buluş, icat, alet ve yöntemin desteklendiği ve adına Sanayi Devrimi denilen bu dinamik süreçte, bilinen ve bulunan her türlü hammaddenin kullanımı denenmiş; dünyanın dört bir yanında hangi hammaddenin nerede bulunduğu, bunlara nasıl ulaşılabileceği, ulaşılabilen hammaddelerin hangi alanlarda, nasıl kullanılabileceğinin hesabı, devrimi yaratanları ve yaşayanları meşgul eden en temel konu olmuştur. Sanayi Devrimiyle gelen demiri işleme bilgisi ve gücü, yeni yakıt ve enerji tiplerine erişilmesi yanında, bu yakıtları kullanabilecek ısıtma araçları ve yöntemlerinin de çeşitlenerek konforlu hale getirilmesini temin etmiştir.

Sanayi Devrimi temel anlamda bir artı ürün devrimidir denebilir. Sanayileşen ülkeler, seri üretimle kısa zamanda çok sayıda ürün elde ederek, ihtiyaç fazlasını tüm dünyaya satmayı hedeflemişlerdir. Ancak ulaşılmak istenen, yalnızca daha fazla para

değil, elde edilen zenginlikle daha konforlu ve kaliteli bir yaşamın temin edilmesidir. Bu hedefle önce buhar gücüyle ağır sanayi tesis edilmiş, eşzamanlı olarak, karada düzenli ulaşımı mümkün kılacak binlerce kilometrelik demiryolu ağıyla şehirler ve ülkeler birbirine bağlanmıştır.

19.yüzyılın ilk yarısı, Avrupa ve Amerika’da ulaşımın kolay olduğu su kenarlarında kurulan ve hızla büyüyen sanayi kasabalarında zengin patronlarla işçilerin, mimarların, mühendislerin ve ailelerinin kaçınılmaz olarak bir araya geldiği dönemdir. “Krupp’un Essen’deki fabrikalarında çalışan işçi sayısı 1848’de 72’den, 1873’te yaklaşık 12.000’e çıkmıştı; Fransa’da Schneider, 1870’te işçi sayısını 12.500’e çıkardı. Öyle ki, Creusot kentinde nüfusun yarısı, maden eritme ocaklarında, hadde fabrikalarında, mühendislik atölyelerinde çalışmaktaydı.” (Hobsbawm, 2006, 233).

Şekil 2.9: Devrim yıllarında Amerika’da bir işçi ve ailesinin kaldığı odadan görünüm. Sağda odanın hem mutfak hem de ısınma aracı olan mutfak sobası yer almaktadır. 16 Eylül 1913 Newyork. Fotoğraf: Lewis W.Hine, Library of Congress Fotoğraf Arşivi

Bu kalabalık ve kaotik durum, 19.yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak barınmayı en büyük sorun haline getirmiştir. Yetersiz altyapı, temizlik ve hijyen sorunları, inşaatların toz dumanı, fabrika bacalarından çıkan zehirli gazlar geçen yılların en çok şikâyet edilen konularıdır. Kent yakınında patronlar için malikaneler, kentte zengin burjuva için apartmanlar yapılırken işçiler uzun yıllar barakalarda ya da eğer

şanslılarsa zenginlerin kentte terk ettiği evlerin bölünen odalarında yaşamışlar, aile üyelerinden çalışması gerekenler de zengin apartmanlarında hizmetli olarak çalışmış, çatı katlarındaki küçük odalarda barınmışlardır.

“1866 ile 1874 arasında Glasgow’da yapılan evlerin dörtte üçünde yalnızca bir ya da iki oda bulunmaktaydı ve buralar bile tıka basa doluydu. O nedenle on dokuzuncu yüzyıl kenti dendiğinde ‘aşırı kalabalık’ bir yer ve ‘teneke mahalleler’ anlaşılır ve kent hızla büyüdükçe kalabalık ta artmaktadır.” (Hobsbawm, 2006, 231). Yazarın Glasgow örneğini verdiği evlerde banyo ve tuvaletler katta ortak kullanılmaktaydı. Günümüzde bu işçi evleri turizme hizmet eden uygun fiyatlı oteller olarak kullanılmaktadır.

2.1. Konfor Kavramı ve Sanayi Devrimi Yıllarında Konforun Algılanma Biçimi

Fransızca “confort” kelimesinden uyarlanarak dilimize yerleşen konfor sözcüğünün anlamı, günümüzde Türk Dil Kurumu tarafından “günlük yaşamı kolaylaştıran maddi rahatlık” olarak tanımlanır.

Etimolojik anlamda konfor kelimesinin kökeninin ise Latince “confortare” kelimesine dayandığı öğrenilmektedir. ”Con” un ile, “fortare” nin cesaret etmek manasına geldiği Latince’de, iki kelime birleştiğinde kelimenin anlamı “güçlendirmek” olarak tanımlanmıştır. “Konfor kelimesi Hristiyanlık döneminin ilk yüzyıllarındaki kilise Latincesinden türemiş, sağlamlaştırmak, güçlendirmek, tahkim etmek anlamında kullanılmıştır.” (Guerrand, 1993, 75). Cennete gidiş yolunda kavuşulacak rahatlığı imleyen kelime, Orta çağın yoksul ve düşkünlük içindeki insanlarına çağ boyunca umut vaat etmiştir. Orta İngilizce dönemi denilen 11. ve 15. yüzyıllar arasında, “sıkıntı veya üzüntü içindeki birini teselli etme, rahatlatma ve destek sağlama” anlamıyla da kullanılmış, sonraki iki yüzyılda edebi ve dini metinler başta olmak üzere kullanıldığı yerlerde “rahatlık ve zihinsel ferahlık” durumunu ifade eden şekilde anlamı genişlemiştir.

Tıp literatürüne göre “konfor hissi, kişinin beden, akıl ve ruh bütünlüğü içindeyken karşılanmasını beklediği ihtiyaç veya isteklerden kaynaklanır ve bütün bu ihtiyaç veya istekler, beden, akıl ve ruh bütünlüğünde memnuniyet duygusu ile karşılandığında, bütünsel konfora ulaşılır.” (Pinto, S., Caldeira, S., & Martins, J., 2017, 243).

Konfor, temel insan gereksinimlerini karşılamış olmanın o andaki deneyimi olarak açıklanmaktadır.

1994 yılında hemşirelik alanında Katharine Kolcaba tarafından geliştirilen Konfor Kuramı'nda Kolcaba, konfor analiz çalışmaları sonucunda holistik (bütünsel) konfor kuramını yayınlamış ve bu kuramı 3 düzey 4 boyutta açıklamıştır. Holistik (bütünsel) görüşte konfor, ferahlama, rahatlama ve üstesinden gelme olarak 3 düzeydedir. Kolcaba, konforun boyutlarını da fiziksel (bedensel duyularla ilgili), psikospiritüel (bireyin kendi iç farkındalığı ile ilgili), çevresel (dış ortam faktörleri ile ilgili) ve sosyokültürel (kişilerarası, aile ve sosyal ilişkilerle ilgili) bileşenler olarak belirlemiş ve konfor kuramının taksonomik yapısını oluşturmuştur. (Genç, 2019,4)

Konfor kelime olarak adı konmamış olsa da yaban toplumlarından itibaren aranan, ulaşılmaya, geliştirilmeye çalışılan güvende olmayı, kolaylığı, rahatlığı imleyen bir duygu ve düşünce durumu olmuştur. Yaban topluluklarda insanlar güvende olmak veya hava koşullarına karşı korunmak için mağaralar aramış, barınmak için basit, yalın yapılar inşa etmişler; yapraklardan, hayvan derilerinden veya samandan yaptıkları yataklarla dinlenme sırasında bir miktar fiziksel rahatlık sağlamışlardır.

Ekin yetiştirmek ve hayvanları evcilleştirmekle başlayan göçebe avcı-toplayıcılıktan yerleşik tarım toplumlarına geçişi, insanların yaşamlarındaki konfor arayışı olarak görmek mümkündür. Zira bu durum, daha istikrarlı yaşam koşullarına, daha iyi gıda bulunabilirliğine ve genel yaşam standartlarında iyileşmeye yol açarak konforun artmasına katkıda bulunmuştur. Tekstil yapma becerileri geliştikçe insanlar, kendilerini dış etkenlerden koruyacak giysiler üreterek bedenlerini güvenliğe ve ısınmaya kavuşturan adımı atmışlardır. Kıyafet giymek yalnızca sıcaklık ve koruma sağlamakla kalmamış aynı zamanda duygusal bir rahatlık, dinginlik, karşılıklı tanınma ve kabul görmeyi de beraberinde getirmiştir. Uygarlıkların büyümesiyle mimari ve şehir planlamasında ilerlemeler, insanların daha sofistike konutlar inşa ederek havalandırma, ısıtma ve sanitasyon gibi çeşitli konfor unsurlarını bir araya getirdikleri ortamlarda yaşamalarını sağlamış, konfor arayışı her dönemde ilerlemenin temel dinamiği olmuştur.

Tarih boyunca, her tür teknolojiyi geliştirme çabası, ulaşımın iyileştirilmesi, verimli ısıtma ve soğutma sistemlerinin geliştirilmesi, çok çeşitli ev aletlerinin icat edilmesi gibi ilerlemeler, insanın günlük yaşamındaki konforu artırma arayışının eserleridir.

Modern zamanlarda sanayi devrimi ve hızlı teknolojik ilerleme konfor sağlayıcı çok sayıda araç gereç ve sistemin kullanımı beraberinde getirerek insan hayatını büyük ölçüde değiştirmiş ve konfor seviyelerini önemli ölçüde artırmıştır. Konfor, sadece fiziksel unsurlarla sınırlı olmayıp duygusal ve psikolojik refahı da kapsamaktadır. Toplumlar, duygusal rahatlık, sevgi ve aidiyet duygusu sağlayan aile yapıları, topluluklar ve sosyal ağlar gibi destek sistemleri geliştirmiş, madde ile manayı bir araya getiren adımlar atmışlardır. Daha varlıklı ve rahat hale gelindikçe konfor boş zamana ve eğlenceye de yayılmış, çeşitli dinlenme faaliyetleri, seyahat ve eğlence seçenekleri aracılığıyla konfor kavramı keyif olgusuyla birleşmiştir.

Günümüzde ruh sağlığı ve refahı konusunda artan bir farkındalıkla insanlar, duygusal rahatlığın önemini kavrayarak stres, endişe ve zihinsel rahatsızlığı azaltmanın yollarını aramaktadır. Bu aslında modern dünyada insanın konfor elde etme, konfora erişme çabasının ortaya çıkardığı yorgunluğu azaltarak içsel konfor sağlamaya dönmüş durumdadır. Konfor elde etmeye çalışırken yaşanan yıpranma göz önüne alındığında bazı durumlarda konfordan feragat etme asıl konfor sayılmaya başlanmıştır. O nedenledir ki minimal yaşam ve basite dönüş bir süredir bir grup insan tarafından gerçek konfor olarak görülmektedir.

21.yüzyılda konforun sürdürülebilir olmasının sağlanması önemi anlaşılan güncel bir konu olarak dikkat çekicidir. Çevreyle ilgili endişelerle birlikte konforun anlık değil uzun vadede temini ve korunması fikri önem kazanmış; konfor sağlayan araçların bir bölümünün dünya üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirerek konfor elde etmenin yolları aranmaya başlanmıştır. Katı yakıtlı sobalar da bu amaçla yeni geliştirilen çevre dostu teknoloji ve uygulamaların merkezinde yer almaktadır.

İnsanın içinde bulunduğu ortamda konforlu hissedebilmesi için ideal görülen ve karşılanması beklenen yaklaşık ısı değerleri Amerikan Society of Heating tarafından yapılan bir araştırmayla açıklanmıştır. Buna göre “...çıplak olarak 29 ile 31 oC sıcaklıkları arasındaki, giyinik olarak 23-27 oC sıcaklıkları arasındaki bir ortamda bulunan hareketsiz insan, ortamı sıcak veya soğuk hissetmediği bir denge sıcaklığında olur ve konforlu hisseder.” (Ashrae, 1993, 8).

Termal konfor çeşitli standartlarda, bu konuda çalışma yapan kişilerce farklı zamanlarda tanımlanmıştır. ASHRAE 55 standardına göre termal konforun tanımı; subjektif olarak insanın kendisini termal çevre içinde konforlu hissettiği

andır. Kabul edilebilir minimum konfor sağlayan termal iç mekân gereksinimleri ilk olarak 1966 yılındaki standartta belirtilmiştir.²

“Fanger konforu kişinin ‘termal olarak nötr olma durumu’ yani kişinin ‘ne daha soğuk ne de daha sıcak istemeyeceği ortam’ olarak ifade etmektedir.” (Şenalp, 2019,7). American Society of Heating (ASHRAE) insan için ısı konforu etkileyen altı temel faktörü, metabolizma hızı, giyim yalıtımı, hava sıcaklığı, ışıyım sıcaklığı, hava hızı ve nem olarak açıklamıştır. Raporda bunlar dışında kalan ikincil faktörlerin bazı durumlarda konfor koşullarını etkileyebileceği belirtilmiştir.

İnsanlar her zaman rahat yaşam alanları, rahatlatıcı yiyecekler, destekleyici ilişkiler, işlere yardımcı-kolaylaştırıcı araç gereçler ve yatıştırıcı ortamlar gibi çeşitli şekillerde konfor aramışlardır. Konforun geçmişten günümüze kademe kademe artması, insanın fiziksel yapısı ve ergonomisine uygun bina, eşya ve vasıtalar ile ruhsal yapısına uygun ilişki, iletişim ve faaliyetlerinin artmasıyla doğru orantılı görünmektedir. Konfor insanın güvende hissetmesi ve beklentilerinin karşılanması ile doğru orantılı bir kavramdır ve yaşam alanında insanı çevreleyen eşya ve araç gerecin artmasıyla gelişmiştir. Orta çağda eşyası çok az sayıda olan neredeyse boş yaşam alanlarında yaşamış insanların hissettiği yoksunluk gerçek anlamda ilk kez Sanayi Devriminin sağladığı çok çeşitli ürünlerle giderilmiştir. Teknolojik gelişmeler, değişen yaşam tarzları ve özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrası edinilen kararlı kültürel zenginlik, fiziksel, duygusal ve düşünsel olarak konfor kavramının evrilerek içinin doldurulmasını beraberinde getirmiştir.

"Konfor" kelimesinin, insan deneyimlerini ve duygularını tanımlama yetisi, zaman içinde ard anlamların eklenmesiyle zenginleşmiş ve kelime güncelliğini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Günlük dilde olduğu kadar pazarlamada, edebiyatta ve pek çok profesyonel alanda yaygın olarak kullanılmaktadır.

Sanayi Devrimi sırasında çözümlemeye girilen neredeyse her konu, insan doğasının beklentilerinden kaynaklanan arayışların sonucudur. Makineden makine üreterek işi ona yaptırmak, işyerinde üretim bandıyla git gellerden kurtulmak, evde kovalarca su taşımak yerine musluktan sıcak su alıp banyo yapmak gibi örnekler beklentilerin karşılanması ve daha yukarı taşınması yolunda umut vermiştir. Taşınabilir sobaların

²http://ibse.hk/cmhui/180612_ASHRAE_Standards_for_LEED_Assessment_thermal_comfort.pdf

geliştirilmesine yol açan arayış ta öncelikle gidilen yere götürülebilecek ve götürüldüğü yeri ısıtacak araçlar meydana getirmek üzerine temellenmiş, buna daha sonra konforu daha da arttıracak ve konfor alanlarını genişletecek özellikler eklenmiştir.

Sanayi Devrimi, sıcaklık, kıvılcım ve demir ocaklarının dumanıyla özdeşleşen bir süreçtir. Dökme demirden imal edilen haznelerde yakılan kömür sayesinde buharın önemli bir güç ve enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmasıyla, 18. yüzyıl sonunda artık makineden makineler üretilmektedir. Makinelerin işleyişleri planlanmış, üretilmeleri ise hammaddeyi işleme bilgisi, madeni şekillendirecek yönteme sahip olma, deneme-yanılma-tecrübe etme süreçlerinin geçilmesiyle mümkün olmuştur. Üretimden en iyi sonucu alabilmek için öncelikle makinelerin kusursuzluğu hedeflenmiş, yüzlerce mühendis, buluş sahibi, tasarımcı ve teknisyen, doğru oranlama, güç kontrolü ve gücü kademeli kullanabilme becerisi için çalışmıştır. Bu dönemde makine tasarımları ağırlıklı olarak üretimde gereken tekrarın doğru ve hızlı yapılabilmesine odaklanır.

Sanayi Devrimi yılları buluşlarının birbiri ardına sıralandığı insanların günlük yaşamında daha önce hiç kullanmadıkları bir takım araç, makine ve uygulamanın denenme yıllarıdır. Bu bakımdan devrim yılları dünya insanların bugün günlük yaşamlarında kullandıkları, yaşamlarının parçası haline gelmiş pek çok ürün ve makinenin doğduğu ve kullanılabilir hale getirildiği bir dönemdir denilebilir. Devrim yıllarında zenginler ve zenginleşenler için tüm bu yatırımlar ve olağanüstü çalışmanın ortak amacı daha zengin, daha konforlu, heyecan veren ve henüz keşfedilmemiş bir yaşamın hazzına erişmektir. Bu amaç, uzun yıllar boyunca yeniliklere para yatıranlara konfor ve beraberinde büyük kazançlar olarak geri dönmüştür.

Sanayi Devriminde fikir ve projelere bolca paranın yatırıldığı ve henüz zenginlikler için fedakârlıkların yapıldığı dönemde, orta sınıf için yapılan evler gibi bu evlerdeki eşyalar da mazbuttu...Dayansın diye yapılmışlardı ve öyleydiler. Aynı zamanda ufak tefek süsler bir yana bırakılırsa, tasarımları son derece sade ve işlevseldi. 1815 -1848 yılları arasında ün kazanan “Biedermeier mobilyalarının sade güzelliği, Alman taşra burjuvazisinin yaradılıştan gelen zevkinden çok, maddi darlığı yansıtmaktaydı ve burjuva evlerindeki ‘hizmetçi’ odaları da olabildiğince çıplaktı. Eşyalar, maliyetleri konusunda bir fikir

vermekteydi; çoğu ev eşyasının hâlâ büyük ölçüde el emeğiyle yapıldığı bir dönemde detaylar, pahalı malzemeleriyle birlikte bir maliyet kalemiydi. Para aynı zamanda rahatlığı da satın almaktaydı; o nedenle rahatlık, yaşanan bir şey olmanın yanında gözle görülür bir şeydi.”. (Baudrillard,2011,9).

Bu durumda rahatlığa dolayısıyla konfora sahip olacaklar ilk önce zenginler olacaktı. Zira konfora önce eşya satın alınarak sahip olunurken konforun artırılması yani eşyanın ya da ürünün geliştirilmesi için daha fazla teknoloji ve para gerekliydi.

19. yüzyılın başından itibaren öncülüğünü İngiltere’nin yaptığı, yüzyılın son çeyreğinden sonra ise Amerika’nın yarışta ilk sırayı aldığı sanayileşme sürecinde, icadı ve imali gerçekleştirilen her ürünün birer konfor aracı olduğunu söylemek mümkündür. Orta çağın boş odaları, salonları ve mutfaklarından sonra, hayatın daha pratik, daha kolay, daha rahat, daha iyi, daha lüks, daha heyecanlı, daha bilge ve hepsinin toplamı olarak daha konforlu yaşanmasına hizmet eden her şeyin kabul gördüğü bu dönemde, ortaya çıkan sayısız ürün ve hizmet, ilk olarak İngiltere’de düzenlenen 1851 Uluslararası Londra Dünya Fuarı’nda tanıtılmıştır. Fuarda sergilenen eşyaların çokluğu ve çeşitliğiyle zenginlere paralarını harcamaları, evlerini yeni eşyalarla doldurmaları ve yenilikleri denemeleri için sayısız seçenek sunulmuştur. Yoksullar ve alt gelir grupları ise yaşamlarında konfor sağlayıcı eşyalara ulaşmak için neredeyse yarım yüzyıl daha seri üretimle eşya sayısının artmasını ve fiyatların düşmesini bekleyeceklerdir. Fuarda sergilenenlerin önemli bölümü, insanın yaşadığı evde hayatını kolaylaştırmaya yönelik aletler, araç ve gereçlerden oluşuyordu. Evdeki konfor zaman içinde kademe kademe artarken, ilk denenilen ve büyük heyecanla karşılanan sayısız alet ve makine, evde yaşayanlar ve hizmetlileri için bir prospektüs okuma mesaisini de ortaya çıkarmıştı. “Burada lokomotiflerden, dikiş makinelerine, halılardan piyanolara, yemek pişirme ocaklarından sobalara kadar yüzlerce farklı türde mal ve ürün uluslararası jürinin hakemliğinde değerlendirilmiş ve kapanışta Britanya her şeyi almıştır”. (Williams, 2003,106).

Yüzyıl ortasında burjuva evinin yarattığı en dolaysız izlenim, tıksıklık ve gizlenmedir; çoğu zaman perdelerle, minderlerle, giysilerle, duvar kâğıtlarıyla gizlenmiş ve ne türden olursa olsun her zaman ince ince işlenmiş bir nesneler yığını. Yaldızsız, işlemsiz, nakışsız, hatta kadife kaplamasız hiçbir resim, yüz geçirilmemiş ya da üstü örtülmemiş hiçbir koltuk, püskülsüz hiçbir kumaş,

cilalanmamış hiçbir ahşap, giydirilmemiş hiçbir yüzey yoktur. Bunun, zenginlik ve statünün bir göstergesi olduğuna kuşku yoktur. Günlük nesnelerin sayısında inanılmaz bir artış görülmüş, gereksinimler artmış, üretim sayesinde de bu nesnelerin doğum ve ölümleri hızlanmıştır. (Baudrillard,2011,9)

Ancak bu yeni eşyalar salt yararlı, statü ve başarı simgesi olmakla kalmamış, burjuva yaşamının gerçekliği olarak insanın dönüştürücüleri ve birer kişilik ifadesi olarak ta kendi başlarına değer taşımışlardır. Eşyalar bir evde onları bir araya toplayanın içsel birikimi olarak görülmüş siparişle kişiye özel yapılan tasarımlar da bunda büyük rol almıştır. Yüzyılın sonlarında sayısız çeşide ve konfor sağlayan özelliğe erişen sobalar da kullanıldıkları mekânların ve sahiplerinin görsel ve içsel dili olmuştur.

2.2. Sanayileşme Döneminde Avrupa ve Amerika’da Isıl Konfor Sağlayan Yeni Yakıt, Yöntem ve Araçlar

Avrupalılar, Sanayi Devrimi’ne ulaşınca kadar hayatlarını ısınma anlamında büyük konfor sağlayan sabit sobaların kurulduğu odalarda geçirmişlerdi. Ancak Rönesans ve ardından Barok dönemi yaşayan Avrupa’da 17. yüzyıla gelindiğinde artık aynı yerde oturmak, yemek yemek ve hatta soba arkasında uyumak kurtulmak istenilen bir şeydi. Ev içinde farklı mekanların kolay ve hesaplı ısıtılabilmesi için düşünülen çözüm arayışları, zaman içinde duvardan bağımsız, taşınabilir sobaların imaline zemin hazırlamıştır. Bu süreçte 17. Yüzyılda Amerika’da ilk taşınabilir demir soba üretilirken, 18. yüzyılda Avrupa’da kullanıcılara sabit fırın sobalar yerine duvardan ayrılmış bağımsız seramik soba seçenekleri sunulmaya başlanmıştır.

18. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar tüm insanlık tarihi boyunca ısınmak için kullanılan temel yakıtlar, tezek, odun ve katı yağdı. Yunanlılar ve Romalılar, yalnızca kayalarda bir uzantı olarak karşılaştıklarında kömürden faydalanmışlardı. Kömürün odundan daha fazla ısı verdiği öğrenilmişti fakat onu toprak altından çıkarmak kolay değildi. Ancak yüzeyde görülen ve çubuklar şeklinde kesilebilen parçalar kullanılabilirdi. Sanayi Devrimi ile birlikte geliştirilen makineler devreye girince kömür çıkarma işi nispeten kolaylaşmış ve büyük miktarlarda kömürün yeryüzüne çıkarılması mümkün hale gelmişti. Demirin kullanılması kömürün topraktan giderek artan miktarda çıkarılmasını sağlarken, kömür arzında meydana gelen artış ta onu yakabilecek olan demir sobaların imalini hızlandırmış oluyordu.

Dökme demirden ilk sobalar, düz, dikdörtgen döküm levhalar halinde işlenmiş beş döküm parçanın cıvatalarla birleştirilerek şömine önlerine yerleştirilmesi ile şekillenmeye başlamıştı. Arka kısmı açık olarak şömineye dayanan bu plakalar ısındığında sıcaklığı odaya yayılıyordu. İngilizce “Plate stove” Türkçe plaka soba olarak isimlendirilen bu sobaların kabartmalı figürler, desen ve resimlere sahip, sanat ve zanaat yönünden üstün nitelikli örnekleri 16. yüzyılda Almanya’da ünlenmişti. Avrupa mimari tasarımları, İncil’den sahneler ve insan portrelerine sahip bu sobaları, 17. Yüzyılda Amerika’da üretilmeye başlanan daha çok pastoral temalı dekoratif örnekler izlemişti. El yapımı döküm plakalar bugün de kullanılan bir yöntem olan kumdan yapılmış kalıplara erimiş demir dökülerek üretiliyordu.

Şekil 2.10 Solda: 1600 yıllarında Alman beş plakalı sobalarına ait döküm soba plakası.

<https://www.antiquetrader.com/features/stories-engraved-on-stove-plates>

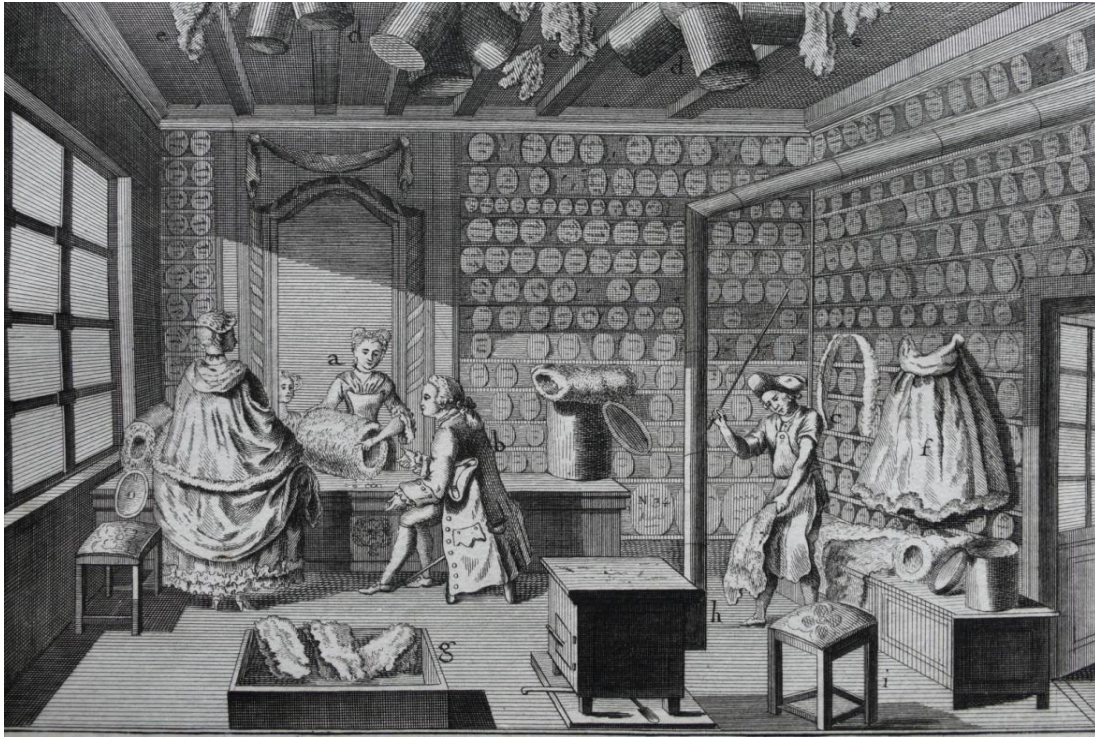
Sağda: Altı plakalı Amerikan döküm soba. 1772. Mark Bird 6-Plate Stove, PA; 35" L x 41" H x 18"W
Birdsboro Memorial Center Koleksiyonu.

<http://stovehistory.blogspot.com/2013/10/a-collection-of-stoves-metropolitan.html>

Erişim: 14.06.2023

Döküm plakalar devrim yıllarında demirin kalınlık ve mukavemeti artırılarak geliştirilmiş, silindirik formlar olarak ve içinde kömür yakılabilen sobalar olarak tüm dünyaya yayılmışlardır. Bu gelişme, geçmiş yılların ağır, hantal, atalet veren ve ısınmak için insanları aynı odada oturmaya ve hatta uyumaya mecbur eden ısınma biçiminden kurtuluşun en önemli çözümü olmuş ve yaşamda özgürleşmenin de yolunu açmıştır.

İstenmezse kullanmaktan vazgeçilip kolayca satılması ya da başka bir oda ve eve taşınması mümkün olan demir sobalar, sayısız çeşit ve ebatlarda imal edilmiş ve bireylere sobayı kendi odalarında, özel alanlarında kullanabilme lüksünü vermiştir. O zamandan günümüze taşınabilir sobalar, hareketlenen ve sıkça taşınmayı beraberinde getiren yeni yaşam biçiminde insana eşlik eden öncelikli araçlar olmuşlardır. Demir döküm ilk olarak M.Ö. 6.yüzyılda Çin'de ve 12.yüzyılda Avrupa'da gerçekleşmiş olsa da işlenmesi ve kullanımı ancak 18. yüzyılda yaygınlık kazanabilmişti. Çünkü demiri işlemek için yüksek sıcaklıkta ergitmek gerekiyordu ve bu da yüksek enerjili yakıt olan kömüre yeterli oranda ve kolay erişilmesiyle mümkün olacaktı.

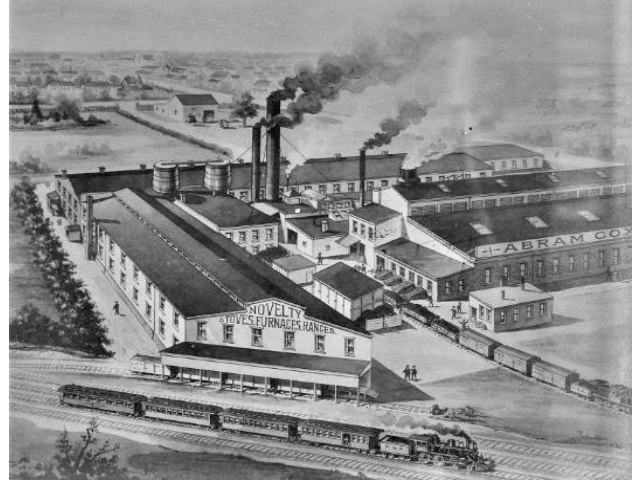

Şekil 2.11: 18. yüzyıl sonlarına ait bir gravürde Avrupalı bir zengininin evinde demir soba (Anonim)

18. yüzyıl sonlarında Amerika ve Avrupa'da, kömürü yakmaya dayanıklı demir sobaların üretimi artmış ve gelişen döküm teknolojisiyle ilk silindir sobalar üretilmiştir. Demir döküm sobalar, demirin dayanıklı ve %100 geri dönüştürülebilir olması, yüksek ısı iletkenliği ve yavaş yakma kabiliyetine sahip olması nedeniyle dünya genelinde katı yakıtlı ısıtma araçları kullanımında Sanayi Devrimi'nden bugüne başı çekmektedir.

Şekil 2.12: 1876 Philadelphia Fuarında bir döküm soba standı. Hagley Museum Koleksiyonu.

Şekil 2.13: Amerika’da faaliyet gösteren döküm soba imalatçılarından Abraham Cox Stove Company’ye ait soba fabrikasının görünümü 1900. Hagley Museum Koleksiyonu.

Demir sobaların imali ve kömürün ısınmada kullanılmasını takiben sanayileşme döneminden günümüze ısınma amaçlı kullanılabilmiş yakıtla sırasıyla sıvı gaz, havagazı, elektrik, jel yakıt, propan gazı, doğalgaz ve pelet olmuş ve süreç içerisinde bu yakıtları kullanabilecek teknolojilere sahip sobalar geliştirilmiştir. 19.yüzyılın ortalarından itibaren başta Amerika olmak üzere zengin petrol yataklarına sahip sondaj yapabilen ülkeler gaz yağı ve petrol türevlerini kullanılabiliyor olunca, Amerika ve Avrupa’da mekânları ısıtmak için, kömür sobaları kadar yaygın olmasa da yeni bir çözüm olarak gazyağı kullanan sobalar imal edilmiştir. Eş zamanlı olarak gazhanelerde kömürün işlenmesiyle elde edilen havagazını kullanan ısıtıcılar piyasaya sürülmüş ancak bunlar verimli bir ısıtma sağlayamadıkları için yaygın kullanılmamışlardır. Havagazı, aydınlatma ve bağlandığı evlerde mutfak sobaları için kullanışlı bir yakıt olarak görülmüştür. En rahat taşınabilir sobalar olan elektrik sobaları için ise konutlar ve binalara elektriğin bağlandığı 20. yüzyıl bekleneciktir.

Demir sobalardan ayrı olarak günlük yaşamda ısınmak için tasarlanmış olan bir takım demir seyyar araç gereç te demir sobaların ortaya çıktığı yıllarda estetik görünümü ve işe yararlılığı ile alıcı bulmuştur. Ayak sobası olarak adlandırılan, içine köz odun kömürü konularak ayakları ısıtmaya yarayan taşınabilir hazneler de bunlardan biridir.

Şekil 2.14: 1909 yılında Fransa Nancy’de düzenlenen uluslararası fuarda, zengin çeşitli döküm sobaların sergilendiği soba standı

Şekil 2.15: Fransız seyyar ayak sobası. 18. yüzyıl sonu.

 erisine k z halinde odun ya da kömür konulup kapağı kapatılarak kullanılmıştır.

2.3. Sanayileşmeden Etkilenen Osmanlı Kentlerinde Konut, Bina, Mekân Kullanımında Yenilikler ve Konforun Takdimi

2.3.1. Osmanlı Sanayileşmesi ve Yaşamı Dönüştüren Etkileri

Avrupa ve Amerika’da sanayileşmeye dair gelişmeler yaşanırken, 18.yüzyılın ortalarına kadar, dışarıda olup bitenleri doğrudan öğrenmesini sağlayacak mekanizmayı kurmamış olan Osmanlı İmparatorluğu, dışa kapalı üretim yapısını koruyordu. Halkın elinde gerekli sermaye, üretim ve işleme bilgisi bulunmadığı ve ayrıca mülke, halk adına devlet sahip olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu’nda sanayileşmeyi devlet üstlenmek zorunda kalmıştı. Teknolojiyi edinen, kullanılır hale gelmesi için gereken tesisi kurduran ve işleyişi için yan sanayi kollarını faaliyete geçiren devlet, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, küçük işletmeleri satın alarak fabrikalaştırma yoluna gitmişti. Ancak geleneksel üretim yöntemlerini sanayi makinelerine adapte etmek beklenenden zor ve oldukça pahalı bir işti. Fabrikalaşma süreci çoğu zaman mevcut ezberlerin bozulmasını, işlem sırası ve şeklinin baştan sona yeniden öğrenilmesini ve çoğu zaman da donanımın yenilenmesini gerektiriyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda 18. yüzyılda kara ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesine yönelik atılan ilk sanayileşme adımlarını, 19.yüzyılda ekonomik ve sosyal anlamda yapılan düzenlemeler takip etmiş; meslek örgütlerinin direnişlerine, asker veya sivil bazı çıkar gruplarının birtakım engellemelerine rağmen, III. Selim döneminden başlayarak Avrupa merkezli yeniliklerin uygulanmasına gayret gösterilmiştir.

O günlerin mevcut koşullarında sistemli düşünmeye dayalı planlı bir sanayileşme mümkün olmamışsa da sanayileşme sürecinde yapılanların çoğu bir imal etme çabası olarak hayata geçmiştir.

Batılılaşma, Osmanlıda yenilikleri özümseme, önde gidene yetişme, yeni kabulleri mümkün olduğunca içselleştirme çabasıydı. Osmanlı idarecileri için Sanayi Devrimi’nin faaliyetlerini arttırdığı 18.yüzyıldan itibaren, ciddi bir çöküntüden kurtulmanın yolu, Batı dünyası karşısında ayakta kalabilmektir. Bunun için pek çok başarılı ya da başarısız çalışma yapılmış, yeniliklerin Osmanlı’da uygulanabilmesi için gayret sarfedilmişti. Fabrikalaşmak, ürün ve mamullerin miktar ve çeşidini arttırmak için ilk adım olarak görülmüş, toplumun refahı ve kalkınmanın sağlanabilmesi için artı ürünün gerekliliği anlaşılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim loncalar kontrolündeydi. Zanaatkâr ve küçük imalatçının ne zaman ne kadar ve nasıl üretim yapacağı, atölyelere girecek hammaddenin çeşit ve miktarı ile çalışacak işçi sayısı her zaman önceden belirliydi. Osmanlılar yıllar boyu ekonomiye ihtiyaçlarını giderecek bir faaliyet olarak baktıklarından, imalatın bel kemiği olan Osmanlı esnafı, sanayileşmenin ilk yıllarında devriminin yeni üretim biçimlerine, yeni çalışma sistemine ve ihtiyaçtan fazla imal ederek artı ürün elde etmeye yabancı kalmıştır.

Osmanlı'da sanayileşmeyi temsil eden ilk fabrikalar, Avrupa devletlerinde faaliyete geçen imparatorluk fabrikaları örnek alınarak, saray tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında Fabrika-i Hümayun sıfatı ile açılmış olanlardır. Üretimde standardı sağlamayı ve ürün çeşidini arttırmayı hedefleyen fabrikalarda hem geleneksel hem çağdaş üretim yöntemleri bir arada kullanılmış, bu fabrikalar aynı zamanda çalışanları için birer okul niteliği taşımışlardır. “Başkent İstanbul'da, Yedikule'den Küçükçekmece'ye uzanan alanda, teknik ve ziraat okullarıyla işçi barınaklarına yer veren endüstriyel bir üretim kompleksi oluşturulurken, sanayileşme hareketi, yaşanan büyük savaşlar nedeniyle İstanbul'un haricinde sayılı şehirde ve küçük ölçeklerde kendini gösterebilmiştir”. (Akyıldız, 2005, 17).

Sanayi Devriminin yaşandığı yıllarda Osmanlı yönetimi, giriştiği projelerde, gereken teknik bilgiye sahip olmayan teb'asına, beklenen iş dağılımını yapamadığından, halk önemli ölçüde yeni sanayi girişimlerinin dışındaydı. Yabancı yatırımcılar, daha açık bir ifadeyle sanayileşmeye dair teknoloji ve makineleri Osmanlı topraklarına getirenler de yerel halkı eğiterek üretim sürecine dâhil etme konusunda istekli değillerdi. Bu haliyle mevcut tablo, devletin 19. yüzyılın ortalarına kadar, yalnız gelişen teknolojileri değil, bu teknolojileri kullanmayı öğretecek ve hatta bunları kullanacak olanları da birlikte ithal etmesini gerektiriyordu. Bu durum az zaman sonra, kısıtlı Osmanlı sermayesini yüksek işçi ücretlerinden kaynaklanan ağır bir yükü karşı karşıya bırakmıştı. (Genç, 2007).

Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) İmparatorluğun sanayileşme konusunda Avrupa ile hızla açılmakta olan arayış, yabancıardan bilgi ve işgücü kiralayarak kapatmaya çalışmasıyla, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren deneyimli eleman yokluğu ve tükenen sermaye nedeniyle, üretim ve hizmet amaçlı tesislerin

tümüyle yabancı imtiyaz sahiplerine yaptırılması ya da var olanların yabancılara kiralanması gerekmiştir.

Sultan Abdülaziz devrine gelindiğinde, 1862 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun, iktisadi yapısını dışa bağımlılıktan kurtarmak ve sanayinin gelişmesini sağlamak amacıyla, kapsamlı programlar hazırlayıp uygulamak üzere **Islah-ı Sanayi Komisyonu** kurulmuş; komisyonun temel hedefleri, ithal ürünler için % 5 olan gümrük vergisini arttırmak, ulusal, yerel ve uluslararası sergiler açmak, esnaf arasında şirketleşmeyi teşvik etmek ve sanayi mektepleri kurmak olarak belirlenmiştir. Komisyon 1863'te açılan İstanbul Sergi-i Umumisi için çalışmış ve ülkede üretilen ürün ve eşyalar ile imalatçıları, yurtdışından davet edilen üreticilerle bir araya getirmiştir. Bu sergi halkın gelişmelerden haberdar olmasına da katkı sağlamış ve yeni ürünleri yaşam alanlarında kullanma isteğini arttırmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçtiği 1876 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nda ürünlerin, hammaddenin ve hatta temel gıda maddelerinin büyük bölümü ithal edilir haldeydi. İthal edilen ürünlerin bir grubunu da sultanın gençliğinden itibaren ilgi alanına giren seramik sobalar ile demir sobalar oluşturuyordu. Bu dönemin sobanın pazarda en çok çeşit ve sayıyla yer aldığı dönem olduğu günümüze ulaşan arşiv belgeleri, faturalar ve gazete ilanlarından anlaşılmaktadır. Sultan II. Abdülhamid döneminde saray, eğitim alanında çağdaş bilim ve teknolojinin öğretilmesine imkân verecek bilim ve meslek okullarının açılarak kalifiye personel açığının kapatılmasına odaklanmış, bu dönemde yurtdışındaki belli sanayi ve teknoloji merkezleri ve fabrikalara öğrenci gönderilmiştir. Kendi döneminde İstanbul'da uluslararası bir sanayi sergisi açmayı planlayan sultan, 1894 yıkıcı İstanbul Depremi'nin yaşanması nedeniyle sergi planını iptal etmiştir. 1909 sonrası II. Meşrutiyet dönemi ise sanayileşmenin yalnızca devlet eliyle gerçekleştirilecek bir yapılanma olmadığının, özel teşebbüsün ihtiyacı olan çözümlerin uygulamaya sokulması gerektiğinin açıkça anlaşıldığı bir dönem olmuştur. Üretime yönelik yatırımların teşvik edilerek milli girişimci oluşturmak bu dönemin önceliğidir. Fakat Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na kadar sanayileşmeye dair yapılmış tüm büyük ya da küçük ölçekli teşvikler, daima yabancı devletlere tanınan kapitülasyonların gölgesinde kalmıştır. 1899 yılında Osmanlı basınında kaleme alınan bir yazıda şöyle denmektedir: “Yediğimiz ekmekten başımıza giydiğimiz fese kadar, keresteye kadar hep ecnebi emtiasına boğulduk. İş ehemmiyetle düşünmek zamanı geldi de geçiyor bile. Ne yapacak isek

süratle ve hiçbir dakika kaybetmeden yapmalıyız. Yazı ve laf devirlerinin artık faaliyet devrine tahavvül etmesi lazımdır.” (İkdam, 25 Nisan 1899).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, iktisadi sorunlar, ticaretin önemi, rekabetin gerekliliği, sermaye birikimi ve şirketleşmenin iktisadi ve sosyal hayat üzerindeki olumlu etkileri gerek basın gerekse hükümet politikalarında öncesiyle kıyas kabul etmez bir ağırlıkla yer almaya başlamıştır. İslamcılarının yayın organlarında fakirliğin kötülükleri, ticaretle uğraşmanın ve servet edinmenin yararları, kar ve faiz kavramlarının yeniden yorumlanması gibi konular ele alınarak Müslümanlar ticarete teşvik edilir. Bu çabalar kısa sürede netice vererek, ülkenin pek çok şehrinde çok sayıda yerli şirketin kurulmasını sağlamıştır.

“Büyük yatırımları gerektiren alanlarda yerli sermaye ve işgücü, yabancı sermaye ile ortaklığa girmeye teşvik edildi. Bu ortaklığın bir nedeni yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç, diğeri ise, yabancı sermayenin ülkede kendi halinde ve başıboş bırakılmak istenmemesiydi. Kısaca, Cemiyetin yabancı sermaye siyaseti, onu yerli sermayenin yetersiz geldiği alanda kullanmaktan ibaretti.” (Akyıldız,2001; 82)

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu, ülkedeki tüm kaynakları kullanarak, bütün üretimi harekete geçirmişti. Savaşla birlikte ülke ekonomisi dışarıya kapanmış, daha önce ithal edilen ürünler, Anadolu’da sağlanmaya başlanmıştı. Savaş bir bakıma Türklerin, ticaretin yanı sıra imalat sektöründe de gelişip örgütlenmesini sağlamıştır. Küçük tasarrufların yatırıma dönüşebilmesi amacıyla, savaş yıllarında 1 Ocak 1917 tarihli bir irade ile tamamı yerli sermayeli Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kurulmuş, İstanbul ve Anadolu’da yerli üretici ve girişimcileri destekleyecek milli bankalar faaliyete geçirilmiştir. Halkın sanayileşme çabalarıyla gelen dinamizme katıldığı bu dönemde 1914’de başlayan I. Dünya Savaşı ve akabinde 1922 yılına kadar sürecek olan savaş ve işgal yılları gelişmelerin belli alanlarda durması ya da dondurulmasıyla sonuçlanmıştır.

2.3.2. Yeni Üretim Biçimi ve Ürün Niteliğinde Değişim

Sanayi Devrimi öncesinde her çeşit üretim, mekanik araçlar yardımıyla ve geleneksel yöntemler kullanılarak atölyelerde gerçekleştiriliyordu. El emeğiyle uzun zamanda ve belli sayılarda yapılabilen üretim, estetik değer taşımasına karşın zahmetliydi ve az gelir getirmekteydi. Sanayi Devrimi makineleşmeyi beraberinde getirmiş ve bu üretimde büyük kolaylık sağlamıştı. Ancak daha çok siparişe zamanında cevap

verebilmek için üretim hızının arttırılmasına ihtiyaç bulunmaktaydı. Her bir ürünü başından sonuna tek tek yapmak yerine, ürünün parçalarından çokça imal edip, sonunda bu parçaları birleştirmenin bir çözüm olabileceği düşünülüyordu. Mass production yani seri üretime giden yol, bu düşünceyle açılmıştır.

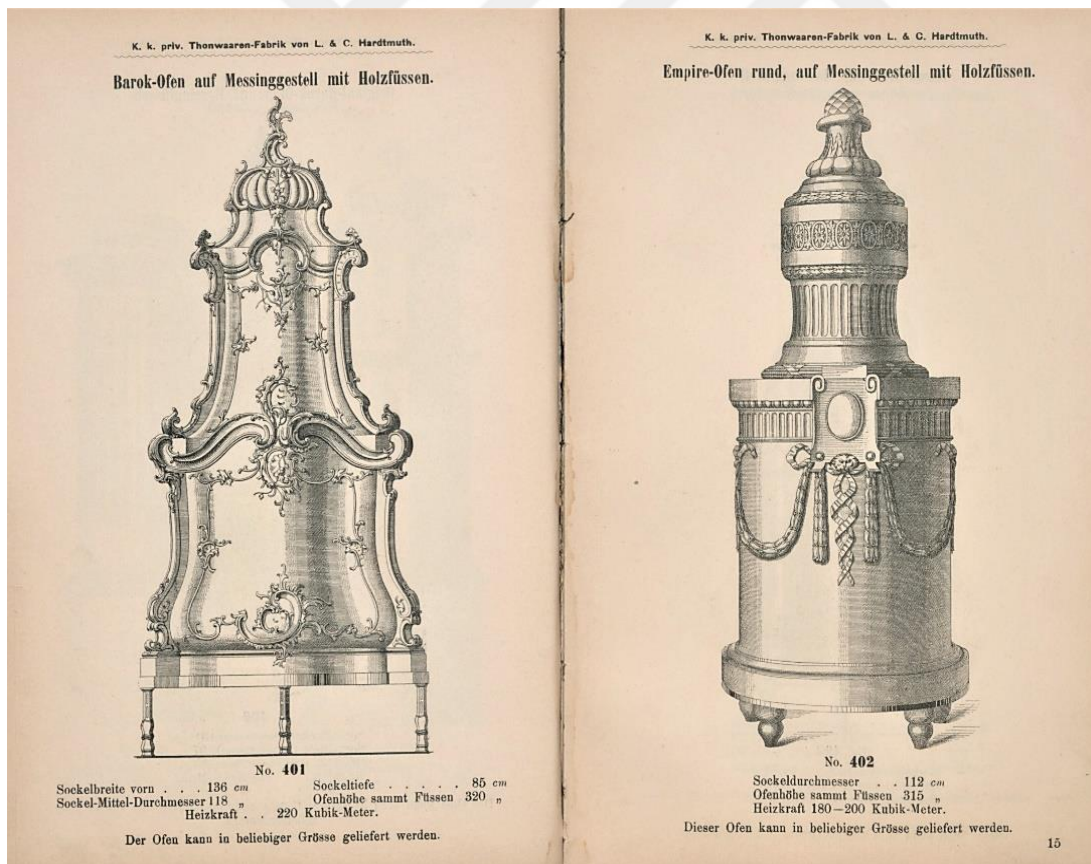
Sanayi Devrimi süresince yıllar süren deneyler ve edinilen tecrübelerle, hammaddelerin kullanılacağı sanayi kolları belirlenmiş, bazen maddenin yaygın kullanımını sağlayabilecek bir makinenin icadı beklenirken, kimi zaman da işlemi gerçekleştirecek makinenin icadından yıllar sonra, onu en iyi randımanla çalıştıracak hammadde bulunmuştur.

19. yüzyılda, günlük yaşamın ihtiyaçlarına cevap verecek ve insanlara daha konforlu ve daha kaliteli bir yaşam tarzını müjdeleyen pek çok icadın, birer teknoloji ürünü haline dönüşmesi de devrimin sağladığı imkânlarla mümkün olmuştur. Sanayi Devrimi öncesinde, bir mucit ya da imalatçı, fikrini kullanılır hale getirebilmek için, işin başı ile sonu arasındaki uygulamaların hepsinde yer alırken, devrimle gelen iş bölümü sayesinde artık üretimin her aşamasında farklı kişilere görev verilmekteydi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, ürün bazı istisnalar dışında, mucit + icat + tasarımcı + üretici + dağıtımçı ve satıcı sırasını izleyerek kullanıcıya ulaşıyordu. Teknolojik araç-gereçlerin çoğu, iş bölümüne dayalı çalışma gerektiren ve her bir parçası ayrı ayrı tasarlanarak birleştirilen montajlı ürünlerdi. Bu yeni üretim modelinde, parçalar tek başlarına bir şey ifade etmiyor, ancak doğru şekilde bir araya getirilip kullanıldıkları zaman işe yarıyordu. Makineleşmenin getirdiği seri üretim, az zamanda çok sayıda parçanın üretilmesini mümkün kılıyor, montajla birleştirilen parçalar, sayıları fazla, fiyatları daha düşük ürünler olarak piyasaya sürülüyordu. Bu, genişleyen pazarların hızla artan taleplerine zamanında cevap verebilmek için bulunmuş başarılı bir yöntemdi. Sanayi Devriminin bilim ve teknolojiye dayanan icatları, daha önce görülmemiş ve denenmemiş olduklarından onlarla karşılaşanların üzerinde büyük ilgi ve heyecan yaratmış, onlara sahip olanlarda ayrıcalık ve üstünlük hissi uyandırmıştır.

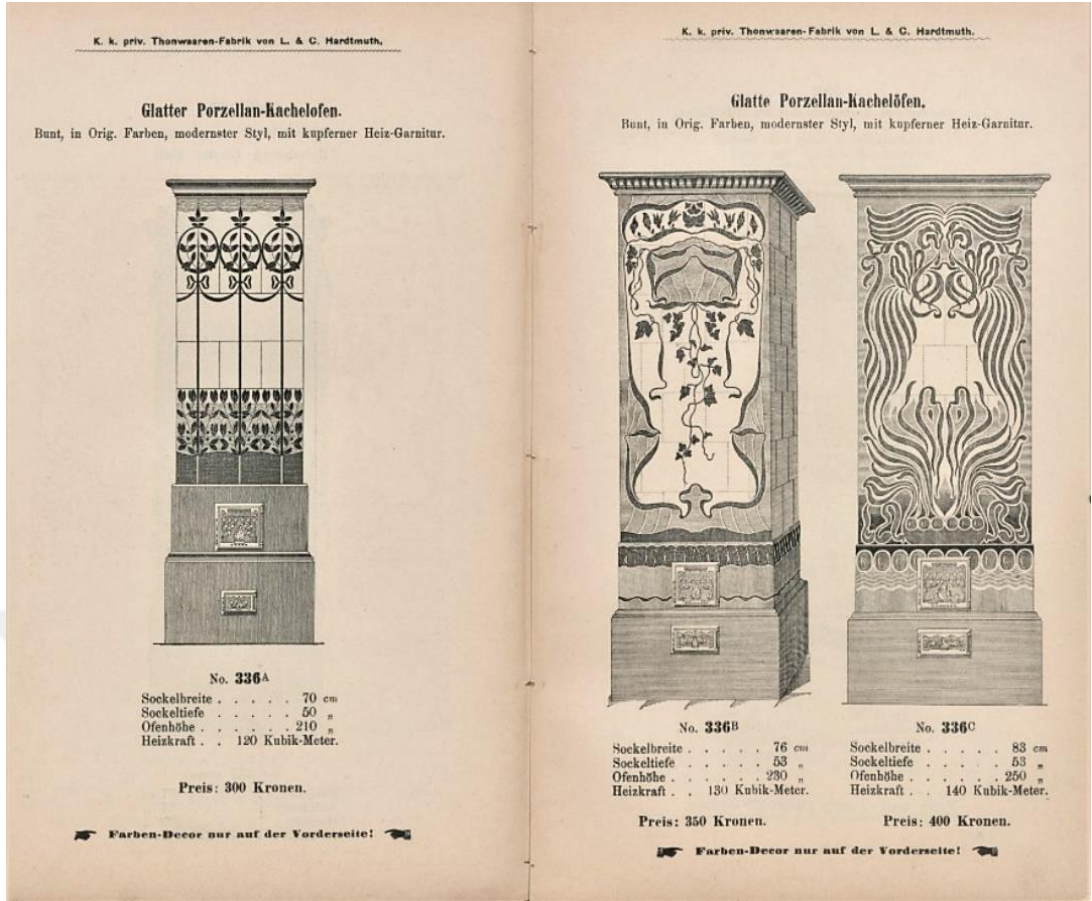
Tek bir kalıpla ürünün aynısından binlercesi üretilebilmesi, sanayi devrimi yıllarında yüksek gelirli tüketici grupları için alışık olunan bir şey değildi. Alım gücü olanlar, yüzyıllardır süslü ve gösterişli tasarımlara alışmış ve ayrıcalıklarını ifade etmek için sahip oldukları eşyaların nasıl görüldüğüne büyük önem veren kişilerdi. Bu bakımdan ilk yıllarda sanayileşme ile pazara giren yeni ürünlerin sadece iş görüyor

olması yeterli olmamış, belli bir estetik değerle üretilmeleri, süslenmeleri ve alıcının zevkine hitap eder şekle getirilmeleri gerekmiştir. Birinci dünya savaşı sonuna değin devam eden bu durum o yıllarda imal edilen ısıtma araçları için de geçerli olmuş, dönemin sanat akımlarını yansıtan süslemelere sahip renk, desen ve form üstünlüğünde biri biriyle yarışan sobalar üretilmiştir. Seri üretimin gerçekleştirilemediği parçalar el yapımı süslemeli plakalar ya da aplikasyonlarla tamamlanarak bütünlenmiştir.

Yaklaşık 1880-1917 yılları arasında Sanayi Devrimin öldürmeye başladığı el sanatlarını ve zanaatkarları korumak ve ortaya çıkan tekdüzeliğe karşı çıkmak için Arts and Crafts hareketi savunulmuş ve bu akım etkisiyle sanat, zanaat ve sanayinin birlikteliği için gayret gösterilmiştir. Seramik ve demir sobaların dönemin sanat akımlarını yansıtan en güzel ve ihtişamlı örnekleri bu döneme aittir. İmal edilen sobalara müşterinin isteğine göre yapılan el emeği özel tasarım parçalar giydirilmiş veya monte edilmiştir.

Şekil 2.16: Merkezi Almanya Podersam'da L&C Hardmuth firmasının 1902 tarihli sanat- zanaat ve sanayii buluşturan soba katalogunda Barok ve Ampir üslubunda tasarlanarak üretilmiş seramik soba örnekleri

Şekil 2.17: Aynı firmaya ait katalogda dönemin moda üslubu Art Nouveau etkili tasarımlarıyla porselen plaka kaplı seramik soba örnekleri. 1902.

Demir sobaların daha ucuz fiyatla piyasaya çıktığı bir dönemde bir seramik sobanın ilk alım nedeni şüphesiz ki sahip olduğu dekoratif görünüm ve alıcıya sağlayacağı prestijdi. Bu sobaların sahiplerini temsil kabiliyetleri vardı. Her birinde bulunan ayrı renk, desen, figür ve kompozisyon, ilham alınan moda akım ya da üsluplar sobayı hem mekân hem de kişi için değerli ve özgün kılıyordu. Burada seçilen konforun ısı yönü değil öncelikle görünürlüğüydü. Ancak seramik sobalar, ateş tuğlalarının yanmadan kaynaklanan tahribi, derzlerinin dağılması ya da yüzeydeki sırların çatlaması gibi nedenlerle oldukça hassastı. Devrim sürecinde, işlevle malzeme arasında yaşanan bu tarz uyum ve dayanıklılık problemleri sobalar için de sıkça gündeme gelmiştir. Bu bakımdan bazen dayanıklı malzemeyi estetik görünümlü olanla birleştirme yolu denenmiş ve kullanıcılara aradıkları estetiği koruyup aynı zamanda konforlu ve sorunsuz şekilde ısınabilmelerini temin edecek çözümler getirilmiştir.

Adları yeni verilen, formları ilk kez belirlenen birçok teknoloji ürünü araç-gerecin tasarımında da pek çok farklı özellik ve çeşitte dekoratif öge kullanıldığı, dönemin çağdaş sanat akımlarından yararlanılarak yeni ürünlerin görsel yönüyle de ilgi çekmesinin sağlandığı görülmektedir. Örnek olarak bir telefonun, bir lambanın veya kalorifer peteğinin hem sorunsuz işlemesi hem de güzel görünmesi için sayısız denemeler yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, teknolojik yenilikleri temsil eden araç ve gereçlerin büyük bölümü, Avrupa ve Amerika'dan ithal edilmiş olanlardır. İmparatorluğa yedek parçaları ile beraber getirilen bu araç-gereçler karşısında, Osmanlı üretici-esnafının, bunların benzerlerini yapmaya çalıştığı veya kendine ait atölyelerde günün ihtiyaçlarına göre kendi tasarladığı ürünleri imal ederek, gelişmelerin ardında kalmamaya gayret ettiği izlenir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa'dan gelen benzerleri örnek alınarak, çamaşır kazanları, basit tarım aletleri, su pompaları, buğday öğütme makineleri gibi, ağır sanayi gerektirmeyen ve kas kuvvetiyle çalıştırılabilen birçok araç ve gerecin yerli yapım versiyonları üretilmiş, Osmanlı üretici-esnafı bu yolla, bilinçli veya bilinçsiz olarak Avrupa ürünleriyle rekabete girmiştir.

Bu duruma ilişkin örnek bir haber, "Amasya'da Makinacılık" adıyla dönemin İkdam Gazetesi'nde yer almaktadır:

Amasya'dan yazılan bir mektupta şehir-i mezkurda, yerli bazı sanatkâranın makinacılık fenninde hayret-efzâ bir derecede ibraz-ı terâkki ve maharet ettikleri ve bu yüzden Avrupa'dan makine celbine evvelki kadar ihtiyaç olunmadığı ve makinacılık yüzünden bazılarının hayli servet terâküm ettirdikleri ve sanatkâranın Avrupa değirmenlerine mahsus makineler imal etmekte bulundukları, bu makinaların Avrupa mamulâtına müşabih bulunmakla beraber, fiyatı da yüzde elli ehven ve ihtiyacat-ı mahalliyeye Avrupa makinalarından daha ziyade muvafık idüğü iş'âr olunuyor. (İkdam, 7 Haziran 1908)

Burada yerli üreticilerin, ürettikleri ürünü başlangıcından sonuna kadar kendileri şekillendirerek, ithal ürünler karşısında daha ucuz ve olabildiğince bölgesel ihtiyaçlara uygun alternatifler ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Avrupa benzeri organize bir üretimi gerçekleştirebilmek ise neredeyse günümüze kadar uzanan sıkıntılı bir süreç sonunda mümkün olmuş, sanayi altyapısının eksikliği, teknik gelişmelerden ve yeterli eğitimden yıllar boyu uzak kalınması ve iş bölümünün sağlanamamış olması,

bu durumun başlıca nedenleri arasında görülmüştür. Buna bağlı olarak Osmanlı döneminde sobanın neden yerli üretim olarak planlanıp hayata geçemediği sorusuna, bu iş kolunda ithalatçı firmaların pazara hâkim ve kuvvetli olduklarını, yapılan anlaşmalar gereği ithal edilen sobalardan alınan gümrük vergisinin yok hükmünde olduğunu ve üçüncü olarak sobanın yapısı itibarıyla teknoloji, malzeme bilgisi, tasarım kabiliyeti, eğitilmiş eleman ve parçaları farklı üretim yöntemleri gerektiren komplike bir ürün olduğu söyleyerek cevap vermemiz mümkündür.

Türkiye’de soba, Cumhuriyet döneminde açılacak Şakir Zümre Fabrikasına kadar kendi mecrasında, bir takım yerli imalat düşük profilli ürünler ile birçoğu lüks ve pahalı ithal ürün grubu arasında kalmıştır. Bu nedenle ısı konforu ithal malı sobalarla varlıklılar ve bir kısım orta gelirli ailenin evlerine gelmiş, dar gelirli halk için ise bir temenni olarak Cumhuriyet yıllarına ertelenmiştir.

Yabancı ürünler ve araç-gerecin imparatorluğa yoğun bir şekilde gelmeye başlamasıyla, Osmanlı’da sanayileşmeye dair kavramlar üzerinde de bir karmaşa yaşandığı izlenir. Avrupa’da Rönesans’la birlikte ayrımları yapılmaya başlamış, Sanayi Devrimi yıllarında içeriği belirginleşen pek çok kavramın, Osmanlıların geleneksel üretim tarzıyla uyuşmadığı ve kendi bünyesinde olgunlaşan kavramlar olmadığı için uzun süre birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Sanayi ve zanaat, Osmanlı’da çağdaş olanla geleneksel olanı birleştirircesine beraber kullanılmış, Sanayi-i Adiye, Sanayi, Hıref ve Sanayi, Sınaat-ı Hırefiyye, Hıref-i Sınaiyye, Sınaat-ı Mekanik ifadeleri, hammaddeyi işlemek suretiyle servetin artmasına hizmet eden kurallar ve sanatların hepsi olarak tanımlanmıştır. Aslında kavramlardaki bu karmaşa, Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumun da aynası gibidir. Zira elde olan imkânlarla Osmanlı üreticisinin gerçekleştirdiği işler, çoğu zaman ne salt sanat ne salt zanaat ne de gerçek anlamda sanayiye dair olmuş, mevcut imkânlar dâhilinde üretilenler genellikle bunların hepsinden birer parça içermiştir. Ürüne dönüşen icatlar, Osmanlı pazarına girmeden önce, ürünün pazarda dolaşımına izin verecek olan ve aynı zamanda en büyük alıcı konumunda bulunan devletin ilgili birimlerine sunulmuştur. Eğer yeni ürün ya da makinenin yararı görülmüş, her seviye ve durumda kullanımı uygun bulunmuşsa, ilgili dağıtımçı, satıcı ya da kurucu şirkete, alınan onay ve izinler doğrultusunda pazara girme, uygulama yapma izni verilmiş veya imtiyaz tanınmıştır. Buna dair arşiv belgelerinden biri sobalar için de durumun aynı olduğunu kanıtlamaktadır.

1850 yılında saraya ulaştırılan bir mektupta “Brüksel’den Lamel isimli şahsın, kendi imali olan bir soba gönderdiği” öğrenilmektedir. (İrade-i Hariciye Evrak: 61/2932, 1266 S 22)

19.yüzyılın son çeyreğine girildiğinde, sanayileşen ülkelerde olduğu gibi Osmanlıda da sayıları giderek artan icatların tescil edilmesi, icadı gerçekleştiren kişi ile bir ürünün üretim ve dağıtımını üstlenen kişi veya kurumun hakları, üzerinde önemle durulmaya başlanan konulardandır. Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılan icatlara ilişkin haklar ve bunlarla ilgili işlemlerin ne olacağı, 22 Mart 1880 (H. 11 Rebi-ül ahir 1297) tarihli kanunla belirlenmiş ve ihtira beratı uygulaması başlatılmıştır. Önceleri devletlerin kendi içlerinde yaptıkları düzenlemelerle belirledikleri hak ve yaptırımların durumu ise uluslararası boyutta ilk kez 1883 yılında Paris’te gerçekleştirilen bir toplantıda ele alınmış ve bu toplantı sonunda, “Sinaî Hak ve Mülkiyetlerin Korunması İçin Paris Sözleşmesi” imzalanmıştır. Osmanlı imparatorluğunda ihtira beratı sadece icatlara yönelik olmayıp, bugün faydalı model denilen, o zamanlarda yapılmış bir icada yenilik getiren kimselere de verilmiştir. İhtira beratı verilenler içinde soba için model geliştiren yerli imalatçı olup olmadığı, okuyucuya yeni açılacak arşiv belgeleriyle gelecekte ortaya çıkabilir.

2.3.3. 19. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Konutların Durumu ve Yeni Binalara Bakış

İşyerinin konuttan ayrılması ve mesai tanımının benimsenmesi Osmanlıda 19. yüzyılda gerçekleşir. Esnaf için konut ve dükkân yüzyıllarca aynı mekânda var olmuş, lonca düzeni içinde meslekler babadan oğula geçtiği ve dışarıya karşı korunduğu için mekân birliği sağlanarak, uyum içinde çalışılmıştır. Halkın durumu böyleyken, Osmanlı sarayı da hem padişah ve ailesinin evi hem de devletin yönetildiği yer ve bürokrasinin merkezi olmayı yüzyıllarca sürdürmüştür. 19. yüzyılda Sultan II. Mahmud’un devlet teşkilatında yaptığı düzenlemeler, ardından Tanzimat’ın getirdiği Batılı modellere uygun olarak yapılandırılması kararlaştırılan bakanlıklar, kurullar ve komisyonlar, saraydan ve büyük paşa konaklarından ayrı özel çalışma mekânlarının inşaa ya da tahsis edilmesini gerektirmiştir.

Devletin merkezîyetçiliğin sembolü ve iktidarın her yere ulaşan güçlü simgesi olarak faaliyete geçirilen hükümet binalarında, çalışma düzeni ve donanım açısından da Batılı tarzda bir idari yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. İş ve işlem çeşidinin artması ise devlet işinde çalışanların sayısının katlanarak büyümesine ve bürokrasinin artmasına neden olmuştur. Bina ihtiyacı, yalnız devlet kademelerinde değildir. Yeni

iş ve hizmet kollarının yürütülebileceği binalar, mağazalar, istasyonlar, banka binaları, hastaneler, okullar, kışlalar, oteller, depolar gereklidir. Bu bakımdan bir yandan iş ve meslek kolları artarken, diğer yanda istenen işlere uygun binaların yapımına girişilmiştir. “Örgütlenmenin yenilenmesi ve genişlemesinin yansımaları mekânda da görülür. İşyeri ile konut ayrılmıştır. Artık paşa da evinden, konağından çıkıp ‘daire’ ye, memurlarının başına gelmek zorundadır.” (Emiroğlu, 2001,461). Böylece devlet görevlilerinin kendi ev konaklarından devlet işlerini yürütmesi son bulmuş ve bu sayede sobalar için yeni kullanım alanları açılmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminden kaloriferin kullanılmaya başlayacağı yirminci yüzyıl başına kadar inşa edilen devletin temsil mekânı kamu binalarının ana salonları ve kabul mekanlarına büyük ebatlı çini sobaların yerleştirildiği görülür. Bu binalarda ısıtma odalarda da çini veya demir döküm sobalarla desteklenmiştir.

Şekil 2.20: İstanbul Karaköy Hudud ve Sahil Genel Müdürlüğü'nün tarihi binasında kullanılmış seramik soba. Fotoğraf: Seda Özen Bilgili

İstanbul'da Pera Palas oteliyle 1880'lerde inşasına başlanan yeni Batılı tarzdaki yeni binalara sıcak hava üflemeli merkezi ısıtma ya da kalorifer yapılmasıyla birlikte sobalar bu binaların bir kısmında birer dekorasyon ve prestij unsuru olarak değerlendirilmiştir. İstanbul Tepebaşı'nda bulunan Büyük Londra Otelı buna bir örnek olarak çeşit çeşit sobalarıyla ünlenmiştir. Soba kullanımı daima kurulacağı yerin mimari yapısıyla bağlantılı olmuştur. Çünkü sobalar sayılarına göre ayrı bir baca ya da bacaların varlığıyla yakılabilir ve doğru bir baca çıkışıyla verimli yanabilir.

İstibdat yılları İstanbul'da apartman, villa yok. Ev, konak, yalı, köşk, saray, kasır var. Evler hemen hemen baştan başa tahta. Dışarıdan kaplama üstüne sıvalı olanları da vardı. Taş, tuğla binalar yok değildi, ama tek tük. Şu kadar ki bu evlerin çoğu taş veya tuğla temeller üzerine yapılır, diğer kısımları ve katları ahşap olurdu. Hatta taş veya tuğla binaların da iç kısımları, bölmeleri, merdivenleri, tavanları, döşemeleri, çatıları tahta idi. Köy yerlerde kerpiç evler de yapılırdı. Böyle binaların dış duvarları kireç, horasan (kiremit ve tuğla tozlarının kireç ve su ile karıştırılmasından elde edilen bir çeşit harç) ve kıtık (minder ve yastık gibi şeyleri doldurmak için kullanılan, bazen de sıvanın içine katılan keten ve kendir lifleri) ile sıvanırdı ki betona taş çıkaracak bir mukavemet temin ederdi. Büyük binalarda, konaklarda harem-selamlık kısımları vardı. Harem daireleri daha geniş olur, daha çok odaları muhtevi bulunurdu. Selamlık kısımları birkaç odadan ibaret kalırdı. Harem ve selamlık dairelerinin sokaklara ayrı ayrı kapıları bulunurdu. (Sema,2008,34)

“O devirlerde herkes mutlaka kendi evinde doğar bazen de ölünceye kadar doğduğu evde yaşardı. Onun için de bu doğduğu ev, yaşadığı mahalle hususi bir vatan, hayalinin ve hatırasının beşikten mezara kadar itina ile üstüne titrediği bir alaka ve rabıta (bağlılık) merkezi olurdu.” (Ayverdi, 2009,38). Bu evlerde sobalar da aile bireylerine uygun olarak özel seçilir, çoğunlukla kadın odalarına renkli ya da dönemin moda akımlarından esinlenerek yapılmış çini sobalar sipariş edilirdi. Demir döküm sobalar yemek sobaları hariç ailenin varlık durumuna göre tercih edilir ya da edilmezdi. Döküm yemek sobası almak ise aile için varlık göstergesi ve bir prestijdi.

İstanbul'da gündelik hayat 19. yüzyılın ortalarından itibaren politik, ekonomik, endüstriyel, demografik anlamda yeni koşulların ortaya çıkmasıyla bunlardan direkt ya da dolaylı etkilenecek görünür şekilde değişmeye başlamıştı. Sarayda başlayan ve

asında Sultan II. Mahmud dönemine atfedilen kamuda ve günlük yaşamda Batılı standartları esas alan uygulamalara geçiş eğilimi, Kırım Harbi gibi tarihi bir olayla şehre gelen yabancıların etkisiyle pratikte beklenmedik bir hız kazanmıştır. 1867 yılında savaş ya da fetihler haricinde yurtdışına çıkan ilk Osmanlı padişahı olan Sultan Abdülaziz'in Paris ve Londra seyahatinin ardından yurtdışıyla gidiş gelişler ve alışveriş artmış, ulaşım olanaklarının çoğalması da bu etkilenmeyi hızlandırmıştır. İstanbul'a gelip giden ya da yerleşen yabancıları tanımak, yaşam biçimlerini görmek, onların getirdikleri eşyaları tanımak ve kullanmak o zamana kadar dışa kapalı yaşayan halkta heyecan yaratmış, farklı olana merakı arttırmıştır. Edebiyatımızda bu döneme ait Batılılaşma, yeni yaşam biçimleri, evler, eşyalar, ilişkiler ve bundan etkilenen karakterleri konu edinen sayısız roman ve hikâye bulunmaktadır. Kaynar'ın değimiyle imparatorlukta "idealize edilmiş ideal değişim düşüncesi" (Kaynar,2012,11) modernleşmeye dönük bir kapı aralamıştır. Ancak Tanzimat reformlarının getirdiği değişimin yanı sıra büyük kentlere yerleşen yabancılar, yeni açılan oteller, lokantalar, mağazalar, tiyatro ve sinema binaları, lokaller, kulüpler, gazinolar, pastaneler ve başkaları toplumun geleneksel muhafazakâr tabakalarına tedricen nüfuz edebilmiş ve Batılılaşma gerçekte halkın hoş gördüğü yere kadar ilerleyebilmiştir.

1876 tarihli İstanbul Şehir Rehberinde 1876 yılı belediye kayıtlarına göre şehirdeki yapı tiplerinden ev, dükkân, oda, cami mektep, hamam ve muhtelif bina olarak bahsedilirken, 1927 yılı kayıtlarında insanların oturduğu meskûn binalar, ev, apartman, pansiyon, otel, eski han, bekar odası ve baraka olarak listelenmiştir. Aynı rehberde, ibadet yapıları dışındaki bina tipleri dükkân, ticaret hanı, fabrika, imalathane, hamam, fırın, garaj, ahır, depo, mektep, kışla, hükümet binası, belediye binası, hastane, karakol, sinema, tiyatro ve diğer binalar olarak sayılmıştır. (İstanbul Şehri Rehberi, 1934, 166)

Erken Cumhuriyet döneminde yeni yapılan binalar neredeyse tamamen kâgirdir. 3 Nisan 1930 tarihli belediye kanunu ile 10 Mayıs 1932 tarihli yapı ve yollar kanunu tahta inşaatı yok denecek derecede kısıtlayarak yangınların defaten yok ettiği semtleri dayanıklı konutlara kavuşturmayı hedeflemiştir. Tahta binaların yalnız tamirine müsaade verilir. (İstanbul Şehri Rehberi, 1934, 167-168)

2.3.4. Osmanlı Dönemi İç Mekânlarında Konforun Görünürlüğü ve Isıl Konfor Araçları

“19. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul’da ısıtma araçları satan mağaza yoktu, bu araçlar sipariş ediliyor ve esnafın üretim yaptığı dükkândan alınıyordu. Dükkânda ne müşteriler ne de mallar için yer vardı.” (Dwight, 1901,223).

Osmanlı İmparatorluğu’nda 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması Osmanlı pazarını yurtdışı mallarına açarken, 1839 Tanzimat Fermanı ile de askerî, mülkî ve hukukî alanda yapılan reformlarla birlikte Batılı yaşam biçimini tanıma ve yaşama yolunda ciddi adımlar atılmıştı. Bu yeni dönemde saray, resmi makamlar ve devlet dairelerinden başlayan yeniden yapılanmada ısınmak için kullanılan geleneksel ocaklar ve mangalların yerini Avrupa ve Amerika’da yaygın olarak kullanılmaya başlanmış sobaların alması o dönemde çağdaş bir yaklaşım olarak düşünülmüş ve daha güvenli bulunmuştu. Ancak sobalar ayrı ve oda ve salonlarda ayrı baca bağlantısı gerektirdiğinden mevcut binalarda sobayı hemen kullanmak kolay olmamış sobanın kullanımı önce sarayda denemiş, devlet dairelerinde başlamış ve zamanla konutlara yayılmıştır. Sobanın Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kullanımına ilişkin olarak yaptığımız arşiv araştırmalarında T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde mevcut belgeler arasında en erken kaydın 4 Aralık 1849 tarihli olduğu görülmektedir. (AMKT.NZD 1/49).

‘Kışın başlamasından dolayı Bab-ı Ali’ye soba ve mangalların kurulması’ konulu bu belgede rutin bir işlemde bahsedilmekte olduğundan sobanın imparatorlukta bundan daha erken tarihlerde kullanıma girdiği anlaşılmaktadır. 1853-56 Kırım Harbi yıllarında, Avrupa’nın farklı kentlerinden gelerek Osmanlı liman kentlerinde yaşamaya başlayan sayısız yabancıların, çok sayıda ve çeşitteki günlük kullanım eşyasını beraberinde getirmesiyle birlikte toplumda yeni ürünlere duyulan ilgi ve yeni gelen bu araç gereçlerle tanışıklık artmış, o yıllarda devletin gümrük vergilerini yabancı mallar lehine yok dereceye düşürmesiyle savaşı üretildikleri ülkelerde piyasaya sürülen pek çok ürün hızla Osmanlı pazarında yerini almıştır. Böylelikle günlük yaşamı kolaylaştıran ve konfor sağlamayı vaat eden her tür araç-gerecin, başta saray olmak üzere, saray çevresi ve zenginlerin evlerinde merakla kullanılmaya başlandığı bir döneme girilmiştir.

1856 yılında resmi açılışı yapılan Dolmabahçe Sarayı, ardından inşa edilen Çırağan ve Yıldız Sarayları ile çok sayıda kasır, köşk ve konak yeni ve gösterişli sayısız

mobilyanın yanı sıra dönemin teknolojilerini yansıtan yüzlerce sanat eseri soba ile dolmuştur.

İmparatorluğa makine, eşya ve ürün akışı sürecinde Avrupa'nın büyük başkentlerinde açılan uluslararası sergiler saray ve devlet erkanı tarafından takip edilirken Osmanlı İmparatorluğu'nda imal edilen ürünlerin tanıtılması, üreticiler ve imalatçıların birbirlerinden haberdar olması amacıyla İstanbul'da da büyük bir sergi düzenlenmesi kararlaştırılır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk büyük ve uluslararası çaptaki sergi olan Sergi- i Umumi-i Osmanî, ciddi bir hazırlık sürecinin ardından 27 Şubat 1863 tarihinde İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda Sultan Abdülaziz tarafından açılmıştır.

Sultan Abdülaziz ile birlikte kalabalık bir devlet erkânı tarafından açılışı yapılan, yabancı kabilelerinin gelerek gezdiği sergide “Frenk İcadı” denen acayip makineler merakla seyredilmiş, gazeteler Fûnun-u Cedide (Medeniyetin yeni fenleri) başlığı altındaki yazılarında yeni makinelerin faydalarını anlatmışlardır.

Şekil 2.21: İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda 27 Şubat 1863'te açılıp 27 Temmuz 1863'de kapanan Sergi-i Umum-i Osmaniye'ye için inşa edilmiş sergi binası çizimi Gökhan Akçura Koleksiyonu

Batılılaşma etkisiyle başlayan toplumsal değişme süreci evlerde “harem” ve “selamlık” alanlarının yeniden tanımlanmasını gerektirmişti. Eskinin büyük köşk ve konakları, müstakil evleri yanında apartman dairesinde de yaşam başlamıştı. Böylece yeni inşa edilen evlerin mimarisi ve kullanım şekilleri değişime uğradı. Hane tanziminin yeniden belirlenmesiyle; Avrupalı yaşama biçimine daha iyi intibak etmek, Avrupa adab-ı muaşeretine ait kuralları öğrenerek, evinde veya ziyaret ettiği evlerde uygulamak ve bu konudaki Doğu-Batı ayrımlarını ortadan kaldırılmak hedefleniyordu. Doğu adetlerindeki farklılık eşyaların kullanım yerleriyle ilgili yanlış uygulamalara neden olur ve ev sahibini gülünç durumlara sokar diye hanelerin Avrupalıların yaptığı gibi düzenlenmesi tavsiye edilmekteydi ve bu oldukça önem verilen bir konu haline gelmişti.

Kabul salonunda, mefruşat olarak yarım veyahut bir takım kanepeler, koltuk ve sandalye bulunur. Hatta “uzun iskemle” denilen ve üzerine uzanıp yatmağa mahsus olan kanepelerden dahi birisi bulunur. Salonda şöminenin sağ tarafına gelen koltuk ev sahibine mahsustur. Ev sahibinin karşısına, ev sahibinin en muteber misafirleri oturur. Salonun diğer yerlerine, koltuklar, kanepeler ‘divan’ dedikleri bizim alaturka minderler ve değirmi şeklinde yer minderleri filan dahi konulur. Salonun ortasında bir masa, üzerine konulmak için çinkâri türlü vazo ve çiçekler dahi peyda ederler. Etrafında sandalyeler, ev sahibinin koltuğunun yanına ufak bir masa ve bu masaların üzerine yeni çıkmış ilmi ve edebi mecmualar konulur. Masaların üzerine altından, gümüşten veya eski madenden güzel bir tabak konulur ve bu tabağın içinde en muteber misafirlerin vizite kâğıtları bulunur. Salon duvarları, litografya, karakalem veya suluboya, yağlıboya resimlerle süslenir. Salon döşemesi antika eşyalarla zenginleştirilir. Bunun için geleneksel aksesuarlar kullanılabilir. Bizim buralarda yerlere serdiğimiz halı seccadeler, duvarlara çakılıp eski maden tabaklardan gayet nadir ve nefisleri var ise onlar dahi salonun duvarlarına talik olunabilir. (Meriç, 2000;437)

O yıllarda hiçbir yerin boş bırakılmadan, iç mekânın mobilya ve aksesuarla doldurulmasına dair bir örneği, Sultan II. Abdülhamid’in Hariciye Nazırı olan Tefik Paşa’ya satın alarak ikameti için hediye ettiği, İstanbul Gümüşsuyu’ndaki konağın iç görünümüyle verebiliriz.

Şekil 2.22: Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Sultan II. Abdülhamid tarafından satın alınarak hediye edilen, İstanbul Gümüşsuyu'ndaki konağın iç görünümü. Konak geçirdiği yangınla ortadan kalkmış olup, bugün yerinde Park Otel bulunmaktadır. 1893

Şekil 2.23: Aynı köşkün eşyalarla dolu şömineli salonundan görünüm

Şekil 2.24: Aynı yıllarda Sultan II. Abdülhamid'in ikamet yeri ve devletin yönetim merkezi. Yıldız Sarayı'nda Şale Köşkü giriş katında bulunan 40 numaralı müzik odasının görünümü.

2.4. Cumhuriyet Döneminde Modernite, İç Mekân ve Konfor

Günlük yaşamda Tanzimat'tan itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan çağdaşlaşma çabası, cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen modernleşme ve kanunlaşan ilkelerle açık, kesin, kararlı ve süratli bir uygulama ortamına girmiştir. İşgal, savaş ve kıtlık yıllarından çıkan ülkede halkın ağırlıklı sorunu fakirliktir. Göçler nedeniyle pek çok insanın yaşam alanları değişmiş, demografik yapı dolayısıyla kültürler de kısmen yer değiştirmiştir. Bu yer değiştirme, yeni yaşam ortamını tanımak, alışmak ve uyum göstermek için halkın yaşam pratiklerini yeniden kurmasını gerektirmiş, bu da devletin yürürlüğe koyduğu radikal değişimleri kabullenme ve uygulamada nispeten kolaylık sağlamıştır. Yenileşme ve modernleşme, halka yaşamında bir gereklilik ve kararlılık durumu olarak anlatılmıştır. Halk, yeni bir başlangıç yapmaya istekli ve gelecek için umutludur. Cumhuriyetin önceki reformlardan farkı, halkın reformlara ve onların gerekliliğine inandırılmasına verdiği önemdir. Halkla birlikte kotalanacak bir yenileşme hareketi planlanmış ve uygulamaya konmuştur. Vatandaşlar kalkınmak, çağdaş medeniyetler seviyesine erişmek için yenilikleri bizzat kullanmak ve hayatına katmakla yükümlüdür. Devlet, gereken yol haritasını çizecek ve buna destek verecektir.

Cumhuriyet devrimlerinin ana fikri, halkı yenilikleri kendiliğinden talep etme, öğrenme, edinme ve uygulama vasfına sahip kılma gayretidir. Halk aynı zamanda kendi dışında gerçekleşenleri seyreden, onların salt tüketicisi olan değil, yeniliklerin planlayıcısı, üreticisi ve kullanıcısı olacaktır. Bunun için modernleşme hem fikir olarak hem şekil olarak planlanan yeniden yapılanmaya ve yeni yaşam modeline uygundur. Hedef vatandaşların medeni ve konforlu bir geleceğe ulaştırılmasıdır. Bunun ilk ve önemli adımlarından biri ise hayatın geçtiği, insanı kuşatan mekanların modern bir bakışla planlanması olmuştur. “Modern iç mekân, genel anlamda insanların modern yaşam deneyimlerinin ve modern yaşamla iç içe oluşunun gerçekleştiği, yaşadıkları yerin iç mekânı olarak anlaşılabilir. Bu bir ev olduğu kadar hastane, kilise, ofis, fabrika, alışveriş merkezi veya bir kafe olabilir. (Sparke,2008,9)

“Endüstriyel modernite çağı tam olarak 19. yüzyılın ortalarında şekillendi ve Birinci Dünya Savaşı civarındaki yıllarda olgunluk düzeyine ulaştı. Modern iç mekân, savaşı takip eden yirmi yıl, önceki dönemde meydana gelen değişikliklerin yeniden doğrulanmasına ve sağlamlaştırılmasına ve bunlara stilistik bir yanıtın verilmesine tanık olmuştur.” (Aloi, ed., L’Arredamento Moderno, Milan, 1955, 573)

İki dünya savaşı arasındaki sürede onlarca ülkede binlercesi inşa edilen, Le Corbusier, Walter Gropius ve Mies van der Rohe, Alvar Aalto gibi mimarların, dünya geneline hâkim olan süssüz, geometrik şekilli, yassı çatılı, çıkıntılı, kavisli, yayvan kutu şeklindeki mimari tasarımları Cumhuriyet hükümetinin ülkede uygulanmasına karar verilen yeni mimari anlayışına temel teşkil etmiş, yabancı uzmanların Türkiye’ye gelmeye başlamasıyla mimaride 1940’lara kadar devam edecek yeni bir dönem başlamıştır. Herman Hansen, Clemens Holtzmeister, Ernst Egli, Martin Elsaesser, Teodor Post, Guilio Mongeri, Bruno Taut, Robert Oerley, Paolo Vietti o yıllarda Türk Hükümeti’nin davetiyle Türkiye’ye gelmişler, şehir imar planlarının yapımında, bina projelerinde, üniversitelerin mimari kürsülerinde görevlendirilmişlerdir.

Sanayi Devriminin ortaya koyduğu makine çağının yeni araç gereçleri, malzemeleri, inşaat teknikleri, devrimci, bilimsel, yenilikçi, cesur ve kesin sıfatları ile ifade edilen Kemalist devrimin ruhuyla çok iyi uyuşmuştu. Bu noktada mimarideki modern formların, ulusal morali yükseltmede, yeni özgün bir duruş sergilemede, devletin en büyük hedeflerinden biri olarak yirminci yüzyılın sanayileşmiş medeniyetleri arasına katılma idealiyle son derece örtüştüğü kuşkusuzdur. 1930’ların başlarında Avrupa ve

Amerika’da “Uluslararası Tarz” olarak adlandırılan çağdaş mimari örnekleri, Kemalist Türkiye’de kısa bir süre “Ulusal Tarz” adıyla karşılık bulup ürün vermiştir. Çağdaş mimaride kullanılan teraslar, çıkıntılar, yuvarlak köşeler ve sürekli denizlik pencereleri bizde geleneksel malzemeler, geleneksel inşaat metotları, geleneksel simetri ve oranla birleşerek karma bir görünüm oluşturur. Yapılan iş özetle, modern formların, ideolojiyi yansıtan karakterde, geleneksel yöntemlerle inşasıdır.

Erken dönem Cumhuriyet Türkiye’sinde devletin resmi nüfuzu sayesinde girilen yapılanma sürecinde Türkiye’de inşa edilen kamu binaları çabuk benimsenmiş olmasına karşın, bu mimarinin az sayıdaki sivil örnekleri geniş bir alana yayılamamıştır. Ağır, kütleli yapı tipini konutlara uygulamak rasyonel olmadığından bu dönemdeki ulusal mimari konut örnekleri azınlıkta kalmış ve halkın oturabileceği ev tipleri yaratılamamıştır. Yapılan konut tasarımlarının bir bölümü ise kendisine ev yaptıracak varlığa sahip kişi sayısının azlığı nedeniyle hayata geçmemiştir.

Cumhuriyet binaları, öncelikle milletin idealleri ve karakteriyle görsel anlamda bir bağ kurabilmeliydi. Bu nedenle form, malzeme, inşa tekniği, peyzaj, yapıların bakım ve kullanımı gibi fonksiyonel faktörlere üstün gelmişti. Jürgen Habermas’ın terminolojisiyle, “estetik modernizm”, “toplumsal modernlik” hayata geçirilmeden önce ithal edilmişti. 1950’lere kadar Türkiye’de modern mimari, kökende var olmayan fakat bir şekilde kendi mecrasında ilerlemiş bir mimariydi. Ülke, kendi iç dinamikleriyle ve doğal bir süreç sonucunda modern yaşamı edinmiş bir toplum ve yaşam biçimine sahip olmadığından bu durum kaçınılmazdı. Kaldı ki, sanayileşmiş batıda bile, modern biçim asla tamamen modern sanayi toplumunun “doğal” bir sonucu değildi. Cumhuriyet döneminin mimari yaklaşımı modernizmi ulusallaştırma çabasıydı. (Bozdoğan,2001,297).

Yeni mimari başkent Ankara başta olmak üzere pek çok şehirde örnekler verse de özellikle 1930’ların ortalarından itibaren, Türk milli benliğine uygun bir yaklaşım sergileyemediği ve milli karakteri temsil eden mimari öğeleri büyük ölçüde ortadan kaldırdığı için eleştirilmeye başlanmıştı. Bu konuyu Abdülhak Şinasi Bey şöyle açıklamıştır: Türk zekasının, Türk medeniyetini anlamak ve kendini bulmak için onun geçmişteki şahitlerini görebilmeye ihtiyacı vardı” (Şinasi,1933,469) Türk ulusunun inşasında sembolik anlam yüklenen mimari tarz, toplumun günlük

yaşamında yer edinecek bir veri, bir esin kaynağı olamamış ve sıradan insanların yaşam mekânlarına bakışını özlü biçimde değiştirmeyi başaramamıştı. Bu durum ekonomik imkânların elverdiği yıllarda dahi halkın zihninde, sivil mimarinin nasıl şekillenmesi gerektiği konusunda belirsizlik ve kararsızlığa yol açmış ve hatta günümüze böyle ulaşmıştır.

1930’lu yıllardan sonra belli semtlerde yapılan yeni apartmanlar sayılmazsa, kentliler önceki yıllardan kalmış evleri tamir edip kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak yerleşim klasik anlamdaki evlerle sınırlı değildir. Paşalardan kalma konaklar oda oda ailelere kiralanmış; hanlar artık geçici misafirlerin değil kalıcı sakinlerin konutları haline gelmiştir. İnsanlar başlarını sokabilecek her türlü çatıyı konut olarak değerlendirirler. “Eski medrese odaları, denizin üzerindeki mavnalar, hamam külhanları kısaca dört duvara sahip her yer bir tür konuta dönüştürülür.” (Kaynar,2012, 112)

Cumhuriyet yıllarında inkılap ruhu ve ona eşlik eden modernleşmenin toplumun her kesiminden insanlarca benimsenmesi amacıyla; sosyal hayata yenilikler getirilmiş, Batılı bir kısım yaşam alışkanlıkları topluma tanıtılmaya çalışılmış, yeni ve çağdaş yaşam biçiminin benimsetilmesi için meslek kursları, ev ekonomisi dersleri, balolar, yardım geceleri, gazino etkinlikleri, konserler, spor müsabakaları, çekilişler, kurum ve kuruluşların özel geceleri gibi çok sayıda etkinlik düzenlenmiştir.

Cumhuriyet yıllarında bir ailenin yaşamını kaliteli, konforlu ve modern şekilde sürdürmesini temin etmek, yeni kullanıma giren araç gereci tanımasını, doğru ve verimli kullanabilmesini göstermek için, kişi ya da kurumlar tarafından yayınlar yapılmış ve çoğu zaman ücretsiz dağıtılmıştır. Bu yayınlar çağdaş ve modern yaşam biçimini ev ortamında uygulamak için başvuru rehber kitaplar ya da süreli yayınlar olup konforlu yaşamın sırlarını okuyucuyla paylaşır. Onlardan biri olan Aile Bilgisi adlı kitapta sobaları doğru kullanmanın nasıl olacağı hakkında bilgiler verilmiştir.

1930’lu yılların modern mimariye dayalı iç mekân çizimlerinde ise oda ve salonlarda sobaya neredeyse hiç yer verilmediği görülür. Örnek vermek gerekirse 1933-1949 yılları arasında yayınlanan modern iç mekân ve ev düzenini konu eden Yedigün Dergisindeki çizim, plan ve fotoğraflarda sobaya yer verilmez. Modern mimaride ısıtma yönteminin merkezi sistem kalorifer olarak görülmesinin yanında, o yıllarda

ülkede imal edilen sobaların modern görülmeişinin de bunda etken olduğu söylenebilir. Gösterilen idealdeki iç mekân olsa da ülke genelindeki gerçek, sobanın temel ısıtma aracı olduğu ve nüfusun büyük çoğunluğunun soba kullandığıdır.

1950’lerde Amerika’nın Marshall yardımlarıyla birlikte yeni bir yaşam tarzına kapı açılmış, kentliler değışen tüketim nesneleri ile birlikte büyük ölçüde Amerikan tarzı yaşamı takip etmeye başlamıştır. Devlet kademelerinde ve zengin evlerinde düzenlenen balolar, partiler, danslı ve müzikli yemeklerde sıkça bir araya gelen, günün Amerikan modasına uygun kıyafetleri, saç kesimleri ve yeni beğeni anlayışlarıyla dikkat çeken kentli burjuvazi konforlu yaşamın takipçisidir. Bu dönemde büyük çoğunluğu Amerika’dan ithal edilen, günlük yaşamını kolaylaştıran her çeşit gerekli gereksiz alet ve makine yeni tanınmış olmanın heyecanı ile evlerde bir araya gelir. Konfor, özellikle Amerikan konforu diyebileceğimiz kavram bu dönemde, hayranlıkla takip edilen ve sahip olmak istenilen yaşam biçimiyle özdeşleşir. 1950’li yılların gazete ve dergilerinde sıkça reklamlarını gördüğümüz KONFOR isimli mağazanın ilanı bu öykünülen yeni yaşam tarzının tezahürü gibidir. Ev yaşamını kolaylaştıracak her çeşit alet ve makinenin arasında şüphesiz ısı konfor aracı olarak sobalar da vardır.

Şekil 2.25: 30 Mart 1956 tarihli Hürriyet Gazetesinde “Modern ihtiyaçlarınız için yüksek kalite cihazlar arz ediyoruz” ibaresiyle yayınlanmış, Konfor isimli mağazanın ilanı

Ürün tasarımcılarının “daha konforlu” olanı tasarlamak ve imal edenlerin de bu tasarımları hayata geçirmek üzere var gücüyle çalıştığı 1960’larda Türkiye’de başkent Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere ithal edilen Avrupa ve Amerika mallarının yanında özel sektörün imalata katılarak ürettiği araç gereçlerle birlikte sobaların sayısı da gittikçe çoğalır. Erken Cumhuriyet Döneminde yeni inşa edilen okul binalarında soba ısınma amaçlı kullanımdan çıkmışsa da eğitim amaçlı olarak var olmayı sürdürür.

Şekil 2.26: Bursa Necati Bey Kız Meslek Lisesinde eğitim amaçlı kullanılan yemek sobası 1934.

Kız sanat okullarıyla enstitülerde özellikle aşçılık ve ev ekonomisi dersleri uzun yıllar yemek sobaları başında yapılmış ve buralarda soba eğitime katkı sağlayan bir araç olarak hizmet etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin köy okullarında derslikler sobayla ısıtılmaya devam etmiş, kışın soğuk günlerinde öğrencilerin derse ilgisi soba sayesinde canlı tutulabilmiştir. Okullardaki sobalarda her yıl Ekim ayında ilkokul ikinci sınıf öğrencilerine sobayı nasıl kuracakları, sobayı nasıl yakacakları ve sobada yanmayı nasıl devam ettirebilecekleri uygulamalı olarak öğretilmiştir. Okul sobalarında var olan imkanlar bölge özellikleri dahilinde odun, kömür ya da tezek kullanılmıştır.

1930'lerden itibaren öncelikle şehirlerde çok sayıda öğrencisi olan okul binalarının kaloriferle ısıtılmaya başlanmasıyla okullarda soba kullanımına ihtiyaç yavaş yavaş azalsa da köy ve kasaba soba kullanımını sürdüren okullarımız bulunmaktadır. Soba bu okullarda öğrencilerin biri birleri ve öğretmenleriyle aralarında diyalog kurma vesilesi olmanın yanında, paylaşmanın, yardımlaşmanın, aynı koşullarda bir arada olmanın ortak öznesidir ve yaşadıkları bölgelerde yaşam kültürlerinin bir parçası olmaya devam etmektedir.

Şekil 2.27-2.28: 1940 ve 1943 yıllarına ait ilk öğretim ikinci sınıf dergilerinin kapaklarında sobayla ısınan ve sınıfta soba kuran ilköğretim öğrencileri.

Cumhuriyetin ilk yılları ısınabilmek için elde olan imkanların değerlendirildiği ve eskiden kalan araçların mümkünse tamir edilerek kullanıldığı yıllardı. Yurtdışından ithal edilen sobaların fiyatları halkın alım gücünün çok üzerindeydi. 1927 yılında Şakir Zümre Fabrikası yerli soba imalatına başlayıp piyasaya ürün ve fiyat alternatifi sunmaya başlamışsa da elde olanı tamir edip kullanmak ilk tercihti. O yılların gazeteleri, kış aylarının gelmesiyle soba tamircilerinin mesaisinin başladığı haberleriyle doludur. Erken Cumhuriyet döneminde halkın evinde Osmanlı döneminden gelen ısıtma araçlarının kullanılmaya devam ettiği pek çok anıda yer almaktadır.

Şekil 2.29: 1940'lı yıllarda Beyoğlu'nda bir barda kullanılan emaye kaplı döküm soba.

Milliyet 14.12.1983 Renk, 3

Şekil 2.30: 1950'li yıllarda bir devlet dairesinde döküm kömür sobası. Yapı Kredi Bankası Selahaddin Giz Arşivi

1950’li yıllarda çocukluk çağını yaşadığı Ankara’da ailesine ait evin ısınma düzenini anlatan Olcay Akkent, evi ısıtmak için çok çeşitli araçların birlikte kullanıldığını aktarmaktadır:

Ciciannem, sokak kapısının sol tarafındaki küçük odaya çini sobasını kurar, içinde odun yakardı. Sofayı ise, kabul günlerinde, büyük kok sobasıyla ısıtırdı. Ben, koca pencereleri ve koca kapıları olan o koca sofada eskiden mangalla nasıl ısındıklarını merak ederdim. Kısaca "üşümezdik" derdi. Evin asıl mutfağı alt kattaydı. Çamaşır orada yıkanır. Mutfakta davlumbazlı bir ocak, bir maltız, bir de primüs vardı. Ocakta odun, maltızda kok kömürü yanardı.³

Şekil 2.31: 1960’lı yıllarda İstanbul’da bir atölyede portresini yaptıran gravür sanatçısı Aliye Berger. Orta arkada üç kollu borusuyla mekana verdiği sıcaklık artırılmış bir çini soba yer almaktadır.

³ <http://akkentolcay.blogspot.com.tr/2010/07/164-emine-refika-tevfik-bey-ile.html> Erişim: 17.

Cumhuriyet döneminde konut dışı halka açık mekanlarda ise en çok kullanılmış sobalar döküm olanlardır. Kaloriferin kamuya açık pek çok binada ısıtma çözümü olarak uygulanmaya başlanması buralarda soba kullanımının genel kullanımdan özele doğru azalmasını beraberinde getirmiş; kalorifer imkânı bulunmayan lokantalar, pastaneler, kahvehaneler, atölyeler, mağazalar, tiyatro salonları ve işyerleri soba kullanmaya devam etmişlerdir.

2.5. Sanayi Devriminden Günümüze Türkiye’de Katı Yakıtla Isınmada Kullanılan Yöntemler, Araçlar ve Yakıt Tipleri

2.5.1. Katı Yakıtlı Isıtma Yöntem ve Araçları

2.5.1.1. Ocak

Ocak Türk dili ve kültüründe büyük önem verilen bir konuma ve geniş anlamlara sahiptir. Dilimizde 13 ayrı anlamda kullanılıyor olması ocağa atfedilen değerin göstergesi sayılabilir. Türk Dil Kurumu sözlüğündeki ilk anlamıyla “ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma ve ısınma amaçlarıyla kullanılan yer, ocaklık” olarak tanımlanmaktadır. Ev, aile, soy anlamı taşır ve yaşam kültürümüzde ailenin varlığını devam ettirdiği yer olarak nitelenir. “Türk evleri aynı zamanda yemek pişirmek için de kullanılmış olan, büyük ocaklar ile ısıtılmıştır.” (Kuban, 1995, s.155)

Anadolu’da yerleşik düzene geçmelerinden itibaren Osmanlılar, inşa ettikleri ev, konak ve sarayların ısıtılmasında, mimariye bağlı sabit birer eleman olan duvara yaslı ocaklardan yararlanmışlardır. Topkapı Sarayı’nın odalarında bulunan alçı, mermer ya da bronz külahlı, birçoğu işlemeli ve çini kaplamalı ocaklar, bu ısıtma şeklinin en güzel örnekleri olarak günümüze ulaşmışlardır. Anadolu ve Rumeli’de değişik tasarım ve süslemeye sahip pek çok örneği görülen ocaklar, mekânı ısıtmak, yemek yapmak, kahve pişirmek için kullanılmış, bu işlevlerini yüzyıllar boyu, taşınır olmalarından dolayı büyük rağbet gören mangallarla paylaşmışlardır. Ateşi kullanma yer ve yöntemleri geliştikçe örtüşen işlevleri nedeniyle, eve kurulan şömineye, havagazı, elektrik, lpg veya doğalgazla ısı veren araç ve aletlere de ocak denmiştir.

“Sarayın her odasında ocak mevcut olup, kışın bu odalar, ocaklarda yakılan odun ile ısındırılırdı. Bu ocaklar pencerelere mukabil ve duvarda kadimen bildiğimiz çiçeklik tarzında, fakat zemin ile muvazi her tarafı mermerden masnu olup, hatta üst tarafı müdevver ve dışarıya ayrıca bacası vardır.” (Ali Rıza Bey, 2000; 334)

Şekil 2.32: Ocak, Topkapı Sarayı 17.yy

...XVI. yüzyıl ocağı, yalın bir bacaya bağlanan konik bir davlumbazdan oluşur. Davlumbaz, birbirlerine perçinlerle bağlanan dövme demir çubukların oluşturduğu bir iskelet tarafından taşınan yapı elemanıdır. Bu iskeletin üzerine ender olarak pirinç bir kılıf kaplanır. Çini kaplama biraz daha sık görülür. Genellikle yeğlenen ise ucuzluğundan ötürü, bezemeli alçı işidir. Dışı hangi malzemeden olursa olsun, davlumbazın iç yüzeyi ateş tuğlasıyla kaplanmıştır. Dönemin lüks olarak nitelenebilen bu konik davlumbazlı ocak tipi dışında, taştan yapılmış prizmatik biçimli bir davlumbaza sahip daha mütevazı ocak tipleri de vardır.⁴

Evde yanan ateşin söndürülmesinin uğursuzluk getireceği inancı ve “komşu komşunun külüne muhtaç” veya “ateş almaya mı geldin?” deyişinin eğretilme değil, gerçekliğin ifadesi olduğu, ateşin elde edilebilmesinin yakın zamanlara kadar zor bir iş olmasından anlaşılmaktadır. Ateş köz haline getirilip, ertesi gün canlandırılmak üzere üstü külle örtülerek sönmemesi sağlanır. Tahtacılarda

⁴ Gülsün Tanyeli. <https://istanbultarihi.ist/313-istanbul-yapi-teknolojisi>

kadınlar sabah kalkıp ocaktan kor parçası aldıklarında bütün odaları dolanarak evi kötü ruhlardan arındırırlar. (Emiroğlu,2001, 119)

19. Yüzyıl ortalarından itibaren inşa edilen saraylar ve büyük lüks apartman dairelerinde ocakların yerini şömineler almış, ocaklar köy ve kasabalarda geleneksel konut mimarisi dahilinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde içine ocak yapılarak inşa edilen konut sayısı kırsal kesimde dahi yok denecek kadar azalmıştır.

2.5.1.2. Mangal

Tarihi binyıllar öncesine uzanan ve Anadolu'daki pek çok arkeolojik kazıda pişmiş topraktan yapılma örnekleri bulunan mangallar, barınma yerinin dışında ya da içinde yakılan ocaklardan, külhanlardan ya da sobadan alınan koru taşımak ve böylece taşınan korla taşınan yerde ısınmak için kullanılmıştır. İlk örnekleri yuvarlak ya da dörtgen formlu kil tablalar olan mangallar, zaman içinde gelişen maden işleme teknikleri sayesinde farklı cinsten metallerden yapılmaya başlanmış, formları isteğe bağlı olarak şekillendirilmiştir.

Geleneksel yaşam biçimine uyumu ve kullanım kolaylığı nedeniyle konutlarda eskiden yaygın bir ısıtma aracı olan mangal, el emeğiyle imal edilen estetik bir zanaat ürünü olarak ta ev içinde her zaman özel bir yere sahiptir. Geçmişte, ocak bulunmayan mekânlarda ısıtma işlemi, mangallar aracılığıyla sağlanmış, yakılan meşe kütüklerden elde edilen kor ateş, mangallara konularak evlerin ısıtılmak istenen yerlerine taşınmıştır. Mangallar, imal edildikleri madene, yapıldıkları bölgeye ya da kullanım amacına göre değişen isimler almışlardır. Osmanlı döneminde en çok pirinç ve bakır mangallar kullanılmış, gümüşten yapılanları veya tombaklı olanları saraylarda ve varlıklı ailelerin evlerinde yer bulmuşlardır.

19. Yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan Abdülaziz Bey hatıralarında evlerde kullanılmış mangal çeşitlerini şöyle sıralamaktadır: “Erkân minder mangalı, sarı mangal, Süleymaniye dökmesi orta mangalı, Edirne mangalı, Selanik yapması yüksek orta mangalı, kısa bakır mangal, küçük sarı mangal, yemek mangalı, kahveci mangalı.” (Abdülaziz Bey,1995, 213)

Şekil 2.33: Mangal. Bolsover Castle, İngiltere. 18. Yüzyıl

Şekil 2.34: Mangal. Aynalıkavak Kasrı, Türkiye. 18. yüzyıl

Şekil 2.35: Avrupa’da Oryantalizmin etkili olduğu 19. yüzyılda Eklektik tarzda imal edilmiş gümüş mangal. Dolmabahçe Sarayı

19.yüzyıl sarayları ve zengin konaklarında ocaklar yerlerini şöminelere bırakırken, mangalların kullanımı uzun yıllar sürmüş, dekoratif özellikleriyle yüzyıllar boyu mangallar, oda ve salonların ayrılmaz parçaları olmuşlardır. Genellikle oval veya yuvarlak formda yapılmışlar, bulundukları bölgenin süsleme ve işleme özelliklerine göre tezyin edilerek sayısız tip ve büyüklükte üretilmişlerdir. Selçuklu döneminde Irak, Suriye ve Anadolu’da kullanılmış figürler, motifler ve yazılar, mangalların gövde ve kapaklarında süsleme unsuru olarak yer almış, Osmanlının son döneminde Avrupa üslupları ve Magrib tarzından etkilenen örnekler tasarlanmıştır.

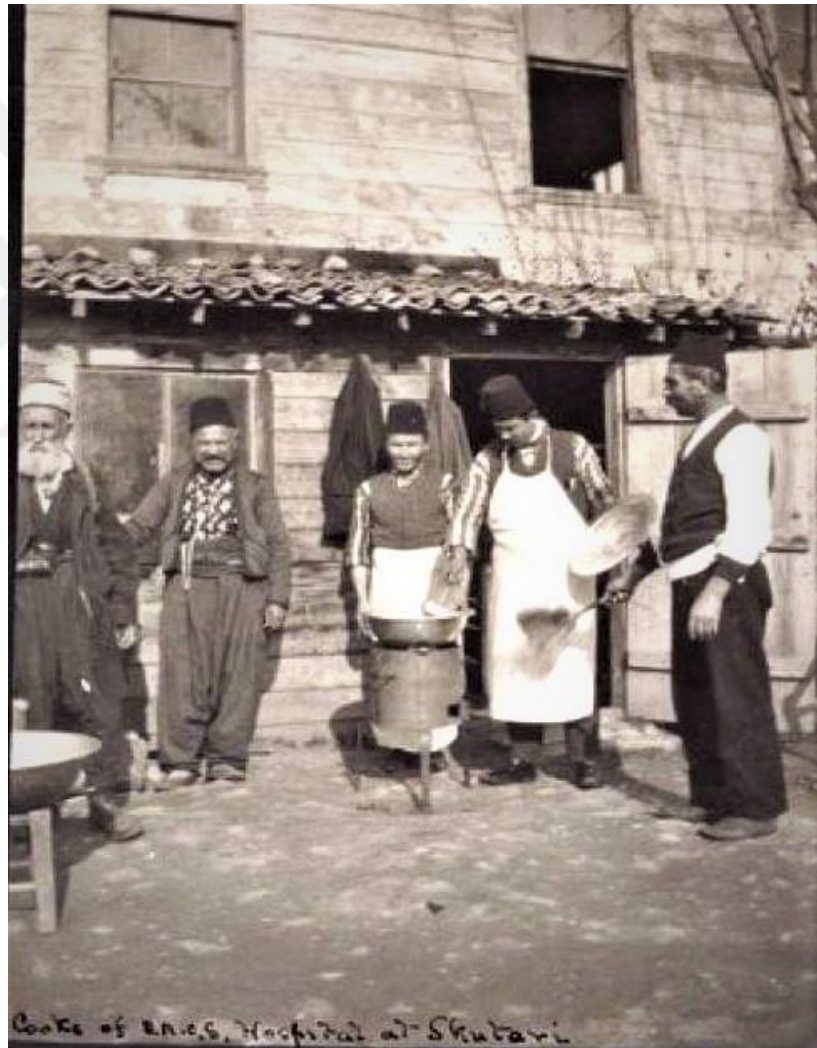
“O zaman soba yakmak adeti taammüm etmemişti. Birçok kibar konaklarında bile mangalla ısınilırdı. Bu sebeple gittiğimiz evin her odasına tepeleme ateşle dolu bakır ve pirinç mangallar konulmuştu.” Cumhuriyet, 28 Ocak 1931

Bir mangal temel olarak, mangal tablası, gövde, ateşlik (korluk) ve kapaktan oluşur. Ancak bazılarında, kapak ile gövde arasına yerleştirilen ajurlu bir kasnak ta kullanılmış olup, tütsü yaparken ya da sıcaklığı ölçülü dağıtmak için bundan yararlanılmıştır. Bu kasnaklar aynı zamanda akşamları loş oda ve salonlarda zarif ajur desenleriyle, ateşlik içindeki kor ateşin seyredildiği, duvarlara yansıyan hoş görünümler yaratmışlardır.

Mangalın köz odun ya da kömürün konduğu ateşlik adı verilen haznesi, genellikle üç veya dört ayak üzerine yerleştirilmiştir. Mangalın üzerine oturduğu altlıklar, ayaklı ya da tekerlekli olup, ahşap üzerine madeni levha kaplanmış (genellikle mangal gövdesinin sahip olduğu madenden yapıma) tepsiye benzeyen taşıyıcılardır. Mangalın gövdesinden geniş olan alt tablalar, zemine kıvılcım sıçrama riskine karşı bir önlem olduğu gibi, mangal için kullanılan araç gereçlerin de konulduğu yerdir. Seyyar bir ısıtma aracı olarak istenilen yere taşınan mangallar evlerin, konakların, sarayların yanı sıra hanlarda, hamamlarda, medreselerde, kahvehanelerde ve hatta işyerlerinde kullanılmışlardır.

Balıkhané Nazırı Ali Rıza Bey hatıralarında, II. Mahmud devrine kadar padişah saraylarına kömür girmediğini, o zamanlar büyük meşe kütüklerinin külhanlarda yakılarak kor haline gelince mangallara konulup ihtiyaç olan yerlere götürüldüğünü anlatmaktadır:

İstanbul'un muhtelif mahallerinde saraylar yapıp kışın buralarda ikamet edilince ve ocak yakılamayacak mahallerde sakin olanlar için soğuktan korunmak icap ettikçe ocaklardan ateşliklere, yani mangallara ocak ateşi koyup götürmek adet oldu. Sultan Mahmud-ı Sani devrine kadar saray-ı hümayunlara asla kömür girmemiş olduğunu, mülaki olduğumuz eski ve pek yaşlı saray-ı hümayun külhancılarından bizzat işittik. O zaman büyük meşe kütükleri külhanlarda yakılıp kor haline geldikçe, alınıp mangallara konularak harem-i hümayuna ve icap eden mahallere götürülürmüş. Mangallar dökme sarı olup ya oturtma veyahut saksı biçiminde idi. Odun, külhancılar tarafından yakılıp mangallara konularak verilirdi. (Ali Rıza Bey, 2000; 334)

Şekil 2.36: Üsküdar Hastanesinde mangalda yemek pişirenler. 19. yüzyıl sonu

Oda ve salon tipi mangallar 1990'lı yıllara kadar İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun karasal ikliminde sert geçen kışların atlatılmasında oldukça yaygın kullanılmış olup, günümüzde artık az sayıdaki evde, turistik restoran veya butik otelde dekoratif bir eşya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunlardan ayrı olarak bir de hafif levha sacdan yapılan, pratik şekilde yemek ve et pişirilen ya da sebzelerin közlendiği silindirik veya dikdörtgen mutfak mangalları vardı ki onlar da geçmişten günümüze halen her evin ve açık alan etkinliklerinin vazgeçilmezidir. Satın almak isteyenlerin günümüzde süpermarketlerde, sobacılar, tenekeçilerde kömürü ile birlikte rahatlıkla bulabileceği bu mangalların formu ve kullanımı, Osmanlıdan günümüze değişmeden gelmiş olup, imalatı ve satışı şehir ve kasabalarda zanaatkar küçük esnafın geçim kaynağı olmaya devam etmektedir.

Mangallar yalnız bir ısıtma aracı olarak değil, günlük hayatta çok sevilen kahve hazırlama ritüelinin gerçekleştiği bir keyif aracı olarak işlev görmüştür. Mangalda kahve ve kestane ağır ağır pişirilip, etrafında toplanılıp sohbet edilir. Mangal başı sohbetleri bazen günde birkaç kez tekrarlanan bir ritüel olmuş; “Mangal kenarı, kış gününün lâlezarıdır” deyimini dilimize yerleşmiştir.

Şekil 2.37: Solda ve ortada asker ressam Mehmet Ali Laga eskizi mutfak mangalı ve mangal semaver. Sağda 2.38: Asker ressam Hoca Ali Rıza Bey'in deseninde mutfak mangalı. 20. yüzyıl başı

Şekil 2.39: Çağaloğlu yokuşu başında, karlı günlerin pratik ısıtıcısı olarak içinde közüyle birlikte mangal satan seyyar mangal satıcıları. 1954.

2.5.1.3. Tandır

Farklı bölgelerde kullanılan isimleriyle iskembi veya tandır, Anadolu’da kapalı mekânların orta yerinde, alçaltılmış zemine konulan bir mangal aracılığıyla gerçekleştirilen ısınma çözümüdür. Buradaki tandır, yemeğin de pişirildiği ve Anadolu coğrafyasında bin yıllardır kullanılan zemine gömülü tandır ocağı olmayıp, odadakilerin ısınmasına yardımcı olan ve özellikleri aşağıda açıklanan bir ısınma biçiminin adıdır. Mekâna yerleştirilme şekli tandırı andırdığı için bu ısınma şeklinin adı da kimi bölgelerde tandır kimi bölgelerde iskembi olarak anılagelmiştir.

İskembi, 1960’lı yıllara kadar İç Anadolu’da özellikle Kayseri’de hem şehir merkezi hem de kasaba ve köylerde yaygın olarak kullanılmış bir ısınma biçimiydi. Soğuk günlerde daha az yakıtla ısınmayı sağlayan iskembiler, evlerin oturma bölümünde ya da tokenada (mutfakta) kurulurdu. Oturma bölümünde genellikle iki veya üç kenarı sedir ile çevrili olurdu. Odanın ortasına kurulan iskembi masasının ortalama yüksekliği 70-80 cm olup, genişliği genellikle 90x90 veya 80x100 cm ebadındadır. Masa tahtadan yapılmış olup çevresi tamamen açıktır. Alt ve üst yüzeylerin iç kısmı ateşe dayanıklı ve emniyetli olması için saç levhalarla kaplanmıştır. İskembi masasının içine konacak mangalın ateşi, dışarıda köz haline getirilerek, içeri

alındığında ısı etkisini uzun süre devam ettirmesi için üzeri külle örtülür. Evin ocağında hazır köz varsa oradan da alınabilir. Mangal iskemi masasına konulduktan sonra, mangaldan yüksekte olan masa üzerine oda yüzeyini kaplayacak büyüklükte iskemi yorganı örtülür. İskemi çevresinde oturanlar mangal ısısından faydalanmak için iskemi yorganını göğüs hizasına çekerek örtünür.

Bu sistemle ısınmanın benzeri, Anadolu'nun birçok yerinde "Tandır" adıyla uygulanırken, Çin'de "Kong", Japonya'da "Kotatsu" isimleriyle anılmıştır. Bu ısınma şeklinin değişik yerlerde bugün bile kullanılıyor olması, sadece belli bir yöreye veya tarihin bir devresine özgü olmadığına işarettir. (Binici, 2002, 205).

Şekil 2.40: 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Asker Ressam Mehmet Ali Laga tarafından çizilmiş bir desende üzerine tandır şalı denen sofa örtüsü serili tandır sofrası (iskemi)

Yaşlı insanların birçoğu çocukluklarında iskemi ile ısınmalarını imrenerek anlatırlar. İskemi üzerinde yemek yenilir, çay sohbetleri yapılır ve ilerleyen saatlerde yazdan hazırlanan gilaburu, pürgüçlü (havuç), kurutulmuş meyveler, köfter, ceviz, üzüm ve elma gibi yiyecekler ikram edilirdi. İskemi çevresinde akşam oturmasından sonra ev halkı yatma düzenini alır ve iskemi yorganı altında uyunurdu. İskemi yorganı altında uyumanın çok zevkli ve dinlendirici olduğu söylenir. (Özulu, 2000, 74)

19. yüzyıl sonu yazarlarından olan Sadri Sema Bey, Osmanlı döneminde mevcut ısınma araçları arasında tandırdan bahsetmektedir: “Çok evlerde o çağlarda tandır vardı. Ortasında pirinç mangallar, bakır mangallar bulunurdu. Soba daha sonraları meydana çıkmıştı...” (Sema,2008,39). Tandırın, İstanbul ve Bursa evlerindeki örneklerini görmüş olan Sadri Sema Bey, günümüzde artık sayılı örneği kalmış olan tandırla ısınmanın nasıl olduğunu ise şöyle aktarmaktadır:

Dört köşe büyük yüksek bir masa. Çevresinde altı yedi kişi toplanabilir. Bu masanın altı boş olur yahut döşemeden beş on santim yukarı bir alt tabakası bulunurdu. Burası içi ateş dolu bir mangala mahsustu. Tandırın, geniş ve uçları yere kadar uzanan bir yorganı vardı. Bu yorgan hem masa örtüsü vazifesini görür hem de etrafında oturanların dizlerini, bacaklarını örtmeye yarardı...İşte tandır! Kış günleri, hele kış geceleri ortalık kar, fırtına! Saçaklarda salkım salkım buzlar... Ev halkı, komşular da gelmiş ise hep beraber tandırın etrafında dizilir, sandalyelere yerleşirler. Bacaklarını, ayaklarını yorganın etekleri altına sokarlar ve çene çalarlardı. Tandırın üstünde büyük bir şişe boza, tabaklar içinde leblebi bulunurdu. Yahut kestane, portakal, elma, mandalina, koz helvası gibi yemişler görülürdü. Boza içerler, yemiş yerler, dereden tepeden konuşurlar, bermütad ötekini berikini çekiştirirler, methederler, dertlerini dökerler, ağlaşırlar, gülüşürlerdi. Tandır sefası eski evlerin, eski İstanbul’un ilk istibdat yıllarının bir çeşit eğlencesi ananesi idi. Bu acaibü’l-acaib ısınma vasıtası kimin ve kimlerin icadıdır belli değil ama istibdat yıllarının ortalarına doğru ortadan büsbütün kayboldu. (Sema, 2008,107).

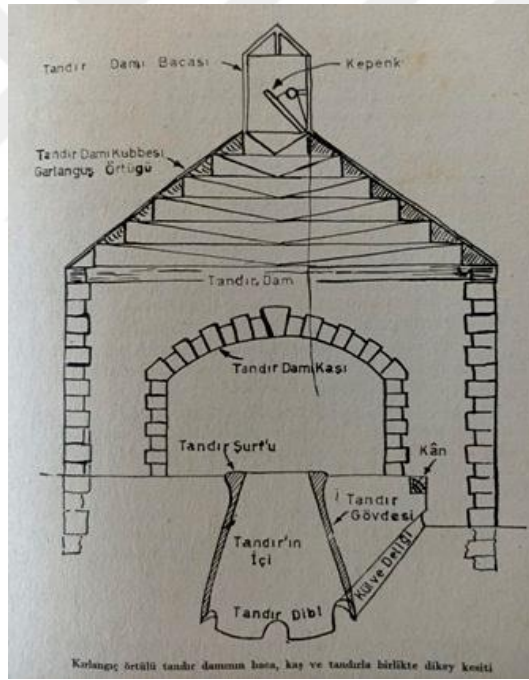
Kimi bölgelerde evler, tandırla ısınma düzenine uygun inşa edilmiş, tandırın üzerindeki tavana yıldız pencere yerleştirilerek, dumanın odanın ortasından yukarı yükselmesi ve tahliye edilmesi sağlanmıştır. Mangalın üstüne yerleştirilen ve üzerine geniş örtü serilen ahşaptan yapılma tandır masaları çoğu yörede tagar ismiyle anılmıştır.

Tagar kısa ayaklı dörtgen bir masa biçiminde ağaçtan yapılmış araçtır. Bu araç doğrudan doğruya tandırın üstüne konulmak veya başka bir yerde kurulup altında mangal bulundurmak ve üstüne cecim, battaniye, yorgan kabilinden örtü örtülmek suretiyle ısınmak amacıyla kullanılmaktadır. Isınmak isteyenler tagarın etrafına oturup örtüyü dizlerine almaktadırlar. Özellikle fakir ailelerin eskiden çocuklukla kullandıkları tagarı, bugün de ilimiz esnafından kavaflardaki

zıǵvacıların (kunduracılar ve şalvar dikenler) soba kurmaya elverişli olmayan dükkânlarında küçük tipten tagarlar olarak görebiliriz. (Başar,1976, 27)

Ekmek ve yemek pişirilen zemine gömülü ocak tipi olan tandır ise Anadolu’da halen tek veya çift göz odalı fakir evlerinde ısınmak için kullanılmakta olan bir diğer çözümdür. Bu evlerde tandırın boyutu nispeten küçüktür. Bu sebeple özellikle kış mevsiminde ekmek ya da yemek pişirilmese dahi tandır yakılarak yaşanan yerin ısıtılması sağlanır. Boyları 50 ile 150 cm arasında değişebilen tandırla ısınmak sobaya nazaran daha ekonomik bir ısıtma yöntemi olarak görülür.

“Tandırda genellikle tezek, tezek parçalarından ibaret olan saçma ve ekinlerin kapa köklerinin kalıntısı olan kesmik kullanılmaktadır. Çoklukla kullanılan sobalarda da yine köylerimizin pek çoğunda olduğu gibi tezek ve bazılarında tezекle birlikte koyun gübresinden elde edilen ve daha kalorili olan kerme, biraz geven ve ayrıca odun kullanılır.” (Başar, 1975, 38).

Şekil 2.41: Kırlangıç örtülü tandır damında baca, kaş ve tandır

Zengin evlerinde ise tandır, daha büyük ölçekte olup, genellikle evin zemin katındaki bir köşeye ve mümkün olduğu kadar giriş kapısına yakın konumlandırılmış, “tandır damı” olarak anılan bölümdedir. Burada tandırın gömülü olduğu yer, çoğunlukla evin zemin seviyesinden tandır boyu yüksekliktedir. Buraya tandır başı adı verilir. Tandır damının üst örtüsünün, Selçukluların hüküm sürdüğü şehirlerde çadır biçiminde olması, Türk kültürü ve yaşam geleneklerinin yaşatıldığının göstergesidir.

Osmanlı döneminde de sobanın yaygınlaşmaya başladığı zamana kadar hem yemek pişirme hem de ısınmak için yaygın şekilde kullanılmış bir ocak tipi olan tandırlar, günümüzde geniş ailelerin yaşadığı evlerde çoğunlukla yemek pişirmek üzere yakılmaktadır. Anadolu Selçukluları döneminde çok sevilen tandır kebabına adını veren bu araç, lor ve peynir gibi sütten elde edilen ürünlerin hazırlanmasında, kazanlardaki yağların eritilmesinde, kışlık kavurma yapılmasında, çamaşır ve yıkanma sularının ısıtılmasında da kullanılır.⁵

2.5.1.4. Külhan

Sözlükte “hamam ocağı”, “hamam için su ısıtılan yer” olarak tanımlanan **külhan**, yakacağın içine konularak yakıldığı geniş bir yakma haznesi idi. Külhanları yakmakla görevli olanlara külhancı denir, saraylarda ve ekâbir konaklarında, odun ve kömür ambarı hademesi ile gazcılar, külhanın yakılması ve sıcak tutulması için hizmet ederlerdi. Aynı halka açık mahalle hamamlarında olduğu gibi, saray ve konaklarda da külhanın yakılmasından sonra, duvar içinden ve zemin altından geçen borular kanalıyla hamam ve bitişiğindeki odalar ısınır; külhana aralıklarla yapılan yakacak takviyesi ile de bu mekanlardaki sıcaklık gün boyu korunurdu.

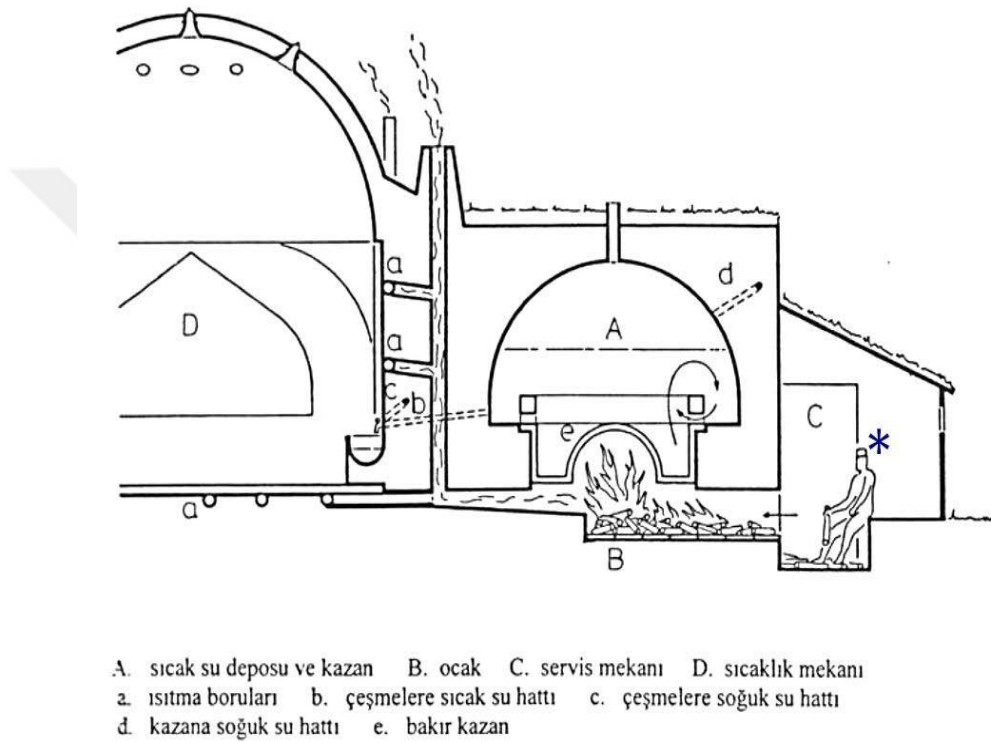
Osmanlı döneminde II. Mahmud devrinden itibaren saraylarda kömür kullanımına başlandığı ve özellikle saraylar dâhilinde bulunan, yaz-kış, gece-gündüz sıcak tutulan pek çok hamamın ısıtılması için, saray külhanlarına yüklü miktarda odun ve kömür alındığı arşiv belgelerinden öğrenilmektedir.

Suret-i gayrı resmiyyede müteferrik saraylara aynen kömür verildi. Bunlar kalfalar tarafından yakılarak gerek teshinat için gerek ihtiyacat-ı saire için kullanılmaya başlandı. Mamafih saray-ı hümayunun dâhilinde müteaddit hamam mevcut olup, bu hamamlar yaz kış gece ve gündüz sıcak bulundurulduğundan kalfalar daima ısınmak için oralara giderler ve soğuk zamanlarda abdest almak ve ufak tefek çamaşır yıkamak için icap eden sıcak suyu her zaman hamamlarda bulabilirlerdi. Sultan Hamid, Yıldız Sarayı’nda “Sıcak Hazine” namında bir mahal-i mahsus inşa ettirip burada daima odun yanar ve müşarünileyh yaz ve kış her bir ihtiyacı için sıcak su kullanır ve dairesinde sultanlar, kadın efendiler ve kalfalar daima bu sıcak sudan istifade ederlerdi. Meşrutiyet’ten mukaddem saray-ı hümayunların sarfiyat-ı

⁵ Tandır yapımı için bkz. Başar,1976,27

umumiyyesi için beher çekisi⁶ iki yüz yirmi okka⁷ hesabıyla senevi yüz on bin çeki hatab⁸ ve iki buçuk milyon yeni okka kömür mübaaya ve sarf olunurdu. (Ali Rıza Bey, 2000; 335).

Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi, Beylerbeyi Sarayı ve Maslak Kasırlarında halen kullanılabilir durumda örneklerini gördüğümüz hamam külhanları, Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren ısıtma işlevini, dökme demirden yapılmış, kömür yakıtlı kazanlarla paylaşmışlardır.

Şekil 2.42: Bir hamam külhanının mimari kesiti

Konak hamamlarının ekserisi fevkani idi. Bu hamamların derununda iki kurna bir de kurneteyn tabir olunan sıcak su banyosu bulunur, soğukluk denilen dış halvette de ayrıca bir kurna olduğundan itidali arzu edenler bu halvette yıkanırldı. Hamamların her bölmesindeki kapı mahallerine hararetin muhafazası için karşılıklı ikişer kanat takılıp, bu kanatlara al çuhalar kaplanırdı. Soyunup giyinmek için birer de camekân odaları vardı. Bu odalar bile sıcak olurdu. Kibarlar kış sabahları kahvaltılarını bu

⁶ Çeki: Odun taş vs. tartmak için kullanılan ölçü taşının adıdır. Bir çeki 250 kg'dır.

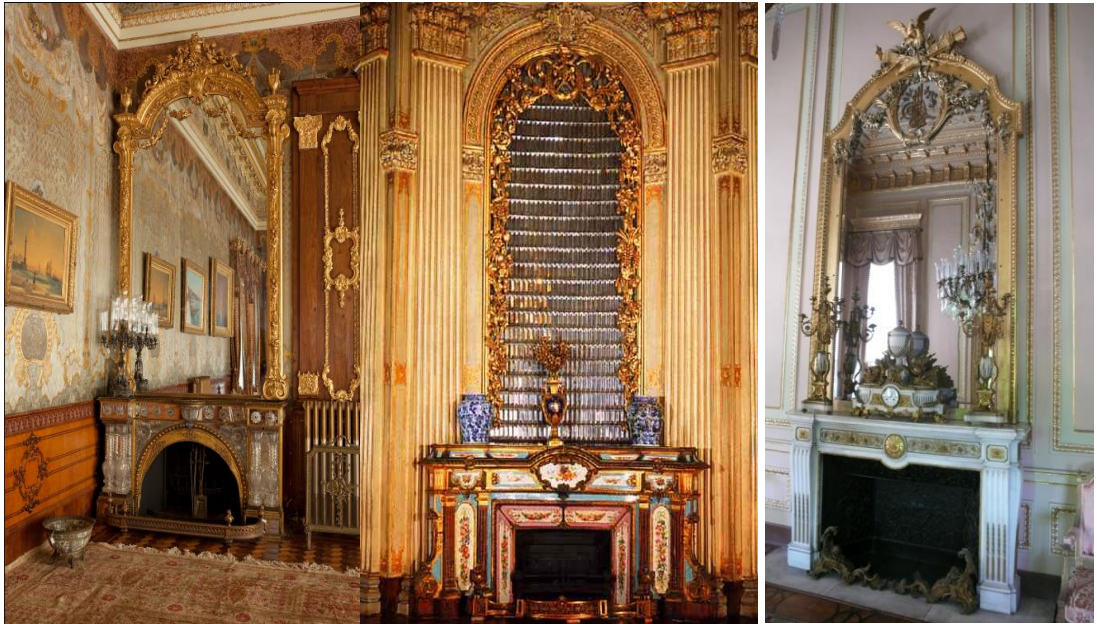
⁷ Okka: Tartı ölçülerinden birinin adıdır. Bir okka 1.282 kg'dır.

⁸ Hatab: Odun

odada tenavül ederler, çubuk ve kahvelerini bu odada içerler, burada giyinirler, badehu zülvecheyn dairesine çıkıp kâhya efendi, kitapçı efendi, divan efendisi, mühürdar bey gibi daire mütehayyızanı ile bazı müsahabat ederler, sonra da sabah ziyaretçileri ile görüşmek için selamlık dairesine çıkarlardı. (Ali Rıza Bey, 2000, 354).

2.5.1.5. Şömine

Avrupalılar, duvara dayalı yer ocaklarının üzerini kısmen kapatıp buna baca sistemi ekleyerek şömineyi geliştirmişlerdir. Kristal, mermer, porselen veya seramik çerçeveleriyle geniş iç mekânların dekorasyonunda önemli yeri olan şömineler, Avrupa’da, özellikle de iklimin soğuk olduğu Kuzey ülkelerindeki evlerde, Orta Çağ’dan itibaren yaygın olarak kullanılmışlardır. Geleneksel ocak tiplerinin Avrupalı versiyonu olarak düşünebileceğimiz şöminelerin, demirden olan iç aksamı, Sanayi Devrimi yıllarında seri üretime girmiş, alınıp takılabilir, monte edilebilir bir şekle kavuşmuştu. 19. yüzyılın ortalarında İngiltere ve Fransa şömine iç aksamı ve aksesuarlarının üretiminde önemli paya sahipti. Endüstrinin gelişimiyle birlikte şöminelerin, verimi yükseltecek bir iç tasarıma sahip olması bekleniyordu ancak beklenen olmamıştı. 20. yüzyılda yeni yakıtların kullanılmaya başlanması, konutların küçülmesi ve ısıtma araçlarının çeşitlenmesiyle, sayısı günden güne azalan maliyeti yüksek şömineler, günümüze büyük ölçüde ısıtma ihtiyacına cevap vermekten çok, mimariye bağlı birer dekorasyon öğesi olarak ulaşmışlardır.

Şekil 2.43: Dolmabahçe Sarayı Selamlık Bölümünde cam ve porselen çerçeveli şömineler ile Küçükso Kasrı Kabul Odasında mermer şömine

Osmanlı hanedan sarayları arasında bulunan Dolmabahçe Sarayı'nda görkemli ve pahalı örnekleri yer alan şömineler, çoğunlukla İngiliz yapımı olup, İngiltere'nin endüstri merkezi olan Sheffield'de bulunan Stuart-Smith ve Copeland Firmaları tarafından özel sipariş üzerine üretilmişlerdir. Aynı dönem yapısı olan Küçüksu Kasrı'nda ise Fransız ve İtalyan yapımı olan şöminelerin büyük ölçekli, ihtişamlı, mermerden yapılma örnekleri yer almaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen kataloglarda farklı modelleri görülen şömineler, İstanbul, Selanik, İzmir gibi çağdaş Avrupalı yaşamın daha hızlı ve etkin benimsendiği şehirlerde, saray, köşk ve kasırlar ile özellikle yabancılar için inşa edilmiş binalarda, diplomat ve elçi konutlarında kendilerine yer bulmuştur.

2.5.1.6. Soba

Soba, Macarca'da oda anlamına gelen Szoba kelimesinden dilimize geçmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde Türkçe anlamı “İçinde odun, kömür, odun ya da gaz yakılan veya elektrikle de çalıştırılabilen ısıtma aracı” şeklinde ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğüne göre ise soba Bolvadin (Afyon) ve Isparta'da, ev içinde küçük banyo, gusülhane; Çorlu ve Tokat'ta ise konuk odası anlamında kullanılmaktadır.

Tarihte açık ocaklara alternatif olarak geliştirilen sobalar, ısıyı yaşam alanlarında üretme ve dağıtmada daha etkili olmuş, dumanı dışarıya yönlendirerek iç mekânda daha temiz havaya sahip olunmasını dolayısıyla hava kalitesinin yükselmesini sağlamışlardır. Sıcaklık kontrolünü mümkün hale getirmiş, kullanıcıların duman ve ısı maruziyetini azaltmışlardır. Daha az yakıtle, daha temiz ve konfor isteklerine daha iyi cevap verebilen ısıtma araçları olarak benimsenirken yemek pişirme, banyoda ısınma ve suyu ısıtmada çözüm olmuşlardır.

Ateşin bir yanma haznesi içinde kapalı ve kontrollü şekilde yakıldığı ilk sobalar, Orta çağ Avrupa'sında şiddetli kışların yaşanmaya başladığı 13. yüzyıl sonlarından günümüze kalan ikonografik resimlerde görülür. Bunlar killi topraktan yapılma dış yüzeylerine pişmiş toprak plakaların kaplandığı duvara yaslı sobalardır. Takip eden yıllarda çok kişinin bir arada yaşadığı manastırlardan başlamak üzere binalardaki baca sayısının arttığı izlenir. “Mimari ve teknik yeniliklerin öncelikle yapıldığı manastırlarda daha önce bacalar nadirdi ve baca ısınma odasında bulunurdu.” (Gallo, 2007)

Sobayla birlikte artık manastırlarda, şatolarda, evlerde “ısınma odası” kavramı giderek ortadan kalkmış, birden fazla odaya kurulabilen sobalar sayesinde insanlar aynı yere toplanarak ısınmaktan kurtulmuşlardır. Bu bakımdan burada sobanın özel hayatta bireyselleşme yönünde önemli bir araç olarak hayata katıldığını söylemek mümkündür.

Rahatlığın sağlayıcısı olarak giderek yaygınlaşan ve Cermen ülkelerinin ötesine yayılan sobalar, 16. yüzyıl resimlerinde görülmeye başlanmıştır. Çizimler ve resimlerin yanı sıra o dönemde varlıklı Avrupalı ailelerin çocuklarına oyuncak olarak yaptırdıkları minyatür mobilyalar arasında sobalar da vardır.

”Montaigne İtalya’ya yaptığı gezi sırasında Ausburg’da rastladığı sobanın konforunu anlatırken şöyle demektedir: En azından yüzümüzü ve ayakkabılarımızı yakmıyoruz”. (Aleksandre, 2000,193). Kışları şiddetli geçen Kuzey Avrupa’da sevilerek kullanılan seramik soba, demir döküm işleminin başarıyla yapılmaya başlandığı 18. yüzyıldan itibaren yerini daha dayanıklı, pratik, daha hızlı ve sayıca fazla imal edilebilen demir sobalarla paylaşır. Demir sobaların mutfaklarda da kullanılabilmesi, evlerdeki bacaların sayısını arttırırken diğer yanda ısınmanın ve yemek yapmanın sorun olmayacağı, ayrı yaşanabilecek daha küçük evler ve daireler gibi barınma birimlerinin inşasına hız kazandırmıştır.

İcatlar uzun ve zor bir yolculuktur ve yenilikler ilk başta konfor düşünülerek değil sorulara cevap ya da sorunlara çözüm bulmak üzere gerçekleşmiş, sonra da elde edilen sonuçlardan nasıl konfor sağlayacağı üzerinde çalışılmıştır. Örneğin Romalılar döneminde Caius Sergius Orata (140-91 M.Ö.) Hypocaust denilen sistemiyle zemin altından sıcak duman geçirerek yetiştirdiği balık ve istiridyelerin havuzunu ısıtmayı planlamış, bu fikir daha sonra halka açık banyoların ısıtılmasında, ondan sonra da kişiye ya da aileye özel yapılan ev banyolarına uyarlanmıştır. Seralar da bu yöntemin uygulandığı bir başka alandır. Isıtma için sıcak dumanla ısıtma çözümü, sonraki safhada sırasıyla buhar ve sıcak su boruları ile devam ederek kalorifere evrilmiştir. Sanayi Devrimi süresince bu arayışların ilk amacı üretimi arttırmanın iyileştirmeler yaparak mümkün hale getirilmesiydi.

“19. yüzyılın sonlarında Büyük Britanya’da pamuk fabrikalarında buharlı ısıtma sistemi ortaya çıkmıştı. Ancak amaç kesinlikle işçilerin ısıtılması değil eğrilecek

ipliğin soğuk havadaki sertliğini engellemekti. Isınan iplik daha kuvvetli ve daha az kırılıyordu.” (Gallo,2007)

Osmanlı döneminde 19. yüzyıl ortalarından itibaren kullanımına başlanan sobalar saç, döküm ve seramik sobalar olmuş, bunların her biri önce alım gücüne sonra da ihtiyaç duyulan mekânın özelliğine göre seçilmiştir.

2.5.1.7. Kalorifer

Fransızca calorifère sözcüğünden alınan kelime, Latince calor "ısı" ve yine Latince ferre "taşımak, getirmek" sözcüklerinin bir arada kullanılması ile oluşmuştur. Bir yerde gerçekleşen yanmadan farklı bölümlerin ısıtılması için yararlanmak verimli ve pratik bir yol olarak görülmüş ve kalorifer sobanın ardından konfor sağlayıcı ikinci kapalı sistem yanmalı ısıtma şekli olmuştur. Osmanlı yaşamında kullanıma girmesi 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlenir. Kalorifer kelimesine Osmanlı’da ilk kez Tıngır & Sinapian tarafından hazırlanmış Istilahat Lugati (1892) adlı sözlükte yer verilmiştir. Yurtdışından getirilen kalorifer kazanlarının büyük apartmanlar ya da mekânların zemin katlarına yerleştirilmesiyle birlikte kalorifer yüzyıl başında büyük rahatlık sağlayan bir araç olarak maddi imkânı bulunan kullanıcılar tarafından tercih edilmiştir.

Resmi dairelerin ısıtılması için soba ve mangal kullanılmakta ise de küçük bir dikkatsizlikten ötürü Allah göstermesin yangın çıkarak birçok zarara yol açması muhtemeldir. Ayrıca soba ve mangallar için gerekli odun ve kömürün temini, satın alınması ve nakli hususunda da pek çok masraf ve külfete katlanıldığı halde yine de istenilen derecede ve muntazam bir ısı sağlanamamaktadır. Özellikle koridorlar odalar derecesinde sıcak olmadığı cihetle, sıcaktan soğuk bir yere çıkılması gibi sağlığın muhafazası açısından asla caiz olmayan mahsurlar da meydana getirmektedir. Memur ve müstahdemlerin bu durumlarını dikkate alan şefkatli padişahımız, kömür ve odun gibi maddelerin odalara taşınması külfetine gerek bırakmayarak, tasarrufla beraber intizamı dahi tamamıyla temin edecek ve bütünüyle daha çok fayda sağlayacağı hasebiyle, devlet dairelerinde kalorifer tesis edilmesini kararlaştırmıştır. Bu amaçla Mösyö de Begov sadaret makamına çağırılarak görüşülmeli ve resmi dairelerin kaloriferle ısıtılması için gerekli edevat ve borular da Amerika’dan ve Avrupa’dan getirilmelidir. Ancak bunların tesisi esnasında duvarların tahrip edilmesinin önüne geçilmesi ve binaların dayanıklılığının zarar görmemesi için fennin gerektirdiği tarzda hareket edilmesi

gerekmekte olup, tesisat masrafının ve diğer teferruatların Mösyö dö Begov ile müzakere edilmek suretiyle kararlaştırılması padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir. (BOA, İrade-i Hususi 81, Saray Başkâtibi Tahsin, 13 Ağustos 1901).

1901 tarihli bu belge göstermektedir ki kalorifer, 20. yüzyıl başında Osmanlı'da yangına karşı güvenli görülen ve tesis edilmesi teşvik edilen durumdadır. 19.yüzyılın sonunda Sultan II. Abdülhamid döneminde ilk olarak Yıldız Sarayı Şale Köşkü'ne, 1912 yılında ise Sultan V. Mehmed Reşad tarafından Dolmabahçe Sarayı'na kurulmuş olan kalorifer tesisatının, saraylar dışındaki ilk uygulamaları, İstanbul'da inşa edilen otellere ve Pera'daki muhtelif binalara yapılmıştır. Kalorifer kazanında kömür yakılarak elde edilen sıcak suyun borulardan geçirilerek ısıtma sağladığı anlaşılmaktadır. Sultan V. Mehmed Reşad döneminde sarayın baş mabeyincisi olan Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* adlı hatıratında saraya kalorifer tesisatı döşeme işiyle ilgili olarak şunları nakleder: “Sarayın her tarafı oyulup sıcak su borularının geçeceği delikler ihzar edilmiş, Koltuk Kapısı'ndan girilince sol tarafta mevcut bir mahzen saray için kazılmış, burada bir de yüksek baca yapılmış iken, kazana mahsus olan yer, her türlü gayrete rağmen su istilasından kurtarılamayarak kazanın vaazına imkân olamamıştı ve kışın sarayda hep titreştik durduk.” (Uşaklıgil 1956, 42).

Şekil 2.44: Dolmabahçe Sarayı'na 1911 yılında yerleştirilmiş Fransız yapımı sulu sistem kalorifer kazanı ve salonlara yerleştirilmiş kabartma Rokoko kıvrımlarla süslü döküm kalorifer peteği

Dolmabahçe Sarayı'na kalorifer döşenmesi hakkında ilk yazışmalar, 1910 yılına ait olup, bu yazışmalarda kalorifer müteahhidi olarak mühendis Fransız Cezar Mourier'in adı geçmektedir.

Basınç ve sıcaklık ayarlı üç fırını bulunan kalorifer kazanı, Has Bahçe'den Kuşluk Bahçesi'ne geçilen kapının sol tarafındaki mahalle yerleştirilmiş, bu kazan için oldukça yüksek silindir gövdeli büyük bir baca inşa edilmiştir. Kazan tarafından ısıtılan su, kurşun borular vasıtası ile peteklere ve hamamlara aktarılmıştır. Oda ve salonlarda kullanılan stilize bitki motifi kabartmalı, altın yaldızlı kalorifer peteklerine takılan vanalar üzerinde C. Mourier ismi, kalorifer kazanının su basıncı ölçen manometreleri üzerinde ise merkezi Paris'te olan J.A.Niclausse mühendislik firmasının adı yazılıdır.

Kalorifer tesisatı, 20.yüzyılda Osmanlıda yeni inşa edilen oteller, okullar, hastaneler, kışlalar, banka binaları, kamu binaları gibi çok sayıda insanın faydalandığı binalara döşenmeye başlanmış, böylece taşınabilir ısıtma araçlarının yarattığı yangın riski, yakma zorluğu, baca ve temizlik problemleri gibi sorunlar büyük ölçüde çözülmüştür. Mekanlar arasındaki sıcaklık farkları önleldiğinden, binalarda memnuniyet verici bir ısıtma sistemi olarak benimsenmiştir. Büyük ölçekli bina ısıtmasında merkezi sistem kalorifer tesisatı uygulaması Cumhuriyet yıllarında da devam etmiş, kolay ve ucuz temin edilebilen yakıt cinsine göre sırasıyla, kömür, fueloil ve doğalgaz yakıtlı kazanlar kullanılmıştır.

2.5.1.8. Diğer Mekân Isıtma Yöntemleri

Günlük hayatta soğuğa karşı bireysel önlem olarak, içi kalın kürklü kaftanların giyildiği Osmanlı döneminde, mekânlarda sıcaklığı muhafaza etmek için, oda kapılarına perdeler asıldığı, yerlerin hasır, halı ve kilimlerle döşendiği anılardan öğrenilmektedir. 19. yüzyıl saray yaşamına tanıklık edenlerin anlattıklarına göre, padişahların yaptırdığı, büyük oda ve salonları olan yeni sarayları ısıtmak ta hiç kolay olmamıştır. Şair ve besteci Leyla Saz, Harem'in İçyüzü adlı kitabında, Sultan Abdülaziz döneminde Çırağan Sarayı'nda geçen günlerinden bahsederken, sarayda ısınmaya katkı amacıyla bazı mekânlarda "zar" adı verilen ve duvarları içten kuşatan kumaşlar kullanıldığını belirtmektedir:

"Zar odanın iki arşın kadar içerisinden, pencerelere kadar duvarları örten büyük perdedir. Çoğu zaman çuhadandır. Alt ve üst kenarları, renkli çuha parçaları ile

nakışlı halkalarla tavanın kenarlarına asılırdı. Kapı yerlerine ve pencereler cihtetine açılmak için de birer yırtmaç bırakılırdı". (Saz,1974, 57)

Dolmabahçe Sarayı inşa edilirken, sarayın en büyük kapalı mekânı olan Muayede (Bayramlaşma) Salonu'nun, Avrupa saraylarında Ortaçağ'dan itibaren sıkça uygulanan bir yöntemle ısıtılması planlanmıştı. İnşa sırasında zemin katta, salonun dörtlü sütun gruplarının altına denk gelen yerlere daire formu tandır tipi ocaklar yerleştirilmiş, bunların her birinin içine bir hava bir de duman kanalı açılarak, hava kanalları Muayede Salonu'na, duman kanalları ise bacaya bağlanmıştı. Yakıt olarak hem odun hem de yanma özelliği yüksek odun kömürünün kullanıldığı bu ocaklar yakılacağı zaman, hava kanalları kapatılarak, duman kanalları açılır, ocaklar yakıldıktan sonra üzerleri örtülerek, çıkan zehirli gazlar duman kanallarından tahliye edilirdi. Ateşin kor haline gelmesi ve zehirli gazın atılmasından sonra, ocaklardaki duman kanalları kapatılır, hava kanalları açılarak sıcak hava salona ulaşır ve salon ısıtılırdı. Bu işlemin salonda yapılacak törenden iki üç gün önce başladığı ve salonun tören gününe kadar ancak ısıtılabilirdi bilinmektedir.

19. yüzyılın sonlarında Sultan II. Abdülhamid tahtta iken Pera'da inşa edilen otel ve apartmanlara döşenmeye başlayan kaloriferin, Yıldız Sarayı'na döşenmesi işlemi aynı yıllarda kısmen gerçekleşmiş, Sultan II. Abdülhamid'in inşa ettirdiği Yıldız Şale, diğer adıyla Merasim Köşkü'nün Tören Salonu'nda, önce Dolmabahçe Muayede Salonundakine benzer, salona sıcak hava veren bir çözüm uygulanmış, bundan kısa süre sonra da buraya dönemin çağdaş ısıtma sistemi olarak kalorifer döşenmiştir.

Sıcak hava üfleme sistemi ile ısıtılan tüm yüksek tavanlı mekanlarda, ısınan havanın yükselmesi sonucu ısınamama ya da aşırı yakıt tüketimi ile pahalı ısınma her zaman kaçınılmaz bir durum olmuştur. Osmanlı konutlarında ısınmanın sağlandığı bir diğer bölüm de mutfaklardır. Soğuk iklimlerin yaşandığı şehirlerde kış akşamlarını mutfakta geçirmek âdeti yerleşmişti. Mutfak ocağının üzerini taş kapakla kapatarak onu ısınmak için bir soba gibi kullanmak, örnek olarak Kayseri'de uygulanan ve ailenin mutfakta bir arada oturup ısındığı bir çözümdü. Isınmak için her zaman önce bölgenin sonra da mekânların koşullarına uyan çözümler aranmış, yakın bölgelerle ısıtma yöntemine dair etkileşimler yaşanmıştır. Bu bakımdan, Kuzey Avrupa ülkeleri, Rusya ve Kafkasya'da örnekleri sıkça görülen, iki ayrı odaya, bacayı ortak kullanacak şekilde yerleştirilen "Peç" adlı sobaların Erzurum, Kars gibi yılın

yedi-sekiz ayında kar altında kalan doğu illerimizdeki evlerde kullanılmış olması tesadüf değildir. Sırt kısmı duvarla birleşmiş büyük ebatlı sobalar olan, duvara yapışık olarak tuğladan örülen "Peç"ler sayesinde, evlerdeki bitişik odalar aynı anda ısıtılmıştır.

Dünya'da 1550'den 1850'ye kadar yoğun soğuk ve nemli havanın yaşandığı 'Küçük Buz Devri', ısıtma teknolojilerinde yenilik arayışını zorunlu kılmıştır. 1763'te, ortaya çıkan çoraklaşma ve ormansızlaşmadan endişe duyan Prusyalı Büyük Frederick, en verimli odun sobası için bir yarışma düzenlemiş, 1764'te I.P.Baumer tarafından kazanılan yarışma sonucu kıvrımlı bacalar, killer, kiremitler, sabuntaşı ve termal tuğlalar ile yapılan deneyler, en verimli duvar sobasının icadını beraberinde getirmiştir.

Odaların ortak duvarlarına, çoğunlukla da köşelere konulan peçler, seramik veya madeni levhalarla kaplanmış içi tuğla döşeli sabit sobalardır. Bazıları tavana kadar uzanan bu büyük boyutlu sobalar, Doğu Anadolu'daki illerimizde halen kullanılmaktadır. Peç sobalar yakıldığında, duvarların içinden geçirilmiş künklerde dolaştırılan sıcak hava ile çok geniş mekânlar ısıtılabilir. Rusça'da soba anlamına gelen peçlerin, yakıt konulan fırın kısmı iki ayrı odaya, çoğunlukla da bir salon ya da bir misafir odasından yan oda ya da koridora açılır. Böylelikle soba yakılırken ya da sobaya yakıt eklenirken esas mekânın temiz kalması ve ev sahibi ile misafirlerin rahatsız olmaması amaçlanmıştır.

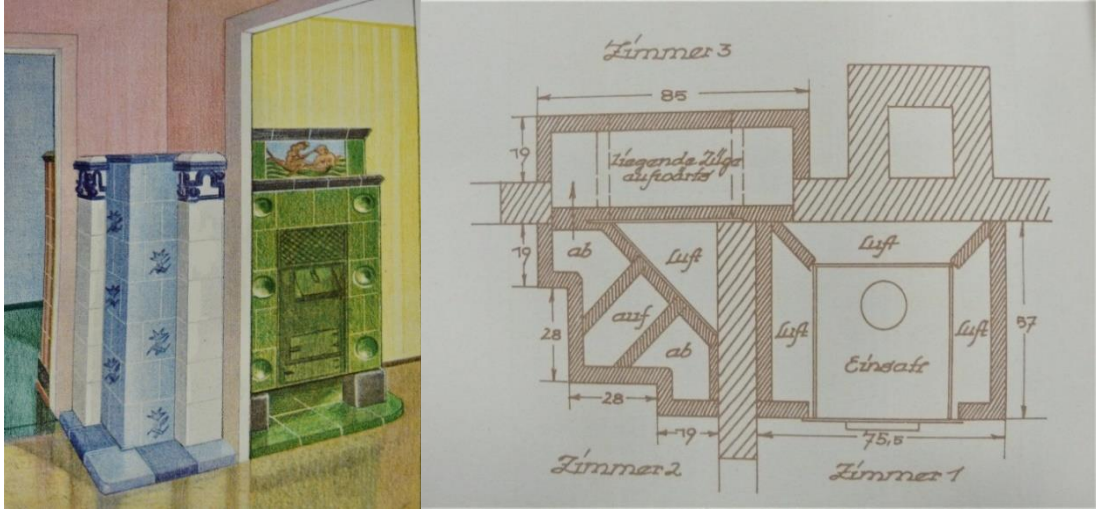
1760'larda İsveç hükümeti gelişmiş soba tasarımlarına sponsor olmuş ve böylelikle Prusya tuğlalı duvar sobaları en verimli zamanını yaşamıştır. Sonraki birkaç yüz yıl boyunca İskandinavlar ve diğer soğuk ülkeler, İsveççe kakelugn olarak bilinen, teknik yapısı sayesinde 'ısı biriktiren' sobalar üretmişler; Alman Kachelofen ve Rus Groop Ka, Finofens, tuğla duvar sobalarında ve seramik sobalarda söz sahibi olmuşlardır.

Taşınabilir sobalar pazarda yükselişe geçince fırın-soba imalatçıları, 20.yüzyıla girerken bölünen ve küçülen mekanları aynı anda ısıtacak başka bir çözüm tasarlamışlardır. Bu, tek bacayı kullanarak bitişik odalara ısıyı paylaştıran mimari bir tasarımdır. Her odada ayrı renk ve biçimde olabilen bu tasarım sıra dışı olsa da yaygınlaşan merkezi sistem kalorifer bu tasarıma olan talebi de gölgede bırakmıştır.

Şekil 2.45: Kars'ta bir evde Rus işgali döneminden kalma bir peç soba örneği. Sobanın holden ve bitişik olduğu odadan görünümü. 20.yüzyıl başı.

<https://www.cornishmasonrystoves.com/about-us> Erişim: 14.05.2023

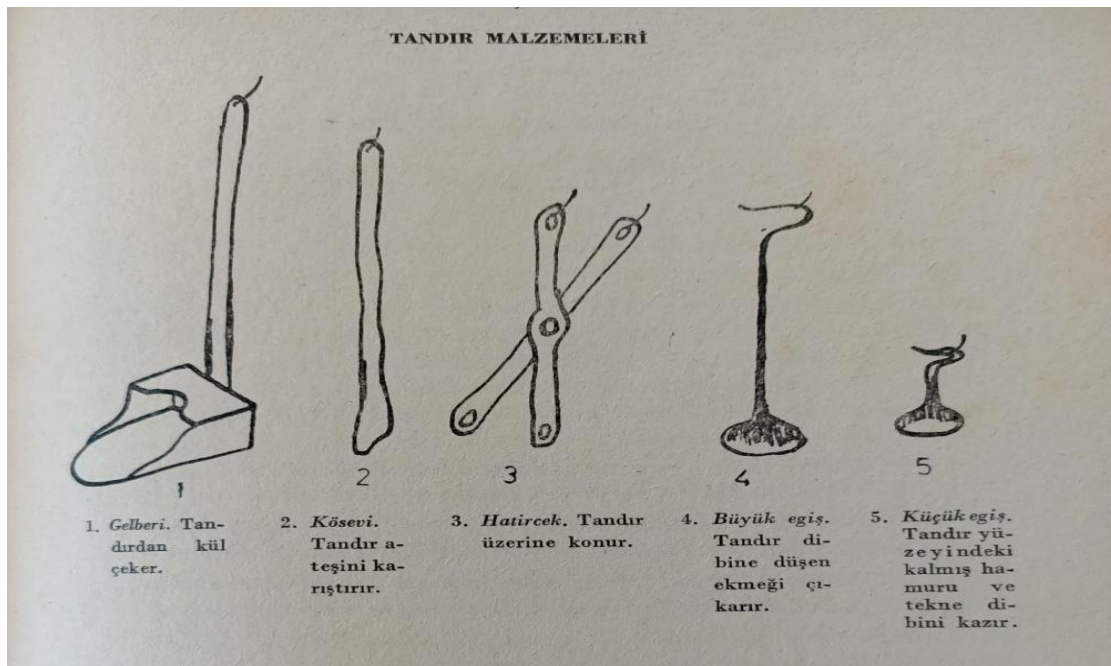

Şekil 2.46: Saksonya SOMAG 1925 yılı firma kataloğunda fırın-soba ve sobanın 3 ayrı odaya ortak ısı temin edecek şekilde yerleştirilmesini gösteren plan şeması. Bu tasarımlar tek yanma haznesinden faydalanarak çoklu ısınma sağlayan akılcı çözümlerdi.

2.5.1.9. Isıtma Araçları İçin Üretilmiş Yardımcı Aksesuarlar

Isıtma araçlarının çeşitlendiği ve yaygınlaştığı yıllar boyunca ocaklara, şöminelere, her çeşit soba ve mangallara pek çoğu son derece dekoratif imal edilen, yardımcı alet ve aksesuarlar eşlik etmişti. Maşa, kürek, kargı, gelberi, körük ve kül fırçalarından,

yakılacak malzemeyi koymak, ateşi canlandırmak veya külü temizlemek amacıyla yararlanılmıştı. Kullanılan yakıt şehirlerde genellikle odun ve kömür, taşrada ise tezek ve bulunabilirse odun olduğundan aletlerin tasarımı ve imali de bunları tutmaya, itmeye, çekmeye uygun şekilde yapılıyordu. İmal edildikleri malzemeler taşrada genellikle demir ve ahşap, kentlerde ise demir, gümüş, pirinç ve ahşaptı. Alevin direkt etkisinden korunmak için şömine önlerine yerleştirilmek üzere tasarlanan, ahşap, cam ya da metal yapılma pek çok örneği bulunan siperlikler, genellikle dökme demir ya da pirinçten yapılan soba ve şömine önlükleri, ısıtma araçlarının hem görsel hem de fonksiyonel tamamlayıcıları olmuşlardı.

Şekil 2.47: Erzurum’da tandır için kullanılan yardımcı araç gereçlerden örnekler.

Soba ve şömine aksesuarları, yurtdışından getirilmiş dönemin sanat akımlarını yansıtan dekoratif örneklerin yanı sıra, yerli imalatçıların sahip olduğu küçük atölyelerde demir dövme yöntemiyle de üretiliyordu. 1846 yılında İstanbul Zeytinburnu’nda hizmete girmiş olan demir fabrikasında da soba takımları üretildiği günümüze ulaşan belgelerden öğrenilmektedir.

Yakıtı ateşle buluşturan yardımcı alet edevat, çarşı ve mahallelerdeki dükkânlarında mangal imal eden esnafın da yapıp sattığı bir ürün grubuydu. Yurt dışından getirilenleri ise, yabancı mallar satan mağazalardan satın alınabildiği gibi, kataloglardan seçilip sipariş verilerek özel olarak ta yaptırılabilirdi. Günlük yakılacak malzeme evlerde, değişik biçimlerde ve kolay taşınır ebatlarda, ahşap veya hafif

metalden imal edilen çok sayıda odunluk ve kömürlükle odalara taşınır ve oda içinde muhafaza edilirdi. Odunluk ve kömürlüklerin de sayısız tipte versiyonu vardı ve bunlar odaların, salonların dekorasyonunda önemli yere sahiptiler. Barok, Rokoko, Art Nouveau, Art Deco, hem odunluk ve kömürlüklerin hem de elde kullanılan maşa, kürek, kargı, gelberi gibi demirden, pirinçten ya da gümüşten yapılmış el aletlerinin şekillendirilmesinde en fazla esinlenen sanat akımlarıydı. Soba ve şömine aksesuarları, yerli imalatçıların sahip olduğu küçük atölyelerde demir dövme yöntemiyle de üretiliyordu. 1846 yılında İstanbul Zeytinburnu'nda hizmete girmiş olan demir fabrikasında da soba takımları üretildiği günümüze ulaşan belgelerden öğrenilmektedir.

Şekil 2. 48-2.49: Madeni Odunluk ve Kömürlük Dolmabahçe Sarayı, 19. Yüzyıl

Şekil 2.50: Ay ve Yıldız Aplikeli Şömine Önlüğü, Dolmabahçe Sarayı, 19. yüzyıl

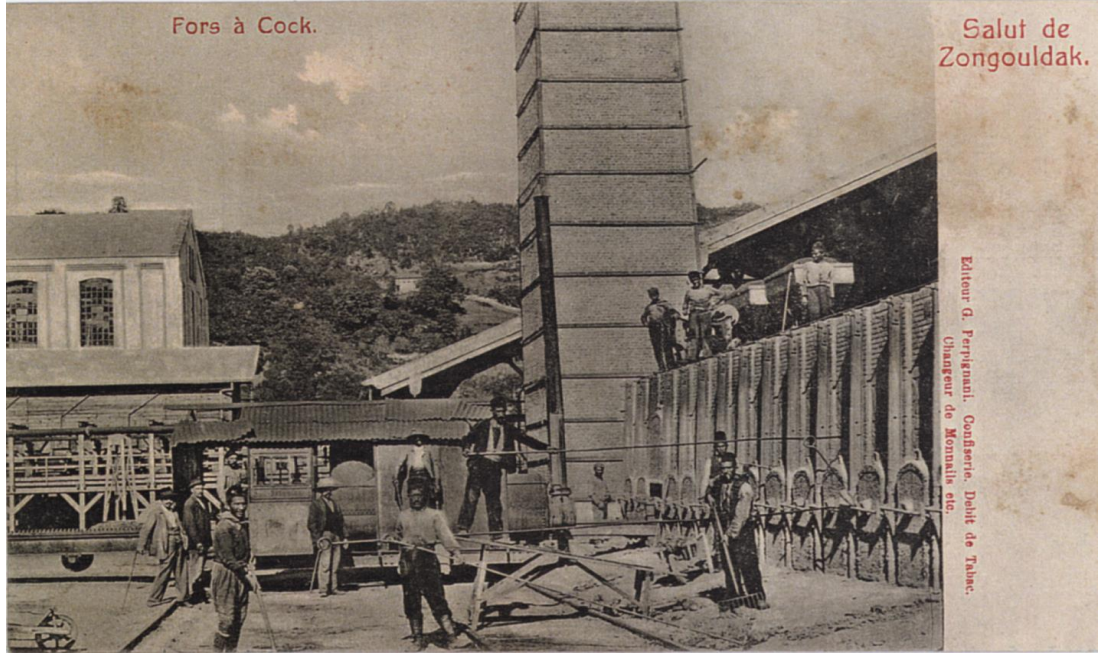
Şekil 2.51- 2.52: Döküm maşa takımı ve şömine babası olarak tabir edilen ve ateşten uzak durulması için şömine önlerine çift olarak konulan aksesuar. Dolmabahçe Sarayı, 19. yüzyıl

Odunluk ve kömürlüklerin, eğer saçtan ya da diğer bir madeni levhadan yapılmışsa yüzeyleri resimlenecek bir tuval, ahşaptan yapılmışlarsa dönemin en renkli ve desenli kumaşlarıyla kaplanmış hem dekoratif hem işlevsel birer pufa dönüşmeleri sık görülen bir durumdu. Bu araçlar kimi sanat akımlarının olduğu kadar, halk sanatının da üzerinde hayat bulduğu örnekleriyle sanatın, kültürün ve folklorun taşıyıcısıydılar.

2.5.2. Türkiye’de Isınma Amaçlı Kullanılan Katı Yakıt Tipleri, Yakıtın Üretimi ve Temini

Osmanlı İmparatorluğu’nda Sultan II. Mahmud dönemine kadar ısıtma için sarayın ve halkın kullandığı temel yakıt odundu. Kırsal kesimde, tezek ve yemiş kabukları da odunun yanında kullanılan yakıtlardı. Kömürle ısınma, 1830’lu yıllarda sarayda başlamış, ancak ilk zamanlarda kömürün pahalı olmasından ve kömür yakılacak sobaların piyasada kolay bulunmamasından dolayı halk arasında yüzyılın sonlarına kadar yaygınlık kazanamamıştı. Ateşi evde istenen yere taşımaya yarayan mangallar ile zaman içinde evlere alınan döküm sobalarda kullanılacak kömürün cinsi, piyasadaki bulunabilirliğine, fiyatına, kalori değerine yahut devletin öngördüğü politika ve uygulamalara göre değişmişti.

19. yüzyılın başlarında kömür halen dışarıdan ithal edilmek zorundaydı çünkü ülke topraklarında kömür arama ve çıkarma işi henüz başlamamıştı ve kullanım toprak üstündeki kısımlardan yararlanmak seviyesindeydi. Kömüre olan ihtiyaç artıp, kömür ithalinin getirdiği mali külfet karşılanamaz hale gelince Tersane, kömür ihtiyacının yurt içinde yapılacak araştırmalar sonucu bulunacak kömür kaynakları ile giderilebilmesi için harekete geçti. Tersanenin girişimiyle, konu ile ilgili olarak devletin tüm kademelerine gönderilen yazılar ve taşkömürü örnekleriyle bu gibi kaya parçalarından bularak bildirenlerin İhsan-ı Şahaneye mahzar olacakları duyurulmuştu...Osmanlıda ilk maden kömürü çıkarma işi, 1848 yılında Hazine-i Hassa tarafından Zonguldak Kozlu ve Üzülmüş kömür havzalarında başlatılmış, akabinde Galatalı Yahudi sarrafların kurduğu kömür kumpanyasına, Kırım Harbi'nin çıkması üzerine de, müttefik donanmanın ihtiyacını karşılamak üzere 1854'te İngiltere Devleti'nin işletmesine verilmiştir...Dekovil hatlarına, yeni demiryolu döşenmiş ve maden direkleriyle tahkim edilen ilk ocaklar açılmıştı.⁹

Şekil 2.53: 1890 tarihli bir kartpostalda Zonguldak Kömür Madeni İşletmesinde Kok Kömürü Fırınları

Diğer yanda Osmanlı'da odun kesimi testere ile değil balta ile yapılıyordu. 1 metre 40 santim uzunluğundaki 5 parçalık bir ağacın kömür imal edilmek üzere kesim ve yarılmasıyla daha imal yerinde %20 dolaylarında bir telefata söz konusuydu. Buna imalat esnasında kaybedilen zaman eklendiğinde maliyetlerin nasıl yükseldiği ortaya çıkıyordu. Arşivlerde yer alan konuya ilişkin raporlarda odun kesim ve kömür imali

⁹ <http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=8> Erişim: 14.04.2021

işinde verimliliğin artırılması için ormanların uygun bir sistem ile idaresinin ve işletilmesinin gereği vurgulanmıştır. (BOA, *Hariciye-Tercüme Odası, (HR. TO)*, 421/39, 1855 11 16)

“Yakıtın kaynağından yeterli ve kaliteli haliyle temini yıllar boyu idarecilerin temel meselelerinden biriydi. Temin edilebilir verimli yakıt sadece evlerde ısınmak için değil, sanayinin geliştirilebilmesi için de en önemli unsurdur. Odun ve kömür temel tüketim maddeleri içerisinde en önemlilerinden olup, bununla beraber birçok sektörde üretilen ürün ve hizmetin temel üretim faktörlerinden birini oluşturuyordu.” (Öztel, 2013,1)

Hamamcı, demirci, ekmekçi, tuğlacı, kireççi gibi üretici kesimler ile fabrika ve kamu kurumları yakacak malzemeye çok daha fazla ihtiyaç duyduklarından ve ihtiyaçlarını piyasadan temin ettiklerinden, bu durum özellikle odun ve kömürün piyasaya az geldiği dönemlerde fiyatın çok yükselmesine neden olabiliyordu. Isınmak için odun kömür kullanan halkı mağdur eden bu durum, 19. yüzyıl ortalarına kadar devlet tarafından narh uygulamasıyla yani yaklaşık fiyat belirleyerek önlenmeye çalışılmıştır. Ev hayatı dışında yaptıkları işler için odun ve kömür kullananlar, kendilerine ait veya kiralayacakları kayıklarla kaynağından ve mevsiminde yakıt temin etmeleri konusunda yönlendirilmiştir. Bu sayede odun kesim işinde istihdam olunan fukaranın da aracısız şekilde haklarını tam alması temin edilmeye çalışılmıştır.¹⁰

“Mahrukut temini yönetimin titizlikle ele aldığı bir konuydu. İstanbul’da önceleri odun ve kömürün tedarikinden bir yeniçeri zabiti olan “İstanbul Ağası” sorumluydu. Görevi Saray-ı Hümayun ile Matbah-ı Âmire’nin [Saray mutfağının] yaz kış ihtiyaç duyduğu odunu çevre ormanlardan kestirmekle birlikte esnaf ve tüccarın gemilerle getirdiği odunun bir kısmını cari narh ile almak ve kalanı da halka dağıtmaktı.” (Öztel,2013, 2)

Sürekli talep gören ve kullanımı zaruri olan yakacağın temin, dağıtım ve satışı aksaklık ve eksikliklerden hemen etkilenen ya da haksız kazanç sağlamaya meyledilen bir konuydu. Ağaç kesen orman köylüsünden ya da havzada kömür çıkaran işçiden başlayarak, yakıtın kullanıcının eline ulaşmasına kadar geçen süreç, son derece meşakkatli, pek çok kişinin dahil olduğu, çok yönlü etkiye açık bir mücadele alanıydı. Yakacak, yağın kardan, sert esen rüzgârdan, denizde yükselen

¹⁰ Bkz: BOA, *İ.MMS*, 12/523, 1274 L 24.

dalgadan, limanda, iskelede, piyasada karşılaşılan düzenbazdan, şehirde çıkan yangından, dağda dolaşan eşkıyadan, cephede yapılan savaştan çabucak etkilenen hassasiyettedir. Bu nedenle yıllar boyunca hem Osmanlıda ve hem de Cumhuriyet döneminde idarecilerin, bu konu üzerinde titizlikle durdukları, gidişatı sürekli takip ettikleri, işleyişi korumak için her dönemde pek çok önlem alarak, özel gayret sarf etmiş oldukları görülür. Osmanlıda büyük şehirlere ve başkent İstanbul'a odun ve kömür sevkiyatının olağanüstü durumlar dışında ağırlıklı olarak Mart ayından başlayıp Ekim ayının sonuna kadar sürdüğü öğrenilmektedir. Sevkiyat döneminin yaz ayları olmasındaki en önemli sebep, bu ayların nakliyata elverişli olmasıdır. Odunun çeki, kömürün kıyye ölçüsüyle hesaplandığı yakacak nakli, kayıklarla, yelkenlilerle bunun mümkün olmadığı zamanda ise vapurlarla yapılmaktaydı.

Mahrukatın ormanlardan kesimi, yakımı ve iskelelere taşıma işi yılın daha geniş bir döneminde yapılabilse de, iskelelerde biriken odun ve kömürün sevkiyatı ancak belli mevsimlerde yapılabilmekteydi. Odun kömür elde edilen tüm bölgelerle İstanbul arasında deniz yolu bağlantısının olması, şehir ihtiyacının temininde son derece önemliydi. Mahrukat ve diğer temel ihtiyaç maddelerinin İstanbul'a sevk ve arzında ortaya çıkan en önemli sorunların, nakliye yetersizliği veya problemlerinden kaynaklanmakta olduğu söylenebilir. (Rhoads, 2007, 221)

Öte yandan Osmanlı dönemi odun kömür temininde en fazla şikâyet konusu olanların, eşkıyalık hareketleri, karaborsacılar ve haksız kazanç elde edenler olduğu öğrenilmektedir. (Basiretçi Ali Efendi, 2001,120)

Muhtekirler piyasada yaz aylarında kayıklardan ve devecilerden kömürün yüz okkasını 23 kuruşa alırlar ve mağazalarda stoklar veya fırsatını bulurlarsa birkaç misli fazlaya satarlardı. Sattıkları kömürün miktarını arttırmak için içine toz, çakıl ve kiremit eklerler, ağır gelsin diye de kömürü su ile yıkarlardı. Bu şekilde kışın satacakları kömürler için hazırlık yaparlardı. Böylece yazın 100 okkasını (1 okka=1,282 kg) 15 kuruşa aldıkları kömürü ucuz zamanında bile 45-50 kuruşa satarak yüksek kazanç elde ederlerdi. Eğer kış uzun sürer veya sert geçerse bu fiyatları 100 okka için 150-160 kuruşlara kadar tırmandırdıkları görülmüştü.” (Basiretçi Ali Efendi, 2001, 120). Kömürü mahallinde veya iskelelerde satın alıp stoklayanlar, kömürün içine ağır gelsin diye toz, çakıl, kiremit ekleyenler, kömürü kendi kantarlarıyla eksik tartanlar, belirlenen narh fiyatından satmayan ve istediği zaman kendi istediği fiyattan satanlara dair şikâyetler arşiv belgelerinde yer alırken,

bu kişi ya da gruplara engel olunması için düzenleme ve kontroller yapılmasının gereği pek çok kez vurgulanmıştır. (BOA, AMKT. NZD, 163/34, 1271)

Osmanlı döneminde denizden ulaşmanın mümkün olduğu şehirlerde odun ve kömür nakliyatının gerçekleştirilerek dağıtımın yapıldığı odun ve kömür iskelelerinin sayısı, şehirdeki arz ve talebin büyüklüğüne göre bir ya da birkaç taneydi. Zamanla artan arz ve talep, mahrukat temin edilen coğrafyalarda gemilerin ve vapurların yanaşmasını mümkün kılacak limanlara ihtiyaı arttırmıştı. Ancak iskele ve limanların yeterli sayıda inşa edilemeyişi, odun ve kömür arzının geniş tutulmasını ve piyasanın kendi mecrasında işleyişini engelleyen bir eksiklik olarak belirliyordu. (BOA, İMMS, 12/523, 1274 L 24.)

şekil 2.54: Beşiktaş Odun İskelesi'ne gelen kömür, 1892

İdareciler odun ve kömürün piyasada bol ve ucuz olmasını sağlayabilmek amacıyla Tanzimat Dönemi ve sonrasında, odun ve kömürün imalat, sevkiyat ve piyasada tketicisiye arz süreçlerinde gerektiğinde vergi muafiyetlerine başvurmuş, yakıt elde edilmesinde istihdam edilen, halka ve sevkiyatı gerçekleştiren taşımacılık sektöründeki tüccara karşı koruyucu politikalar izlemiştir. Mahrukat piyasalarını takip için iki temel veri olan cari fiyat ve arz miktarı haftalık, aylık ve mevsimlik olarak sürekli ve dikkatle izlemiştir.¹¹

¹¹ Bkz: BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, MV, 212/139, 1336 Za 11.

Şekil 2.55: Kabataş Odun İskelesi, 20.yüzyıl başı

Savaş ve seferberlik zamanlarında, birçok vatandaşın silah altına alınması sonucu müşterileri azalmış olan hamamların yarısı yakıt tüketimini azaltmak maksadıyla kapatılmış, tuğla, kiremit, desti, çanak çömlek ve kireç ocaklarında kalın ve ince odun yakmak men edilmiş, işletmelerin bulabilirler ise yalnızca maden kömürü kullanmaları salık verilmiş, İstanbul'da bilumum kahvecilerin ocaklarında odun kömürü yakmaları yasaklanmıştır.¹²

Millî Mücadele zaferle sonuçlandıktan sonra, sosyal ve iktisadi kalkınmamızın önceliklerinin tespit edildiği himayeci dönemde, 1920 ile 1925 yılları arasında, Zonguldak'ta Yüksek Maden ve Sanayi Mektebi açılmış, 121 sayılı 15 maddelik kanun ile Havza-i Fehmiye Amele Kanunu'nun kabulü, kömür nakli ve ormanların korunması, kömür yan maddeleri sanayi ve kömür ihracı konularında ekonomik, sosyal ve teknik problemler ele alınarak, konulara ilişkin esaslar belirlenmiştir. O yıllarda kömüre duyulan ihtiyaç ve yapılması beklenenler, farklı haber, reklam ve köşe yazılarında çokça dile getirilir.

¹² Bkz: BOA, MV, 202/133, 1334 L 07.

Şekil 2.56: Cumhuriyetin ilk yıllarında bir kış günü kömür fiyatlarının yüksekliğinden bezen Karagöz ve Hacivat'ın aynı adlı dergide yer alan karikatürü

Cumhuriyet döneminde hem soba üretimi için gerekli olan hammaddeyi hem de sobalarda yakılacak yakıtı maden yataklarından çıkaracak maden şirketlerinin kurulması, öncelikli ihtiyaçlar listesinin başında yer alıyordu. Buna dair görüşlerde, bir madencilik politikası oluşturularak kurulacak maden sektörünün milli olması ve üretimin yabancı şirket idarelerinden uzak tutulması en önemli hassasiyet konusuydu. Sanayi Planı çerçevesinde yapılan tespitlerde 1936 yılı itibarıyla ısınma amacıyla ülkede kullanılmakta olan yakıtların cinsi ve kullanım oranları belirtilmişti:

<u>Yakacak cinsi</u>	<u>Kalorisi</u>	<u>Yüzde nisbeti</u>
Kömür, kok, antrasit	850.10 ⁹	2,15
Odun, odun kömürü	32.500.10 ⁹	83,65
Tezek	<u>5.500.10⁹</u>	<u>14,20</u>
	38.850.10 ⁹	100 (İnan, 1989, 105)

Fındık kabuğu, mısır koçanı, pamuk kozası artanları gibi diğer yakıt cinsinin de tezekle birlikte miktar bakımından ihmal edilemeyecek ölçekte mühim bir mahrukat cinsi olduğu ifade edilirken, odun sarfiyatının önüne geçilmesi gereken ve ülke ormanlarını yok eden oranlarından söz edilmiştir.

“Yukarıdaki esaslara göre, halkın şimdiki kalori ihtiyacı nüfus başına yuvarlak rakamla, iki milyon hesabıyla 8.10^{12} kaloridir. Bu miktar bugünkü ocak, soba, tandır, mangal ve fırınlar gibi yakma tertibatının düşük verimine (randıman) göre olup, münasip soba ve ocak imal ve istimali halinde hiç olmazsa üçte bir nispetinde bir tasarruf yapılması mümkün görülmektedir.” (İnan, 1989, 108)

Kömür stoklarının bulunduğu büyükçe şehirlerimizde Etibank tarafından soba, şömine (ocak) ve ısı kara gibi yakacak vasıtaları için de stoklar bulundurulacak en çok 5% kazanç hesabıyla ve kredi esasında satışa çıkarılacaktır. Bu alet ve vasıtaların nasıl kullanılacağı kömürlerimizin nasıl yakılacağı ve evlerimizin nasıl ısınacağı da gene buralarda kurulacak daimî numune sergilerinde halka gösterilip anlatılacaktır. Bu sergilerde gösterilecek en iyi, pratik ve ucuz teshin vasıtaları, 16 İkinci kanun 1937’de Ankara’da açılacak beynelmilel sergide seçilecektir...Yazılı şehirlerle bunların 15 kilometre çevrelerinde ve 15 kilometreden uzaklarda bulunsa dahi ordu ihtiyacında, hastane, mektep, belediye ve devlet daireleri, imtiyazlı şirketler, Sanayii Teşvik Kanunu’ndan istifade eden müesseseler, ticaret odaları ve borsalarda linyit, taş kömürü, kok ve semikoktan başkalarının yakılması yasak edilecek ve bunlar ancak yakacakları kömürü tutuşturabilmek için kömürün 10%’u kadar odun alabilecekleridir. (İnan, 1989,111-112)

Nâzım İçsel’in Hilmi Yayınevi’nden 1943 yılında yayınlanan Aile Bilgisi - Ev İdaresi Üzerine Pratik Dersler adlı kitabında “yakılan maddeler” başlığı altında kullanıcılara, odun, kömür, kömür çeşitleri ve bunların seçimi konusunda pratik bilgiler verilmektedir. Cumhuriyet yıllarında kömür yakılmasını teşvik eden ilanlar olduğu kadar, kömür üretimi ve satışı hakkında da gazete ve dergilere verilmiş çok sayıda reklam ve habere rastlanmaktadır. “A.Saridis ve M.Celal Memduh Şirketi, Galata Çinili Rıhtım Han 8-21: Tel: B.O.491: Muhterem müşterilerimizi memnun edebilmek için fabrika, mutfak, soba, kalorifer ve saireye mahsus, yıkanmış zerodiz, fındık, krible, blok, tuvanan, halis Kandilli ve halis kok kömürlerimiz, Kuruçeşme depomuzda rekabet kabul etmez derecede ehven bir fiyatla toptan ve perakende satılmaktadır.” (Cumhuriyet, 10 Haziran 1930, s.6)

Şekil 2.57: Sultanahmet Meydanında kömür yüklü develeriyle müşteri bekleyen kömürcüler. 1930.

Şekil 2.58: 1929 yılında imtiyazsız Zonguldak kömürünü getiren trenin Ankara Garında karşılanması

Türkiye’de maden ocaklarının imtiyazları ile bunların işletilmesine bağlı menkul ve gayri menkuller 1937 tarihli kanunla devlete devredilmiş, Etibank yürütmeyi sağlayacak kuruluş olarak belirlenmiştir. Türkiye’de kömür madenlerinin çağın tekniğinden yararlanılarak en iyi şekilde işletilmesi ve yönetimin ihtisaslaşmış kadrolarla tek merkezden yürütülmesini sağlamak amacıyla hazırlanan ve 1957 tarihinde kabul edilen kanunla da kömür üretim faaliyetleri ile uğraşan müesseseler Etibank’tan ayrılıp, tüzel kişilik ve iktisadi bağımsızlığa sahip, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) bünyesinde toplanmıştır. Türkiye’de

kömür üretiminin sistemli hale getirilmesi amacıyla devletin son girişimi 1983 yılında, Kozlu, Karadon, Armutçuk, Üzülmaz, Amasra İşletmelerinden oluşan Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü'nün kurulması olmuş, 12/03/2001 tarihinde kuruma havza sınırları içinde taşkömürünün yanı sıra diğer madenleri üretme ve ürettirme hakkı verilerek müdürlüğün faaliyet alanı genişletilmiştir.¹³

Şekil 2.59: Solda Ulus Gazetesi 6 Nisan 1936 tarihli nüshasında yerli kömürün üstün özellikleri anlatılarak halk yerli kömür yakmaya teşvik edilir. 1940 ve 50’li yılların ilanlarında ise ithal kömürler methedilmektedir.

Günümüzde Türkiye zengin linyit yataklarına sahip olmasının yanında, Rusya’dan linyit, Çin, Güney Afrika ve Amerika’dan çeşitli kömür satın almaktadır

Türkiye’de yakacak tedariğinin durumuna yer verilerek temin edilebilen yakıtın kullanılan soba tiplerine etkisini göstermek amaçlanmıştır. Örnek olarak Cumhuriyet döneminde ormanları koruma amacıyla ağaç kesimi ve odun kullanımına tahditler getirilmesi, halkın odun yakılan sobalardan kömür yakılanlara yönelmesini gerektirmiştir.

¹³ <http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=8>. Erişim: 2.4.2022

3. TÜRKİYE’DE KATI YAKITLI TAŞINABİLİR SOBANIN KONFOR SAĞLAYICI OLARAK KULLANIMI

3.1. Sanayi Devrimi Yıllarında Türkiye’de Pazara ve Kullanıma Girmiş Katı Yakıtlı Taşınabilir İthal Soba Çeşitleri

İmparatorlukta yaşamaya başlayan yabancılar, onların beraberlerinde getirdikleri ya da ithal ettikleri eşyalar, bunları satışa sunanların yaptığı reklamlar, yeni açılan restoran, otel, pastane ve mağazalar, sahnelenmeye başlanan tiyatro oyunları ve operetler geleneksel yaşam biçiminin şehirlerden başlayarak değişime uğramasına neden olunca, yaşam biçimlerindeki bu farklılaşma doğrudan ya da dolaylı olarak yaşanan mekânları da etkilemişti. 19.yüzyılın ortalarından itibaren yeni yapılan saray, köşk, konak ve apartmanlarda artık mutfak ve kahve ocakları dışında, geleneksel tipte ocaklara neredeyse rastlanmıyordu. Lüks konutlarda ocakların yerini Avrupa'nın gözde dekorasyon stillerine bağlı kalınarak biçimlendirilen görkemli şömineler alır. Şöminelere genellikle resmi konukların ağırlandığı salonlarda yer verilirken, özel yaşama ait bölümlerde günün çağdaş ısıtma araçları olan döküm sobalar ile seramik sobalar kullanılmaya başlanmıştır. Mangal kullanımı ise artık işlevinden öte mekânda oryantalist bir hava yaratmanın yolu sayılır.

Büyük çoğunluğu ahşap olan İstanbul evlerine sobanın girmesinin başka zorlukları da yaşanır. “O zamanlar İstanbul’un saraylarından, kibar konaklarında bile odun, hele taş kömürü sobasına rağbet yok. Zira bacada, borularda kurumların birikip tutuşması, yangına sebebiyet vermesi melhuz [olası]. Bunu da geç, o koca koca, kapkara soba boruları yüreklere kasvet mi bastırsın!” (Paşaoğlu, 1992, 96)

Yüzyılın ikinci yarısında, mimari tasarımları Batılı modellerden esinlenilerek gerçekleştirilen ve bu defa ahşap yerine kâğıt olarak inşa edilen Osmanlı sarayları ile devletin yeni inşa ettirdiği kamu binalarının ısıtılabilmesi için yeni çözümler gündemdedir. Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı ahşap Eski Beylerbeyi ile Eski Çırağan Saraylarında ocak ve mangal kullanılmışken, Tanzimat padişahı Sultan Abdülmecid'in yaptırarak 1856 yılında taşındığı kâğıt Dolmabahçe Sarayı'nda artık batı tarzı ısıtma elemanlarının kullanılmaya başlandığı izlenir. Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa edilen okullar, hastaneler, kışlalar ve diğer kamu binalarında büyük ebatlı dökme demir veya seramik soba kullanımı son derece yaygındır.

Konut mimarisi alanında değişim; malzeme ve teknolojiyle olduğu kadar mekân organizasyonu ve mimari ifadeyle de ilgilidir. XIX. yûzyılın ikinci yarısında “konak” teriminin kullanımı yaygınlaşıır. Bu terim yaklaşık üç çeyrek yûzyıl boyunca bağımsız, en az iki katlı, bazen bodrumlu (geleneksel İstanbul evlerinde bodrum bulunmazdı), daima merkezî sofalı veya “karnıyarık” denen orta sofalı, kompakt planlı, üç kollu ana merdiveni bulunan, tuvalet mekânları ana kitle içine yerleştirilmiş bir yapı tipine referans verecektir. İç mekânda odalarda artık sedir sekileri, yerli dolaplar ve ocak yoktur. Masa, sandalye, koltuk, kanepeler, gardırop, konsol gibi mobilyalar alt orta gelir grubu evlerde bile olağanlaşır. Isınma için mangal ve varlıklılar arasında giderek soba kullanımı yaygınlaşır.¹⁴

Aynı yıllarda, halkın yaşadığı konutlara baktığımızda, geleneksel ocaklara sahip evlere, hane bütçesinin elverdiği oranda dökme demir sobalar ve küçük ebatlı seramik sobaların alınmış olduğu görülmektedir. Dönemin gazetelerinde, yeni ısıtma araçlarını kullanmaya başlayanların yaşadığı deneyimlere, memnuniyet, şikâyet ya da tavsiyelere çokça yer verilirken, bu araçlara dair pek çok ilan ve reklamın da sayfalarda yer aldığı izlenir. Üst gelir grubu sahipleri çağdaş ısıtma araçlarına ısınırken, diğer tarafta alt gelir grubundakilerin yaşayıp çalıştığı ev ve dükkânlarda yeni tip ısıtma araçlarına daha uzun yıllar rastlanmaz. Buralarda geleneksel ocak ve mangal kullanımı devam eder, zira bu grubun elinde, yeni araçları alıp kullanabilecek alım gücü de kullanımda devamlılığı sağlayacak yeterli ve ucuz kömür de yoktur. Belli aralıklarla kömür kullanımının devlet tarafından teşvik edilmesi, kömür kullanılmak üzere imal edilen dökme demirden yapılma sobalara olan ilgiyi arttırsa da alım gücü zayıf olan ev ve işyeri sahipleri için, bu sobaların fiyatları henüz oldukça yüksektir. Ayrıca neden oldukları zehirlenme vakaları da, alıcılara kömür sobalarına temkinli yaklaşmak gerektiğini sıkça düşündürür. Kolay taşınabilen, kolay yakılabilen, küçük alanların ısıtılmasına oldukça pratik bir çözüm getiren gaz yağı sobalarının kullanımı ise çoğunluğu ahşap olan evlerde yangın çıkaracağı endişesiyle yok denecek seviyede kalır.

¹⁴ Tanyeli, Büyük İstanbul Tarihi, C.8). <https://istanbultarihi.ist/314-istanbul-mimarisinde-radikal-degisim-evresi-xviii-ve-xix-yuzyillar?q=soba> Erişim:20.06.2023

20.yüzyıl başında kamu binaları, işyerleri, apartmanlar ve sayıları gittikçe artmakta olan otellere kalorifer sistemi kurulması yaygınlaşır. Çoğunluğu kent merkezlerinde inşa edilen bu yapılara, kömür yakıtlı merkezi kalorifer sistemi yerleştirilmesi ısıtmada büyük bir konfor sağlar. Yüzyılın ilk çeyreğinde abone olanlara bağlanmaya başlanan elektriğin ardından, kısa süre sonra pazara giren elektrikli ısıtıcılar sayesinde de kapalı mekânlarda ısınma problemi, çok seçenekli çözümlere kavuşmuştur denilebilir.

3.1.1. Lüks Isınma Araçları: Seramik (Çini) Sobalar

Zor ısınan ancak elde ettiği ısıyı uzun süre koruyabilen seramik sobalar, Kuzey Avrupa'nın dondurucu kışlarında ısınabilmek için geliştirilerek 1300'lü yıllardan itibaren Avrupa'da kullanılan, Kachelofen denilen sabit fırın sobaların taşınabilir şekli olarak tasarlanmışlardır. Fırın sobalara göre daha estetik ve dekoratif yönüyle zengin, birçoğu serbest heykel görünümünde olan bu sobalar, yetkin sanat, zanaat ve teknoloji ürünleri olarak hayranlık uyandırmış; Alsace bölgesinde fırın-soba imalatında öncü olmalarına karşın 18. yüzyıla kadar sobalarla yıldızı barışmamış Fransızlar için dahi zarafetleriyle ılımlı karşılanmışlardır. Fransız aristokrasisi, yıllar boyu iç mekân dekorasyonunda simetri ve dengeyi bozacağını düşündüğü, büyük ve hantal fırın sobaları saraylarda, soyluların şatolarında görmek istememişti. Kral XV. Louis'in 1758'de yatak odasına bir seramik soba istemesinden itibaren seramik sobalar Fransa'da da giderek yükselen bir kullanım eğilimine girmiş, devrim yıllarında piyasaya sürülen döküm sobalarla birlikte, hiçbir ısıtma bulunmayan yaşam mekânlarında sayısız model ve büyüklükte imal edilerek kullanılmışlardır.

Büyük ebatlı seramik sobalar iki ya da üç parça halinde taşınır ve alt kısmı düz bir zemine oturur. Küçük ebatlı seramik sobalar ise demir bir kasnak üzerine oturtularak yekpare olarak taşınmışlardır. Kasnaklar sobanın formuna uygun olarak kare, dikdörtgen, oval ya da daire biçimli ve çoğunlukla 4 ayaklı imal edilmiş, seramik plakalar madeni kelepçelerle sobanın demir kaidesine bağlanmıştır. Böylelikle seramik sobalar istendiği zaman demir kasnağın altından halat geçirilip kaldırılarak soba tahrip olmadan başka bir oda veya eve taşınmıştır. Bu sobaların üst veya orta bölümlerine hazneler yapılarak buralarda yemek pişirme ya da ısıtma işlemi yapılması sağlanmıştır. Şekil 3.1. Bu tipteki sobalar Osmanlı döneminde evlerde hem işlevi hem de estetik görünümüyle sevilerek kullanılmıştır.

Şekil 3.1: Bir 19. Yüzyıl resminde taşınabilir seramik soba. 1885 Mary Evans Picture Library Anonim

Şekil 3.2-3.3: Demir döküm kasnaklar üzerine oturtularak bütünlüğü korunmuş, dayanıklılığı artırılmış ve tek defada dağılmadan kolay taşınabilir hale getirilmiş bu seramik sobalar, soba kullanımında konforun artırılmasını gösteren yenilikçi tasarım örnekleridir. 20. yüzyıl başı

Şekil 3.4: Slovenya Cluj Şehir Müzesi'nde yer alan 19 ve 20. yüzyıla ait seramik soba plakaları.
Fotoğraf: Candan Sezgin

Taşınabilir seramik soba üretimi 17. yüzyılda zanaatkar atölyelerinde başlamış ancak verimli yakma teknolojisi, dayanıklılık ve kaliteye 19. yüzyılda kurulan fabrikalarda imal edilen ürünlerle ulaşılmıştır. Yüzyıllar boyunca özellikle zenginler ve soyluların evlerinde oda ve salonların başköşelerinde yer almışlardır. Yüzeyleri oyma-kabartma olarak natürel veya geometrik desenlerle süslenen, bazen de yüzeye yerleştirilen figür ve masklarla dikkat çeken seramik plakalara sahip sobalar, albenili renkleri ve özel tasarımlarıyla Avrupa sarayları, şatoları, kale ve evlerinde dekorasyonun ana öğeleridir.

Macaristan'daki ve Fransa'nın Alsace bölgesindeki atölyelerin seri üretime geçmeleri ile sayıları artan ve fiyatları düşme eğilimine giren seramik sobalar, 19.yüzyılda soyluların evlerinden, halkın yaşadığı mekânlara taşınmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi yıllarında geliştirilen yeni seramik fırınları ve yapım teknikleri sayesinde, seramik sobaların renk ve desen çeşidi artmış, her bir soba serbest birer heykel görünümü kazanmıştır. 800 ile 1000 derece arasında pişirilen plakaların içten tuğla ve kırmızı killi toprakla birleştirilmesiyle üretilen bu sobaların önde gelen yapımcıları, Fransa, İsveç, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya'da faaliyet gösteren ünlü seramik-porselen atölyeleri ve fabrikalarıdır. Porselenleriyle ünlü kraliyet fabrikaları olan Meissen ve Rörstrand kendi bünyelerindeki ayrı işletmelerde yüksek kalitede sayısız seramik soba üretmiştir.

Osmanlı pazarına Avrupa’da olduğu gibi yüksek fiyatlarla giren, aynı zamanda birer sanat eseri kabul edilen bu sobalar, Sanayi Devrimi sırasında endüstriyle sanatı ve zanaatı bir araya getiren özgün bir ürün grubuydu. Osmanlı pazarında çini soba olarak anılan seramik sobalar, Avrupa’nın çok farklı bölgelerinden ithal edilmiş olup, farklı tip ve özellikler sergiliyorlardı. Yakıt olarak odunun kullanıldığı, içlerindeki tuğla örgü ve bağlayıcı harç yüzünden oldukça ağır olan seramik sobaların boyutları, yüzey büyüdükçe odaya yayılan ısıнын arttığı gerçeğinden yola çıkarak zamanla daha da büyütülmüş, bu yüzden sobaların enleri kimi zaman iki, boyları ise dört metreye ulaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’na yurtdışından parçalar halinde ithal edilen ve seramik plakaları içten madeni kenetlerle bağlanarak örülen sobaların Barok, Rokoko, Flamboyant, Neo-Rönesans, Art Nouveau, Art Deco stillerde tasarlanmış olanları bulunmaktadır. Osmanlı pazarında L&C.Hardmuth, Hazarossian, Rörstrand, Meissen, Franz Thamm, L. Lange, Sarraguemines en fazla rağbet görmüş seramik soba markaları olmuştur. Bunlar dışında, seramik plakalarına marka basılmamış, pek çok renk ve formda tasarlanmış, markalı olanlara göre daha ucuz fiyatla satılan atölye imalatı, nispeten uygun fiyatlı çini sobalar da halk tarafından sevilerek kullanılmıştır.

Şekil 3.5 – 3.6: 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında canlı renk ve desenleri ile saray, köşk ve konaklarda çoğunlukla harem bölümünde hanımlara mahsus dairelerde kullanılmak üzere satın alınan iki soba örneği. Milli Saraylar Koleksiyonu

Şekil 3.7: 19. yüzyıl ikinci yarısı ve 20 yüzyıl başına ait seramik soba plaka ve ayak siperliği örnekleri. Milli Saraylar Koleksiyonu

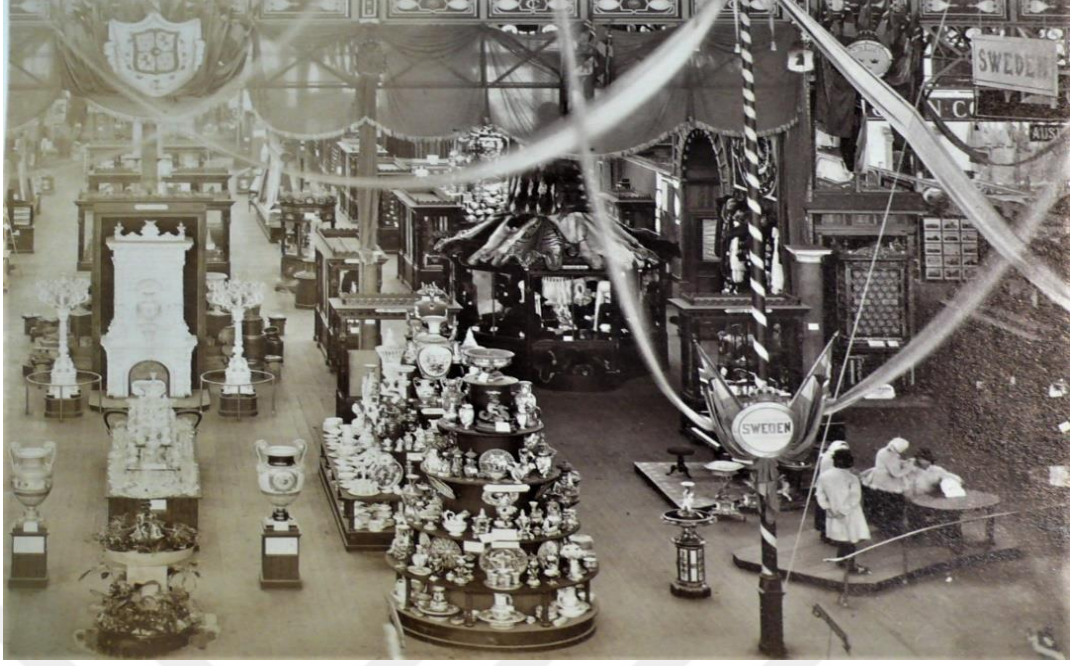
Seramik sobalar, Sultan II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarından başlayarak, bu sobalara son derece düşkün olan padişahın arzusuyla hanedan saraylarında çokça kullanılmış ve kısa sürede İstanbul'da moda olarak, pek çok saray, köşk ve konak sahibinden soba siparişleri alınmıştır. Sultanın bu merakı neticesinde, Osmanlı sarayları yaklaşık 40 yılda tüm dünyada eşi olmayan sayı ve çeşitte geniş bir çini soba koleksiyona sahip olmuştur. Tarafımızdan yapılan araştırmalar Milli Saraylar Çini Soba Koleksiyonunun, dünyanın günümüze sağlam olarak ulaşabilen, en çok çeşit ve en büyük sayıya sahip hanedan koleksiyonu olduğunu göstermektedir.

Osmanlı sarayları için elçiler ve yabancı tüccarlar aracılığıyla, kataloglardan seçilerek sipariş edilen seramik sobaların çoğu, dönemin ünlü sanatçıları tarafından özel olarak tasarlanmış ve az sayıda üretilmiş modellerdi. İnsan suretinin betimlenmesi ve plastik sanatlarda kullanılmasından uzak duran gelenek sebebiyle, Osmanlı sultanları ve saray halkı melek figürlü, masklı süslemelere sahip sobalar yerine çiçek süslemeli veya hayvan figürlü olanları tercih etmiş ya da beğendikleri modelin üzerindeki figürleri, vazoda çiçek veya madalyonlarla değiştirterek soba sipariş etmişlerdir. Bol renk alternatifi bulunan seramik sobaların, saraylar için genellikle açık renkte olanları satın alınmıştır. Açık renkli seramik plakalarla yapılan sobalar, kil ve sır kalitesinin daha yüksek tutulması ve işçiliğin daha özenli olmasını gerektirdiğinden, koyu renklere nazaran daha yüksek fiyatlarla satılmaktaydı.

O yıllarda, Almanya sınırları içinde bulunan Dresden'de, kuruluşu 1710 yılına dayanan ünlü kraliyet porselen fabrikası Meissen bünyesinde Sach Ofen Fabric adıyla açılan Saksonya Soba Fabrikası'nın ürettiği üstün kaliteli seramik sobalar, Avrupa ülkelerinde olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda da büyük rağbet görmüştü. Seramik hamuru ve sır kalitesi yüksek, işçiliği son derece düzgün olan Meissen sobaları, sahip oldukları parlaklıkla diğer sobalar arasında kolayca ayırdedilir nitelikte olup, Osmanlı pazarında yüksek fiyatlarla alıcı bulmuştu. Bu sobalar yıllar boyu pek çok saray, köşk, konut ve yönetim binasında varlığını sürdürerek günümüze ulaşmıştır. Dönemin ünlü seramik soba markalarına bir başka örnek te, günümüzde İstanbul'da Yıldız Sarayı Şale Köşkü'nde sergilenmekte olan Rörstrand markalı sobalardır.

Şekil 3.8: Sultan II.Abdülhamid'in Yıldız Şale Köşkü için sipariş ettiği ve bugün aynı köşkte sergilenmekte olan 1883 yılı İsveç yapımı Rörstrand markalı seramik sobalar

Şekil 3.9: 1889 Chicago Dünya Fuarı'nda zamanın önemli soba üreticisi İsveç'e ait stant ve sol arkada bir Rörstrand soba örneği

1727 yılında İsveç'in Stockholm kentinde yine bir kraliyet fabrikası olarak kurulmuş Rörstrand Porselen Fabrikası'nın ürünleri olan bu sobalar, köşk için özel sipariş edilmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in biçim ve renk tercihlerine bağlı kalınarak üretilmişlerdir. Boyları üç metreyi aşan büyük ebatlı bu sobalar köşke, İsveç'ten ustaları ile birlikte, modüler parçalar halinde getirilmiş ve 1880'li yılların başında yerlerinde monte edilmişlerdir. Fabrikanın en seçkin ürünleri olan bu sobalar, Antik mimari etkili Neo-Rönesans üslubu ile zarif kıvrımlı motiflerin kullanıldığı Rokoko üslubuna bağlı kalınarak yapılmış modellerdir. İsveç'teki örnekleri çoğunlukla kahverengi, yeşil ve mavi renklerde olan Rörstrand sobalarının, Yıldız Şale Köşkü'nde yer alan örnekleri açık pembe ve beyaz renklerde olup, bol altın varak bezemelidir.

Çini sobalarda meşe odunu yakılırdı. Düzgün kesilmiş meşe odunlarının yanı sıra, bazan kök de atılırdı. Boğaz sırtlarından elde edilen ve 'pırnal kökü' denilen bu kırmızıya çalan kütükler, boğum boğum halleriyle ve şayet iyi hesaplanıp kesilmemişlerse, şekilsiz biçimleriyle, sobanın ağzından içine sokulmaları, hayli hüneri gerektirir... Çeki hesabı ile alınan odunlar, Karadeniz'den mavnalarla getirilir, yahıların bahçelerinin bir köşesine yığılırdı. Belirli uzunluktaki odunlar, daha sonra baltalarla, sobaya girecek bir boyutta kesilip kömürlüklere istif edilirdi. (Akyol, 1994,5456).

20. yüzyılın ortalarında Türkiye’de döküm sobaların yaygınlık kazanması, elektrik ve merkezi ısıtma gibi ısınma çözümlerinin değerlendirilmeye başlamasıyla seramik sobalar, bulundukları evlerde fonksiyonlarını zamanla yitirerek, dekorasyonu zenginleştiren aile yadigârı birer antika eşya niteliği kazanmıştır.

3.1.2. Demir Kömür Sobaları

Demir kömür sobalarının kullanımına 17.yüzyılda başlanmışsa da demir soba imalinde seri üretime Sanayi Devrimi yıllarında geçilmiştir. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren kömürün işlenerek yüksek verimli kok kömürünün üretilmesi, Avrupa ve Amerika’da imalatçıları farklı tiplerde kömür sobalarının imaline yönlendirmiştir. Dökme demirden yapılan kömür sobalarının, pencere ve fırın bölümleri için sayısız denemeler yapılmış, sobaların içindeki hava akımı kontrolü mükemmele yaklaşırken, alevi boğan kül problemine çözüm amacıyla sobalara ızgaralar yerleştirilmiştir. Demir kömür sobaları, uzun ömürlü ve geri dönüştürülebilir malzemeden üretilmeleri, biri birinden farklı mekanlarda kolay kullanım sağlamaları, bir yerden başka bir yere taşınmalarının daha kolay ve risksiz olması gibi avantajlarla kısa zamanda yaygın kullanıma ulaşmıştır. Seramik sobalardaki estetik güzellik ve zarafet, demir sobalara seramik plakalar ve emaye kaplamalar eklenerek bu sobalarda da yaşatılmıştır. Ferforje havalandırma kapakları, applike süslemeler bu sobalarda sıkça kullanılmıştır.

Şekil 3.10 Solda: İtalyan yapımı döküm kömür sobası

Şekil 3.11 Sağda: Fransız yapımı üstten kapaklı yanma haznesi kova tipinde olan tekerlekli silindirik döküm kömür sobası. Milli Saraylar Koleksiyonu.

Şekil 3.12: Kömür yakıtlı bir demir sobanın verimli ve güvenli yanmasını temin etmek üzere soba gövdesine yerleştirilmiş havalandırma boşluğunu ve teknik çizimini gösterir katalog sayfası

Şekil 3.13: 19. yüzyıl sonunda renkli ve desenli seramik plakalarla süslenmiş demir sobalar

Şekil 3.14: Lennep, H. Van, (1870), *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, vol. II, London. Aralık 1859'da Tokat iline misyoner olarak gelen H. Van Lennep'in ziyaret ettiği Tokat evlerinden birinde görerek resmettiği kapağı ve kaidesi döküm görünen saç soba. Çizimde görülen sobanın bacaya bağlanış şekli, halkın ocaktan soba kullanımına geçişte bulduğu çareleri göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

19. yüzyılın ortalarına doğru yüksek verimli kok kömürünün üretilmesi, Avrupa ve Amerika'da farklı tiplerde kömür sobalarının piyasaya sürülmesini de beraberinde getirir. Dökme demirden yapılmaya başlanan kömür sobalarının, pencere ve fırın bölümleri için sayısız denemeler yapılmış, sobaların içindeki hava akımı kontrolü mükemmele yaklaşırken, kül problemine çözüm amacıyla sobalara ızgaralar yerleştirilmiştir. 20.yüzyıla girilirken üretilen kömür sobaları arasında büyük üne sahip olanlardan biri de Türkiye'de 20. yüzyılın ilk çeyreğinde piyasaya girmiş olan Fransız E. CHABOCHE firmasının ürettiği Salamandre tipindeki sobalardır. Salamandre sobalar, bacaya bağlı olarak yakılan, içindeki kömürün köze dönüşmesinden sonra, istenirse baca bağlantısından ayrılarak tekerlekleri sayesinde odadan odaya kolayca taşınabilen döküm sobalardır. Bu sobaların kullanılmasında dikkat edilecek en önemli husus, bacadan ayrılma zamanının iyi tayin edilmesiydi.

Şekil 3.15 solda: Fransız yapımı seramik bordürlü ve madeni süs aplikeli Salamandre kömür sobası. 19.yüzyıl sonu

Şekil 3.16 sağda: Godin markalı emaye kaplamalı döküm kömür sobası. 20.yüzyıl başı

Zira içindeki ateş köz haline gelmeden baca bağlantısından ayrılan bu sobaların pek çok zehirlenme vakasına neden olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Dekoratif görünümleri ve gösterişli tasarımları ile kısa sürede ün kazanmış bu sobalar, Avrupa'da ve ihraç edildikleri ülkelerde yüksek fiyatlarla alıcı bulmuşlardır. Dönemin kulplu ve tekerlekli soba tiplerine adını veren Salamandre sobalar İstanbul'un Pera ve Galata semtlerindeki ithal mallar satan mağazalarda kömürü ile birlikte satılmıştır. Salamandre markası Fransa'da soba ve şömine tasarımında butik üretimini halen sürdürmektedir. Osmanlı esnafı, yüzyılın sonlarında pazarda yüksek fiyatlara satılan ithal demir sobaların yerine bunların saçtan yapılmış örneklerini imal etmiş fakat bunlar yandığında yüksek ısıya ulaşan kömürün tenekeyi eritmesinden dolayı ancak odunla kullanılmaya devam edilebilmiştir.

Osmanlı döneminde dökme soba denilen yerli döküm sobalar Tersane-i Amire'de üretilmiş, askeri birliklere, devlet dairelerine soba yapımı için toplu siparişler verilmiştir. Arşiv belgelerinden bu sipariş bilgilerine ulaşabilmekteyiz.

Yeterli ve ucuz fiyata döküm soba bulamamanın yanında, kömürün temin edilmesindeki zorluklar, piyasada kömür bulma güçlüğü ve kömür fiyatının yüksek olması da Osmanlı döneminde döküm soba kullanılamamasının başlıca sebeplerindendir. Kamu binaları ile ortak kullanım alanına sahip kahvehaneler,

restoranlar, pastane, hastane, kışla gibi yapılar haricinde, Türkiye’de döküm kömür sobalarının evlerde kullanımının artması, ancak 1927’den itibaren Şakir Zümre fabrikasında imal edilen sobaların piyasaya sürülmesiyle sayının artması ve fiyatın bir miktar düşmesiyle başlamıştır.

3.1.3. Demir Yemek Sobaları ve Kuzineler

Mutfak Arapça matbah sözcüğünden gelir, kökü tabh yani pişirme demektir, tabâhat ise aşçılık, yemek pişirme sanatı anlamını taşır. Sanayi Devrimi’ne kadar gerek Avrupa’da gerek Anadolu’daki evlerde, yemek pişirme işinde ağırlıklı olarak baca bağlantılı, duvar içine açılmış bir oyuk şeklinde olan ocaklar kullanılmıştır. Temel işlevi pişirme olan ancak soğuk iklimli ülkelerde evlerin temel ısıtma sistemi olarak kullanılan kapalı fırınlar ise, 17. yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa ve Rusya’nın soğuk iklimli bölgelerindeki evlerin mutfaklarında duvara yaslı küçük odacıklar şeklinde görülmeye başlanmıştır.

Aynı dönemde Anadolu’nun pek çok yerinde tuğla ya da taştan örülmüş fırınlar, evin dışında olup, böylece ekmek ya da yemek pişirilirken sıcaklık, koku veya dumanın evi etkilemesi engellenmiştir. Ekmek gibi fırında pişen yiyecekler, tuğla veya taştan yapılma fırın çeperinin ısısı yükselince yandığından, bu fırınların zeminine düzgün bir biçimde kül yayılarak ateş söndürülmeden kuvveti azaltılmaya çalışılmıştır. Bu tip fırınların ısı ayar problemleri ve pişirme sırasında yaşanan kontrol zorluğu, 1750’lerde demirden yapılma ızgaralı fırınlı bölmeli ocakların ortaya çıkışına kadar sürmüştür. “Büyük, küçük her evin mutfağında genişçe bir ocak bulunurdu. Bu ocak kazan kaynatmak, yemek pişirmek, gibi işler için büyüklü küçüklü gözlere, ızgaralı kısımlara ayrılmıştı.” (Sema,2008, 36)

Mutfak Batı Anadolu’da geleneksel olarak ev dışında küçük bir odacıktı; içinde taştan yapılmış kemerli veya düz ocak bulunuyordu. Doğu Anadolu’da on beş yirmi evin ortak tandırı bulunurken, evlerde çok basit ocaklar olur. Anadolu’da saç yaygın bir pişirme aleti olduğundan, ocak pişirmenin tek kaynağı değildi. Karadeniz’de ise evlerin ayrı taş fırınları varken, tavandan sallandırılan ve çeşitli simgesel nitelikler atfedilen zincire asılan kazanlarda yemek pişirilen ocak evin içindeydi. (Emiroğlu, 2001,119)

1770’lerde fırınlı demir ocaklar, Avrupa’da büyük mutfakların çoğuna yerleşmiş durumdaydılar. Taş ve tuğladan yapılanların yanında, demirden yapılma ve kimi

zaman seramik kaplamalı olan bu fırınlar ilgi görmüş, sabit olanlar aynı sobalar gibi bir süre sonra taşınabilir şekilde imal edilmişlerdir.

18.yüzyılda kömürün ısıtma amaçlı kullanımına başlanması ve döküm teknolojisinin rahatlıkla kullanılabilir hale gelişi, pişirme işlemi için de bir devrim niteliğindedir. Orta bölümde bir ateş haznesine ve demir ızgaralara sahip olan kömürlü ocakların iki tarafına, kapların dinlendirilmesi için yatay demir paneller, yanlarına da büyük bir yenilik olarak fırınlar yerleştirildi. Bu kapalı bölmelerin teminiyle, açık ocak elemanları artık büyük ölçüde terkedilmiş oluyordu. Demirden imal edilen, dekorlu kapaklara sahip bu kapalı bölmeler, modern fırınların da ataları olmuştur (Campbell, 2000;80).

Şekil 3.17: İngiltere Batı Sussex'te 17. yüzyılda inşa edilmiş Uppark House mutfağında bulunan tuğla yemek ocağı. Fotoğraf: Candan Sezgin

Şekil 3.18: 18. yüzyılda Orta Avrupa’da, ısınma ve yemek pişirme ihtiyacını bir arada karşılayan duvardan öne odanın içine doğru çekilmiş fırınlı sabit bir yemek sobası örneği

Şekil 3.19: Taşınabilir yemek sobalarının öncülü olan, duvar içindeki bacalı oyuğa yerleştirilmiş demir yemek sobası. 18. Yüzyıl. Fotoğraf: Candan Sezgin

Sanayi Devrimi süresince sanayileşen ülkelerde varlıklı ailelerin evlerinde kullanılan döküm fırınların Osmanlıdaki ilk örneklerinden biri Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan ve 1856 yılında tamamlanarak hanedanın ikametine açılan Dolmabahçe Sarayı’nda yer alır. Sarayın Bodrum katında bulunan ve yalnızca padişaha hizmet veren Hünkâr Mutfağı ile Harem Bölümü’nün bodrum katında bulunan Valide Sultan Mutfağı’na yerleştirilmiş bu yemek sobaları oldukça büyük ebatlardadır.

Şekil 3.20: 1853 yılında kullanıma açılan Dolmabahçe Sarayı Selamlık Bölümü zemin katı hünkâr mutfağında demir döküm yemek sobası.

Şekil 3.21: Osmanlı döneminde bir lisenin mutfağında demir döküm yemek sobası. 19. yy sonu.

Havagazı 1820'lerde yemek pişirmede kullanılmaya başlanmış ve çok popüler olmuştu. Ancak evlere havagazı hattı çekilmeden havagazı ile pişirmek mümkün olmayacağından bu Avrupa'da her eve ulaşan bir uygulama olamamış ve katı yakıtlı demir yemek sobalarının kullanımına devam edilmişti. Ocak üzerine damlayan yağlara ve suya dayanımı sağlamak, fırının ısı kontrolünü temin etmek ve kullanılan fırın kaplarının eğrilmesini önlemek için çalışılmıştır.

Mutfak sobalarında teknolojinin gelişimi ve çeşidin artması yemek pişirme tarzlarının da çeşitlenmesine hizmet etmiş ve mutfak kültürünün oluşması insan yaşamındaki sosyal boyutun gelişmesini sağlamıştır. “Yapılan pek çok farklı tasarımda, daha çok fırınların içi ile dışı arasında izolasyonu sağlamak için çalışılmıştı. Parlatılmış koruyucu metal kaplamalar, ısı kaybını önlemek amacıyla denenmiş, bu kaplamaların üzeri ızgara ve kaynatma kapları için rezerve edilmişti.” (Gordon,1998;11)

Avrupa ve Amerika’da 1800’lerin başlarında ortaya çıkan ve büyük mutfaklara yerleştirilen “kitchen range” adındaki mutfak sobaları, eski çağların kerpiç ocaklarını hatırlatan şekilde, ancak bu kez kap ve tencerelerin ateşe daha yakın olduğu biçimde tasarlanarak dökme demirden yapılmışlardı. Fırınları ve bazen de su ısıtma hazneleri bulunan bu mutfak sobalarının ebatları, 19.yüzyılın ortalarında daralan mekânlara uyum sağlamak üzere küçülmeye başlamıştır.

Şekil 3.22: 19. yüzyılda “Kitchen range” adıyla ün kazanmış taşınabilir yemek sobalarına iki örnek. Solda 19. yüzyıl sonu Amerikan yapımı döküm, sağda 20. yüzyıl başı Belçika yapımı döküm-seramik yemek sobası.

https://www.potomackcompany.com/auction-lot/vintage-art-nouveau-belgian-demoulin-100-tiled-th_1F5441CBF5 Erişim: 20.7.2023

Düşük ve orta gelirli evlerinde büyük rağbet gören bu yemek sobaları, zamanla daha da küçük evlerde oda ve salonlara kurularak hem mekân ısıtması hem de yemek pişirme amacıyla kullanılmıştır. Yakıt için gerekli havayı düzenleyen ayar kapaklarına sahip yemek sobalarında, yanmayı yavaşlatan ızgaralı bir yanma düzeneği vardır. Bu sobalarda yakıtın alta düşmesini engellemek üzere ızgara biraz

daha sık aralıklı imal edilmiş, bazı yemek sobaları ise bunu sağlamak için iki ızgaralı üretilmişlerdir.

Bir yemek sobasında en az üç kapak veya sürgü bulunur. Ateşliğin altında havanın yakıtı ulaşmasını sağlamak için bir çekme kolu olup, genellikle ateşliğin üst kısmında da bir çekme kolu ve kapak bulunur. Bunlar yakıttan yükselen gazın basıncını kontrolde tutmak içindir. Havalandırma kapağı ise katı yakıtlı her sobada var olandır ve genellikle alevin soba borusuna yükseldiği hizadadır. Bazen sobanın en üstünde, borunun üzerinde de olabilir. Bunun kapatılması sıcak havanın bacaya yönelmek yerine fırın içinde dolaşmasını temin eder. Sürgülü kapak aralandığında odadan boruya hava sağlayarak ateşin yanışını düzenler. İyi sobalar, sıcak gazın fırının her bölümüne ulaşıp temas edebildiği şekilde yapılmış sobalardır. (Allen, 1922, 16- 17)

“Büyük, küçük her evin mutfağında genişçe bir ocak bulunurdu. Bu ocak kazan kaynatmak, yemek pişirmek, gibi işler için büyüklü küçüklü gözlere, ızgaralı kısımlara ayrılmıştı”. (Sema,2008,36). Burada ocak olarak adı geçen aracın aslında bir yemek sobası olduğu “büyüklü küçüklü gözlere ve ızgaralı kısımlara ayrılmıştı” ifadesinden anlamaktayız. Yemek sobalarına mutfak ocağı denmesi uzun yıllar alışlagelmiş bir kullanımdır.

Dökme demirden yapılan, önyüzü ve kapakları emaye kaplı örnekleri bulunan yemek sobalarının, saç levhalardan yapılan ev tipi örnekleri Osmanlı döneminde ilk olarak Balkanlarda ve Karadeniz’in doğu kıyılarındaki yerleşimlerde görülmüş, Hem mekânın ısıtılması için hem yemek ve ekmek pişirmek için kullanılmış olan, ayrıca fiyat olarak ta daha hesaplı görülen bu sobalar, Balkan savaşları sonrasında Anadolu’ya göç eden muhacirlerin yapıp kullandığı örneklerle Anadolu’ya taşınarak yaygınlık kazanmıştır. Trakya ve Eskişehir’le birlikte Karadeniz bölgesinde neredeyse her eve girmiştir. Yöre halkının ihtiyacına cevap veren ve basit el aletleriyle yapılabilen bu fırınlı sobalar, ülkemizin farklı bölgelerinde “Muhacir Sobası”, “Balkan Sobası”, “Maşinga”, “Şporet” ya da “Peçka” adıyla anılan anılmış olup, bu sobaların günümüzde yaygın olarak bilinen ve kullanılan ismi “Kuzine”dir. Odun yakılarak kullanılan kuzineler hem evi ısıtıp hem yemek pişirebildiği için kasaba ve köy evlerinde büyük rağbet görmüştür.

Osmanlı'da demir yemek sobaları, Avrupa modalarını takip eden varlıklı ailelerin evlerinde kullanılmış, bu sobaların daha küçük ve pratik çözümleri olan kuzine tipi evlerde en fazla tercih edilen sobalar olmuştur. Mutfak sobalarında teknolojinin gelişimi, yakıt tiplerinin çeşitlenmesiyle modellerin artması yemek pişirme tarzlarının da çeşitlenmesine hizmet etmiş ve mutfak kültürünün oluşması insan yaşamındaki sosyal boyutun da gelişmesini sağlamıştır.

Şekil 3.23: Art Deco desenli, emaye kaplamalı kuzine- 20.yy. başı

Şekil 3.24: 1940 ve 50'li yıllarda demir yemek sobalarının kömür, odun ve havagazı ile kullanılabilen çok yakıtlı modelleri.

3.1.4. Seyyar Sahra Fırınları

Savaş, deprem, yangın gibi çeşitli afet durumları ile demiryolu inşası gibi açık arazi inşa faaliyetleri sırasında ise ekmek pişirmek üzere alt kısmında odun yakılan bir çeşit taşınabilir soba olan seyyar sahra fırınlarından yararlanılmıştır. Bu seyyar sobaların yurtdışından ithal edilenleri olduğu gibi yurt içinde tersaneler ve askeri atölyelerde üretilenleri de kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde tifo, tifüs, kolera gibi salgın hastalıklar sırasında mikrop, bakteri, bit ve haşere öldürücü olarak kullanılan, buhar veya dumanla tutsüleme yöntemiyle gündelik eşyaları dezenfekte etmek üzere geliştirilmiş etüv makinelerinin bulunamadığı durumlarda, eşyaların arındırılması için fırınlar, tandırlar ve sahra fırınlarından yararlanılmış olduğu öğrenilmektedir. Bu tip dezenfeksiyon işlemleri için ya sabit taştan ve çamurdan yapılma fırınlar örülmüş ya da mevcutta bulunan seyyar fırınlar kullanılmıştır.¹⁵

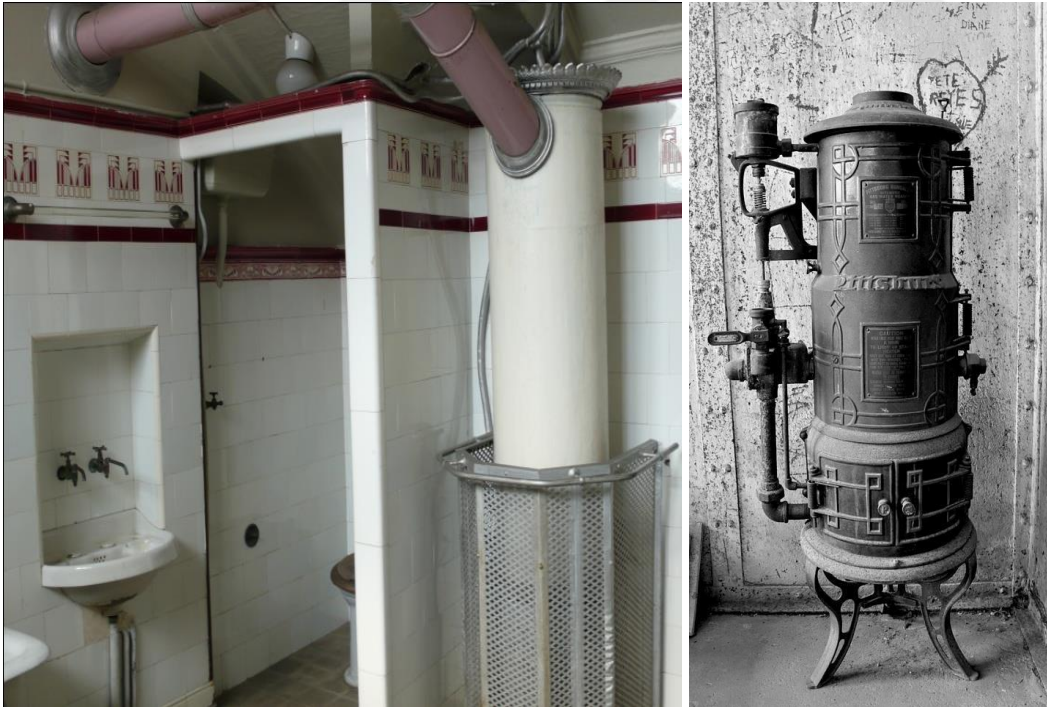

Şekil 3.25: 1894 büyük İstanbul depreminden sonra yıkım bölgelerinde kullanılmak üzere alana gönderilen ekmek pişirilen iki seyyar sahra fırını

¹⁵ Bkz: Abdülkadir Lütfi Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1956.); Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3.Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri Matbaa, İstanbul 1941. / Kemal Özbay, *"Tarihte Lekeli Humma-Tifüs ve Ordularımızdaki Tahribatı"*, *Dirim*, Yıl. 54, S. 3-4, Mart-Nisan 1979, s. 113-120.

3.1.5. Konutlarda Hamamdan Banyoya Geçiş ve Banyo Sobaları

Sanayi Devrimi'nin yaşam kalıplarını ve çalışma biçimlerini değiştiren etkisi, kalabalık ailelerin gittikçe küçülmesini, aile bireylerinin farklı şehir ya da bölgelerde çalışmasını beraberinde getirmişti. Ev sahiplerinin masraflarını karşılamakta zorlandığı büyük evler yerine, ailelerin küçülmesine bağlı olarak küçülen evlerde, yaşamı daha pratik hale getirmeyi amaçlayan yenilikler gündemdeydi. Yaşanan mekânlarda sıcak suyun kolaylıkla temin edilmesi, hijyen sağlayabilmek açısından önem kazanmıştı. Avrupa'nın büyük bölümünde insanlar, yüzyıllar boyunca fiziksel temizlik için, içine sıcak su doldurdukları ahşap küpler ya da küvetlerde yıkanmışlar, Osmanlılar ise beden temizliğini semt hamamlarına giderek, Anadolu'da Romalılardan kalma bir kültürü yaşayarak sağlamışlardı. Geleneksel Türk evlerinde odada bulunan bir dolap içinin teneke ile kaplanarak dolabın küçük bir banyo yeri haline getirildiği örnekler de mevcuttu. Ancak bu yöntem de sıcak suyu kovalar ya da bakralarla taşımayı gerektirdiğinden zahmetli bir işti. O nedenle 19. yüzyıl biterken yeni yapılan ev ve apartmanlara ayrı bir temizlenme mekânı olan banyo katılmıştır.

Şekil 3.26: 1909 yılında tahttan inen Sultan II. Abdülhamid için sürgün yıllarını geçirdiği Beylerbeyi Sarayı'nda kendisine özel yaptırılan banyoya yerleştirilmiş odun-kömür yakıtlı banyo sobası 1912.

Şekil 3.27: Kömür yakıtlı Amerikan yapımı döküm banyo sobası. Bu soba evin diğer bölümlerine borularla sıcak su aktarmak üzere tasarlanmıştır.

Banyolara, altı sobalı, üzerinde suyu depolayan madeni ve musluklu bir kazan bulunan banyo sobaları yerleştirilmiş, böylelikle bir yandan banyo ısıtılırken diğer yandan yıkanma ve temizlik için gereken sıcak su temin edilmiştir. Odun, kömür ya da havagazıyla yakılan banyo sobaları başlangıçta lüks sayılsa da bu çözüm kısa sürede yaygınlaşarak 2000’li yıllara kadar evlerde kullanılmıştır. Evlerde genellikle banyo sobalarının yakıldığı ve aile fertlerinin sırayla yıkandığı bir gün tayin edilir ve bu da çoğunlukla okul ve çalışmanın olmadığı hafta sonu günleri olurdu.

3.1.6. Sera Isıtmasında Demir Çiçek ve Turfanda Sobaları

Osmanlılar döneminde saraylar, köşk, kasır ve konaklardaki cam-demir konstrüksiyonlu seralar, içlerinde yetiştirilen bitki çeşidine göre limonluk, çiçek sobası ya da turfanda sobası isimleriyle anılmakta ve bu seralar kendilerine ait külhanlarda yakılan odun kömürle ısıtılmaktaydı. Bu mekanlara soba denmesinin sebebi soba kelimesinin aynı zamanda “oda” anlamında da kullanılmasından kaynaklanmıştır. Örneklerini 18.yüzyılda Aynalıkavak Sahil Sarayında, 19. yüzyılda Dolmabahçe Sarayı, Maslak Kasrı ve Yıldız Sarayı’nda gördüğümüz sera külhanlarından elde edilen sıcak duman ya da sıcak su, döşeme altında uzanan kanallarda dolaştırılarak seraya zeminden ısıtma sağlanmaktaydı. İçlerinde küçük havuzlar, su hazneleri ve su tahliyesi için dar su yolları bulunan seraların yapım tekniği ve düzenlemesi, Avrupa’daki çağdaşlarıyla büyük benzerlik taşımıştır. Kahve, palmiye, muz ağacı gibi sıcak iklim bitkilerinin yetiştirildiği bu seralarda yaz aylarında sıcaklık 60-70 yetmiş dereceye varabilmiştir. Tropik bitkiler, çiçekler, turfanda sebzeler yetiştirmenin yanı sıra, özellikle kış aylarında, içerisinde oturulup çay kahve içilen, sohbet edilen saray ve köşk limonluklarının ısıtılması için, 19.yüzyılın sonlarında sabit külhanlar yerine, dökme demirden yapılma yakma haznesi bulunan sobaların kullanıldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl sonunda teknolojiyi yakından takip eden Sultan II. Abdülhamid şehzadelik yıllarını geçirdiği Maslak Kasırlarındaki serayı ısıtmak üzere bu demir sobalardan birini seranın bitişiğine alt kotta kalan bahçeye yerleştirmiş ve onu muhafaza etmek üzere üzerine taş ve tuğladan yapılma bir oda inşa ettirmiştir. Oda ilerleyen yıllarda kalorifer dairesi olarak kullanıldığından buradaki demir soba günümüze ulaşmamıştır. Yurtdışından az sayıda ithal edilmiş olan bu sobalar, kalabalıklaşan şehirlerde bahçelerin küçülmesiyle limonluklarla beraber ortadan kalkmış, ömürlerini dolduranlar eritmek veya hurdaya verilmek üzere yerlerinden sökülmüşlerdir.

3.2. Osmanlı Döneminde İç Mekânda Soba Kullanımı

3.2.1. Hanedan Saraylarında, Köşk ve Kasırlarda

Osmanlı saraylarına, köşk ve kasırlarına soba alımı ve kullanımı tahtta bulunan padişahın iznine ve inisiyatifine göre şekillenmiştir. Örnek olarak Sultan Abdülaziz'in tahtta olduğu yıllarda (1861-1876) saraylara soba alımı yapıldığına ilişkin belgeye rastlanmazken, Sultan II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) ve sonrasında yüzlerce sobanın satın alındığı ve kullanıldığı hem belgelerden hem de o günlerden günümüze ulaşan sobalardan anlaşılmaktadır.

20. yüzyıl başında Sultan V. Mehmet Reşad döneminin saray başkatibi olarak Dolmabahçe Sarayı'nda görev yapan Halit Ziya Uşaklıgil, "Saray ve Ötesi" adlı eserinde, sarayda ikamet eden padişah için "Dolmabağçenin soğuk dairelerinde yaşamaya alışkın olan bu mülahham(şişman) zat fazla sıcaktan da müzdarip olurdu." diyerek Reşad döneminde çini sobaların bulunduğu sarayda ısıtmanın yeterli seviyede sağlanamadığını anlamamızı sağlar. 1909 yılında tahta geçmiş olan Sultan V. Mehmet Reşad devletin yönetildiği ve kendisinin de ikamet ettiği saraya 1910 yılında kalorifer sistemi kurdurana kadar saraya sadece birkaç çini soba satın alınmıştır.

Osmanlı sarayları için elçiler ve yabancı tüccarlar aracılığı ile kataloglardan seçilerek sipariş edilen seramik sobaların bir bölümü, dönemin ünlü sanatçıları tarafından özel olarak tasarlanmış ve az sayıda üretilmiş modellerdir. İnsan suretinin betimlenmesi ve plastik sanatlarda kullanılmasından uzak duran yaklaşım sebebiyle, Osmanlı sultanları ve saraylılar melek ve insan figürlü, masklı süslemelere sahip sobalar yerine, çiçek süslemeli, hayvan figürlü veya geometrik kompozisyonlara sahip olanları tercih etmiş, kimi zaman da yeni soba siparişlerini, beğendikleri modelin üzerindeki figürleri, vazoda çiçekler, trofeler veya madalyonlarla değiştirerek vermişlerdir. Çok çeşitli renklerde olan seramik sobaların, saraylar için çoğunlukla açık renkli olanları satın alınmıştır. Açık renk, seramik plakada kil ve sır kalitesinin yüksek tutulmasıyla sağlanabildiğinden bu sobaları daha çok saraylılar, bürokratlar ve yüksek gelir grubunda olanlar tercih etmiştir. Osmanlı saray köşk ve kasırlarındaki çini sobalar, 19.yy ikinci yarısı ile 20.yy başlarında üretilmiş en seçkin ve kaliteli örneklerden oluşmaktadır. Bunları üreten yabancı imalatçılar arasından öncelikle Rörstrand, Meissen, L&C Hardmuth, Hazarossian, L.Lange ve Jsida gibi marka isimlerini sayabiliriz.

Çini sobalar Sultan II. Abdülhamid'in 19.yüzyılın batılı yaşam tarzını göz önüne alarak inşa ettirdiği yapılardan biri olan Yıldız Şale Köşkü koleksiyonunda önemli bir yere sahiptir. Seramik-porselen sanatları ve teknolojilerinin Avrupa'da devletler için büyük prestij sayıldığı bir dönemde, İsveç'te bulunan Rörstrand Fabrikası'na verilen siparişe yaptırılmış olan bu sobaların her biri özel tasarım ürünü olup, Osmanlı sarayı için hazırlanan modellere, katalog modellerinden farklı süsleme ve renk kombinasyonları uygulanmıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nda ve hanedan köşklerinde bulunan seramik sobalar içinde L.C.Hardmuth markalı sobalar önemli yer tutmaktadır. Dolmabahçe Sarayı Abdülmecid Efendi Kütüphanesinde bulunan, Temmuz 1902 yılına ait firma kataloğu bize bu sobaların üretim ve pazarlama alanı hakkında bilgi verir. Kraliyete ait özel fabrika olarak tanıtılan işletmenin merkezi Avusturya'da, fabrikası Podersam'da, pazarlama büroları Büyük Britanya, Yunanistan, İspanya ve Portekiz Krallığı ile Bulgar Düklüğü'ndedir.

Şekil 3.28: Yıldız Sarayı Kütüphane-i Hümayun'a kurulmuş L&C Hardmuth markalı seramik soba

Şekil 3.29: Sultan II. Abdülhamid'in Dördüncü Kadın Efendisi Müşfika Kadın Efendi çini sobanın başında

Seramik soba, fırın ve şömine üretimi gerçekleştirdiği öğrenilen firmanın katalogundan Osmanlı Saraylarına seçilerek sipariş edilen ve katalogda modern ve lüks ısıtıcılar olarak tanıtılan bu sobaların ilk örneklerinin Sultan II. Abdülhamid tarafından Yıldız Sarayı'na alınmış olduğu görülür. Bu sobaların koleksiyonda yer alan örneklerinin en küçüğü iki buçuk metre boyunda olup, sobaların her biri değişik renk ve tasarım özellikleriyle dikkat çekicidir. Koleksiyonlarda ayrıca üzerinde marka ve monograma rastlanmayan sobalar da vardır. Bunlar daha çok harem dairelerinin küçük odalarında kullanılmış küçük ebatlarda boyu bir metre civarında olan sobalardır. Seramik sobaların marka ve monogramları seramik parçaların iç yüzüne ya da varsa üst kapağın iç tarafına basılmaktadır.

İstanbul'daki hanedan saraylarında sıklıkla kullanılmış bir diğer marka, Hazarossian & Fils adıyla karşımıza çıkmaktadır. Firma, Almanya ve Fransa'dan ithal ettiği seramik plakaları İstanbul'da monte etmiş ve bu sobaları, kendi adını taşıyan döküm kapakları takarak alıcıya sunmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nın Harem odalarında pek çok farklı örneğini görebileceğimiz bu sobalar, ölçü, renk ve desen tasarımı açısından büyük çeşitlilik göstermekte olup, dekoratif yönleri ön planda olan sobalardır.

Şekil 3.30: İstanbul Nakkaştepe Halife Abdülmecid Efendi Köşkünde bulunan L&C Hardmuth markalı çini soba. Fabrika kataloğunda 28 numaralı sobadır. Sobanın diğer bir eşi de Dolmabahçe Sarayı Efendiler Dairesi'nde kullanılmıştır.

Hakkında bilgi vermek gereken saraylarda ürün örnekleri mevcut soba yapımcılarından biri de Meissen Porselen Fabrikası'dır. Bugün Almanya sınırları içinde bulunan Dresden kasabasında 1710 yılında kurulan Meissen, Avrupa'nın en kaliteli porselenini üretmekteydi. Bunu takip eden yıllarda fabrikaya Sach Ofen Fabric (Saksonya Soba Fabrikası) adıyla fırın ve soba yapımı gerçekleştirmek üzere yeni bir işletme eklenmiş ve bu işletmenin ürettiği üstün kaliteli seramik sobalar, pazarlandığı Avrupa ülkelerinde büyük rağbet görmüşlerdir. Seramik hamuru ve sır kalitesi yüksek, işçiliği son derece düzgün olan Meissen sobaları, sahip oldukları parlaklıkla diğer sobalar arasında kolayca ayırt edilebilir niteliktedir.

Koleksiyonda yer alan ve günümüzde Yıldız Sarayı Şale Köşkü'nde sergilenmekte olan büyük ebatlı sobalar ise Rörstrand markasını taşımaktadır. 1727 yılında İsveç'in Stockholm kentinde kurulan Rörstrand Porselen Fabrikası'nın ürünleri olan sobalar, Sultan II. Abdülhamid tarafından köşk için sipariş edilmiş ve sultanın biçim ve renk tercihlerine bağlı kalınarak üretilmiş örneklerdir. Seramik sobalara gençlik yıllarından itibaren merakı olan sultanın siparişi üzerine sobalar, İsveç'ten ustaları ile birlikte getirilmiş ve 1880'li yıllarda köşkte monte edilmişlerdir. Fabrikanın en seçkin ürünleri olan bu sobalar, mimari etkili Neo-Rönesans üslubu ile zarif kıvrımlı motiflerin kullanıldığı Rokoko üslubuna bağlı kalınarak yapılmış modellerdir. İsveç'teki örnekleri çoğunlukla kahverengi, yeşil ve mavi renklerde olan Rörstrand sobalarının, Yıldız Şale Köşkü'nde yer alan örnekleri açık pembe ve beyaz renklerde olup, altın bezemelidir.

Osmanlı İmparatorluk döneminden günümüze ulaşan hanedan sarayları ile köşk ve kasırların bina ve koleksiyonlarını korumak amacıyla 1925 yılında Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurdurulmuş olan Milli Saraylar idaresindeki soba koleksiyonu, bugün Avrupa'nın günümüze sağlam olarak ulaşabilen, farklı üreticilerden temin edilmiş, en çok çeşide ve en büyük sayıya sahip koleksiyonu olarak yaşamaya ve sergilenmeye devam etmektedir.

3.2.2. Ekâbir Konaklarında ve Halkın Evinde

Osmanlılarda “konak” belli aralıklarla inşa edilmiş (bu mesafe hayvan üzerinde bir günlük yolculuğun uzaklığıdır) gece konaklamaya yarayan bir misafirhane, kervansaray veya menzil yapısıdır. (Huart, 1967,835) Konaklar 18. yüzyılda misafiri çok, akrabalarla birlikte yaşanan kalabalık ev imajıyla eşleşmiş, sonrasında ise ekonomik darboğaz dönemlerinde odaları kiralanan büyük bir eve dönüşmüştür. İmparatorluğun ekonomik, idari ve askeri anlamda yaşadığı zor yıllarda ve savaş dönemlerinde büyük konakların kiralanan odalarında sayısı bazen onları geçen aileler bir arada yaşamış, bazen de konakların selamlık ve harem bölümlerinde ev sahipleri kiracılarıyla birlikte oturmuşlardır. O yıllarda konakların neredeyse her odasına soba kurulmuş ve aileler kendi odalarında kendi bütçelerine göre ısınmışlardır. Bu evlerde yaşayan halk çoğunlukla çini ve döküm sobaları kullanmıştır. Konakların ve evlerin odalarında kullanılan sobaların ebatları, kullananın alım gücüne bağlı olarak değişse de genellikle odanın büyüklüğü ile doğru orantılı soba seçimleri yapılmıştır. Fakir halkın yaygın olarak yaşadığı gecekonduarda kullandığı sobalar ise genellikle saçtan yapılma kapaklı mangalı andıran silindir biçimli olanlardır.

3.2.3. Devlet Daireleri ve Hizmet Binalarında

Osmanlı döneminde Tanzimat’a kadar konakların ev olarak kullanımının yanında, eğer evin sahibi bir devlet görevlisi ise resmi işlerin yürütüldüğü bir devlet kapısı olarak ta kullanıldığını öğrenmekteyiz. Örnek olarak padişahın vekili, bulunduğu kazanın mülki amiri ve bağımsız bir hukuk adamı olan kadıların görevleri süresince kendi evlerini hem çalışma hem de yaşam alanı olarak kullandıkları bilinmektedir. “Tarih-i Lütfi’ye göre 1838 yılına kadar Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile İstanbul kadıları bulundukları konaklarda görevlerini yapmaktadır.” (Şenyurt, 2018, 16).

Kamu binalarının yönetimle ve devlet işleriyle ilgili hizmet verenleri, Tanzimat’tan sonra da bir alışkanlık olarak hükümet konağı, vali konağı gibi adlarla anılmaya devam etmiş ancak bu defa görevli devlet memurunun evi olmaktan çıkmıştır. Tanzimat’la birlikte devlet daireleri için getirilen yeni düzenlemeler kapsamında konakların bir bölümü tümüyle kamu binası haline getirilerek hizmete açılmıştır. Anacak uzun yıllar boyunca özel alanla kamusal alanın birlikteliği yaşanmış olduğundan, evdeki bazı eşyalar ile araç ve gerecin bir bölümünün kamusal alanın bir parçası olarak kullanılmasına devam edilmiştir.

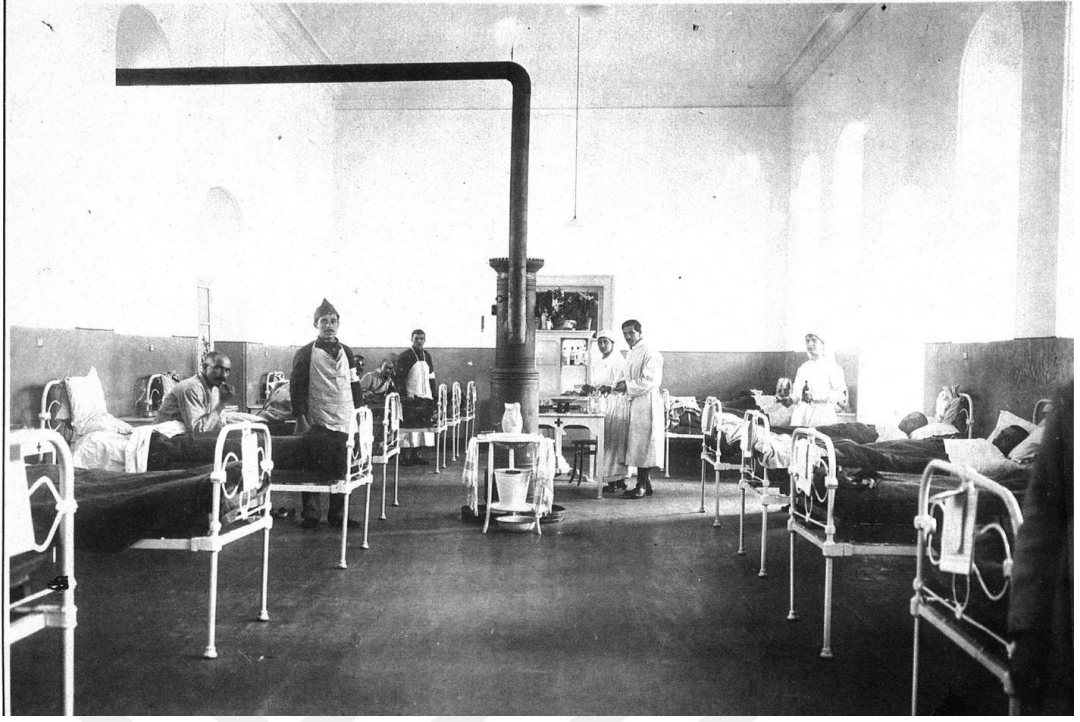
Sobalar da bu araçların arasında en zaruri olanı olarak evden devlet dairesine dönüşen konaklarda ya da devlet dairesi olarak seçilmiş veya inşa edilmiş binalarda kullanılmayı sürdürmüştür.

Günümüzde İstanbul Cağaloğlu'nda, geçmişin Sadaret Dairesi Binasında (Sadrazam Makamı) hizmetini sürdüren İstanbul Valiliği'nde yer alan büyük ebatlı çini sobalar, yapının özel kullanımdan kamu hizmetine alınmasından sonra da binadaki yerlerini koruyan örneklerdendir.

Camilerde soba kullanımına Sultan Abdülaziz döneminde izin verilmemiş, Sultan II. Abdülhamid döneminde ise soba kullanımı serbest bırakılmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde Erzurum'da Sadr-ı Esbak Hacı İbrahim Paşa camiinde camii vaizi Ahmet Efendi'nin soba kurmuş olması, alışılmamış şeyleri yapmaktan ötürü vaiz hakkında tahkikat yapılmasına sebep olmuştur. 1862 yılına ait belgeye göre vaiz Ahmet Efendi caminin içinde iki sene soba yakmış ve konu bu tür duyulmamış şeylerin önlenmesi için verilen dilekçeler üzerine incelemeye alınmıştır. (BOA. AMKT. UM.540-91,2)

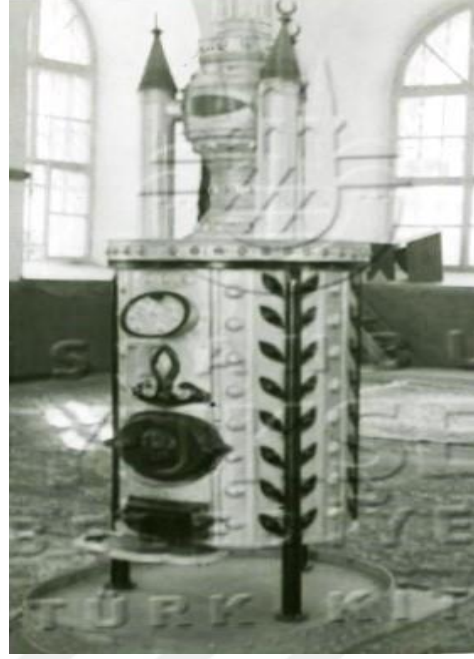
Şekil 3.31: Osmanlı İmparatorluğunda bir hastanede kovalı döküm kömür sobası. 19.yüzyıl sonu

Şekil 3.32: Taşkışla Binası revirinde askerlerin tedavi gördüğü salonda büyük boy döküm soba. 19. yüzyıl sonu

Şekil 3.33: Sağ alt köşede İstanbul Kasımpaşa Bahriye Kütüphanesinde kullanılmış kapağı seramik kaplamalı döküm soba görülmektedir. 1902-1904

Şekil 3.34 solda: İstanbul Kuledibi'nde 1904 yılında hizmete girmiş İngiliz Hastanesinde kullanılmış İngiltere Manchester yapımı Art Deco seramik soba. Fotoğraf: Seda Özen Bilgili

Şekil 3.35 sağda: Anadolu'da bir cami sobası örneği. İstanbul Atatürk Kitaplığı Kartpostal Arşivi

Osmanlı döneminde 1839 Tanzimat Fermanıyla başlayan batılılaşma hedefi doğrultusunda sobanın, devletin ve özel kişi ya da kuruluşların açtığı modernleşmenin temsilcisi yeni mektepler, sınıflar ve salonların ısıtılması için kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerde 1840'lı yıllardan itibaren devlet dairelerine gönderilmek üzere toplu olarak satın alınmış sobalar, kısa zamanda okullara, hastanelere, kışlalara gönderilmiştir. Soba ulaşmayan okullarda ahalinin topladığı paralarla satın alınıp ısınmanın çaresi olmuşlardır. Sivil okullarda sobanın kullanılmasının yanında öğrencilere kurulması ve yakılması da öğretilmiş, askeri okullar ve sanayi mekteplerinde ise öğrenciler tarafından döküm sobalar imal edilmiştir.

3.2.4. Halka Açılan Yeni Avrupai Mekânlarda

Osmanlı İmparatorluğunda 1880'li yıllardan itibaren başkent İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerin çoğunda turizm, ticaret ya da görevlendirme gibi sebeplerle şehirlere gelenlerin konforlu konaklamaları için oteller inşa edilmiş bunların salon ve lobileri bir ev konforunda ve ev eşyası takımlarıyla dekore edilmiştir. Bunların bir bölümünde merkezi sistem kalorifer olsa da pek çoğunda hem dekorasyon unsuru hem de ısınmayı garantiye alan bir önlem olarak sobaya yer verilmiştir.

Şekil 3.36: 1908 yılında Sakızlı Müşir Kazım Paşa tarafından yaptırılmış, İstanbul Büyükkada’da bulunan Splendid Palace Otel’de seramik soba. Fotoğraf: Seda Özen Bilgili

İstanbul Tepebaşında bulunan Büyük Londra oteli, Büyükkada’ da Splendid Palace bu otellere örnektir. Bugün artık kullanılmaları da seramik ve döküm sobalar bu mekanların en kıymetli tarihi dekorasyon öğeleridir. 20. yüzyıla girerken açılan ve merkezi sistem ısıtmanın olmadığı binalarda hizmet veren tüm mağaza, fotoğrafçı, restoran, kuaför, turizm ofisi gibi hizmet mekanlarında ısıtmada ağırlıklı olarak küçük ebatlı döküm sobalar, gaz sobaları ile mangalın birlikte kullanılmış olduğu bilinmektedir. Hizmet mekânlarında sirkülasyon söz konusu olduğundan küçük işletmelerde taşınabilir gaz sobaları tercih edilmiştir.

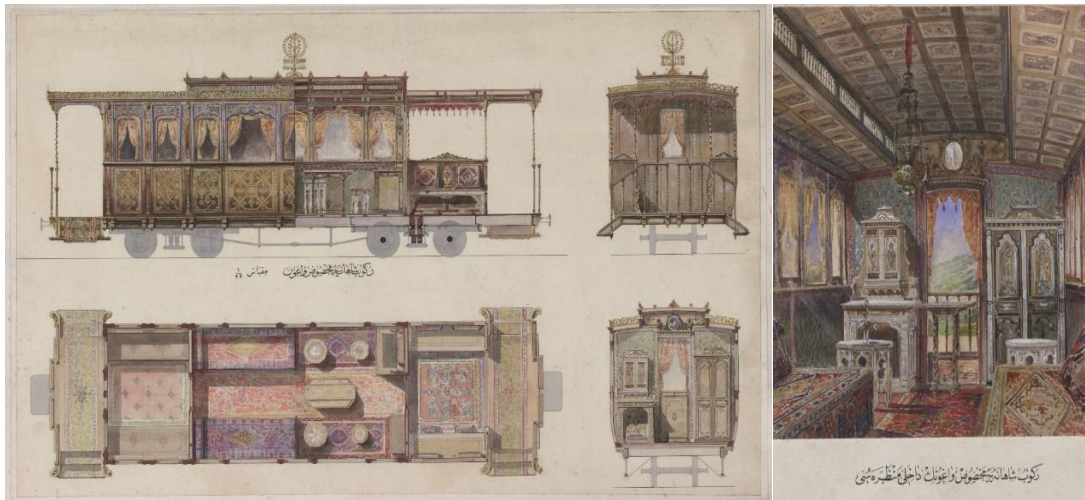
3.2.5.Trenlerde ve Gemilerde

19. yüzyılda, çağın ulaşım aracı olan yolcu trenlerinde iç mekanlar dönemin süsleme, dekorasyon ve estetik anlayışıyla oldukça konforlu ve gösterişli biçimde dekore edilmeye başlanmıştı. İnsanı lüks eşyalarla döşenmiş bir evde hissettiren bu dekorasyon aynı zamanda gelişmelerden duyulan gururun şaşıla bir ifadesiydi. “Büyük trenlerle buharlı gemilerin dış tarafları, işlevselliklerini koruyordu; yalnızca içleri, (yeni tasarlanmış Pullman koltuklarla (1865) buharlıların birinci sınıf salonları ve kameraları) burjuva dünyasına ait oldukları ölçüde dekor edilmekteydi. O nedenle

güzellik, nesnelerin yüzeylerine uygulanan süsleme anlamına gelmekteydi.” (Hobsbawm,2003, 252).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yelkenli gemilerde geminin limanda olduğu zaman soba kullanılmış olduğunu belgeleyen ulaşılmış bilgi, Mirat-ı Zafer Fırkateyni’nin 1850 yılında İngiltere Porsmouth Limanına gidişi ve orada kış ayları boyunca kalışına dairdir. Sobanın Osmanlıya yeni geldiği, buharlı gemilerin ise envantere yeni gireceği bir zamanda askerimizin yaptığı bu seferde limanda demirli iken soba kullandıklarının kayıtlarda yer aldığını yapılmış araştırmadan öğrenmekteyiz. “..Zira burada kalınan süre içinde kış mevsimi geçirilmiş ve gemide kalan askerlere ilk geldiklerinde İngilizler tarafından kışlık giyecekler dağıtılmış ve kış mevsiminin oralarda sert geçtiği konusunda ikaz edilmişlerdir. Gemide kalan mürettebat sobalarla ısınmaktadır.” Batmaz,2007/2, 527) Sobanın yelkenli gemide oturma ya da yatma alanında kullanımı buharlı gemilerin devreye girmesi nedeniyle oldukça kısa sürmüş ve yeni gemilerde gemi mutfaklarındaki kömürle ısınan yemek sobaları kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde Sultan II. Abdülhamid için Yıldız Sarayı bahçesinde dolaşması amacıyla düşünülen ray ve vagon proje çizimlerinde, vagonda taşınabilir soba kullanımının da planlandığı anlaşılmakta ise de proje hayata geçirilmemiştir.

Şekil 3.37: “Yıldız Sarayı bahçesinde Sultan II. Abdülhamid Han için inşası düşünülmüş demiryolunun harita-i umumiyesi” adlı planı ve Rikab-ı Şahane’ye (padişahın kendisine) mahsus vagonun dahili manzarası. 54x 84 cm. Karton üzerine renkli el yapımı. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi IUNEK93283. Sultan için saray bahçesinde dolaşacak vagon içine soba yapılması planlanmış ancak proje hayata geçirilmemiştir.

Tren vagonunda soba kullanımında bildiğimiz ilk örnek Mareşal Kazım Karabekir Paşa'ya Rus Ordusu komutanları tarafından hediye edilmiş olan vagondaki banyo sobasıdır. Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi'nin bahçesinde yer alan Beyaz Vagon, 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması için Kars şehrine gelen Rus askeri heyeti tarafından 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya hediye edilmiştir.

Bu vagon daha sonra Kazım Karabekir Paşa tarafından seyahatlerinde özel seyahat vagonu olarak kullanılmıştır. Beyaz vagonun içinde banyo yeri olarak ta kullanılmış sobanın yerleştirildiği odanın yanı sıra bu sobadan çekilen borularla ısıtılmış olan salon, dinlenme odası, yemek odası, çalışma odası ve mutfak bölümleri bulunmaktadır.

Rus demir yollarına göre yapılan vagon, Rusya'nın Moskova şehrinde imal edilmiştir. Türkiye demiryolu hattına göre daha uzun ve daha geniş olan beyaz vagonun dış cephesinde Osmanlıca ve Rusça olarak "Bu vagon Kızıl Ordu'nun Kazım Karabekir Paşa'ya hediyesidir" yazısı ile Türk ve Rus bayrakları çizimi yer almaktadır.

Şekil 3.38: Mareşal Kazım Karabekir paşaya hediye edilmiş bugün Kars Şehir Müzesinde sergilenen tren vagonu ve içinde bulunan su ısıtmalı kalorifer sobası

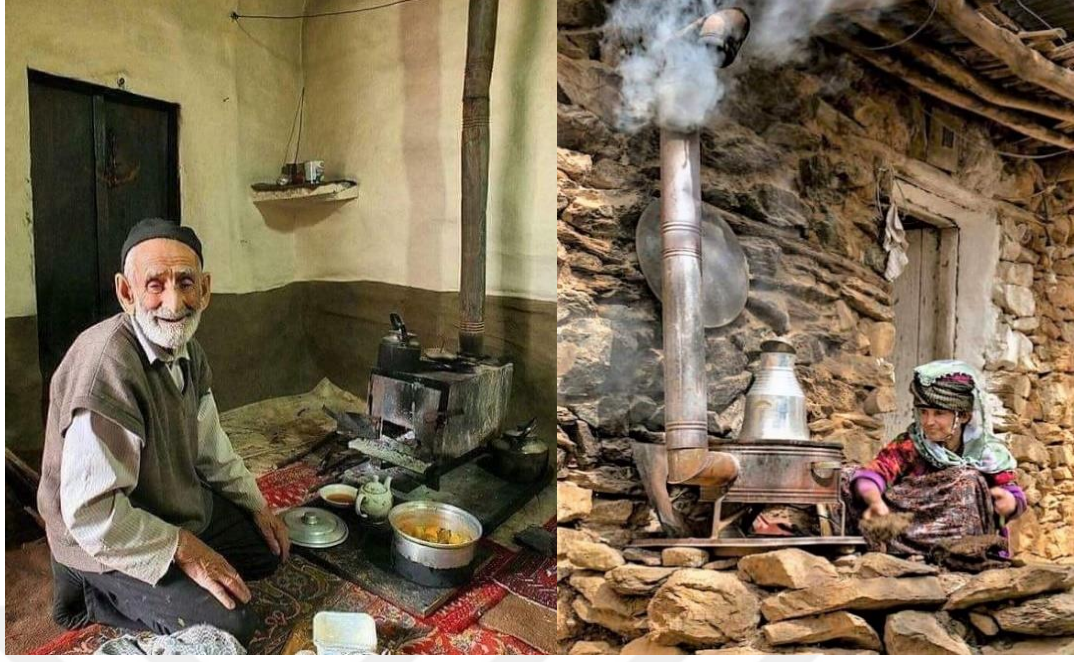
“Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara’da konaklayacak bir yer bulunamayınca tren vagonlarının otel odası olarak kullanılmış olduğunu görürüz. 1924 yılında İstanbul’a gelen iki İngiliz iş adamının verdikleri raporda o yıllarda kenar raylara çekilmiş tren vagonlarında konaklamanın 5 lira olduğu belirtilir. Bu sıralarda Ankara’da Sebat Oteli, Ankara Oteli ve Anadolu Oteli vardır ve Ankara Palas adı verilecek olan büyük otelin inşaatı sürmektedir”. (Akçura,2002, 249). Bu süreçte sözü edilen vagonlarda küçük ebatlı soba kullanılmış olsa da bunların hangi yakıyla ısıtma temin ettiği net değildir. Sirkeci Garı’nda ziyarete açık bulunan demiryolu müzesindeki vagon içinde köşeye yerleştirilmiş 70 yıllık bir kömür sobası görülmektedir.

Sobanın tren ve gemilerin yanı sıra Cumhuriyet döneminde köyler ve kasabalarda kaloriferi olmayan otobüslerde de kullanılmış olduğuna dair anılar mevcutsa da bu kullanımın şahsa özel münferit kullanım olarak az sayıda olduğu düşünülmektedir.

“Ben doğmadan önce bir otobüsümüz varmış ve o zamanlar ısıtma sistemi olmadığından kışın otobüse soba kurarlarmış. Soba, şoförün birkaç koltuk gerisinde olmalı. Odunları kim yakıyor, nasıl yakıyor ve yangından korkmuyorlar mıydı? Baca için pencereyi mi kesiyorlardı, yaz gelince orası hep açık mı kalıyordu? Bunları ne yazık ki babama hiç sormadım. (Mete, 2023,1)

3.2.6. Köy ve Kırsaldaki Evlerde

Anadolu coğrafyasında köyler ve kırsal alanlarda ev içindeki ocağın ısıtma aracı olarak binyıllardır kullanıldığına giriş bölümünde yer verilmişti. Pişirme işleminin ise zorunluluk olmadıkça evin dışında açıkta, avluda ya da dışarıya açılan mutfakta bulunan bir başka ocakta yapıldığı hem arkeolojik kazılardan hem de yakın dönem folklor araştırmaları ve anlatılarından öğrenilmektedir. Odun, tezek ve kurutulmuş orman ürünleriyle (çıra, kozalak, prina vb) sağlanan ısıtmanın pişirme işlemi ile birleştirilerek ev içinde yapılmasına olanak sağlayan en önemli çözüm, ülkemizde Balkan savaşları döneminden itibaren üretilip kullanmaya başlanmış tuğla, toprak, demir veya saçtan yapılan kombine soba “kuzine” olmuştur.

Şekil 3.39: Köy evlerinde saç soba ve yufka sobası kullanımı. Muğla yöresi. 2014

Özellikle dağ köylerinde ve kışın sert geçtiği kimi zaman dışarı çıkmanın mümkün olmadığı bölgelerdeki evlerde hem ısınmak hem de yemek ve ekmek pişirmek için konforun evdeki en temel sağlayıcısı olarak fırınlı, üst kısmında tencere ve tavaların konulacağı döküm tablaya sahip kuzineler kullanılmıştır.

Köylerde kırsal alanlarda en çok kullanılan diğer iki soba tipi de saç soba ve saç yufka sobasıdır. Bu sobalar ev içinde, evin avlusunda ya da bahçede ısınmak, yemek pişirmek, su kaynatmak, çay-kahve veya yufka yapmak için günümüzde de sıkça kullanılmaktadır. Isıtma, yemek ve ekmek pişirmenin tek defada aynı soba ile yapılabilmesi yakacak sarfiyatını azaltmış, kullanıcıları ayrı yerlerde ocak yakma, közü canlı tutma, su taşıma zahmetinden kurtarmıştır. Düşük gelir grubunun çoğu zaman ucuzluğundan dolayı kullanmak zorunda kaldığı bu soba tipi çabuk ısınıp çabuk soğuduğu ve kömür yakmaya dayanıklı olmadığı için az verimlidir.

3.3. Osmanlı Döneminde Yabancı ve Yerli Soba Üreticileri, Aracılar, Dağıtımıcılar ve Satıcılar

1838’de İngilizlerle imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması uyarınca Osmanlı İmparatorluğunda tek el ve gümrüklerin önce İngilizler ardından da diğer yabancılar lehine kaldırılması, Osmanlı pazarına ithal ürünlerin hızla girişini ve satışa sunulan

günlük yaşam eşyalarının çeşitlenmesini sağlamıştı. Perakende pazarına çeşit çeşit eşya ile birlikte o güne kadar bilinmeyen, saray ve halk tarafından kullanılmamış teknoloji ürünlerinin de girmesi, bunların kısa zamanda tanınmasını, öğrenilmesini ve saray tarafından izin verilenlerin de günlük hayatta kullanılmaya başlanmasını temin etmişti.

1840 yılında yayına başlayan ilk özel Türkçe gazete Ceride-i Havadis'te ilan sayfası kısmında, pazara yeni giren araç gerecin haber ve ilanları yayınlanmaya başlayınca soba da dahil olmak üzere eşyaların alım satımı ve el değiştirmesi için bir kolaylık daha sağlanmış oluyordu. 1853 Kırım Savaşı'nın başlamasına kadar geçen dönemde Batı tarzı eşyalar, yeni icatlar ve satıcılarla başlayan tanışıklık Kırım Savaşıyla birlikte, savaşta görev almış ya da savaştan bir biçimde etkilenmiş yabancıların İstanbul ve İzmir başta olmak üzere özellikle gemi ulaşımı sağlanabilen kıyı kentlerine taşınıp yaşamaya başlamalarıyla büyük hız kazanmıştı. Sobaların da dahil olduğu yüzlerce yeni ya da ikinci el eşya Osmanlı pazarında çok sayı ve çeşitle görünür olarak halk tarafından seyredilmeye ya da kolayca alınıp kullanılmaya başlanmış oluyordu. Pazardaki o zamana kadar görülmemiş bu kalabalık ve dinamik hareketlenme imalatçıların, satıcıların, aracı ve dağıtıcıların sayısında kısa zamanda ciddi artış yaratmıştı. O yıllarda "Bonmarşe" ve "Bazaar" adlarıyla şehirlerin en merkezi noktalarında açılan Batının büyük mağazaları, Avrupalı yaşam biçimlerini yansıtan, çağdaş yaşamın ve ekonomik-kültürel değişimin simgeleri idi. Yeni satış ve pazarlama yöntemleri sunan bu büyük mağazalar, sayısız eşya ile birlikte çeşitli ithal soba tiplerini de istenen miktarda satışa sunuyorlardı. Tamamen alım satıma yönelmiş büyük mağazaların çalışanları müşteriye kullanım güvenceli ürünleri izahatlı olarak tanıtıyorlardı. Alamasa bile halkın bunları görüp tanıması büyük bir heyecandı.

Ticaretin ve kültürün kesişme noktaları haline gelen büyük mağazalarda önce sayılı farklı marka ve modelde sobalar satılmaya başlamış, daha sonra artan ilgiyle birlikte sadece ısıtma aracı imalatı, ithalatı veya montajı yapan ya da sadece satan mağazalar açılmıştı. İlk yıllarda çoğu yabancı menşeli bu büyük mağazaların müşterileri saray, saraylılar, devlet ricali ve üst gelir grubundaki zenginlerdi. Büyük mağazalarda satılan ithal sobalar ve aksesuarları, fiyatları yüksek ve gösterişli tasarım ürünleriydi. Buna karşın geleneksel yöntemlerle atölyesinde imalatı sürdüren esnafın malın

çeşidini arttırma ya da satış alanlarını genişletmek için yeterli sermayesi ve ürettiği kadar satmak üzerine kurulu sistemde stok ürün hazırlama ve muhafaza etme durumu yoktu. Küçük imalatçının hitap ettiği orta ve düşük gelir grubundaki müşteriler sabit tüketici grubu olarak yerli esnaftan alışveriş yapmayı sürdürüyorlardı. Bu noktada Türkiye’de katı yakıtlı taşınabilir ısıtıcı imalatında ilk önemli imalatçı grubunun tenekeci esnafı olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı döneminde ısınma için geleneksel bir yöntem olarak benimsenmiş ve yaygınlıkla kullanılmış olan mangal, konar-göçer yaşam biçiminden yerleşik düzene geçen devletin kuruluş zamanlarından itibaren kullanılan bir ısınma aracı olmuştur. Mangal, işlevi bağlamında, bir kor taşıma aracı olarak, yanma işlemini kendi bünyesinde gerçekleştiren sobadan ayrıldı ve 19.yüzyılın ortalarında sobayla tanışılana kadar neredeyse her evde kullanılıyordu. Odadan odaya taşınan ısınma amaçlı ev tipi mangallar, Osmanlıda bakırcı esnafı tarafından imal edilirken, mutfakta kullanılmak üzere hafif metalden yapılanların imalini ise bakırcılardan ayrı faaliyet gösteren ve yine usta-çırak ilişkisi içinde çalışan “**tenekeci**” esnafı gerçekleştirmişti. Bu esnafın Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren imal etmeye başladığı bir diğer bir ürün ise günümüzde imalatı saç malzeme ile devam etmekte olan teneke sobalardır. Bunlar, silindir şeklindeki mangalların boyu uzatılıp üzeri kapatılarak kapalı sistem yanma sağlayan sobaya dönüştüğü modellerdir. Bu basit sobalar o yılları gazete ve dergilerindeki reklamlarda görünür olmasalar da halkın büyük bölümü için işe yarar bir çözümdür. Zira hem ithal sobaların hem Tersane-i Amire yapılanların ve hem de sanayi mekteplerinde imal edilmekte olanların fiyatları yüksektir. O yıllarda faaliyette olan Zeytinburnu Demir Fabrikasında soba üretildiğine dair belgeye ulaşılammış ancak fabrikanın ürün gamında soba takımlarının olduğu öğrenilmiştir.

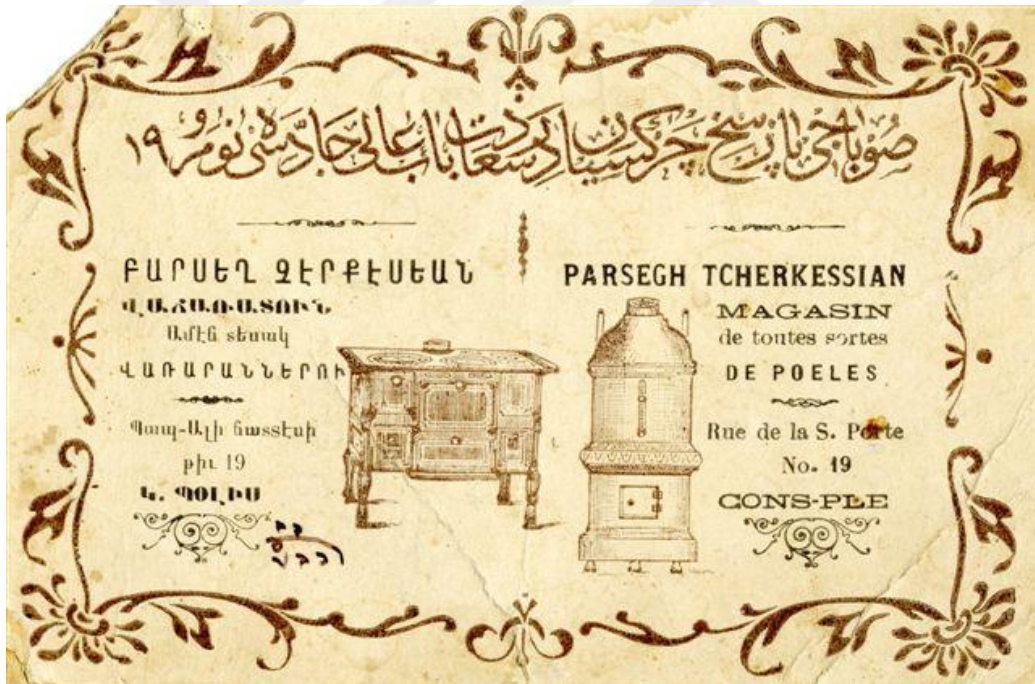
1846 yılından itibaren üretime başlayan fabrikada demir boru, çelik ray, çift pulluğu, bağ ve bahçe aletleri, koşum takımları, tüfek çakmakları, mızrak başları, top, kılıç, süngü gibi harp aletleri, çeşitli atölye takım ve tezgâhları üretilmekteydi. Gene bahçe şadırvanında kullanılacak kalıplar ve demir aletler, cıvata takımları, terazi ve aksamı, değişik tezgâhlar, saray için fener sütunu kalıpları, anahtarlar, karyola ve soba takımları ile para kasası ve su tulumbası gibi çok sayıda malzemenin de üretildiği görülmektedir. (İlgürel,1989,2).

Şekil 3.40: İstanbul’da mangal imalatı ve satışı yapan esnaf (y.1880). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Sanayi Devrimi’nin etkilerinin tam anlamıyla hissedilmeye başladığı Sultan II. Abdülmecid döneminden neredeyse yüzyılın sonuna kadar Osmanlıda görülen fabrikalaşma ve seri üretim çabalarının, geleneksel yöntemlerle ısıtma araç gereci imal eden bakırcı-tenekeci esnafını etkilemediği görülür. 1820’li yıllara kadar Osmanlı lonca sistemi ve teşkilatına bağlı olarak faaliyet gösteren bakırcı esnafı, lonca sisteminin tasfiye süreci ve sonrasında da geleneksel yöntemlerle mangal ve yardımcı aksesuarların imaline devam etmiş, usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen bu zanaat, sobanın ortaya çıkışıyla azalan talep nedeniyle daha büyük atölye imalatı gerektirmemiştir. İşlevinin yanında, oda ve salon tipi mangalların bir keyif ve dekorasyon objesi olması da mangalın el yapımı imalatının sürdürülmesinde önemli bir faktördür. Bir mangalı hangi ustanın hangi yöntemle yaptığı kullanıcı müşteriler arasında konuşulur, bilinir ve tercih edilirdi. Dolayısıyla mangal imalatı, ustasıyla özdeşleşen, çoğu zaman sipariş verilerek ürünün yapılmasının beklendiği bir süreçti. Bu nedenle mangallar, hiçbir zaman seri üretime girecek bir ürün grubu olarak görülmemiş, tam bir zanaat nesnesi olarak imal edilmeye devam etmiştir. Buna karşın, saç sobalar hariç, mühendislik bilgisine dayalı, iklimlere ve bölgelere göre tipleri ve özellikleri farklılıklar gösteren, yanmayı kendi içinde gerçekleştiren sobaların imali, mangallardan çok daha karmaşık haldedir. Gerek seramik gerekse döküm sobaların üretim bilgisi, onları üretmek için uygun malzeme temini,

üretilecek yerin veya tesisin hazırlanması işi, 19.yüzyılın son çeyreğine kadar, Osmanlıda yerli imalatçıların imkânları dışında kalmıştır. İthal döküm sobaların benzerlerini yerli imalatla üretebilmek için, dökümün dayanıklılığını sağlamak, yanma ve duman tahliye prensiplerine hâkim olmak, fonksiyona uygun form oluşturmak ve madeni buna uygun işleyip şekillendirebilmek gerektiğinden, yerli imalatçıların bu sobaları beklenen şekilde imal edebilmesi Cumhuriyet yıllarına uzanır. Zira doğru bir soba, mangal gibi tek bir zanaatkârın elinde şekillenebilecek bir araç değil, imalatı işlem sırası gerektiren, çok kişinin üretime katıldığı teknik detaylara sahip bir üründür. O yıllarda soba imalatına başlayan az sayıdaki firmanın, yabancılarla kurdukları yakın diyalog ya da ortaklıklar sayesinde döküm soba yapım bilgisini nispeten kolay edinen gayrimüslim vatandaşlara ait olduğu görülür. Bu firmalar sadece konut tipi döküm soba değil, genellikle küçük ve orta ölçekli ısıtma kazanlarıyla birlikte başka döküm araç gereçler de imal etmişlerdir.

Şekil 3.41: 19.yüzyıl sonunda İstanbul'da kuzine, soba ve banyo kazanları satan Parsegh Tcherkessian'a ait firmanın tanıtım kitapçığı

Bunlardan ayrı olarak, tüketiciler eğer yerli imalat bir döküm soba satın almak istiyorlarsa, sipariş sırasına girerek, döküm işlemine ve mühendislik bilgisine hâkim olan Tersane-i Amire'den ya da sanayi mekteplerinin atölyelerinde üretilen döküm sobalardan alabiliyorlardı.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren az gelirli küçük esnafın çarşılar ya da mahalle arasındaki dükkânlarında imal ettiği teneke sobalar ise, bulunabilen madeni levhalardan üretilen, büyüklüğü kullanılacağı mekâna göre belirlenen, yanma prensibi, duman ve kül döngüsü ustanın bilgisine bağlı, tasarımı yine ustanın kabiliyetine göre şekillenen, belli bir standarda sahip olmayan münferit araçlardı. İmal edilmekte olanlar, mümkün olduğunca ucuza mal edilmeye çalışılan, basit-detaysız-iş görür sobalar ve soba borularıydı. Bu imalat biçimi, ucuz ürün beklentisini karşılamak zorunluluğu nedeniyle, aynı zamanda bir zorunda kalma haliydi. Zira daha iyi ve kalitelisi yapılabilse dahi halkın büyük bölümü onu alacak alım gücünden yoksundu. Bu imalatçı esnaf grubunu birkaç gazete ilanı dışında, ticari yıllıklarda görmek mümkün olmazken, pek çok şehirde, kasabada ve mahallede onları günlük yaşamın parçası olan genellikle çarşı-pazar yerlerindeki küçük atölye-dükkânlarında bizzat bulmak olasıydı.

Tenekeden ucuza soba imal edip satan esnafın çoğunluğu Müslüman-Türk sobacılarıdır. O yıllardaki mevcut durumu daha iyi anlamak için, yabancı gözlemcilere ait farklı tarihlerde kaleme alınmış raporlar içinde bulunan, ülkede kullanılan sobalara ilişkin bilgiler veren kısa tespitlere bakılabilir:

“Sivas’ta sadece ucuz mallar için bir piyasa vardır, kalite ikinci önemdedir. Soba, mobilya, lamba ve gerçekte her şey, zenginlerin evlerinde bile oldukça düşük kalitededir. Düşük fiyattaki bu düşük kalitedeki kalemler, yüksek fiyattaki daha iyi kalemlere tercih edilmektedir.” (A&P Trabzon Sivas Vilayetleri 1899 Raporu;14)

“Pazarlarda İngiliz mallarının oranı azdır. Daha çok ucuz Alman, Avusturya – Macaristan ve İtalya malları vardır... akılda tutulmalıdır ki ülkede para yoktur ve insanlar ancak en ucuz şeyi alabilirler; hatta daha iyi bir kaliteyi almanın daha ekonomik olacağını bilseler dahi bu böyledir.” (A&P Edirne 1905 Raporu;4)

Pratik, hafif, kolay taşınır ve ucuz olduğu için en yaygın kullanılan sobalar her daim tenekeci- sobacı esnafının ürünleri olup, bunlara sürekli talep vardır. Bu nedenledir ki, bu esnaf grubu o günlerden günümüze varlığını kesintiye uğramadan devam

ettirmiştir. 140 yıl evvel bir fotoğrafta görünen dükkânın benzerini, 140 yıl sonra bugün yine pek çok şehrimizin çarşılarında görmek mümkündür.

Osmanlıda döküm ve seramik soba ithalatı ve ticareti uzun yıllar boyunca, ağırlıklı olarak gayrimüslim teb'anın elinde olduğundan, zaman içinde ülkede soba imalatı yapmaya ilk girişenler de onlar olmuşlardır. Bunların bir bölümü, Osmanlı teb'ası olarak yaşarken, yabancılara sağlanan vergi indirimlerinden yararlanmak için yabancı tabiyetine geçmiş ve böylelikle soba ve bazı madeni eşyayı daha ucuza ithal etmişlerdir. Avrupa ve Amerikalı şirketlerle kurmuş oldukları irtibat ve yaptıkları ortaklıklar neticesinde yurtdışından parça olarak getirdikleri sobaları (özellikle seramik sobalar), kurdukları atölyelerde montajlayarak satmışlardır. Ancak bu durum fiyatların düşmesine yansımamış olup, uzun yıllar boyunca demir döküm sobalar ile çini tabir edilen seramik sobaları ancak gelir düzeyi ve alım gücü yüksek olan kesim alabilmiş ve kullanmıştır.

Demir döküm ve seramik sobalar, 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren hastanelerde, okullarda, devlet dairelerinde, kışlalarda, fabrikalarda, çok çalışanlı ya da müşterili iş yerlerinde ve varlıklı ailelerin evlerinde kullanılmış, 1960'lara kadar halk Anadolu'daki evlerinde ağırlıklı olarak ocak, tandır, mangal ve saçtan yapılmış sobalar kullanmaya devam etmiştir. Seramik sobalar söz konusu olduğunda, 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da faaliyet gösteren P.Hazarossian ve L.Lange adlı iki firmanın yurtdışından getirttiği seramik soba plakalarını, kendi adlarını bastırdıkları döküm kapaklarla bütünleyip sattığı, günümüze ulaşmış resmi ve özel koleksiyonlardaki soba örneklerinden anlaşılmaktadır. Yüksek ısıya dayanıklı sırlı seramik plaka imali pahalı olup teknik bilgi ve bir atölye yapılması gerektirdiğinden, sobalarda kullanılan kaliteli seramik plakaların yurtdışından getirilmiş oldukları kesin gibidir. Soba plakalarında fason üretim yapılanlara damga basılmadığından bunların üretim yerini ve menşeyini anlamak zorlaşmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa ülkelerinin bilinen fabrikalarından ithal edilmiş seramik sobalar seramik plaka kalitesi, sır kalitesi, desen ve renk kalitesi ile olduğu kadar üreticinin plakaların iç kısımlarına bastığı damgalarla ayırt edilmektedir. Şekil 3.42-3.43.

İncelenen seramik sobalar arasında harcıâlem tabir edilen küçük ölçekli, damgasız markasız ve sır kalitesi düşük örneklerin varlığı, bunların bazılarının, imparatorluk sınırları dâhilinde bulunan atölyelerde imal edilmiş olabileceğini ya da Rusya, Bulgaristan gibi pazarlardan temin edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Şekil 3.42: Alman Meissen soba fabrikasının çini soba plakaları arkasına bastığı bir damga örneği. En üste sobanın tasarımcısının ismi yazılmıştır.

Şekil 3.43: İstanbul'da faaliyet gösteren Parseğ Hazarossian Firmasının imal ettiği bir sobanın plakaları arkasında görülen damga örneği

Şekil 3.44: Cadde-i Kebir'de (İstiklal Caddesi) Ağa Camii karşısında faaliyet gösteren Leon Hazarossian adlı ısıtma araçları satan mağaza. 19. yüzyıl sonu.

Şekil 3.45: 1881 İstanbul Ticaret Yıllığında yer alan, Galata Billur Sokak Tünel Han'da, demir ve demir üzerine fayans aplikasyonlu soba satışı yapan, aynı zamanda lüks banyo fayansları deposu olarak ta hizmet verdiğini belirten firmaya ait reklam

1322 **CONSTANTINOPLE (GALATA).** 1323

ΕΝΠΙΚΟΣ ΑΝΤΕ
ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΟΔΟΣ ΠΕΡΣΕΜΒΕ ΠΑΖΑΡ
ΑΡ. 24
ΚΑΙ ΟΔΟΣ
ΥΠΟΧΕΙΡΙΑΡ
ΑΡ. 32
ΓΑΛΑΤΑ

HEINRICH LANGE
COMMISSION **NÉGOCIANT** IMPORTATION

24, Rue Perchembé-Bazar et Rue Mahmoudie (Yorghandjilar), 32, GALATA.
MAISON DE GROS ET DE DÉTAIL FONDÉE EN 1863.

GRAND ASSORTIMENT DE :
MACHINES agricoles (Tarares, Trieurs, Charrues, etc.
POMES anglaises, françaises et américaines en tous genres.
ARTICLES DE CONSTRUCTION.
SERRURERIES Limes, Scies, Outils, etc., en grand choix.
MEUBLES DE JARDINS. — HORLOGERIE. — BASCULES. — BALANCES.

GRAND ASSORTIMENT DE :
POÊLES en fer et en faïence et Cheminées en tous genres.
FOURNEAUX de cuisine. — Batteries de cuisine en cuivre, émail et fer battu.
Ustensiles de ménage.
QUINCAILLERIE, FERRONNERIE. — Coutellerie anglaise et française.
ORFÈVRES CHRISTOFLE.

SEUL REPRÉSENTANT :
De l'Usine "MANNESSMANNRÜHREN-WERKE. Dépôt d'échantillons de leurs Tubes sans soudure (procédé hélicoïdal brev. Mannesmann).
De la fabrique renommée RICHARD GARRETT & SONS, à Leiston Works (Angleterre) pour leurs Battennes et Locomotives perfectionnées.

De la Fabrique renommée de TRIEURS et cylindres. — Trieurs pour moulins etc. MAYER & Cie de Kalk.
De la Fabrique renommée de CHARRUES etc. RUD. SACK, de Leipzig (Allemagne).

VERNIS ET COULEURS POUR MENUISERIE ET CARROSSERIE. — ATELIER POUR RÉPARATIONS DE MACHINES, POÊLES, ETC.

ΤΑΡΑΡΕ (Machine à cribler)
ΤΡΙΕΥΡ pour séparer le blé.
ΧΑΡΡΟΥ

Şekil 3.46: İstanbul Galata Perşembe Pazarı ve Yorgancılar'da faaliyet gösteren farklı tip ve modellerdeki sobanın ithalatçı, komisyoncu ve satıcısı Heinrich Lange adlı firmaya ait 1881 Ticaret Yıllığında yer alan bir ilan. Firma soba ile birlikte birçok yeni icat makinenin de satışını yapmıştır.

POËLIERS.

Bakirdjian (Vartan), lampiste et pompier, R. Bakir, 4, G.
Bucich (Antonio), et ferblantier, R. Kildj Ali Pacha, 75, G.
Chardon (Antoine), et lampiste, R. Yorgandjilar, 19, G.
Corio (Bartolo), Place du Tunnel, 10, P.
Frendo (G.), Grande Rue de Péra, 590.
Hadjopoulo (Jean), R. Yorgandjilar, 64, G.
Mafioli (Charles), R. Yorgandjilar, 55, G.
Maulini (Jean), R. Yorgandjilar, 66, G.
Rodich (Michel), R. de la Chancellerie, 13, P.
Vlachiotti (D.), Grande Rue de Péra, 578.

POËLIERS.

Agopian (Léon), R. Divan Yolou, 28, S.
 Ahan (G.), R. du Journal, 14, P.
 Alexiadis (Y.), R. Yorgandjilar, 49, G.
 Badiolli (F.), R. Medressé, 33, G.
 Bettanoff (L.), Grande Rue de Péra, 98.
 Boettcher (Wilh.), R. Perchembé Bazar, G.
 Bradovitch (A.), Kaliondji Koulouk, 151, P.
 Cafdandji (G.), R. Yuksek Calderim, 26, G.
 Cafdandjian (P.), G^{de} Rue de Péra, 641.
 Carneri (Jean), R. Yéni Djami, 83, G.
 Corio (Bartolo), R. Sofialy, 18, P.
 De Santo (G.), Grande Rue de Galata, 191.
 Garabetian (M.), R. Divan Yolou, 112, S.
 Giardon (Ant.), Grande Rue de Péra, 177.
Marowsky (Carl), (Voir annonce page 1352), R. Billour, 7, au dessous de Tunnel Han, et R. Yéni Djami, 55, G.
 Merdjimekdjian (P.), Gr. Rue de Péra, 88.
 Miovich (M.), R. Perchembé Bazar, 32, G.
 Perini (Antoine), R. Yorgandjilar, 61, G.
 Polycarpe (Th.), R. Fermélédjiler, 131, G.
 Strati (K.), R. Soouk Tehechmé, 11, S.
 Tiam (François), fourniss^r de S. M. I. le Sultan, Passage du Tunnel, P.
 Vidalis (S.), R. Kaliondji Koulouk, 46, P.
 Yazidjian (R.), R. Kaliondji Koulouk, 41, P.

Sobacılar (Poëliers)

Haçapulos Jan — Gal. Mahmudiye sokak 69
 tlf. B. O. 3232
 Jamkoçyan Kirkor — Eski zaptiye 18 tlf. Ist. 72
 Mekikçi Hayik — Yeni postane karşısı 20
 tlf. Ist. 4197
 Papazyan Oñanes — Meydancık yeni postane
 cad. tlf. Ist. 1280

Şekil 3.47: 1881(sol üstte), 1894 (Sağ üstte) ve 1931(Sol altta) Ticaret Yıllıklarında yayınlanmış İstanbul'daki soba tedarikçileri, imalatçı ve satıcılarının isim ve adreslerinin yer aldığı üç ayrı liste. Listelerde sadece gayrimüslim isimlerin yer alması, yabancılar tarafından yayımlanan bu yıllıklara zaten az sayıda olan ve teknoloji ürünü soba üretemeyen müslüman esnafın ilan vermemesindendir.

O yıllarda, yurtiçinde piyasası olabilecek farklı tipteki banyo sobaları, su ısıtılan kazanlar, yemek sobaları ve kuzineler de iç piyasanın ihtiyaçlarına uyarlanarak Osmanlı pazarına getirilmiş ve satışa sunulmuşlardır. Osmanlıda, sobanın banyoya uyarlandığı döküm banyo kazanlarını yaparak satan esnafa ilişkin bilgileri de dönemin gazete ilanlarında görmek mümkündür. Örnek olarak evler için yapılmış yerli imalat bir banyo kazanına 14 Mayıs 1901 tarihli dönemin bilinen İkdam gazetesinde yer verilmiştir.

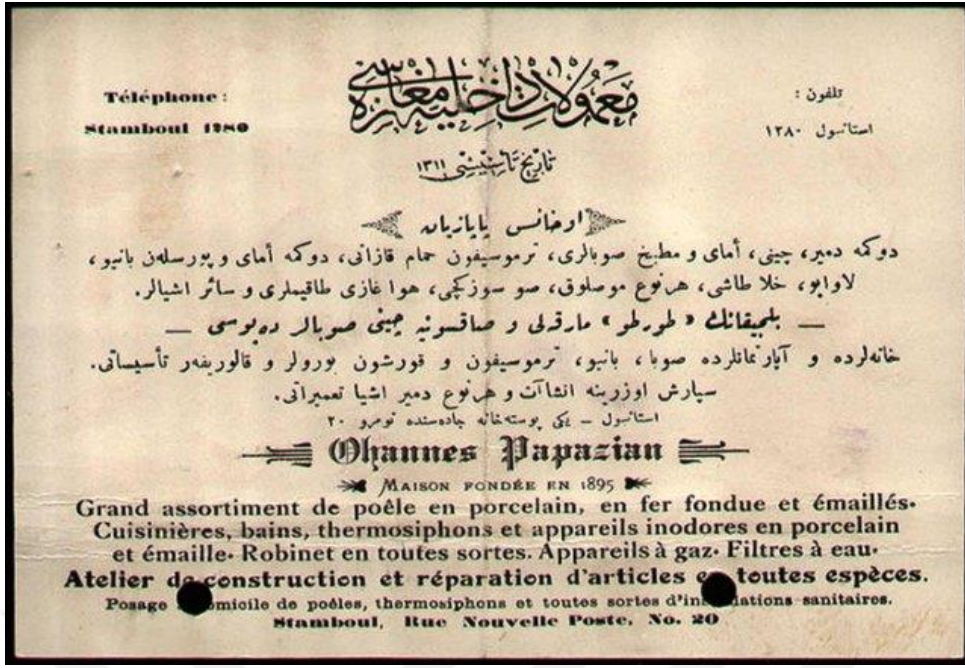

Şekil 3.48: Gasilhaneye Mahsus Kazan Reklamı / Ohannes Papazyan. Evler için yapılmış yerli imalat banyo kazanıdır. İKDAM, 14 Mayıs 1901

İlanda tüketiciye yerli malı kullanarak kaliteyi ucuza almaları tavsiye edilmekte ve imalat sahibi tüketiciye şöyle seslenmektedir:

Gasilhaneye Mahsus Kazan” Eski Zaptiye civarında Meydancık Caddesi, Tenzifat Dairesi karşısında. Numero 14.

Erbab-ı sanattan Ohannes Papazyan Efendi’nin imal etmiş olduğu bu metin, idareli kazanlar 50–60 paralık odun ve kömür ile asla duman ve koku vermeksizin yalnız yirmi beş dakika zarfında hem gusülhaneyi hem de muhtevi bulundukları suyu ısıtıyor. İnsan istediği vakit hiçbir masraf ihtiyar etmeksizin gusülhanesi derununda yıkanıp, vakitli vakitsiz hamama gitme zahmetinden kurtuluyor. Çatlamamak suretiyle de emsallerine üstün bulunan bu kazanların çamaşır ve sıcak su ile olacak her türlü ev işlerinde fevaid-i kesiresi (çok faydası) variddir. Hem sanayi-i mahalliyei teşvik etmek hem de az bir masrafla çok istifade etmek isteyen zevatın meskur kazanlardan birer tane edinmeleri tavsiye, taklitlerinden içtinab için (korunmak için) kazanlar üzerinde pirinçten mamül Ohannes Papazyan markasına dikkat olunması ilan olunur. Zikrolunan mağazada, çiniden mamul her nevi mutfak takımlarıyla kıyma makineleri, gaz ocakları vesaire ehven baha ile satılmaktadır. Gerek kazanlardan ve gerek çini mamulâtından taşradan sipariş vukuunda, salimen irsali hususunda kolaylık gösterilir. İkdâm, 14 Mayıs 1901.

Şekil 3.49: Yerli imalatı bulunan Ohannes Papazyan adlı firmaya ait tanıtım kartı.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı imparatorluğunda soba imal eden yerlerden biri de sanayi mektepleridir. Sanayileşme sürecinde eğitilmiş işgücü istihdamının önemini gören Osmanlı idarecileri, ülkede yeni iş kollarının açılmasına olanak sağlayabilmek ve geleneksel üretim yöntemlerinden çağdaş üretim yöntemlerine geçebilmek için hammadde, bölge olanakları, doğal kaynaklar, sermaye, nakliye, pazarlama imkânları gibi sanayileşme için gerekli kalemler yanında, eğitilmiş personel ihtiyacını da karşılamak üzere yeni okulları faaliyete geçirmeye gayret etmişlerdir.

Şekil 3.50: Türkiye pazarı için imal edilen sobalarda kullanılmış olan Galata Kulesi kabartmalı döküm bir soba kapağı. 20. yüzyıl başı. Gökhan Akçura Koleksiyonu

Osmanlı İmparatorluğu’nda Sultan III. Selim tarafından 1773 yılında orduya teknik eleman yetiştirmek amacıyla açılan ilk teknik okul olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve orduda el becerisi olan askerleri pratik şekilde yetiştirerek üretime kazandırmak için kurulmuş İdâdi-i Sanayi Alaylarının ardından yaklaşık doksan yıl sonra bu kez sivil hayatta sanayi mekteplerinin kurulması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda sivil yaşamda esnaf loncalarına bağlı olarak usta-çırak ilişkisi içinde yürütülen mesleki ve teknik eğitimin, öğrenciye sistemli şekilde, günün ihtiyaçlarına uygun ve daha kısa sürede verilebilmesi için 1861 yılında Niş vilayetinde ilk İslahhane, 1869 yılında ise İstanbul Sultanahmet’te ilk sanayi mektebi açılmıştır. Kısa sürede imparatorluğun pek çok şehrinde faaliyete geçen bu okullarda malzeme bilgisi verilmesi, üretimi gerçekleştiren araç ve makinelerin kullanılması, üretim yöntemlerinin hata, kaza ve zarara meydan vermeyecek şekilde öğretilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca daha fazla kişinin daha kısa sürede eğitilerek iş yaşamına katılmasını sağlamak üzere herhangi bir iş kolunda çıraklık yapanlar da belli yaşı aşmamış olmak koşuluyla okulların gündüz derslerine kabul edilmişlerdir.

Gerçek bir teknik okul olan İstanbul Sanayi Mektebi, iki şube halinde organize edilmişti. Mektebin dâhili şubesi, yatılı olarak kabul edilen 5–13 yaşları arasındaki korunmaya muhtaç çocuklardan oluşan tipik bir ıslahhaneydi. Harici şubeye ise 30 yaşını geçmemiş, sadece gündüzleri eğitim alacak ve çoğu kere de belli bir mesleği icra eder durumda bulunan adaylar kabul edilmişti. (Koç,2008,62).

Batı ile rekabet edebilecek seviyede uzman yetiştirmek hedefiyle eğitime başlayan, matematik, kimya gibi teorik derslerin ortak verildiği sanayi mekteplerinde, sanat, zanaat ve sanayi kavramları çoğu zaman bir arada kullanılmış, benzer dersler veren bu okulların isimleri bazen sanat okulu bazen de sanayi mektebi olarak anılmıştır. Dönemin sanat ve sanayi okullarında öğrencilere maden sanayi ve demircilik derslerinin verildiği sınıflar açılmıştır. 1881 Ticaret Yıllığında, adı Fransızca “Ecole des Arts et Metiers” yani “Sanatlar ve Zanaatlar Okulu” olarak anılan İstanbul Sanayi Mektebinde eğitim gören 260 öğrencinin, ürünler sergisi hazırladığı hakkında bir habere yer verilerek bu sergisinin açılışı duyurulmuş; okulda üretilen büro ve ev eşyaları, masa, sandalye ve konsollar, koltuk, kanepeler, soba ve bahçe aletlerinin, üzerinde etiketleriyle satışa sunulduğu bildirilmiştir. (Cervati,1881).

Bu haberdan, o yıllarda ithal olanları ev ve işyerlerinde kullanılmaya başlanmış olan sobaların yerli olanlarının imali için, okulda sivil tedrisat dâhilinde eğitimler verildiğini öğrenmekteyiz. Haberde sobaların hangi malzemeyle üretildiğine ilişkin bir ibare olmayıp, bu sobaların çizimi, resmi ya da fotoğrafı bulunmamakla birlikte, madeni eşya ve demircilik dersi verilen okulda bu sobaların dökme demirden yapılmış olduğunu söylememiz mümkündür.

Sanayi mektepleri, ülke genelinde eğitim-öğretim maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle diğer okullara oranla sayıca daha az açılabilmiş, açılanların bir bölümü ise ekonomik problemler ya da eğitimci bulmakta yaşanan zorluk sebebiyle kısa ömürlü olmuştur. 1885'ten itibaren Mektebi-i Sanayi adını alan ıslahhaneler ile sanat ve sanayi okullarının çoğu, I. Dünya Savaşı sırasında kapanmış, Cumhuriyet dönemine kadar ancak Edirne, İstanbul, Adana, Ankara, Bursa, Sivas, Kastamonu, Konya ve Bolu sanayi okulları varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid'in, 15 Mayıs 1903'de Almanlarla imzaladığı Türk-Alman Öğrenci Anlaşmasıyla, 21. yüzyılın başında mesleki eğitim almak üzere Almanya'ya gönderilen ve çoğunluğu kimsesizlerden oluşan öğrenci grupları, Stuttgart, Köln, Münich, Essen ve Berlin'deki fabrikalarda üç-dört yıllık eğitim ve öğretim programlarını tamamlayarak, teknik eleman olarak ülkeye geri dönmüşlerdir. O dönemde gidilen fabrikalar arasında soba üretimi yapanların da olduğu büyük olasılık olsa da yapılan araştırmada bu konuda kayda geçmiş yazılı bir evrak bulanamamıştır.

Osmanlı döneminde ısıtma araçları imali gerek okulda gerek sahada erkeklerin çalıştığı bir iş kolu olup, sobacılık bugün olduğu gibi o zaman da erkekler tarafından yürütülen bir imalat kalemidir. Erkek öğrencilerin eğitim gördüğü sanayi mekteplerinin maden işleme bölümlerinde soba yapımı öğretilmiş ancak sobacılık adıyla ayrı bir meslek dalı olarak okutulmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında soba imalatçılarına Balkan Savaşları sırasında yaşanan göçlerle Balkanlardan Anadolu'ya gelen Türk asıllı göçmenler katılır. Anadolu'da önce topraktan sonra saçtan kuzine yapım işine başlayan göçmen ustalar, yapılan sözlü tarih çalışmalarında Bulgaristan ve Yunanistan'da kullanılan sobaları geliştirdiklerini ifade etmişlerdir.

Gelenler önce kendi evlerinde kullanmak üzere kuzineler yapmışlar, daha sonra talepler karşısında evlerini atölyeye dönüştürerek kurdukları basit tezgâhlarda tuğla örgülü kuzineler ve borularını imal etmişlerdir. Kuzine yapanların bir bölümünün atölyelerinde mutfak mangalları, odun-kömür kovaları ve soba aksesuarları da üretmiş oldukları öğrenilmektedir

Şekil 3.51: 20.yüzyıl başında Camal adıyla Konya Karaman'da kullanılmış, Bulgaristan Türkleri tarafından getirildiği anlatılan tuğla örgülü, dış yüzeyi sıvalı kuzine. Trakya'da bu sobalar için genellikle Rusça soba anlamına gelen Peçka ismi kullanılmaktadır. Antalya Soba Müzesi 2012

3.4. Erken Cumhuriyet Döneminde Soba Üreticileri Aracılar, Dağıtımıcılar ve Satıcılar

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1923'te, ülkenin elinde kalan topraklarda üretilebilen mamul malların sayısı ve çeşidi asgari seviyedeydi. Savaşlardan çıkmış, yoksullaşmış ülkede, cumhuriyetin sanayileşme konusunda pek çok şeye baştan başlamak mecburiyetinde olduğu görülüyordu. Sanayileşmeyi yatırım ve hizmet mallarıyla, yarı mamul ve mamul tüketim maddelerini, kendi imkânlarıyla üretmek olarak ifade edersek halkın bunu yapabilmek için her türlü desteğe ihtiyacı vardı.

23 Nisan 1920’de kurulan TBMM’nin kararlarında tasarruf tedbirleri önemli yer tutuyordu. Meclis, kış mevsiminde soba ve lamba masrafını azaltmak için resmi dairelerde öğle tatili verilmeden çalışılmasını ve günlük mesainin 10.30-16.30 saatleri arasında yürütülmesini dahi kararlaştırmıştı. Ülkede yıllardır yabancı mamul mallara harcanılan para had safhadaydı ve buna karşı yerli ve yerel imalatın güçlendirilmesi şarttı. İmalat sanayiinde yapılabileceklerin ülke içinde yapılması, kısa vadede yapılamayacakların ise yurtdışından temin edilmesi planı hakimdi. Özellikle ilk yıllarda kendi kendine yetmek, kendi ihtiyacını karşılamak ilk hedefti. 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen Türkiye Birinci İktisat Kongresi’nde, sanayileşmenin gerekliliği ele alınan konuların başında geliyordu. Kongre kararlarıyla, devletin özel teşebbüse yardımcı olacağı, özel teşebbüsün ekonomik gücünü aşan alanlarda ise devletin faaliyet göstereceği hükmü benimsenmişti.

O yıllarda devletin başlatmayı planladığı ilerleme ve gelişmelerin yabancı sermaye ve yabancı firmalar olmadan gerçekleşmeyeceği hem milli hem de yerel hükümet memurlarınca gayet açık görülüyordu. Zira ne devlet ve ne de yerel yönetimlerin elinde bunu yapacak teknoloji, eğitilmiş işgücü ve gereken para yoktu. Bu nedenle Türkiye’deki altyapı, imar, planlama ve sektör hizmetleri, yabancı ortaklıklar yoluyla devletin idaresi ve kontrolünde geliştirilecekti. Bu ilk liberal yaklaşımın kalkınmayı ve sanayileşmeyi harekete geçiremeyeceği kısa sürede anlaşılmıştı.

24 Ekim 1929’da Dünya Ekonomik Krizi patlak verince Amerika ve Avrupa’yı sarsan kriz, Türkiye’yi de olumsuz etkilemişti. Ekonomik buhran günlerinde yerli malı kullanılarak paranın ülkede tutulması ve yerli üreticinin korunması için önce Yerli Malları Koruma Cemiyeti, ardından da 23 Aralık 1929’da Türkiye Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurularak bu konuda bir örgütlenme ve bilinçlenme hareketi başlatılmıştı. O günlerde Türkiye Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kuruluş amaçları şöyle sıralanmaktaydı:

1. Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,
2. Yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak,
3. Yerli mallarının miktarını yükseltmek, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmek ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,
4. Yerli malların sürümünü artırmak.

Eğer sıralanan bu maddelerin öznesine sobayı koyarsak cumhuriyetin ilk yıllarında hem soba kullanıcıları hem imalatçılar hem de üründen bekleneni görmek kolaylaşmış olacaktır. Yeni dönemde sobadan beklenen, sayısının artması, dayanıklı olması, yabancı sobalar derecesinde beğenilir olup, uygun fiyat taşınmasıydı. Bu liste üretilecek sobanın konfor sağlayabilmesi için yeterli olmasa da bu yolda elden geleni yapmak üzere yola çıkanlar olmuştur.

3.4.1.Yerli Soba İmalatında Atölyeden Fabrikaya Geçiş Süreci

Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı cılız imalatın bir kesimi de özellikle kış ayları sert geçen şehirlerde sobacılar çarşısı veya sobacılar sokağı olarak adlandırılan, işi teneke soba ve mangal yapmak olan esnafın bir arada çalıştığı atölye- dükkanlar sokağıydı. Yerli soba ve aksesuar yapım-satım işi, Osmanlı döneminde olduğu gibi küçük atölyelerinde üretim yapan, çoğunluğu çocukluğundan itibaren bakır, pirinç veya teneke mangal yapmayı öğrenmiş, mesleği babadan gelen zanaatkar esnaf tarafından yürütülüyordu. Sobacılar sokağında ya da mahalle aralarındaki atölyelerde imal edilen sobalar, yine kullanımı pratik, kolay taşınabilir, odun ve tezek gibi, kömüre nazaran kolay yanan, ucuz yakıt kullanan, tenekeden yapılma hafif sobalardı. Ömürleri uzun olmayan bu sobalar, aynı Osmanlıda olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de halk tarafından yine ucuz ve aynı zamanda pratik oldukları için mecburen tercih edilmekteydi.

Şekil 3.52: Bursa'da teneke soba imalatı yapan sobacı esnafı, 1928

Sobaların bir bölümü atölyenin ön tarafındaki dükkânda satılırken, belli sayıda ürün de satışı yapılmak üzere, şehir merkezlerindeki alıcıların kolay ulaşabileceği mobilyacılara veya muhtelif mağazalara gönderilmekteydi. Bu dönemde ülkede, üretimi çoklu aşamalar gerektiren ve o nedenle de daha komplike ve pahalı olan Avrupa tipi sırlı seramik soba imalatı ise neredeyse yok seviyesinde idi. Kuruluşları Osmanlı dönemine uzanan Hazarossian gibi birkaç atölyede, ithal edilen Avrupa yapımı soba plakalarının montajının yapılmasına devam ediliyordu ancak sırlı seramikten yapılan Avrupa tipi çini sobalar, yine lüks ve pahalı bir ısınma aracı olmayı sürdürüyordu. Bu sobalar satın alınsa bile kırılğan olduklarından kullanılmaları bir riskti ve çatlayan tuğlaları açılan derzleri nedeniyle sürekli bakım gerektiriyordu. Yapılan mübadeleler, ekonomik ve sosyal sebepler nedeniyle, ithalatı ve az miktardaki imalatı ağırlıklı olarak gayrimüslim vatandaşların elinde olan bu ürün grubunu montajlayan ya da az sayıda imal eden atölyelerin çoğunun kapanmış dolayısıyla bu sobaların piyasadaki görünürlüğü de azalmıştı. Piyasada, elde bulunan eskilerin bakım ve onarımını yapan ustalar vardı ancak çini sobaların yenisini ve kalitelisini satın almak isteyen olursa, onlar da az sayıdaki belli mağazalar tarafından yurtdışından sipariş usulü ithal edilmekteydi. Kurtuluş Savaşı yıllarının asker paşalarından olan Nuri Killigil'in 1926 yılında Kütahya'da kardeşiyle kurduğu, ancak kardeşinin ölümü üzerine 1931 yılında kapatmış olduğu seramik imalathanesinde imal ettiği az sayıdaki seramik sobada olduğu gibi, çok emek isteyen ancak seri üretim olmayınca yeterli parayı kazandırmayan çini soba yapım işi bu haliyle sürdürülebilir görünmüyordu.

Aynı dönemde döküm soba imalatına baktığımızda, dökümcülük mesleğini edinmiş olan ya da dökümhane sahibi hemşerileriyle ortaklık yapanların, ateş tuğlası üretimine başlayan fabrikalardan ateş tuğlası alarak, tuğlalı döküm soba üretimini denedikleri görülüyordu. O yıllarda, dönemin yerli, sistemli, uygun fiyatlı ve seri soba üretimi beklentisine cevap vermek üzere bu işe öncülük eden ilk kent Eskişehir olmuştu. Aslında bu Eskişehir için beklenmedik bir durum değildi zira şehirde Balkan göçlerinden beri pek çok atölye ve imalathanede soba imalatı başarılı şekilde sürdürülmekteydi. Şehirde kiremit ve tuğla üretirken, soba imalatçıları için ateş tuğlası da imal etmeye başlayan birkaç fabrikayla birlikte tuğlalı döküm soba üretimine başlanmıştı. O yıllarda bir başka Anadolu kenti Samsun'da da tuğlalı sobalar için ateş tuğlası üretecek bir fabrikanın kurulduğu müjdesi veriliyordu.

Şekil 3.53: Eskişehir’de kurulmuş, sobalar için ateş tuğlası da üreten fabrikaya ait bir ilan.1947

Samsun’da Asri Kiremit ve Tuğla Fabrikası: Kılıççızade Ahmet Ziyaettin Bey, Marsilya kiremidine ihtiyaç bırakmayacak surette Marsilya sisteminde kiremit yapmak üzere, Samsun –Sivas hattı üzerinde ve Samsun’dan 48 km mesafede Kavak nahiyesinde “Karadeniz Tuğla ve Kiremit Fabrikası” unvanı altında büyük bir kiremit fabrikası tesis etmiştir. Şayanı kayıttır ki bundan bir sene evvel Karadeniz sahiline bir hayli Marsilya kiremidi geldiği halde, yeni Türk kiremit fabrikasının faaliyete geçmesi ve mamulâtının Karadeniz vilayetlerinde revaç bulması sayesinde Avrupa’dan kiremit ithalatı artık durmuştur. Karadeniz Fabrikası’nın, tuğla ve kiremitten maada (başka) ateş tuğlası, çini soba gibi imalatı da mevcuttur. Cumhuriyet, 18 Ağustos 1930

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devletin, sürekli olarak odun yerine kömür yakılmasını teşvik etmesi sebebiyle dayanıklı döküm soba imaline yönelmek gereği doğmuştu. Fakat gerçekte döküm soba yapmak, yanma prensiplerini döküm sobalara uygulamak, küçük atölyelerde az kişi çalışan sobacı esnafının kolayca üstesinden geleceği bir iş değildi. Farklı parçaları, ayrı atölyelerde imal edilip bir araya getirilerek montajlanan sobalar, yeterli sayıda, güvenli ve sürekli bir ürün eldesini sağlayamaya yetmiyordu. Tüketiciler yönünden ülkede döküm kömür sobası satın almak oldukça pahalı bir alışverişti. Zira soba sayısı azdı ve Anadolu şehirlerinde yaşayanlar için fiyatlar büyük şehirlerden de fazlaydı. Çünkü yaşanan şehirde imal eden kimse yoksa, soba nakliye ücretleri ve araçların aldıkları komisyonlar da fiyatlara ekleniyordu. Sonuç olarak döküm sobanın yaygınlaşabilmesi, düzenli, sistemli bir üretimin sağlanmasına ve soba fiyatının ucuzlamasına bağlıydı. Bu doğrultuda çözüme yönelik ilk tekliflere 1936 Sanayi Planı’nda yer verilecekti.

3.4.2. Cumhuriyet Döneminin Fabrika Ölçeğindeki İlk Yerli Soba İmalatçısı: Şakir Zümre Soba Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikası

Cumhuriyet döneminin soba imal ettiği bilinen ilk fabrikası 1925 yılında çıkarılmış Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanarak aynı yıl İstanbul'da kurulmuş olan Şakir Zümre Eşya ve Madeniye Fabrikası'dır. Müesseseye, fabrika kurması için devlet tarafından yer gösterilmiş ve teşvikin ardından tahsis edilen alana, Şakir Zümre tarafından ağır sanayi imalatına yönelik aynı zamanda kombine özelliği olan döküm fabrikası inşa edilmiştir. 1923 – 1930 döneminde ülke genelinde sanayi yatırımları kısıtlı sayıda kalmış, bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal ve kültürel şartlar ülkenin dengeli ve hızlı kalkınmasını sağlamaya imkân vermemişti. Devletin teşvik tedbirleri ile özel girişimi yatırıma özendirme gayretleri olmuş, ancak ülkede yatırıma dönüşecek sermayeye sahip kişi ve grupların olmayışı, girişimci yeteneğinin, altyapı yatırımlarının, nitelik ve sayı olarak işgücünün ve teknolojinin yetersiz düzeyi yanında yabancı yatırımcının ülkede yatırım yapmayı karlı görmemesi, sanayileşme çabasını önemli ölçüde sonuçsuz bırakmıştı.¹⁶

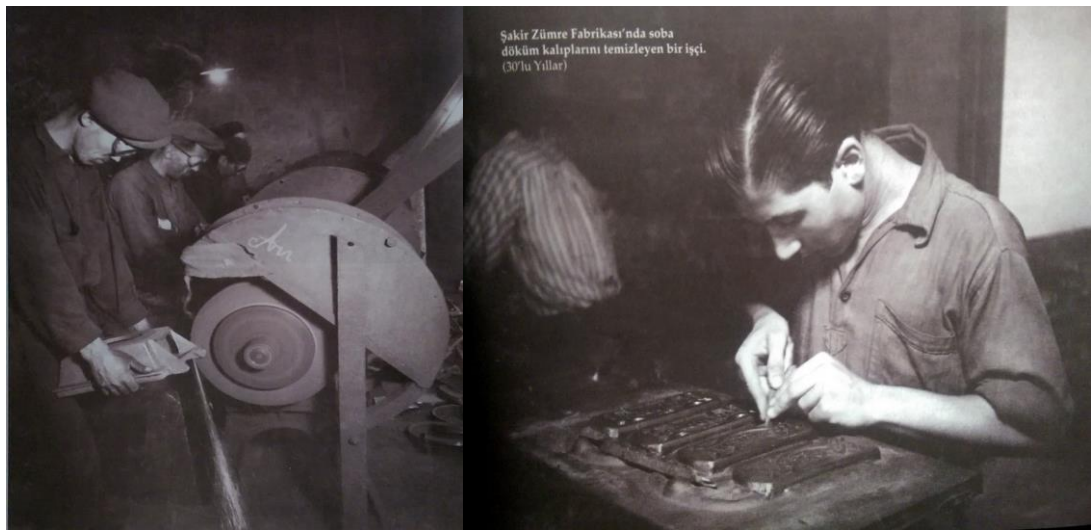
O yıllarda mevcut koşullara rağmen ağır sanayi ürünlerine odaklı tesisinde, halkın satın alabileceği kaliteli döküm soba üretimini fabrika ölçeğinde gerçekleştiren ilk isim Şakir Zümre idi. Şakir Zümre (Zümrezade Şakir Bey), 1925 yılında, Cumhuriyet'in ilanından sonra özel sektöre ait ilk fabrika olan İstanbul Türk Sanayii Harbiye ve Madeniye Fabrikası'nı kurmuş, fabrikanın adı ilk kuruluş yılında, Türk Mevad-ı Harbiye ve Tenviriye Fabrikası olarak kayıtlara geçmişti. Haliç Karaağaç mevkiinde silah ve cephane fabrikası olarak, bölgede önceden bulunan harap haldeki Tapa Fabrikası'nın yıkık binaları tamir edilerek kurulan fabrikanın ardından, bu kez 1927'de Türkiye'nin ilk yerli soba fabrikası olan Şakir Zümre Soba Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikası faaliyete geçirildi. Fabrikanın yakınında açılan tuğla imalathanesinde üretilen ateş tuğlaları, ısıyı muhafaza etmek ve döküm demirin çatlamasını önlemek amacıyla sobaların iç çeperlerinde kullanılmıştır. (Oral, 2012;68)

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Programında İmalat Sanayiinde Beklenen Gelişmeler ve Alınacak Tedbirler ile Teşviki Öngörülen Sanayi Kolları, Sayı: 1, Eskişehir Sanayi Odası Ocak 1970)

Şekil 3.54: Şakir Zümre Fabrikasına ait tanıtım kartı – Atilla Oral Arşivi

Fabrikada, II. Dünya Savaşı yıllarında ağırlıklı olarak savunma sanayine yönelik gerçekleşen imalat, savaş sonrasında büyük ölçüde ülkenin ihtiyaç duyduğu döküm soba, madeni eşya ve ziraat aletleri imaline yönelmiştir. Bu sobalar Türk halkının ihtiyaçları ve alım gücüne göre Zonguldak, Halk, Zümre, Plevne, Ağaçlı, Alman, Çiftlik ve Köylü isimleri ile farklı tiplerde üretilmiş, linyit sobaları, yemek sobaları ve banyo sobaları, fabrikanın kapandığı 1966 tarihine kadar katı yakıtlı ısıtıcılar sınıfının ürün gamını oluşturmuştur. İlanlarda yapılan tanıtımlarda sobalar her cins kömürü kolaylıkla yakan, krom ya da nikel kaplamalı, Avrupa mamulâtından üstün, dayanıklı, idareli, zarif ve kullanışlı olarak nitelendirilmişlerdir.

Şekil 3.55: 1930'lu yıllarda Şakir Zümre'ye ait fabrikada döküm soba üretimi yapan işçiler ve döküm kalıpları temizleyen işçi. Atilla Oral Arşivi

Şekil 3.56: 1937 İzmir Enternasyonal Fuarında Sanayii Harbiye ve Madeni Eşya Fabrikası Şakir Zümre soba sergi standı. Atilla Oral Arşivi

ŞAKİR ZÜMRE

Telefon : 43214
Tel. adresi : ZÜMRE — İstanbul

Türk Sanayii Harbiye
ve
Madeniye Fabrikası
Karaağaç - Haliç - İstanbul
Satış Deposu: Galata Tünel Cad. No. 37
Telefon: 49179

Tesis tarihi : 1925
Ticaret Sicili : 17182

Zonguldak - Halk - Köy - Tipinde düz ve siyah krom, kömür sobaları, Avrupa mamulâtından üstün ve dayanıklı, idareli, zarif ve kullanışlıdır. Her cins kömürü kolaylıkla yakar. Enternasyonal Kömür sergisinde altın madalya kazanmıştır. Türkiye'nin büyük şehirlerinde satışları vardır

ŞAKİR ZÜMRE

(SINAI VE TİCARİ ZÜMRELER İŞLETME T. A. Ş.)

ZONGULDAK PLEVNE AĞAÇLI HALK KÖYLÜ YENİK SORASI

SOBACILIKTA ÖNDER OLAN FABRİKAMIZIN : DÜZ SİYAH VE NİKELLİ SOBALARI

Tüksek ısıtma kabiliyetlidir. Her cins kömürü ve gazlerini yakar. Hava ve sıcaklık ayarlıdır. Ateş çok dayanır. Kullanışlı kolaydır. Benzerlerinden sakınmak için ŞAKİR ZÜMRE imzalı ve markaya dikkat edilmelidir. Türkiye'nin her yerinde satışlarımız vardır.

MÜRACAAT VE SİPARİŞ: GALATA TÜNEL CAD. No. 37. — Telefon: 49179

Şekil 3.57: Ortada ve altta Şakir Zümre'nin imal ettiği her cins kömürü yaktığı belirtilen hava ve sıcaklık ayarlı döküm kömür soba çeşitlerini gösteren ilanlar. 1934 ve 19 Aralık 1949 tarihli.

3.4.3. Devlet Eliyle Soba Üretme Düşüncesi: Kombine Fabrikalar Projesi

1936 yılı II. Sanayi Planında ülke genelinde yapılacak işler sıralanırken, soba üretiminde arzın talebi karşılamadığına dikkat çekilmiş, ülkede sobaya duyulan ihtiyacın hesaplaması yapılarak üretimin devlet eliyle planlanması gerektiği ele alınmıştı. Sahip olunan yakacak cinsi ve miktarı göz önüne alınarak, ihtiyaca cevap verecek nitelikte üretilebilecek sobaların neler olacağı belirtilmişti. Hem döküm hem de maliyeti düşürecek işlevi öne çıkaracak şekilde tasarlanacak çini sobaların imali öneriliyordu.

2- Kömürlerimizin vasıflarına ve halkın satın alma kudretine ve yaşayış tarzına uygun soba, şömine (ocak) ve ıskara gibi teshin vasıtalarının en uygun şekli tetkik edilecektir. Bu tetkikler neticesinde tespit edilecek soba, ocak ve ıskaraların memlekette imali işi, ayrıca teklif edilen makine ve madeni eşya fabrikasına verilecektir. Bugün şehirlerde bile kullanılan teshin tarzı (az miktarda olan kaloriferlere bakılmazsa), dökme demir ve saç sobalara inhisar etmektedir. Demir sobalar ya İrlanda yahut Amerikan sistemindedir. Bunlar kısa alevli mahrukat için elverişli iseler de uzun alevli mahrukatı israf etmektedirler. Bizim ise hem odunlarımız hem de kömürlerimiz uzun alevlidirler. Kısa alevli mahrukat sobalarımız bile muvafık şekilde yapılmış değildir. Bunların boru derdi de bugünkü ev kültür ve nezafetine ve mobilya tutumuna aykırı düşmektedir. Semikok ve kok müstesna olmak üzere uzun alevli olan bütün mahrukatımızı en müsait teknik ve ekonomik şartlar altında yakacak sobalar, yakacağın yanışında birden hasıl olan harareti, bacadan harice kaçırmadan zapt ederek yavaş yavaş intişar ettiren (dağıtan, yayan) yapılaşta olmalıdır. Bu hususiyetleri haiz olan bir soba tipi olarak, bütün medeni memleketlerde taammüm eden modern çini (Kachel) sobalar ileri sürülebilir. Bu sobaların yapılaş ve kullanış demir ve saç sobalarından daha güç değildir. Daha temiz, sıhhi ve iktisadidirler. İptidai maddeleri memlekette bulunmaktadır. Fakat harareti içinde toplayarak yavaş yavaş dışarı veren sobaların mutlaka süslü ve yüksek kaliteli çinilerden yapılması elzem olmayıp Rusya gibi hararetin kıymetini ve ondan istifade yollarını iyi bilen soğuk iklimli memleketlerin köylerinde olduğu üzere hususi topraklardan yapılması ve ihtirak (yanma) gazlarını gerektiği gibi içerlerinde dolaştırdıktan sonra harice sevk etmeleri kafidir. (İnan, 1989;113)

3- Maden kömürlerimizin (linyit ve taş kömürleri) doğrudan doğruya veya semikok halinde yakılması için hususi soba ve şöminelere ihtiyaç göstermesi, memleketimizde ev mahrukatından layıkıyla istifade olunabilmesi keyfiyetinin esaslıca tetkikini zaruri kılmaktadır. Bundan dolayı çok kömür tüketen yabancı memleketlerde, kömür sarfiyatını yaymak ve artırmak için gereken vasıta ve tedbirleri araştırmak üzere devlet veya hususi şirket ve cemiyetlerce kurulmuş teknik ve ekonomik etüd teşekkülleri tetkik edilerek memleketimizde de bir “Teshin Vasıtaları Etüd Bürosu” kurulması muvafık olacaktır. (İnan, 1989; 114)

Cumhuriyet yıllarında devlet, sermayenin azami yararları kullanılmasını temin etmek hem tesisattan hem de işçi masraflarından tasarruf ederek rasyonel ve rantabl şekilde üretim yapmak amacıyla, kuracağı tesisin üretim kalemlerinin birden fazla olmasını öngörmekteydi. Bu bakımdan fabrikaların, malzeme işleme ve üretim yöntemleri bakımından yakın ürünleri bir arada üretmeye uygun olarak organize edilmesi istenmiş ve bunlara “Kombine” denmişti. Bu fabrika tipi, yüzyıl önce Osmanlının kurmaya gayret ettiği ve çok az sayıda kurabildiği fabrikaları anımsatıyordu. 1936 Planında ısıtma araçları dahil olmak üzere alet ve makine üretimi yapacak bir kombine fabrikanın kurulması fikri yer almış ve bu fabrikada ısıtma araçları, pulluk, tırmık, mibzer, triyör, hububat temizleme makineleri, el aletleri, tulumbar ve diğer müteferrik eşyanın üretilmesi kararlaştırılmıştı. Planda fabrikada üretilmesi gerekli döküm soba miktarı yıllık 30.000 adet olarak belirtilirken, memleketin ihtiyacı olacak sobanın niteliği ve miktarı ise şöyle ifade edilmiştir:

Soba: Kömür havzasını rasyonelleştirerek yakıt fiyatlarını düşürmek, memleketin muhtelif yerlerine serpilmiş linyit kömürünü işletmek meseleleriyle uğraşıldığı ve yerli antrasit imaline başlandığı bir zamanda “soba” mevzuunun ehemmiyeti pek aşikârdır. Ormanlarımızı korumak hususunda takip edilmekte olan siyasetin tabii bir neticesi de ev mahrukatı olarak odun yerine kömür kullanmak, mangal ve sac sobadan, dökme ve çini sobaya doğru ilerlemek olacaktır. (İnan, 1989, 266)

Söz konusu bu kombine fabrikanın kurulması başlayan II. Dünya Savaşı nedeniyle gerçekleşmemiş süresince konunun bahsi geçmemiş, ancak II. Dünya Savaşı bitiminde kombine fabrikalar kurulması için, devlet kurumları bünyesinde yeniden planlamalar yapılarak ilgili raporlarda kapsamlı öneriler sıralanmıştır. Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı’nın 1945 yılında hazırladığı,

“Memleketimizde Kurulması Düşünülen Makine Madeni Eşya ve Malzeme Sanayii Planı” adlı raporda konunun yeniden gündeme geldiği görülür.

Raporda yer alan listede, 15 ayrı alanda makine, eşya ve enerji üretimi yapacak fabrika adı sıralanarak, teshin vasıta ve cihazlarının (soba, ocak, kalorifer) yapımını gerçekleştirecek fabrika, 4. sırada adı geçen, Umumi Makine Fabrikası olarak tanımlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda devlet kurumlarında bu ve benzeri raporların hayata geçirilmesi, gerçekleşmesi yönünde öneri ve çabalar sürerken, Amerika’nın Marshall yardımlarıyla beraber, hükümetin tesis kurmak yerine ihtiyacı dışarıdan ucuza temin etmek eğilimine girmesi, bu fabrikaların planlandığı şekilde hayata geçirilmesine engellemiştir.

3.5. 1950’lerden Günümüze Türkiye’de Taşınabilir Katı Yakıtlı Soba İmalatçıları ve İmalatın Konfor Beklentisine Cevabı

Türkiye’de 1950’de idareyi ele alan Demokrat Parti’nin krediler, dış yardımlar, teşvik tedbirleri ve gümrük indirimleriyle, yatırımlarda yabancı sermayeli özel sektör payının artmasına olanak vermesi ve yaptığı dış alımlar, Kayseri Uçak Fabrikası, Şakir Zümre Sanayi ve Madeniye Fabrikası gibi bazı yerli mevcut sanayi yatırımının zarara uğrayarak kapanmasına yol açmıştı. Devlet bu dönemde daha çok alt yapı yatırımlar ile tarım alanında yapılan yatırımlara öncelik verirken, sanayi kurma ve yürütme işini arka planda bırakmıştı.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından pek çok imalat kaleminde olduğu gibi soba imalatçısı için de durum kendi başının çaresine bakmak temelindeydi. Atölyelerin çoğunda elde perçinli, sac denilemeyecek incelikte teneke sobalar yapılıyor, içine çamur sürülüyordu. Yapılan teneke sobaların içine tuğla koymak ta denenmişti. O yıllarda sac soba imalatında ürün dayanıklılığının arttırılması ancak araba yapımında kullanılan sac malzemenin yurtdışından az miktarda ithal edilmesiyle sağlanabilmişti. İstenen kalitede yeterli miktarda sac bulunması sorun olduğundan odun yakanlar için uygun fiyatlı ve dayanıklı sobaya erişmek meseleydi. Piyasadaki kaliteli levha sac ihtiyacı ancak 1965’te Erdemir’in üretime başlamasıyla karşılanabilecek ve sac soba imalatında malzeme bulma zorluğu sona erecekti.

1950’lerde odun yakılarak kullanılan sac sobalar kırsal bölgelerde ve ucuzluğu nedeniyle dar gelirli kesim arasında rağbet görse de ülke genelinde halkı kömür

yakılmasına teşvik eden kampanyalar yürütölmekteydi. Bu çağrılara karşılık ölkede kömür yakılabilecek soba ihtiyacının olduğu aşıkardı. “Linyit kömürlerinden hakkıyla istifade edebilmek için kullanışlı ve her keseye elverişli linyit sobalarına ihtiyacımız vardır.” Milliyet, 12 Ekim 1950, 2. Raşit Mazhar Ayda tarafından kaleme alınan 1950 yılına ait bu köşe yazısında; linyitin kalori miktarının düşük olmasından dolayı koktan daha az tercih edildiği, zengin linyit yataklarımıza rağmen bunların yeterli miktarda çıkarılamadığı, kok yakan sobaların linyit yakmaya elverişli olmadığı, MTA’nın linyite uygun soba imali için üç numune üzerinde çalıştığı, iyi ve ucuz soba imal edilmedikçe linyit kullanımını arttırmaya yönelik emeklerin boş gideceği anlatılmakta ve linyit sobası imali için bir müsabaka açılması önerilmekteydi.

Kendi sermayesi ve emeği ile ayakta kalabilen soba imalatçılarını, edindikleri tecrübeleri daha ileriye taşıyabilmek için özverili bir çalışma bekliyordu. 1950’lerde piyasada dayanıklı soba kategorisinde kok kömürü yakan Avrupa ve Amerika’dan ithal edilmiş sobalar, bu sobaları model alan yine kok ve linyit kömürü yakan belli sayıda yerli üretim döküm sobalar, Nuri Killigil’in 1946 yılında Zeytinburnu’ndan Sötlüceye taşıdığı silah fabrikasında pek çok askeri mühimmat ile beraber ürettiği döküm sobalar ve Şakir Zümre’nin imal ettiği kok ve linyit sobaları bulunuyordu. Ölkede hem döküm soba hem de döküm ustası ihtiyacı vardı.

Şekil 3.58: 1955 yılında Ekonomik markalı yerli döküm soba satışı yapan bir firmaya ait tanıtım kartı
Bu yerli soba markası dönemin gazete ilanlarında yüzde 30 yüzde 40 yakıt kaybıyla 24 saat yanan üç havallıklı soba olarak tanıtılmıştır. Milliyet 2 Ekim 1955

Nihayet Anlaşıldı Hakiki Linyit

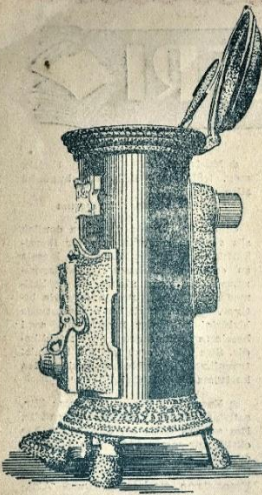
Markasını taşıyan sobaların emsallerinden üstünlüğü rahat ve ucuz ısınmak isteyen bir çok müşterilerimizin takdirini kazanmış bulunmaktadır.

(HAKİKİ LİNYİT)

Bir çok hususiyetleri taşıdığı gibi koku yapmaz ve duman çıkarmadan kolayca yanar. Siz de bu müsbet neticeyi elde edebilmek için:

(Hakiki Linyit)
SOBASI KULLANINIZ.
Umumi Satış Deposu:
P. GÖRDÜKYAN
Güneşlibahçe Sokak No. 50
KADIKÖY

2 tip üzerine imal edilmiştir.
Halk tipi — Nikelajlı lüks tip.
SATIŞ MAGAZALARI

TIP - No. 2

Hazaros Çolak: Halâs, Gazi Cad. 36 Harbiye
Varkeç Oflas: Tarlabası Cad. 121 Beyoğlu
Yakovos Dimitriadis: Çadırcılar 33-35 Beyazıt
Hüsamettin Hamamcı: Anafartalar 25 Ankara
İnan Ticarethanesi: Posta Caddesi Ankara
Jak Bencuya: Halimağa Çarşısı No. 9 İzmir

TIP - No. 2

Ragıp Enbiyaoğlu: Tünel Cad. No. 54 Galata
Garbis Miskçıyan: Tünel Cad. No. 50 Galata
Stepan Oflas: Tünel Cad. No. 78 Galata
Şükrü Kurar: Mumcu Bakkal Sok. 7 Beşiktaş
Hamparsum Zarakyan: Halâs, Gazi 50 Harbiye
Karabet Bodosyan: Dereboyu No. 79 Ortaköy

Dikkat: Taklitlerinden sakınılmasını ve markalarımıza dikkat buyurulmasını rica ederiz.

Şekil 3.59: Yerli imalat döküm linyit sobası reklamı. Her Hafta Dergisi 10 Ocak 1950. Reklamda sobanın koku yapmadığı, duman çıkarmadığı belirtilmekte, rahat ve ucuz ısınmak isteyenler için emsallerinden üstün bir soba olduğuna vurgu yapılarak kullanılması tavsiye edilmektedir.

1950’lerde ülkedeki soba imalatına öncülük yapacak ilk şehir, bu alandaki tecrübesini ürüne dönüştürmedeki kabiliyetiyle Eskişehir olmuştur. Eskişehir sobalarına olan talebin hızla artması, farklı tipte ve farklı yakıt kullanan sobaların üretilmesine, bu da atölye üretiminin fabrikalaşmaya yönelerek 1950’lerden sonra şehirde başlı başına bir imalat kesimi oluşmasına yol açmıştı. O yıllarda İstanbul ve Bursa, Eskişehir’i izleyen şehirlerdi. Soba imalatçıları için 1950’li yılları, kendi başlarına kaldıkları, kendi çaba ve teşebbüsleriyle ayakta kalmak ve gelişmek zorunda oldukları yıllar olarak değerlendirmek mümkündür. Özel teşebbüsün teşvik ve destek beklemeden yeni başlangıçlar yapmaya giriştiği o yıllarda Anadolu’da kurulmuş aile şirketlerinden bir bölümü günümüzde halen oğul, torun zinciriyle soba üretimi ve satışını sürdürmektedir. Babadan oğula geçen imalatın temel hedefi her zaman kendi kendine yetebilmek olmuş, sermayenin yettiği kadarıyla yol almak, devletten borç almaktan yeğ tutulmuştur.

Şekil 3.60: 21 Eylül 1959 tarihli Milliyet Gazetesinde Türk Demirdöküm tarafından “Allesbrenner” lisansı ile üretilen ve her çeşit yakıtla azami ısı sağlayacağı belirtilmiş emaye kaplamalı döküm soba ilanı. Kahverengi ve yeşil renklerde üretilen soba için “Odanızın döşemesi ile ahenkli bir dekor teşkil eder. Bol hararet, tasarruf ve konfor kaynağı yazmaktadır.”

1954 yılına gelindiğinde İstanbul’da, Türkiye’de ısınma, su ısıtma ve iklimlendirme alanında öncülük yapacak olan Türk Demir Döküm Anonim Şirketi kurulmuş, firma inşa ettiği tesislerde 1958 yılından itibaren döküm radyatör, döküm kazan, döküm soba, kat kaloriferi, mutfak fırınları ve şofben üretimine başlayarak ilerleyen yıllarda ısı konforu ile özdeşleşecek bir dünya markasına dönüşmüştür. Cumhuriyet yıllarının en kapsamlı ilk demir döküm fabrikası olan Türk Demir Döküm, emaye kaplamalı döküm soba imalatını yirmi yıl kadar sürdürdükten sonra üretimini kazan, radyatör, şofben ve termosifon gibi su ısıtmalı cihazlara yönlendirmiştir.

1960’larda Türkiye’de sobacılar, bölge ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde atölyelerinde, küçük ve orta ölçekli dökümhanelerde soba üretimine devam etmişlerdir. Marshall yardımları ve istikrarsız hükümet politikaları sebebiyle kapanmak zorunda kalmış fabrika ölçeğindeki birkaç önemli işletmenin ardından seri imalat, pazarda pay sahibi olmayı hedefleyen yeni girişimci firmalar tarafından denenmiştir. İmalatçılar piyasada satılan yakacak türünün çeşitliliği nedeniyle “Her şeyi yakar” ibaresiyle tanıtımını yaptıkları daha dayanıklı ve ısı verimi yüksek tuğlalı döküm soba imalatına yönelmiş, bu dönemde pazarda bulunan katı yakıtlı sobalara, pazar payını günden güne arttıran temiz ve kolay kullanımlı oldukları ilan edilmiş elektrikli ısıtıcılar ve gazyağlı sobalar da eklenmiştir.

Şekil 3.61: 1950’li yıllarda Türkiye’nin her yerinde, bütün yedek parçaları mevcut soba olarak tanıtımı yapılmış, bayilikler verilerek satışı yapılan, tuğlalı döküm yerli soba Tinal’a ait bir reklam ve firmanın 1972 tarihli taklit soba uyarı ilanı.

Ancak, yandıkları süre içinde ısı verebilen bu ısıtıcılar halka verimli ve ekonomik görünmediğinden, odun ve kömür yakıtlı olanlar evlerde yine öncelikli olmayı sürdürmüştür. Piyasada, ithal edilen sobalarla beraber yerli olanların bir arada satıldığı mağazalar açılmıştır. Bazı firmalar ithal ettikleri sobaların üzerine kendi markalarının ismini basarken, bazıları da açmış oldukları fabrikalarda yurtdışından patentini aldıkları sobaları üreterek ya da montajlarını yapıp satarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Piyasa üretim ve satış anlamında serbest haldedir ancak arzın az olması nedeniyle fiyatlar yüksektir. Tinal, Arçelik, Auer ve ECA ürettikleri sobalarla piyasanın ünlenen markalarıdır. Döküm sobalarda sobanın daha dayanıklı ve sızdırmaz olmasını, farklı renklerde olup parlak görünmesini sağlayan emaye kaplama, 60’lı yıllarda yaygınlık kazanmıştı. “Yüzeyi korumak, belirli bir parlaklık kazandırmak veya boyamak için kullanılan, saydam ya da donuk cama benzeyen cila” anlamına gelen emayla kaplanan yüzeylere emaye denmekteydi. O yıllarda pek çok emaye kapacak imalatı da yapılmış, mutfak fırınları da hem daha uzun ömürlü olması hem de çekicilik kazanması için emay kaplanmaya başlamıştı. Emay kaplama 1970’li yıllarda İstanbul, Eskişehir ve Bursa’daki imalathanelerde yaygın şekilde uygulanmaktaydı. Saç yüzey asitle temizleniyor, emay püskürtüldükten sonra askıdan fırına gönderiliyordu. 900-950 derece arasında pişirilen kaplamalara, 10 civarında renk verilebiliyor, 3 kat emay ve fırınlama yapılabiliyordu. Kahverengi, uygulamada daha ucuz ve kullanımda tercih edilir olduğu için en yaygın rengi.

Şekil 3.62: Yerli soba markası Çinifer tarafından dış yüzeyi dekorlu seramik plaka kaplanmış olarak piyasaya sürülmüş bir döküm soba reklamı. Milliyet 8 Eylül 1977

1970’lerde oldukça gözde olan emaye kaplamalı sobalara alternatif olarak, yüzyıl başında Amerika’da çokça örneği verilmiş, döküm soba yüzeylerine seramik plaka yerleştirilerek görsel zenginliğin artırılması yolu denemiştir. Yerli üreticinin pazar payını arttırmaya yönelik bu uygulaması dış yüzeyin hassa ve kırılgan olması sebebiyle soba pazarında yaygınlık kazanamamıştır.

1980’lere gelindiğinde yaşanmakta olan ekonomik darboğazın yerli soba imalatında kovalı sobaları öne çıkardığı görülür. Özellikle şehirdeki kullanıcılara yönelik yapılan reklamlarda yakması ve temizliği kolay, fiyatı ekonomik gösterilen bu sobalar, alt ve orta gelir grubundaki alıcılar tarafından heyecanla karşılanmışsa da bu sobaların aslında verimli ve ekonomik olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Kovalı sobalarda kullanılan kovalar kömürün yüksek ısısına uzun süre dayanmadığı için bu kovaların her yıl, hatta bazen yılda iki defa değiştirilmesi gerekiyordu. Bu da ilk alımda fiyat olarak ucuz görünen sobayı orta ve uzun vadede masraflı hale getirmekteydi.

Şekil 3.63: Yakması ve temizliği kolay buna karşın az ısı veren bir kovalı soba ilanı. 1980

Şekil 3.64: Demirdöküm firmasının 1980 yılında ürettiği dönemin ideal, dayanıklı ve konforlu soba tipi sayılan tuğlali emaye kaplamalı döküm sobası.

Şekil 3.65: 1980 ve 1990'lı yıllarda ünlü kazanarak bilinen bir marka olmuş Silver'in ürettiği saç ve döküm soba örneklerini gösterir afişler. Firma soba imalatını 2019 yılında bitirerek üretimini döküm mutfak eşyalarına yönlendirmiştir.

29.04.1981, Milliyet, Sayfa 3

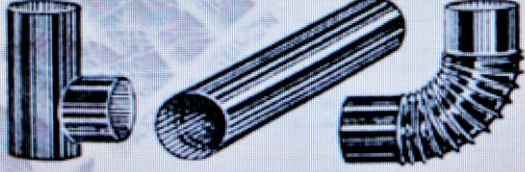
BİRLİK EMAYE FABRİKASI

Mehmet VURAL ve Ort.

Tediyede kolaylık, kalitede üstünlük, derhal veya istenildiğinde teslim şartıyla
EMAYE SOBA BORUSU - DİRSEK - TABLA
ve MUHTELİF SOBA

Fiatlarımızı değerli satıcıların
bilgilerinize sunmakla kıvançlıyız.

70 lik boru	140.- TL	Akordeon dirsek	130.- TL
50 lik boru	120.- TL	L Dirsek	140.- TL
33 lik boru	110.- TL	Emaye tabla	300.- TL
25 lik boru	100.- TL		

FABRİKA İRTİBAT BÜROSU:
VURAL TİCARET- Mehmet VURAL
Eminönü Çiçekpazarı Gönül han 22/1
İST: 22 16 69

Şekil 3.66: 1980’li yıllarda soba borusu imal eden ve kendini fabrika olarak niteleyen bir firmaya ait gazete ilanı

1980’li yıllarda Anadolu şehirleri arasında soba üretimine öncülük eden Eskişehir örneğinde imalatın durumunun ne olduğunu dönemin basılı yayınlarında yer alan yazılardan takip edebilmekteyiz.

“Eskişehir’e Bulgaristan’dan göç etmiş Türkler tarafından geliştirilen soba imalatında yılda 200.000 adet dolayında soba üretilmektedir. Eskişehir’de soba üretiminin gelişmesi, atölyelerin büyüyerek pres, döküm ve emaye bölümlerinin kurulmasını sağlamıştır. Göçmenlerin soba imali konusunda getirdikleri bilgiyle imal ettikleri ‘kuzine’ tipi sobalar, bütün Türkiye’ye yayılmış ve çok tutulmuştur.” (Yurt Ansiklopedisi, 1982, 2876).

1982 yılında Eskişehir’de 350 soba imalatçısı vardır. Döküm, pres, emaye ve diğer gereçlerin imali, alım satımı gibi kollarda yaklaşık 10.000 kişi, geçimini soba sanayisinden sağlamaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü’nün yaptığı saptamaya göre, Eskişehir sobaları, yaktığı kömüre göre Türkiye’de en yüksek verimi sağlayan sobalardır. Türkiye’de üretilen sobaları, ısı kaybı, hava kirliliği ve verim açısından ele alan bilimsel araştırmada Eskişehir sobaları, %79 verimle birinci sırayı almıştır. Soba

üretiminin ağırlıkla küçük işletmeler tarafından yapıldığı Eskişehir’de bu dalda bir büyük işletme bulunmaktadır. Süs, Estaş Kolektif şirketlerinin 1974’te bir araya gelmesiyle kurulan Simtaş Isı Cihazları Fabrikası A.Ş.(ICF) yılda çeşitli tiplerde 60.000 adet kömür sobası üretebilecek kapasitededir. Organize Sanayi Bölgesi’nde bulunan saç işleme, emaye kaplama, döküm ve kalıp atölyelerinden oluşan tesiste 1981 yılında 151 kişi çalışmaktaydı. (Yurt Ansiklopedisi, 1982, 2876)

Aynı yıl Anadolu’da süren imalat hakkında kaleme alınmış ve günümüzde halen içerik ve geçerliliğini korumakta olan bir gazete haberi yer almaktadır:

Anadolu’da gelişmiş bir “atölye sanayi” faaliyettedir. Buralarda küçük tornalar, frezeler, presler, matkaplar ve çeşitli avadanlıkla Türk zanaatkârları, düdüklü tencereden ev ve mutfak eşyasına kadar bin bir çeşit ürün imal etmişlerdir. Bu alanda ülke gereksinimini mahalli ölçekte büyük ölçüde karşılamış olan atölyelerin bir kısmı bu işi halen sürdürmekte olup, bir kısmı kapanmış, bir kısmı ise fabrika olarak daha büyük üretim ünitesine sahip duruma gelmiştir. Soba imalatı da bu atölye sanayinin belli başlı işlerinden biridir. Soba imalatında uzun yıllar usta-çırak sistemini sürdüren illerde, şimdi aileden soba imalatı yapanların açtığı fabrikalar bulunmaktadır. Milliyet Aktüalite, 4 Nisan 1982.

1950’lerden günümüze gelen süreçte sobaya uygulanan her yenilik ve gelişmenin hedefinde konforun artırılması vardır. Reklam ve ilanlarda müşteriye sık sık ilgili modelde konforun daha fazla sağlanacağı taahhüt edilir.

Başlangıçta sobalarda renk, model, kuvvetli ısıtan ve her şeyi yakabilire odaklanan konfor içeriği, günümüze yaklaştıkça soba üretim teknolojisi, tasarım ve yakıtların iyileştirilmesinde kaydedilen ilerlemeler doğrultusunda, tasarruflu yakıt, havayı kirletmeme, dumansız yanma, tam yanma, verimlilik, cep ve çevre dostu temiz ürün vaatlerini kapsar kapsar hale gelmiştir.

Dolayısıyla şimdi artık konfor, eskisi gibi sürekli kullanılan içi doldurulmamış bir pazarlama kelimesi değil, önce sobanın farklı teknik yönlerinin ayrıntılı sıralandığı, hangi şartlarda nerelerde kullanılacağının belirlendiği, metrekareye uygun KW hesaplaması yapılmış, sızdırmazlığı kanıtlanmış, performans değerleri açıklanmış sonra da sağlayacağı keyif ve sosyalleşmeye vurgu yapılan bir içerik kazanmıştır. Gelişme ilerleyip ve yenilikler arttıkça konforun kelimesi daha da fazla ayrıntı ve içeriği kapsar hale gelmekte ve konforun taşıdığı içerik güçlenmektedir.

3.5.1. Yerel Bireysel Mikro Ölçekli Zanaatkar Atölye Ürünleri

Kayseri, Konya, Ankara ve Beypazarı'nda ziyaret ettiğimiz, ülke genelinde her şehirde mevcut mikro ölçekli zanaatkar atölyelerinde, usta tek başına ya da bir yardımcısıyla çalışmaktadır. Bu atölyelerde usta, babasından ya da çocukluk yıllarında yanına çırak verildiği ustasından öğrendiklerini uygulayan, zanaatı devam ettiren kişidir. Bu atölyelerde el emeğiyle teneke mangallar, kolay bükülebilir saçtan kovalı sobalar, davul denilen basit mekanizmalı ve elektrikli sac fırınlar, üzerinde gözleme, katmer pişirilen sac levhalar, semaver, cezve gibi eşyalar, soba boruları, baca şapkası, baca kapağı ve korluk, maşa gibi basit aksesuarlar imal edilmektedir. Bulunduğu yerleşim yeri ve yakın çevresi için üretim yapan ustalar, günümüz gençliğini zanaattan ve gelenekten kopuk görmekte, yanında çalışacak çırak bulamamaktan yakınmaktadır. Bunu, sobacılıkta yapılan işin meşakkatli, buna karşılık elde edilen kazancın az olmasına bağlamaktadırlar. Sobacı esnafına göre gençler, modern kentli yaşamına, kolay kazanca ve konfora meyilli olup, sobacılığı nesli tükenecek, getirisi olmayan, alıcısı kalmayacak bir iş olarak görmektedirler.

Yapmış olduğumuz görüşmelerde esnaf zanaatkar ustalar, geleneksel üretim yöntemlerini koruyabilmenin önemini sıkça dile getirmişlerdir. Bir zanaatkâr olarak imalatın sürdürülmesinde, atölyenin yaşatılmasında yaşanan zorlukları sıkça dile getiren soba ustalarının genellikle ilk veya ortaokul düzeyinde eğitime sahip olduğu görülür. Bu ustaların neredeyse hiçbirinin yaptıkları iş ya da buna yakın iş kollarında, sertifikalı eğitim almadıkları kendilerinden öğrenilmiştir. Usta çırak ilişkisine bağlı yetişen, görerek öğrenen ve yerinde uygulayan, çıraklık dönemi sonrası zamanla kalfalık ve ustalık vasfı kazanan ustalar, imal ettikleri eşyayı atölyelerinin ön bölümünde ya da yakınında açtıkları dükkânda satmaktadır.

Dükkânların büyük bölümünde az gelirli tüketici için neredeyse mevsimlik, kullan-at seviyesine inmiş ince ve dayanıksız saç levhadan sobalar ve soba kovaları satılmaktadır. Ürün kalitesi düşük olduğundan, bunlar hakkındaki şikâyetler de her zaman vardır. Günü kurtaran nitelikteki bu sobalar ile yanma kovaları bir veya en fazla iki kez tamir edilebilir. Alıcıların çoğu bunu bilmelerine rağmen, soba pazarında ucuz olanı tercih etmektedir. Bu nedenle de esnaf- usta atölyeleri ile merdiven altı tabir edilen küçük imalathanelerde üretilen saç sobalar ve teneke boruların pazardaki varlığı sürekli dir.

Şekil 3.67: Ankara Beypazarı’nda iki katlı bir dükkân atölyede faaliyet gösteren mikro ölçekli işletme Çalışkan Ticaret’in vitrini ve işliğı. Camda soba, somya, su malzemeleri, demir, doğrama ve kazan tamiri yazmaktadır.

Satıcılar bunları mecbur oldukları için satmakta olduklarını söylemektedir. Ürünün tamiri gerekirse, alıcılar bunları satın aldıkları dükkâna getirmekte, tamir işlemi ya satıcının kendisi ya da anlaşmalı olduğu atölye tarafından yapılmaktadır. Bazı ustalar, yetiştiğı atölyeyi devralmış, bazıları ise aynı sokakta ya da yakın bir yerde kendi atölyesini kurmuştur. Esnaf ustaların, kazandığına kanaat ederek, aynı imalat yöntemlerini sürdürdüğü ve çoğunlukla aynı ürünleri imal etmeye devam ettirdiğı görülür. Maliyetlerin yüksek, sermayenin az olması ve ürünü depolayacak yer bulunmamasından dolayı çeşidi daha fazla arttırılamaz. Alıcının alım gücünün düşük olmasından dolayı da zaten yüksek fiyatlı ürün imal etmeleri mümkün değildir. Yöresel ihtiyaçların ve alıcı grubunun aynı oluşu, ustaya imal ettiği ürünün doğru olduğunu ve işini aynı şekilde devam ettirmesinin mantıklı olacağını düşündürmektedir.

Yerel bazda soba imalatı yapan ve satan esnaf ustanın ürünlerinde marka tescil belgesi, belli kalite kriterlerine bağlanma ya da inovasyon yoktur. Ürün için bu tip bir çabaya, maliyetleri yükselteceğı, imalatı yapan ustaya yapması ve uyması gereken bilmediğı yeni prosedürler yükleyeceği için girilmez. Atölyesinde ustanın ürünü doğru bildiğı gibi yapması, belli zamanda belli sayıda imal ettiği ürünü uygun fiyata satarak döngüyü tamamlaması, ustaların işyerlerini yaşatmak üzere benimsediğı yoldur. Bu atölyelerin ürünleri ustanın inisiyatifi ile şekillendiğinden, alışılan ürün gamı dışında sıra dışı ürün modelleri ile karşılaşılabilir.

Şekil 3.68: Sivas'ın Gemerek İlçesi Yeni Hayat Mahallesi'nde 43 yıldır sobacılık ve kuzinecilik mesleğini sürdürdüğünü ifade eden soba ustası Hacı Mehmet Kartal'ın tasarlayıp imal ettiği araba şeklindeki tekerlekli ve üzerinde yemek ısıtmak ya da ya da pişirmek için tencere çaydanlık tablalı saç soba. Bu soba üründe konforun artırıldığı bir örnek olarak tanıtılmıştır. <https://www.youtube.com/watch?v=sllNkmRiLCM> Erişim:6 Ekim 2022.

Şekil 3.69: 2023 yılı atölye imalatı ürünlerden ördek soba, kovalı soba, yufka sobası, kamp sobası, mutfak mangalı, boru ve baca tepelikleri

Soba üretimindeki ilk grup değişik yerleşim bölgelerinde bireysel üretim yapanlardır. Bunlar üretimin başlangıcından günümüze aynı potansiyel içinde üretimlerini sürdürmektedir. Teknolojiden yoksun makineden çok emek yoğun çalışan bu kesim sayısal olarak küçümsenemeyecek boyuttadır. Üretim kapasiteleri düşük olmasına rağmen, bulundukları dar çevrelerin talebini büyük oranda karşılarlar. Genellikle bölgelerindeki yakıtın özelliğine göre çok değişik

tip ve modelde soba üretirler. Herhangi bir standart arayışı içinde olmadan tamamen saçtan yapılmış en ucuz sobaları üretir ve üretimlerini bizzat kendileri pazarlarlar. Kapitalleri ve atölyelerinin küçüklüğünden dolayı hammadde stoklayamazlar. (Şahin, 1984,1)

Bu atölye ürünlerinin imalatı 1984 yılındaki bir sobacılık toplantısında da ifade edildiği şekilde, değişime ve kesintiye uğramadan günümüzde de sürdürülmektedir. Bu ürünlerin büyük bölümü kullan-at, pratik, dertsiz ve hesaplı ürünlerdir ve bu bakımdan da kullanıcısı için bir konfor biçimidir. Ürünlerin kendine has ebatları, çapaklı döküm yüzeyler, yanma ve duman tahliye kanalı hataları bu grup ürünlerde rastlanan özelliklerdir. Bireysel zanaatkar atölye ürünleri belirlenmiş kriterlere, ölçüm, deney veya verilere dayanmadığından, katı yakıtlı saç soba imalatı, günümüz için verimsiz yanma, gaz sızdırma, yangın çıkarma, hava ve çevre kirliliğine sebep olma, dayanıksız ve kısa ömürlü olma yönlerinden ekonomik, bireysel ve çevresel kayıplara sebep olabilmektedir. Günümüzde İstanbul, Antalya, Sivas, Amasya, Gaziantep, Muş, Diyarbakır, Burdur, Siirt, Bingöl, Van, Artvin, Adıyaman, Antakya, Midyat, Beypazarı, bireysel zanaatkar atölyelerdeki soba üretimi ve alım satımı ile öne çıkan il ve ilçelerimizdir.

3.5.2. Küçük Ölçekli İşletme Ürünleri

Küçük ölçekli işletmeler, marka tescili yapmış ya da yapmak üzere olan, CE belgeli ürün imalini hedefleyen, büyümenin öğrenmek, yenilik getirmek ve problem çözmeye dayalı olduğunu düşünen, daha kaliteli ürün ve daha çok çeşit üretme çabasındaki işletmelerdir. Çalışan sayıları 10'dan fazla, 50'den az olup, çalışanları işlem sırasından sorumlu usta ya da ustalar gözetiminde, iş bölümüyle çalışmaktadır.

Baş usta ve genellikle aileden demir döküm ya da sobacılık işine hâkim olan işletme sahibinin öngördüğü modelleri üretirler. Makine mühendisi, makine teknikeri ve/veya endüstri mühendisi sayılı işletmede istihdam edilmiştir. Baş usta ve işletme sahibinin üretmeyi planladığı modeller makine mühendislerine gönderilerek teknik çizim yaptırılır ve ürün parçalarının hepsi ya da bir bölümü üretilir, Üretilmeyenler başka bir anlaşmalı imalatçıdan satın alınarak imalathanede birleştirilir ve soba meydana getirilir. Bu grup işletmelerin ürünleri saç sobalar, halk tipi denilen kovalı kömür sobaları, tuğlalı kömür sobaları, tuğlalı saç ya da döküm kuzineler, emaye kaplamalı saç ya da döküm sobalar ve son dönemde ise baz pelet sobalarıdır.

Küçük ölçekli atölye ürünleri, döküm parçaların ayrı bir yerde döküldüğü, sac parçaların pres atölyelerinde basıldığı, emaye işlemlerinin bir emaye işletmesinde yaptırarak, nihai aşamada montajlanarak bir araya getirilen ürünlerdir. Mangal çeşitleri, emaye soba boruları, baca tepelikleri, yufka sobaları, banyo sobaları, kamp sobaları gibi bireysel atölye ürünleri, imalatçının açıldığı pazara göre, küçük ölçekli atölyelerin ürün gamında da yer alabilmektedir. Bu atölyelerde imalat vidalı, punto kaynak, argon kaynakla yapılmaktadır. Montaj kaynaklı, kelepçeli ve kilit sistemi ile birleşim yapılarak gerçekleştirilir. Küçük ölçekli işletmeler ürünleri ürettikleri yer haricinde genellikle nakliyesi kolay ve bölgesel iklim özellikleri benzer olan çevre illere gönderilmektedir. Fason imalat yaparak farklı markalar için ürün imal eden işletmeler mevcuttur. Bu işletmelerin sobaları, Afganistan, Filistin, Irak gibi CE şartları ve EN normu aramayan ülkelere ihraç edilmektedir.

Türkiye’de kışın sert ve uzun geçtiği yerleşim yerlerinden Kars’ın Sarıkamış ilçesinde üretilen sobalar, Doğu Anadolu Bölgesinin soba ihtiyacının önemli bölümünü karşılıyor. Sarıkamış Küçük Sanayi Sitesi’ndeki 5 imalathanede 10 ay süreyle 50 işçinin ürettiği yaklaşık 100 bin sac soba, Kars, Ardahan, Ağrı, Iğdır, Erzurum, Bitlis, Muş ve Van’da satışa sunuluyor. Odun, kömür ve tezek yakılabilen kovalı, 10 farklı ebat ve tipteki sobaların fiyatı 300 ila 600 lira arasında değişiyor. İmalathane sahibi Burak Yılmaz, Sarıkamış’ın, Doğu Anadolu Bölgesi’nde soba imalatının merkezi haline geldiğini söyledi. Yılmaz, kış şartlarına uygun, herkesin kullanabileceği, kaliteli ve her bütçeye uygun sobalar ürettiklerini ifade ederek, "Soba imalatı çok emek isteyen bir iştir. Saclar kesilip, preslenip montajı yapıldıktan sonra soba haline geliyor, kontrolü yapıp boyandıktan sonra dağıtımına başlanıyor" dedi.¹⁷

Kömürün sobalarda yakıt olarak kullanılmasının bu imalat kesiminde çok boyutlu yapısal değişikliğe sebep olduğu görülür. Bu durum değişikliği, soba sanayisi ile birinci grup bireysel atölye arasında bu yeni üretici kesimini yaratmıştır. Bu ara kesim gerek üretim kapasitesi ve gerekse ülke talebini karşılaması açısından sektörün lokomotifidir.

¹⁷<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/sarikamis-sobalari-bu-kis-doguyuisitacak/2722995>
AnadoluAjansı. 28 Ekim 2022 Erişim: 10.5.2023

Şekil 3.70: 2022 yılında Sarıkamış Sanayi Sitesi'nde bölge iller ihtiyacını karşılamak üzere yapılan sac kuzineler

Türkiye’de soba fabrikalarının üretimine eş değerdeki üretimleriyle soba sektörünün en kalabalık ve en etkili grubunu teşkil ederler. Soba üretimindeki hammaddelerin çoğalması (sac, dökme demir, ateş tuğlası, emaye vb.) küçük ölçekli işletmelerde kolektif üretime neden olmuştur. Bu grubun ana faaliyetlerinden biri de sobayı meydana getiren ünitelerin, parçalar halinde fason üretilmesidir. Değişik atölyelerde imal edilen parçaların birleştirilmesiyle ortaya çıkan sobalar bu nedenle ülkenin değişik bölgelerinde üretilmelerine rağmen tip ve modelleri bakımından birbirlerine benzer ve aynı denebilecek niteliktedir. “Soba modellerini meydana getiren kalıpların (pres ve döküm) belli kişi ve merkezlerde toplanması, bu kesimde fason işçilikleri çoğaltmış, bunun doğal sonucu olarak ta bölgelerarası standartlaşma sağlanmıştır. Birinci grubun aksine stokla çalışmak ve üretimlerini bölgeler arası pazarlamak bu grubun en belirgin özelliklerindendir.” (Şahin, 1984, 2) Ülke genelinde kullanılmakta olan sobaların büyük bölümü bu işleme ürünleridir. Bu grup soba üreticilerinin hammadde, kredi, finansman, teknolojik ve bilimsel gelişmelere uyum, kış mevsimi için altı ay öncesinden stok yapmak gereğinden ötürü yer ve erken gider problemleri her zaman güncelliğini korumaktadır.

Bugün yarı mamul temini (ki bunun en büyük bölümü levha sactır) büyük miktarlar olmadığı sürece doğrudan kamu kurumlarından değil de aracı tüccarlardan alınmakta olup, bu durum ürünlerin maliyetini artmaktadır. Çin gibi ucuz tedarikçi Uzak Doğu ülkelerinden gelen levha sac, ince ve dayanıksız olduğu için tercih edilmemektedir.

Kayseri, Konya ve Ankara’da görüştüğümüz küçük ölçekli işletme sahipleri sermaye artırımına ihtiyaç duyduklarını ifade etmiş, Avrupa ülkelerinden ithal edilen saç ve galvanizin pahalılığından yakınmışlardır. İmalatta kullanılan malzemelerin sürekli olarak kalite ve fiyat farklılıkları göstermesi, ülke eğitim sisteminin işlerine yarayacak ara eleman yetiştiremiyor olması yakındıkları diğer problemlerdir.

Bu işletme ürünlerinde, bölgeler arası iklim, yakıt ve yükseklik farklarının imal edilecek sobanın nitelik ve niceliğine etkisini değerlendirmektedir. Birbirleriyle rekabet halinde olan ve yurt içi perakende pazarında lider olabilmeyi hedefleyen küçük ölçekli işletmelerin iç piyasaya sürdükleri katı yakıtlı ısıtıcılara, farklı model isimleri verdikleri görülür. Yanma prensibi aynı olan bu sobalar, küçük farklar eklenerek ya da ebatları değiştirilerek birbirinden ayrılmakta ve bu sayede model çeşitliliği sağlanmaktadır. Bu işletmelerin ürettiği soba ve kuzine tipleri de buharlı ve basınçlı olmadığı sürece devlet tarafından belirlenmiş herhangi bir kurala, test ve denetlemeye tabi değildir. Orta segment, orta kalite, orta fiyat, orta güvenlik bu imalatçı grubunun ürünleri için yapılacak tanımlamaların başta gelenleridir.

Küçük ölçekli işletme ürünleri yurtiçi perakende pazarlarında çoğunlukla üretildikleri şehirlere göre alıcı bulmaktadır. Bilinçli soba alıcıları ve satıcılarının tercihi halen sobacılık geçmişi eski ve köklü olan Eskişehir, Bursa, İstanbul, İzmir, Kayseri ve Konya gibi illere yönelmektedir. Küçük ölçekli işletmelerin gelişme büyüme hedefinde olanları, günümüzde artık ürünleri için web sayfaları ve basılı kullanım kılavuzları hazırlamakta, ürünlerinin teknik özelliklerini ve kullanım şeklini belirten açıklamalara yer vermektedir. Bir bölümü CE belgesi kriterlerini karşıladıklarını gösteren kanıtlar sunmaktadırlar. Genellikle sunulan belgelerin büyük bölümü ürüne ilişkin kalite, güvenlik, verimlilik belgeleri değil, işletmenin üretim alanlarına, proseslerine, çalışma şartlarına dair almış olduğu belgelerdir.

Küçük ölçekli işletme sahipleri sobacılığın yeni nesillere bir kültür mirası olarak bırakılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu kişilerin çoğu dededen, babadan, aileden gelen sobacılık mesleğini geliştirmiş, atölyeleri üretim bantlarına kavuşturmuş, daha fazla işçi çalıştırıp ülkeye hizmet etmekle gurur duyan kişilerdir. Yaptıkları işin bulundukları şehre, bölgeye ve topluma hem sosyal hem ekonomik hem de kültürel katma değer sağladığını düşünmektedirler.

3.5.3. Fabrikaya Sahip, Seri Üretim Yapabilen Orta Ölçekli İşletme Ürünleri

Ülkemizde faaliyet gösteren orta ölçekli katı yakıtlı ısıtma aracı imalatçıları, CE ve EN kriterlerine uyum amacıyla kalitesi yüksek ürün imalatı hedefiyle çalışan ve profesyonel çalışmaya odaklanan işletmelerdir. Orta-düşük ve orta-yüksek teknoloji seviyesinde imalatını sürdüren, çalışan sayıları 50'den fazla 250'den az olan bu işletmeler, Türkiye genelinde katı yakıtlı ısıtıcı imali konusunda yıllık üretim sayısı, marka ismi ve ürün kalitesiyle söz sahibi olmuşlardır. Yurtiçi pazarlarına ürün vermekle birlikte, European Norm (EN) kriterlerinin aranmadığı yurt dışı pazarlarına (Asya, Türki Cumhuriyetler, Moğolistan, Afrika) katı yakıtlı soba ihracatı yapmaktadırlar. Bu gruptaki Ata Döküm, Ercan Soba ve Silver Soba Fabrikalarının güvenli, verimli, ergonomik, işlevsel, orta ya da yüksek teknoloji ürünü konforlu soba tiplerinin üretimi, 2013'yılında yerlerinde izlenmiştir.

Şekil 3.71: Eskişehir’de, Ata Döküm Firmasına ait tesiste, firmanın tescilli markası olan Sürel sobalarında kullanılmak üzere ergitilen demirin kum kalıplara dökülmesiyle soba parçası hazırlanması. 2013. Fotoğraf: Candan Sezgin

Şekil 3.72: Ata Döküm Firmasına ait tesiste pres ve kesim makineleri ile imal edilmiş soba parçaları üzerine emaye kaplamanın yapıldığı ünite ve bitmiş ürün örneği olarak emaye kaplamalı pik döküm şömine tipi Sürrel odun-kömür sobası. 2013. Fotoğraf: Candan Sezgin

Ürettikleri ürünlere CE işareti uygulamakta olan bu işletmeler, fabrikalarında daha az gaz salımlı, güvenliği arttırılmış, çift yanmalı, verimi yüksek, çevre koruma kriterlerine uygun sobalar ile kat kaloriferleri üretmektedir. Birçoğunun ürün gamında denetime tabi grup olan basınçlı kazanlar yer almaktadır. İmal ettikleri sobalarda kullanılacak yakıtlar belirlenmiş olup, bu konuda tüketiciyi yönlendirirler ve bazen sobayı yakıtı ile birlikte satışa sunarlar. Bu işletmeler arasında lüks tüketime yönelik butik ürün geliştiren, yurtdışında gelişmiş ülkelere ihraç edilebilir kriterlere sahip soba üretimi yapanlar bulunmaktadır. Bu işletmeler arasında, soba üretiminde yıllık olarak hedefledikleri sayılara ulaştıktan sonra malzeme ve işgücünü döküm madeni eşya imaliyle değerlendirenler vardır. Son 20 yılda ülkemiz soba imalatında, imalatçı sayısının azalmış olmasına karşın, fabrikaların genişlemesi, üretim bantlarının modernize edilmesi, kısmi seri üretime geçilmesi ve eğitimli işgücünün istihdam edilmesi gibi etkenler sayesinde üretilen yıllık mamul sayısı ile üretilen ürün kalitesi artmıştır.

Türkiye’de günümüzde üretilen ve alıcılar tarafından kullanılan katı yakıtlı sobalarda, konforun farklı ölçütlere dayalı olarak aranabileceği ürün grubu orta ölçekli işletmeler tarafından üretilmektedir.

3.6. Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Kullanılan Katı Yakıtlı Taşınabilir Soba Çeşitleri / Yakıta Göre Sınıflama

Isıtma araçlarında imalatın seyrine bakıldığında, bu araçların imalinde her zaman en büyük yön verici unsurun ısınmayı sağlayacak enerji tipinin yani yakıtın cinsi olduğu görülmektedir. Zira düzenli temin edilebilir ve kullanılabilir durumda yakıtı yoksa o ısıtma aracının imalatı, satışı ve kullanılması mümkün değildir. Bu bakımdan dünyanın çeşitli bölgelerinde o coğrafyada kullanılabilecek düzenli temin edilebilir enerji kaynağına göre ısıtma aracı imali yapılmış, arz-talep dengesi bu doğrultuda şekillenmiştir.

Ülkemizde sırasıyla bitkisel ve hayvansal fazlalar, odun, kömür, kömürün işlemden geçmesiyle sağlanan kok kömürü, havagazı, gaz yağı, elektrik, lpg, doğalgaz ve güneş enerjisi ısıtmada kullanılan enerji tipleri olmuştur. Bunların arasında yalnızca güneş enerjisi ateş olmayan zamanlardan günümüze kadar var olan doğal ısı kaynağı olarak tüm zamanlara aittir ve onu verimli kullanma yöntemleri de 1980’li yıllardan sonra geliştirilmiştir. Son 7-8 yıllık süreçte, ülkemizde bunlara ek olarak ısınmada bitkisel fazlaların sıkıştırılması ile üretilen ve pelet ismi verilen yakıt ile prina (sıkılmış zeytinden arda kalan zeytin çekirdeği ve posa) rağbet görmektedir. Bölgelerde yetişen ürünlerin bio fazlaları örneğin Karadeniz’de fındık kabuğu, Sivas’ta Malatya’da kayısı çekirdeği bölgesel yakıt olarak kullanılmaktadır.

Ülkemizdeki 7 coğrafi bölgede aşağıda tanıtılan sobaların hepsi ve varyasyonları ayrı ya da birlikte kullanılmaktadır. Üretilen bu sobaların bir bölümü ana ısıtıcı bir bölümü ise destekleyici nitelikteki ikincil ısıtıcıdır. Kış şartlarının sert geçtiği İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yanma haznesi dayanıklı ve ısıyı uzun süre koruyabilen tuğlalı sobalar, Muğla, Antalya, İskenderun tarafında kovalı-hafif-pratik sac sobalar, Karadeniz bölgesinde ise kuzinelerin kullanımı ağırlıktadır.

Türkiye’de talaş, tezek, odun yakılan sac soba ve kuzinelerin imalatını, odun ve kömür yakılan döküm sobalar ile linyit yataklarının işletilmeye başlamasının ardından yanma haznesi tuğlalı döküm sobalar izlemiştir. 2010 yılından bu yana pelet sobaları sürdürülebilir, emisyonu sıfırlanabilen, sessiz, kokusuz, ek donanımlara sahip sobalar olarak en konforlu soba tercihi ilk sıraya ilerlemektedir. Dünyadaki doğalgaz kaynaklarının 2080 yılında tükenmiş olacağı yönündeki bilimsel açıklamalar düşünülürse ülkelerin ısınma sektöründe de temiz

yakıta ulaşmak yolunda kendi çözümlerini bulmak için daha fazla çaba göstermesi gereği ortaya çıkmaktadır.

1930’larda ülkemizdeki kömür yataklarından kendi imkanlarımızla kömür çıkarılmaya başlanmasıyla birlikte devletin halkı sürekli olarak odun yerine kömür yakmaya teşvik eden tutumu, 1950’li yıllardan itibaren elektrik ve likit gaz sobalarının yaygınlaşması ile yumuşamış olsa da kömür ısınmada ve sanayide kullanılan temel yakıttı. 1973 yılında patlak veren petrol krizinin ardından gaz bulamayan kullanıcıların odun kömüre yönelmesiyle kentlerde yaşanmaya başlayan hava kirliliği ve buna bağlı hastalıklardaki artış, idarecilerin yeni enerji kaynakları arayışına ivme kazandıran bir rol oynamıştır.

1980’ler çağın yeni ve temiz ısınma kaynağı olarak nitelendirilen doğalgazın ülkede nasıl kullanılabileceğine ilişkin fizibilitenin yapıldığı, alt yapı hazırlıklarının yürütüldüğü yıllar olmuştur. Ülkemizde yalnızca yüzde 1 seviyesinde üretilen doğalgazın boru hattı kanalıyla veya sıvı gaz (LNG) formunda dış ülkelere alınması kararlaştırılmış, 84/8806 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla 1984 yılında SSCB ile imzalanan doğalgaz sevkiyatı anlaşmasının ardından doğalgazın sanayi ve şehir şebekelerine dağıtımını ve kullanımı için gerekli çalışmalara başlanmıştır.

Doğalgazın 1989’da Ankara’da, 1992’de İstanbul’da evlere bağlanarak ısıtmada kullanılmaya başlaması ile birlikte, 1930’lardan 90’lara kadar yükseliş trendini sürdüren katı yakıtlı soba imalatı, bir duraksama ve yeniden yol belirleme dönemine girmiş oluyordu. Aynı yıllarda fabrika ölçekli soba imalatçısı Auer kömür sobası imalatına son vermiş yine fabrika ölçeğinde imalat yapan Türk Demirdöküm AŞ. Bursa İnegöl’deki tesislerinde soba yerine buhar kazanı üretimine yönelmişti.

Doğalgaz anlaşmasının imzalandığı yıl olan 1984 yılı Haziran ayında Ankara’da, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından “Yakacak Odun Tasarrufu İçin Kırsal Ev Yalıtımı ve Sobaların Geliştirilmesi”, Kasım ayında ise Sanayi ve Ticaret Bakanlığı himayesinde “Sobalarda Yakıttan Tasarruf ve Sobaların Geliştirilmesi” seminerleri düzenlenmişti. Bu seminerlerin, katı yakıtlı ısıtıcı imalatçıları ile bu kesimin imal etmekte olduğu pazarda mevcut ürünlerin durumunu çok yönlü ele alan, özeleştirici yapan ve tarafların geleceğe yönelik sağlıklı tavır belirlemesini hedefleyen, yetkin bürokratlar ve üst düzey sektör temsilcilerinin katıldığı bir toplantılar olduğu görülmekteydi. Tezde alıntılarına yer verdiğimiz seminer

bildirileri ve tartışmalar, o yıllarda imalatçılarla imal edilen ürünlerin kaotik ve düzensiz durumunu ortaya koyar niteliktedir. Ülkemizde günümüz itibarıyla üretilmekte ve satılmakta olan, sadece ısınma veya ısınmayla birlikte yemek pişirme ve su ısıtma amaçlı kullanılan katı yakıtlı (odun, kömür, pelet, tezek, zeytin çekirdeği, fındık kabuğu vb. biokütle yakıtlar) taşınabilir soba tipleri aşağıda yer sıralanmaktadır. Üretilen döküm soba ve kuzinelerin, turbo denilen çift baca çıkışlı özellikte olanları ile çift yanma (ikincil yanma) özelliğine sahip olanları vardır. Döküm sobaların çift cidarlı ve tek cidarlı olanları bulunmakta, kuzineler ise kovalı ya da ızgaralı tipte üretilmektedir.

3.6.1. Odun ve Biokütle Yakıt Yakılabilen Sobalar

3.6.1.1. Saç Sobalar

Şekil 3.73: Saç Soba

<https://gr.onlinecheapdeals2023.com/content?c=sac+soba+fiyatlar%C4%B1&id=23>

Erişim: 24.07.2023

Pazarda alış fiyatı itibarıyla en ucuz ve ağırlığı az olan sobalardır. Yanma sırasında altının delinmemesi için içine yakıtın üzerine konacağı döküm ızgara yerleştirilen modelleri imal edilmektedir. Kullanım ömrü malzemenin dayanıksızlığı nedeniyle en kısa olan soba tipidir. Isıyı en direkt şekilde dışarıya verir. Yandığı sürece dış yüzey sıcaklığı yüksek olduğundan kullanıcının dokunması halinde deride yanma riski oluşturur ve dikkatli kullanılmayı gerektirir. Dayanımını arttırmak için içine tuğla döşenmiş ve dış yüzeyi emaye kaplanmış olanları bulunmaktadır. Taban ya da gövdenin delinme riski nedeniyle içinde kömür yakılması önerilmez. Hafif ve pratik olduklarından yaylalar ve kırsal bölgelerde sıkça kullanılmaktadır.

3.6.1.2. Kovalı Saç Emaye Sobalar

Şekil 3.74: Kovalı Saç Emaye Soba. Fotoğraf: <https://www.hepsiburada.com/demiray-parlar-emaye-kovali-uyuyan-soba-pmHB00000G08B0>. Erişim: 19.05.2023

İçinde yanmanın gerçekleştiği yine saçtan yapılmış bir kovaya sahiptir. Yapım malzemesi tümüyle saç olanların yanı sıra, ön kapağı, üst kapağı, taşıyıcı alt kasnağı dökümden yapılmış örnekleri imal edilmektedir. Dayanımını arttırmak için içine tuğla döşenmiş olan modelleri bulunmaktadır. Kova ve gövdenin delinme riski nedeniyle içinde kömür yakılması önerilmez

3.6.1.3. Saç Banyo Sobaları

Şekil 3.75: Saç Banyo Sobası.

Fotoğraf: <https://guvenalltd.com/urun.php?id=15&seo=kiraci-banyo-kazani> Erişim: 24.7.2023

Alt kısımda bulunan soba üzerine yerleştirilmiş aynı çaptaki musluklu su haznesine doldurulan suyu ısıtmak için banyolarda kullanılan soba tipidir. Soba ve üzerine yerleştirilen su kazanından oluşmaktadır. Isıtılacak suyu içine alan kazan kısmı 60 ile 100 litre arasında su kapasitesine sahiptir. Kazanın içindeki su soba yakılınca sadece

alttan gelen sıcaklıkla ısıtılabilirdi gibi bazı modellerde kazanın ortasında yükselen ve içinden sıcak duman geçen boru ile su ısıtılmaktadır. Bulunduğu banyo ile birlikte üst kazadaki yıkanma suyunu ısıtmaktadır.

1990’lardan itibaren yaygınlaşan elektrikli ve doğalgazlı şofbenler nedeniyle kullanımı azalmış olsa da evlerdeki kullanımı devam etmektedir. Hafta belli bir gününde ya da günlerinde yakılarak tüm aile üyelerinin sırayla sıcak ortamda banyo yapmasını sağlaması bakımından hem konfor hem de tasarruf sağlayan bir ısıtma aracı olmayı sürdürmektedir.

3.6.1.4. Saç Yufka Sobaları

Şekil 3.76: Saç Yufka Sobası. Fotoğraf: <https://www.cimri.com/sobalar/en-ucuz-demiray-buyuk-boy-yufka-sobasi-fiyaatlari,97705260>. Erişim: 24.01.2023

Üzerine hamur ve yufka serilen, ekmek, katmer veya gözleme pişirmek için kullanılan sobalardır. Ülkemizde kırsal bölgeler kullanımı yaygın olup, dayanıklılığı saç kalınlığına göre değişmektedir.

3.6.1.5. Saç Kuzineler

Şekil 3.77: Saç Kuzine. Fotoğraf: <https://www.kosovarticaret.com/ozel-siyah-sac-kuzine> Erişim: 24.01.2023

İmal edildiği malzeme yönünden saç sobalarla aynı genel özelliklere sahip olup, yemek ve ekmek pişirilebilen fırın bölümü olan sobalardır. Üst kapakları, ızgarası ve fırın kapakları döküm örnekleri mevcuttur. Hafif olduğundan dış mekânda bahçe sobası olarak ta kullanılmaktadır. Dayanıklılığı sahip olduğu saç kalınlığına göre artan bu soba tipi kırsal bölgelerde, köylerde ve düşük gelirli alıcı evlerinde en rantabl görülen ve yaygın kullanılan soba tipidir.

3.6.1.6. Saç Bahçe Sobaları

Şekil 3.78: Saç Bahçe Sobası. Fotoğraf: :<https://www.trendyol.com/koymarket/hixos-medium-seyyar-bahce-firini-p101156474>. Erişim: 24.06.2023

Fırın niteliği taşıyan, ekmek ve yemek pişirmek için kullanılan aynı zamanda açık havada çevresinde oturanlar için ısınma sağlayan soba tipidir. Bu sobaların fırın ve yanma odasına ya da sadece fırın kısmına içeriden tuğla veya vermikülit kaplanarak sobaya ısı tutma özelliği kazandırılır. Çoğunlukla tekerlekli ve sobayı hareket ettirmek üzere gövdeye eklenen çekme kollu modelleri üretilmektedir.

3.6.1.7.Kamp- Karavan Sobaları

Şekil 3.79: Kamp sobası (Roket soba). Fotoğraf: <https://za.pinterest.com/pin/rocket-stove--435652963966376825/> Erişim.24.06.2023

Şekil 3.80: Karavan Sobası. Fotoğraf: https://www.kuntsmart.com/karavan-sominesi-xlarge_51 Erişim: 24.06.2023

Bu sobalar pratik kullanıma yönelik tasarlanmış, hafif ve kimi zaman ayakları portatif olarak üretilen sobalardır. Dış mekânda kullanılan ve roket sobası olarak tabir edilen sol fotoğraftaki örnek sobanın üzerinde yemek pişirmek ya da su ısıtmaya yarayan bir tepsi yerleştirilmiştir. Diğer soba tipi karavanlara uygun tasarlanmış basit düzenekli bir odun sobasıdır.

3.6.2. Odun + Bio Kütle Yakıt + Kömür Yakılabilen Sobalar

3.6.2.1. Seramik (Çini) Sobalar

Şekil 3.81: Seramik soba. Milli Saraylar Koleksiyonu.

Günümüzde Türkiye’de seramik soba üretimi olmayıp, antika sobalar onarımları yapılarak kullanılabilmektedir. Yüksek maliyetleri, ağırlıklarının fazla olması, kırılgan olmaları ve düzenli bakım gerektirmeleri nedeniyle ülkemizde kullanıcı sayısı azdır ve genellikle antika bir obje olarak evlerde, tarihi binalarda ve müzelerde yer almaktadır. Avrupa’da köklü bir geleneğin devamı olarak yapılmaya devam edilen özel tasarım seramik sobalar siparişle ithal edilebilmektedir. Bu sobalarda odun haricinde odun kömürü yakılabilirse de kömür yakılması önerilmez.

3.6.2.2. Döküm Sobalar

Şekil 3.82: Döküm soba. Fotoğraf: <https://www.seferdokum.com/tr/urunler/24/0/soba-sds-101-fantasia.html> Erişim: 27.06.2023

Demirin ergitilerek kalıplara dökülmesiyle elde edilen bu soba tipi, demirin dayanıklı ve %100 geri dönüştürülebilir olması, yüksek ısı iletkenliğine, yavaş yakma kabiliyetine sahip olması ve ucuz olması dolayısıyla 17. yüzyıldan günümüze her dönemde dünya genelinde katı yakıtlı ısıtma araçları içerisinde en çok kullanılan soba tipi olarak başı çekmiştir. Form ve büyüklük olarak en çok çeşide sahip soba tipidir. Günümüz Türkiye pazarında da modern tasarımları olduğu gibi Historisizm etkili geçmiş sanat akımlarına öykünen farklı modelleri imal edilmektedir. Bu sobaların silindir biçiminde olanlarının imalinde en önemli unsur pik dökümün sahip olduğu kalitedir. Pik çok sert olursa kolayca çatlama yapabilir ve sobanın ömrü bitebilir.

3.6.2.3. Tuğlalı Döküm Sobalar

Şekil 3.83: Tuğlalı Döküm Soba. Fotoğraf: <https://www.cimri.com/sobalar/en-ucuz-bekas-914-dokum-tuglali-soba-fiyatlari,385192616>. Erişim: 24.01.2023

Dayanıklılık ve ısı verimi yüksek olan bu sobaların emaye kaplı olanları seramik soba etkisine sahip olarak dışarıya ölçülü ısı verir. Gövdelerindeki ısıyı uzun süre muhafaza edebildikleri için söndürüldükten sonra da sıcaklıklarını koruyabilirler. Sobalarla ilgili 27 Mayıs 1986'da yayınlanan TS 4900 standardına göre, soba ısı veriminin asgari %70 olması gerekmektedir. Fakat bu standart imalatla zorunlu hale getirilmemiş olduğundan Türkiye'de odun sobası kullanan kişi, 1 ton yakıtın yaklaşık 400 kilosunu, klasik linyit sobası kullanan 1 ton yakıtın yaklaşık 270 kilosunu, kovalı linyit sobası kullanan kişi ise 1 ton yakıtın yaklaşık 150 kilosunu kayıp vermeyi sürdürmektedir.

3.6.2.4. Turbo (Çift Yanmalı) Döküm Sobalar

Şekil 3.84: Turbo Döküm Soba. Fotoğraf: <https://www.kosovarticaret.com/e-13-dokum-turbo-soba>. Erişim: 20.7.2023

Günümüzde “Çift (İkincil) Yanma Sistemi” ile imal edilen bu sobalarda, ilk havalandırma girişinden giren oksijenle yakılamayan yakıt gazını, ikinci havalandırma sisteminden giren oksijenle tamamen yakılabilmektedir. Bu bakımdan ikincil yanma sistemi bulunan odun-kömür yakıtlı sobalarda verimlilik yüksek ve yakıt tüketimi daha az olduğundan bu sobaların sağladığı konfor hem maddi hem de insan ve çevre sağlığı anlamında üst düzeydedir. Çift yanma sonucu oluşan ısı değeri en üst seviyeye ulaştığından bu sobaların yanma odaları tuğla kaplı olarak üretilmektedir.

3.6.2.5. Döküm Banyo Sobaları

Saç banyo sobalarıyla aynı formda olup, alt kısımda bulunan yakma haznesi dökümden yapılmış olan, hem yakıldığı yer olan banyoyu hem de yakma haznesi üzerindeki kazana doldurulan suyu ısıtan sobalardır.

3.6.2.6. Döküm Kuzineler

Şekil 3.85: Döküm Kuzine. Fotoğraf: <https://www.hepsiburada.com/rekor-vezuv-masinga-soba-dokum-soba-komur-sobasi-odun-sobasi-yerli-urun-mat-siyah-ates-tuglali-pm-HB00000VVE2C>. Erişim: 2.6.2023

Tamamı döküm olan bu kuzinelerin alevin görüldüğü fotoğraftaki şekilde şömine tipi yanma odası bulunan modelleri mevcuttur. Çift fırın bölmeli olanları aynı yakıtla daha fazla yemek pişirme olanağı verdiği için bu soba tipi dayanıklı, kullanışlı ve ekonomik soba tipi olarak tanıtılmaktadır. Dış yüzeyi emaye kaplı ve bu sayede farklı renklerde piyasaya sürülen örnekleri vardır. Şömine tipi camlı yanma odasına sahip modellerde kömür kullanılmaması tavsiye edilmektedir.

3.6.2.7. Tuğlalı Döküm Kuzineler

Şekil 3.86: Tuğlalı Döküm Kuzine. Fotoğraf: <https://www.hepsiburada.com/caliskan-gurme-tuglali-kuzine-soba-caliskan-214-pm-HBC000023WUG5> Erişim: 24.06.2023

Yanma odası ve fırın bölümü iç çeperi tuğla kaplı olan bu kuzineler, tuğlalar yardımıyla yanma sıcaklığını daha uzun süre koruduğu ve dengeli bir pişirme sağladığı için gurme sobalar olarak adlandırılmaktadır. Yanmanın dışarıdan seyredilebildiği camlı yanma odası ve cam fırın bölümleriyle bütüncül konforu artırılmış, dayanıklı soba tipidir. Dış yüzeyi emaye kaplı olan bu sayede farklı renklerde piyasaya sürülen örnekleri vardır.

3.6.2.8. Demir- Çelik Kat Kalorifer Sobaları

Şekil 3.87: Kalorifer Sobaları. Fotoğraf: <https://www.cimri.com/sobalar/en-ucuz-fimay-kebir-255-kw-firinli-somineli-kat-kalorifer-sobasi-fiyaatlari,2164521189> Erişim: 24.06.2023

İlk ev tipi modelleri yüz yıl evvel kullanılmaya başlanmış olan katı yakıtlı kalorifer sobaları, kattaki tüm odaları ısıtırken bulunduğu yerde sobanın kendine has özelliklerinden de faydalanmaya imkân verir. Günümüzde fırınlı, şömine tipi yakıt odası bulunan ve sulu sistem olan modelleri kullanılmaktadır. 1990'lı yıllarda konutlarda hem ev hem de suyun ısıtılması için geliştirilmiş soba tipidir. Günümüzdeki kombiler gibi peteklere bağlanarak ısıtma sağlamaktadır.

Günümüzde kat kaloriferi kazanları, el ile yakıt yüklemeli veya yakıtın kazana otomatik şekilde kademeli olarak gönderildiği otomatik yakıt beslemeli iki tipte üretilmektedir. Yakıt depolu (stokerli) modellere ilave olarak otomatik kül boşaltma özelliği olanlar da vardır. Kat kaloriferleri, müstakil evlerde üç dört katı ve kullanılacak suyu ısıtması bakımından konforlu görülen bir soba tipi olup günümüzün en çok tercih edilen sobalarıdır. Zaman ayarlı yanma sağlayan modelleri bulunmaktadır.

3.6.2.9. Sanayi Tipi Kalın Saç Fanlı Sobalar

Şekil 3.88: Kalın Saç Fanlı Soba. Fotoğraf: <https://lionisi.com/product/377/> Erişim: 24.06.2023

Fabrikalar, seralar, eğlence salonları, spor tesisleri, inşaat alanları, şantiyeler, atölyeler, bekleme salonları, seralar ve benzeri iş yerleri için imal edilen kalın saç gövdeli bu sobalar gövde içine yerleştirilen fan sayesinde 1000 metrekareye kadar olan alanları ısıtabilmektedir. İçlerine yerleştirilen döküm ızgara sayesinde bu sobalarda kömür yakmak mümkün olabilmektedir.

3.6.3. Pelet Yakabilen Saç ve Döküm Sobalar

Şekil 3.89: Saç-Döküm Pelet Sobası. Fotoğraf: www.esrefsekerli.com Erişim 19.07.2023
Şekil 3.90: Döküm Pelet Sobası. Fotoğraf: <https://mangalmarketi.com/ids-0025-1920/> Erişim: 19.07.2023

Şekil 3.91:
Pelet Sobası İç Kesiti
Fotoğraf: <https://atlaspelet.com/peletmakinesi/pelet-sobalari-calisma-prensibi-13.html>. Erişim: 24. 04.2023

Şekil 3.92:
Pelet Kat Kaleriferi

Türkiye’de fosil yakıtların sobada kullanımında emisyonu en aza indirmek üzere 2010 yılında bio yakıt sınıfında olan pelet sobaları imal edilmeye başlanmış ve bu sobalar kullanıcılar için önemli bir konfor sağlayıcı olmuştur. Yakıt olarak, 6, 8, 10 milimetrelik boylarda ince çubuklar halinde orman ve tarım atıklarının sıkıştırılmasıyla imal edilen peleti kullanan pelet sobalarında, fındık kabuğu veya pirina denilen zeytin küspesi de yakılabilmektedir. Odun ve kömür sobalarında yakılmakta olan talaştan daha fazla verim elde etmek, daha az hava kirliliğine sebep olmak ve kullanım kolaylığı sağlamak üzere tasarlanan bu sobaların şömine, kuzine, kalorifer ve fırınlı modelleri soba pazarında yer almaktadır.

Şekil: 3.93: 27.1.1956 tarihli Milliyet Gazetesinde yayınlanan haberde Astsubay Ali Sarı’nın orman artıklarını yakmak üzere tasarladığı sobadan söz edilmektedir. Haberde sobanın geliştirilmesi ve yakıt planlaması için Orman Umum Müdürlüğü’ne başvurulduğu belirtilir. Türkiye’de, Amerikan Marshall planlarının devrede olduğu ithal soba ve kömür satışı yapılan o günlerde bu projenin destek göremediği anlaşılmaktadır. Çevre ve bütçe dostu, verimli pelet sobaları bu icattan elli yılı aşkın süre sonra geliştirilip imal edilerek Türkiye pazarına girebilmiştir.

Günümüzde pelet sobaları, otomatik kademeli yakıt yüklemeli, otomatik ateşlemeli, haftalık ve aylık programlanabilen sobalar olarak imal edilmektedir. Ortalama 20 ile 40 kg arasında pelet yakıtı alabilen hazneye sahip bu sobalar, istenilen ısıya göre otomatik yakıt yüklemesi yaparak yakıt bitimine kadar aralıksız yanabilmektedir. Soba deposuna doldurulan pelet, düzenli olarak ve belli miktarda yanma potasına aktarılmakta, yakıt potasındaki rezistansın ısınması ile alevlenen pelet yandıkça hazneye otomatik olarak yakıt gönderilmektedir. Açık ve kapalı alanlar için uygun olan pelet sobalarında yakıt kalorisini ve kül oranını peletin içeriğindeki sıkıştırılmış

malzemenin cinsine bağılı olarak değişebilmektedir. Peletin verimli oluşu, kömür ve oduna göre ucuzluğu, karbonmonoksitle zehirl  me riskinin bulunmaması, az k  l çıkarması, ısı, duman ve koku yapmaması, kolay yakılabilmesi, kolay temizlenebilmesi gibi sebeplerle konfor sağlayan soba sınıfına dahil olmuşlardır. “K  l, kova, ısı, duman derdine son!” denilerek tanıtımı yapılmakta olan bu sobalarda yakıtın tamamına yakını yanarak ısı enerjisine dönüşmektedir. Soba içinde alevli kısma düşen yakıt miktarı ayarlanabildiği için ısı ayarı da yapılabilen bu sobalarda, 100 kg yakıtta yaklaşık 1 kg kül atıkla, kömür sobalarına kıyasla çok daha konforlu bir kullanımın olduğu görülmektedir. Bu sobaların elektrik kullanarak basit ateşleme ile çalışanları da imal edilmiştir. Pelet sobalarında 40 saate varan sürekli yanma sağlanabilmektedir. Elektrikli ateşleme sistemi bulunan pelet sobaları, termostatlı (sıcaklık ayarı yapan), haftalık-günlük-saatlik programla çalışabilen, uzaktan kumandalı (wifi kitleriyle uzaktan programlama yapabilen) ve fanlı (ısı üfleyen)   zelliklere sahip iken, elektriksiz olanları ise elle yakılan klasik tiptedir. Elektrikli olanları elektrik olmadan yakılamazlar. Duman   ıkışı çok az olduğundan baca bağlantısı için kullanılan soba borularının çapları, odun-kömür sobalarına göre daha dar imal edilmektedir.

3.7. Katı Yakıtlı Taşınabilir Sobalarda Bütüncül Konforun Arttırılmasına Yönelik Güncel Uygulamalar

Sobanın icat edilmesinden günümüze geçen zamanda sobalarda konforun arttırabilmesi için sayısız denemeler yapılmış, kanun koyucu, tasarımcı ve imalatçı inisiyatifinde milyonlarca sobanın imali gerçekleştirilmiştir. Bu imalat sürecinde ortaya çıkan ürünler inovatif yaklaşımla sürekli olarak geliştirilmiş ve sobalarda konfor sağlayan temel parametreler netlik kazanmıştır. Sobanın konfor sağlayıcılığıyla ilgili çok sayıda etken olduğu tez süresince işlenilen konularda belirtilmiştir. Gelineen noktada günümüzde sobanın kişiye ve mekâna sağladığı konforun ötesinde çevreye sağladığı konforun ne olduğu tartışılmakta ve yeni imal edilen sobalarda zararsızlık yönü konfor sağlayıcı bir sobanın ilk önceliği olarak belirtilmektedir. Sobanın onu çevreleyen sisteme zarar vermeden diğer tüm yönleriyle birlikte azami faydayla tasarımı, imali ve kullanımı hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda 2020 yılında Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN) ev tipi katı yakıtlı ısıtma araçları için genel gerekler ve test metodlarını belirleyerek katı yakıtlı sobalar için European Committee for Standardization belgesini yayınlamıştır. Sobalara uygulanan bu son kriterlerin konfor sağlayıcılığa birey ve çevre yönünden katkıları sürekli değerlendirilmekte ve güncellenmektedir. Türkiye bu kriterleri henüz resmi olarak yürürlüğe ve uygulama koymasa da dünya pazarındaki rekabet ortamı Türkiye'deki imalatçıları da kısa zamanda bu kriterlere uymaya zorlayacaktır. Günümüzde sobanın doğduğu ve geliştirildiği yer olan Avrupa Birliği alanında bir sobanın sahip olması gereken zararsızlık ve konfor sağlayıcılık kriterlerinin ilk basamağı, imal edilen ürün için CE ibaresinin alınmasıdır.

CE işareti, Avrupa Birliği alanında üretilen ürünlerin gereken tüm uygunluk değerlendirmelerinden geçtiğini, sağlık, güvenlik, tüketicinin ve çevrenin korunması gerekliliklerine uygun olduğunu gösteren, Conformité Européenne kelimelerinin baş harflerinden oluşan ortak bir birlik işaretidir. Üreticinin garanti beyanı olan CE işareti, bir kalite belgesi olmayıp, üzerinde bulunduğu ürünün, insan, hayvan, bitki sağlığı ve güvenliği ile çevreye zarar vermeyeceğini garanti eden bir ibaredir. Bu işareti taşıyan ürünler aynı zamanda ambalaj, etiket ve emniyetle ilgili standartlara uygunluğu da göstermektedir. CE işaretleme sisteminde, düşük riskli ürünlerde uygunluk değerlendirmesi için gerekli test ve belgelendirme üretici tarafından yapılır ve Türkiye'de de bu uygulama yapılmaktadır. Yüksek riskli ürünlerde ise test ve belgelendirmenin, AB tarafından onaylanmış kuruluşlar tarafından yapılması gereklidir. Ülkemizde soba yüksek riskli ürün grubunda sayılmadığı için (basınçlı kazanı olanlar hariç) akredite kurumlar tarafından belgelendirilmemekte ve CE işareti alımı imalatçının inisiyatifinde olmaktadır. İkinci aşama olan ve Türkiye'de konut tipi soba imalatında 2023 yılı itibarıyla henüz hiçbir firmanın almadığı öğrenilen katı yakıtlı ısıtıcılar için European Norm (EN) belgesi aşağıdaki güncel kriterleri içermektedir. Buna göre European Norm belgeli katı yakıtlı ısıtıcılar: CE sertifikasına sahip,

- Birincil ve ikincil hava sistemi olan çift yanma sistemli
- Yakıt kurutma çekmecesine sahip
- CO oranı ilan edilmiş
- “Yeşil Alev” sertifikası ve performans seviyelerine sahip ısıtıcılardır.

Yeşil alev sertifikası

- Birincil partikül emisyonları (PP)
- Toplam organik bileşik emisyonları (OGC / COT)
- Azot oksit emisyonları (NOX)
- Karbon monoksit emisyonları (CO) ile
- Verim konusunda belirlenmiş ölçütlere uyumun sağlanmış olmasını ifade etmektedir.

Günümüzde EN belgeli döküm ve çelik katı yakıtlı ısıtıcılarda seramik dış kaplama, cam temizleme sistemi, uzatılmış yanma sistemi (cihazın yakıt doldurulmadan ve harici müdahale olmadan en az 8 saat yavaş yanarak çalışabilmesi ve sonrasında köz boşaltılmadan yeniden yakıt doldurularak yanmayı sürdürebilmesi), ayarlanabilir ikincil hava sistemi (nihai yanmada uçucu maddelerin de yanmasını sağlayarak, duman ve kurum oluşumunu en aza indiren ayarlanabilir ikincil hava akışı), yanma zaman ayarı, sıcak hava fanı, uzaktan kumanda gibi özellikler, kalite, verimlilik ve temiz yanma kabiliyetini arttıran özellikler olarak sıralanmaktadır.

EN belgesi taşıyan sobalar günümüzde üç yanma sistemi kullanarak hedeflenen 0 emisyonu ve verim anlamında yanmayı yüzde 99 üzeri gerçekleştiren seviyeye ulaşmışlardır. Katı yakıtlar içerisinde son on yılda aranır olan pelet yakan sobalar ise peletin temiz yakıt özelliği dolayısıyla düşük karbon emisyonları (% 0.007 CO oranı) sayesinde en üst kriter olan 7 yıldız alabilmektedir.

Çağdaş katı yakıtlı sobalar için dış yüzeyin seramik plaka ya da emaye kaplı olması, fırın-sobaların iç kısımlarının emaye kaplanması, sobaların ya da kat kaloriferlerinin çelik dış yüzeye sahip olması bütüncül konfor açısından artı değer anlamına gelmektedir. Ayrıca sobaların döküm ya da çelik olmaları garanti sürelerinin 10 yıla uzamasına etki etmektedir. Sobanın taşıdığı ya da taşımadığı özellikler konfor sağlama seviyesini doğrudan etkilemektedir. Tez çalışması süresince yapılan araştırma, inceleme ve görüşmeler doğrultusunda elde edilen çıkarımlara göre günümüzde tüketiciler için bütüncül konfor sağlayacak sobanın seçiminde gereken unsurları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1) Sobanın kullanım amacı / ısıtmak, yemek pişirmek, dekorasyon, keyif objesi (görünür alevli ya da değil)
- 2) Sobanın iç ya da dış mekânda mı kullanılacağı,
- 3) Sobanın kullanılacağı bölgenin iklim şartları,
- 4) Sobanın kullanılacağı yerin deniz seviyesinden yüksekliği,
- 5)Sobanın yörede kolay tedarik edilebilen ve belirlenen şartları taşıyan temiz yakıt tipini kullanıyor olması
- 6) Sobanın yakıt ve duman sızdırmaz özellikte insan ve canlı yaşamını koruyan güvenlikte olması,
- 7) Isıtılacak mekânın büyüklüğü ve buna uygun olan soba ebadının seçilmesi,
- 8) Sobanın üretildiği malzemenin dayanıklı olması
- 9) Sobanın verimliliğinin onaylanmış olması
- 10) Sobanın satın alım aşamasında fiyat-fayda oranının yüksek olması
- 11) Sobanın çevre ve hava kirliliği tehditlerini gözetken ekolojik tasarım kriterlerine uygun imal edilmiş olması
- 12) Sobayı kullanmış olanların şikâyet ve memnuniyetlerinin takibi ve doğru değerlendirilmesi
- 13) Çağdaş, belgelendirilmiş üretim normlarına uygunluk taşıması
- 14) Kullanım kolaylığını arttıran teknik özelliklere sahip olması
- 15) Beğeni sağlayan tasarıma sahip olması (görünüm, dekoratif unsurlar, mekâna uyum, imaj yaratma, prestij sağlama vb.)
- 16)Güvenli bir imalatçı ve markaya sahip olması
- 17)Servis hizmetlerinin kolay erişilebilir ve onarımının mümkün olması

Günümüzde sobalarda ısı konforunun artırılması için yapılan son uygulamalardan biri, yanma odalarının, ısı depolayabilen vermikülit panellerle kaplanması olmuştur. Özellikle daha hafif olduğu, modern görünüm sağladığı ve yüzeyleri kolay temizlenebildiği için çelik malzemedan yapılan sobaların içine yerleştirilen vermikülit paneller sayesinde, yanmayla sağlanan ısıнын belli bir süre gövdede tutulabilmesi ve ısı veriminin artırılması mümkün olmaktadır.

Vermikülitin termal özellikleri, yanma kalitesini arttırarak, sobanın performansını iyileştirmektedir. Sobalara yerleştirilmeye başlanmış olan temiz cam sistemi ile ise camlı sobalarda camın kirlenmesi yavaşlatılmaktadır. Pencerenin üst kısmına yerleştirilen sıcak hava üfleme sistemi ile önceden ısınan hava cam boyuna iletilerek cam yüzeyi için koruyucu bir perde oluşturulmaktadır. İletilen sıcak hava, gazların ve uçucu maddelerin yanmasını tetikleyerek camı duman ve kurum birikintilerine karşı korumaktadır.

Türkiye’de son 10 yılda, yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Biyoenerji ve biyokütle yakıtın, enerjide dışarıya olan bağımlılığın azaltılmasındaki önemi ve Türkiye’nin bu hususta sahip olduğu potansiyel doğrultusunda ucuz ve kaliteli biyokütle yakıt üretmek üzere çalışmalar başlatılmıştır. Enerjide dışarıya olan bağımlılığı azaltmak, ekolojik dengeyi bozmadan sürdürülebilir enerji üretmek üzere gerek dünyada gerek ülkemizde yapılan çalışmalar, soba sektörünün ayakta kalabilmesi için imalatçıların güncel koşullarda pelet soba üretimine yönelmelerinin, bu hususta çalışma ve araştırmalar yaparak ürün geliştirmelerinin doğru bir yöntem olduğunu göstermektedir.

4. ÇOK YÖNLÜ KONFOR NESNESİ OLAN SOBANIN BİREY VE TOPLUM YAŞAMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Katı yakıtlı sobalar, kullanıldıkları toplumlarda sosyal, ekonomik, kültürel önem kazanmış işlevsel bir nesne olmanın ötesine geçmiş, günlük yaşamda birtakım ritüellerin, keyif, huzur, mutluluk veren eylem ve adetlerin öznesi olmuştur. Birçok kültürde toplantı ve kutlamalar yemek pişirme ve bunu paylaşma etrafında dönmekte, bu da sobanın ortak deneyimler yoluyla rahatlık ve iyi hissetmedeki rolünü ortaya koymaktadır. Soba kullanıldığı ilk zamanlardan bu yana insan yaşamında önemli yer edinen bir konfor kaynağı olmuştur. Yüzyıllar boyunca modern ısıtma ve pişirme cihazlarına gelinceye kadar geçirdiği evrim, insanların evlerdeki konforunu ve refahını sürekli olarak artırırken, kültürel paylaşımların ve sosyal etkileşimlerin yaşanmasında büyük pay sahibidir. Sobalar sayesinde yemek hazırlama ve sevdikleriyle paylaşma eylemi duygusal bağları ve aidiyet duygusunu güçlendirmeyi sürdürmekte; evlerde ve işyerlerinde sobanın bulunduğu yer, rahatlık, beslenme, sohbet ve keyifli zamanların geçirildiği yer olmaya devam etmektedir. Sobanın ülkemizde birey ve toplum yaşamındaki özel yerini, anılarda, gözlem yazılarında, edebi metinlerinde ya da ressamların eserlerinde görmekteyiz.

4.1. Isıl Konfor Aracı ve Kış Ritüellerinin Öznesi Olarak Soba

Sobanın günümüzde halen Türkiye’de konutların yaklaşık yarısında birincil ya da ikincil ısıtma aracı olarak yer alması, ona duyulan ihtiyacın yanı sıra devam eden ilgi, sevgi ve merakın bir göstergesidir. Kış aylarında günlük yaşamda aile bireyleri arasında geçen diyaloglarda, hakkında en fazla konuşulmuş araçların başında sobanın gelmiş olduğu şüphesizdir. Onu yakmak, yarım ayar yapmak, gecedan sabaha ateşini közde tutmak, külü temizlemek, üzerindeki kahveyi gözetlemek, soba üzerindeki kaynamış su dolu güğümleri, tencereleri, çaydanlıkları banyoya, mutfığa taşımak, içine konulan ekmeğe, üzerine konulan yemeğe, kestaneye, mısıra bakmak, çocukları yanmaktan korumak, odunu, kömürü hazırlamak, alevlendirecek malzemeleri toplamak... Bunların hepsi soba yakılan evlerde her yeni günde tekrarlanan ve görev paylaşımı gerektiren işlerdir. Bahar ayları, soba kurma, kaldırma, boyaları dökülen boruları boyama, temizleme ve delinmiş kovaları yama yapma mevsimidir.

Baca temizleyenler, is ve kuruma bulananlar, dumandan boğulanlar, kömürden zehirlenenle evi yanmaktan kurtaranlar... Her biri kış aylarının rutini olup, pek çok hikâye ve acı tatlı anılar barındırır.

“Her evde bir soba kurdurma telaşıdır gidiyor. Sobacılar büyük doktorlar gibi randevu vererek müşteri kabul ediyorlar, o kadar işleri çok. Hele kömürcüler derhal birer imparator edası takınmağa başladılar. Fakir fukara havaların biraz ısınması için lodos bekliyor. Belediyenin her seneki meccanen odun kömür vaidlerine inanıp ağızlarını poyraza açmaktansa.” Server Bedi. Cumhuriyet,17.10.1937

Şekil 4.1: “Havalar soğuyunca sobalar kurulmaya başlar, borular dirsekler birer birer temizlenir, evin ortasında annemin yetişemediği kalabaya ve kire sebep olurdu. Bir tek çocuklar eğlenirdi bu telaşeden” (Kazım Koyuncu, 16 Kasım 2020)

<https://www.google.com/search?q=Kaz%C4%B1m+Koyuncu&oq=Kaz%C4%B1m+Koyuncu&aqs=chrome..69i57j0i512j46i512j0i512j46i512j46i131i175i199i433i512j46i512j0i271.1123747100j1j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8> Erişim: 28.06.2023

1889 doğumlu olan Burhan Felek, bir köşe yazısında çocukluğundan itibaren kullandığına tanıklık ettiği sobayla ısınmayı anlatır:

Benim çocukluğumda İstanbul’da odun ve kömür sobaları yanardı. Odaları birbirine açılan evlerde orta odada yanan büyük bir soba evi ısıtırdı. Küçük odalar da mangalla ısıtıldı...Sobaların kibar ve adi olanları vardı. Kibar soba, Fransız malı çini sobalardı. Odunla ısınırdı. Odunlar yandıktan sonra kor ateş

ortada duran ve bugün çok pahalı antika haline gelmiş olan tepsili, kapaklı pirinç mangallara aktarılır, oda daha da fazla ısıtılırdı. Odun sobalarının adı saçtan yapılmış ve içi lüleci çamuruyla sıvanıp tuğlalaştırılmış çeşitleri de vardır. Bir de dökme demirden kurbağa soba denilen dört ayaklı bodur sobalar vardır. Sonraları kok ve taşkömürü kullanmak modası çıktı. Çünkü, odun hem pahalı ve külfetli oluyor hem de fazla ısıtmıyor, çabuk yanıp bitiyordu. Kömür sobaları sabahleyin bir kere dolduruluyor, akşama kadar yavaş yavaş yanarak evi ısıtıyordu. Daha sonra, salamandra sobaları çıktı. Bu sobalarda antrasit denilen ve İngiltere’den gelen taşkömürü yanardı. Yalnız bu sobalar 24 saatte bir doldurulur ve içindeki hava tertibatıyla evi hiçbir kontrole tabi tutmadan ısıtırdı. Milliyet,12.10.1950, 2

Şekil 4.2: Anadolu’da bir köy evinde soba yanında bebek yıkayan kadınlar

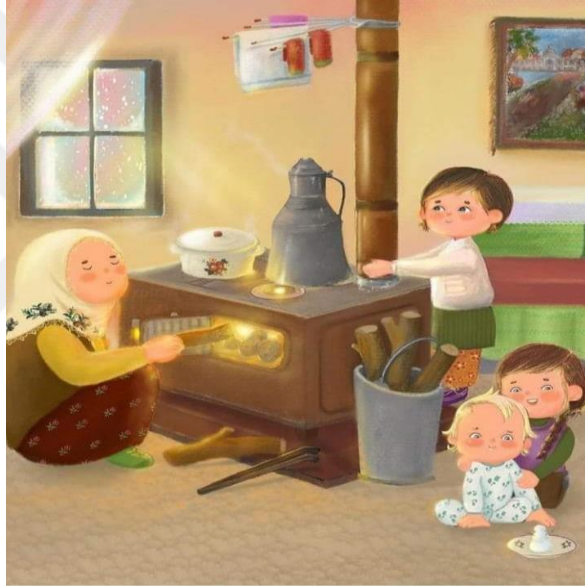
Soğuktan titreyerek gelenin yanına sığındığı, borusuna sarılarak ısındığı sobaların arkasındaki şilteler, banyo günü geldiğinde aile fertlerinin üzerine sıralandığı birer locadır. Anonim anılarda sobanın yakılmasının ayrı bir maharet olduğu, biraz kimya, biraz simya ve bir de tecrübe gerektirdiği anlatılır. Kömürler mi alta konulacak, yoksa odunlar mı, yakılırken çıra mı kullanılacak, gazete mi yoksa gaz mı? Anadolu’nun bazı yörelerinde gelin almadan evvel yemek yaptırmanın yanında soba yaptırmanın da adetten olduğunun söylenmesi buna verilen önemin ifadesidir.

Soba yıllar boyunca evde günlük yaşam faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Okulda, kışlada, devlet dairelerinde, hastanede, camilerde üşümeden çalışabilmenin, iyileşebilmenin ya da ibadet edebilmenin, gazino, kahvehane, pastane ve lokantalarda ise keyifle eğlenmenin, kahve içmenin ya da yemek yemenin güvencesidir.ERCÜMENT EKREM TALU'nun aktardığına göre, kış demek helva sohbetleri, saz alemleri, kavrulmuş kestane ve fincan eğlenceleri mevsimidir. Öte yandan kışın evlerin içi adeta kılık değiştirir. “Yerdeki mısır hasırın üstüne keçe serilir, kapılar pamuklu ve dikişli perdelerle takviye olunur. Odalardaki sedirlere seccadeler, kalın örtüler örtülür. Selvi sandıklar içinde güve saldırısından korunan kışlık giyecekler bir bir ortaya çıkarılır: Kürkler, abalar, hırkalar, yün çamaşırlar, başlıklar, çoraplar, terlikler... Bunlar havalandırılır, dolaplara yerleştirilir, bohçalara konur, emre amade bulundurulur.” (Talu, 1948)

Sobalar yukarıda aktarıldığı gibi evlerin ocakla, tandırda ve mangalla ısıtıldığı dönemlerde evde yaşayanların kalın ve üst üste giyinmek zorunda oluşlarına, her yeri kalın örtülerle kaplayışlarına büyük ölçüde son vermiş bir araçtır. Kürkler, yünlü içlikler, bele sarılan kat kat kuşaklar, şallar, aba kumaşlar bunların hepsi sobadan sonra evde giymek gerekmeyenlere eklenmiş ve bu da sobanın sağladığı konfor sayesinde hafifleten, rahatlatan bir ayrıcalık olmuştur. Nezih H. Neyzi, anılarında Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Kızıltoprak'taki konakta kışa nasıl hazırlanıldığını anlatmaktadır:

Yaz aylarından 30-40 çeki odun alınmış ve bodruma yerleştirilmiştir. Taş kömürü bir ila bir buçuk ton. Yemek pişirmek için mutfak yanına bahçeye yığılırdı. Sonradan havagazı gelince kömür içerdeki sobalarda yakıldı ve küçük bahçeye yığılmaya başlandı. Mangal kömürü de bir manda arabası yükü gelir, bahçede sırt kantarı ile tartılarak bodrumdaki özel yerine yığılırdı... Yakacakların alınmasından sonra sıra sobaların kurulmasına gelirdi: İlk iş olarak soba boruları ahırdan alınır ve elden geçirilirdi. Aşağı yukarı her odanın borusu belli idi. Tellerle tavana bağlanan borular sobalara takılır ve bir deneme yapılırdı. Her odanın ayrı bir çini sobası vardı. Yalnız yemek odasında bir kömür sobası bulunurdu. Her odanın bir de sobanın yanında odun sandığı olurdu. Bunlar özel surette saçtan yapılmış boyalı ve süslü küçük sandıklardı... Bir zaman da aşağı orta sofaya bir büyük kömür sobası konmuştu. Çünkü sofaya çıkınca donardık... Bu büyük çirkin kömür sobası pek çok hararet çıkarır, alt sofalar biraz ısınır, orta oda oturulur hale gelirdi. (Neyzi, 2016, 152-153)

Soba kurmak ve yakmak, yakacağı zamanında tedarik etmek, hangi yakacağı nasıl yakacağını öğrenmek evde ve okulda günlük işler hakkındaki eğitimin ilk konularındandır. Kışın ısınmak için hangi şekil istimal olunursa olunsun en mühim mesele yakılacak odun ve kömürleri kış gelmeden evvel tedarik etmektir. Bütçesi olan, sandığında her vakit muhtelif tahsisatlardan toplanmış parası bulunan bir aile, kışlık odun ve kömürünü birden alacak para bulabilir.” Neden dersiniz, cevabı da aynı yerde bulunmakta: “Temmuz ve Ağustos aylarında odun ve kömür tüccarının depoları dolmuştur. Ellerinden çıkarmak istedikleri malları ucuz verirler. Eylül’e kadar kışlık mahrukat tedarik olunduğu takdirde kış mevsimi mahrukatı azar azar tedarik için verilecek paranın üçte birini tasarruf etmek mümkündür. Ve kış mevsimi elde iyi cins ve kurumuş odun bulunmuş olur. (Necip, 1934, 47-48)

Şekil 4.3: Soba külü atılmamış, merhem yapımında ve çamaşır kaynatmada sabun ve çamaşır suyu yerine kullanılmıştı.

Sobalar ve şöminelerin söylemek gereken bir özelliği de görünmesi istenmeyen şeylerin yok edilmesini sağlamalarıdır. Yıllar boyu pek çok romanın satırlarında ve pek çok filmin sahnesinde delil bırakmayan bu yöntem canlandırılmıştır. Soba Anadolu’da, evde para ve ziynetlerin konulup saklandığı yer olarak ta kullanıldığından, bunları sobaya koyduğunu unutarak onu yakan ve bu yüzden de birikimlerini kaybedenlerin haberleri zaman zaman gündeme gelmektedir.

Kültürümüzde sobadan çıkan küller atılmayarak merhem ve sabun yapımında kullanılmış, kışın bozuk yollarda su dolan küçük çukurlara kül dökülerek yolun çamur olmamasına uğraşılmıştır. Şener Mete (Mete, 2023, 2) anılarında yola dökülen

külün eğer siyah ise maden kömürü, eğer boz renkli ise kok kömürü külü olduğunu anladıklarını aktarmaktadır.

“İhtiyacın ölçüsüne göre gemi yükü, araba yükü, deve yükü, at yükü olarak ve çeki hesabı ile alınan odun, meskenlere daima dal kütük olarak girer, meskenin içtimâi seviye ihtiyacına göre, çamaşır odunu, hamam külhanı odunu, ocak odunu, çini soba odunu olarak boy boy kesilirdi.” (İstanbul Ansiklopedisi, 1960, 2075). Soba kurulurken dikkat edilmesi gereken hususlar ise her yıl sonbahar aylarında ilgili kuruluşların yayınlarında, gazete dergi, radyo ve televizyonlarda yayınlanmıştır. Günümüzde bu halen sürmekte olup yayınlar ağırlıklı olarak dijital mecralardan yapılmaktadır. Öncelikli olarak baca temizlenmiş olmalıdır. Bacanın açık olduğu-çekişi, küçük bir ayna ile ve kâğıt parçası yakılarak kontrol edilebilir. Soba oda içerisinde bacaya yakın bir yere devrilmeyecek şekilde yerleştirilmelidir. Soba boruları duvara en az 50 cm en fazla 1,5 metre uzaklıkta olmalı ve fazla dirsek ve borudan kaçınılmalıdır (en fazla iki dirsek) bacaya bağlanmalıdır. Soba boruları ile dirsek ek yerleri ve baca girişi yanmaz alüminyum bantla bantlanarak sızdırmazlık artırılabilir. Soba borularının uç kısımları baca deliğine fazla sokulup baca tıkanmasına neden olunmamalıdır. Soba ile duvar arasına konulacak ısıyı yansıtan bir levha; odanın daha iyi ısınmasını sağlayacaktır.

Soba Osmanlı döneminde çoğunluk için hayatın paylaşıldığı ortak bir araç olsa da bazıları için durum aynı değildir. Müslümanlardan, Hz. Muhammed zamanında yoktu diye sobayı bidat sayarak mangal kullanmakta direnenler çıktığı gibi, Yahudi din adamlarının tavrı da farklı değildir. “İstanbul hahamlarının, 1895’de Hasköy’de açılan Yahudi ilkokulu Şule-i Maarif’de haham adaylarının da okuyabilmeleri için ileri sürdükleri şartlar arasında, okulda Frenk icadı soba yerine mangal kullanılması da bulunmaktadır.” (Emiroğlu,2001, 140).

4.2. İç Mekân Tasarımında Dekorasyon Ögesi Olarak Soba

Avrupa’da Rönesans’tan itibaren had safhaya ulaşan, zenginler için işlevsel olduğu kadar süslü ve gösterişli eşyalar imal etme, kişiye ya da aileye özel ürün tasarlayarak üretme yarışı, soğuk iklim bölgelerinde yaşayan aristokrat ya da zengin burjuva Avrupalılar için imal edilen sobalarda da kendini göstermiştir. Erken örnekleri yerleştirildiği oda ya da salonda önemli yer kaplayan büyük ebatlı sobalar, 15. yüzyıldan itibaren adeta birer tuval kabul edilerek, Şekil 2.3’te örneğini gördüğümüz

çok renkli ve resimli seramik plakalarla kaplanmış; bu sayede bulundukları mekâna, canlılık ve hareket kazandırırken aynı zamanda sanatın, kültürün, zenginliğin ve statünün göstergesi olmuşlardı. 16 ve 17. yüzyılda Alman kraliyet sarayları ve şatolarında yer alan görkemli modellere, 18. yüzyılda İsveç'in Rörstrand ve Marieberg porselen fabrikalarında üretilen olağanüstü güzellikteki sobalar eklenmişti.

19. yüzyılda tasarımları Rönesans, Barok, Rokoko, Eski İskandinav, Neo Klasik, Ampir ve Majolika gibi üslupları temsil eden ya da eklektik tasarım anlayışıyla bunlardan etkilenen sobalar, bulundukları mekânlarda ihtişamı, prestiji ve dekorasyon zevkini en üst noktaya taşımışlardır.

19. yüzyıl hem Avrupa'da hem de Osmanlı İmparatorluğunda sosyal statü göstergesi olan seramik sobaların yaşadığı en parlak dönem olmuş, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa'da seramik soba trendi, merkezi ısıtma ve elektrikli araçların yaygınlaşmasıyla kaybolurken, Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan örnekler 1950-60'lı yıllara kadar evlerin başköşelerinde kullanılmayı sürdürmüştür.

İç mekanlarda dekorasyonun bir başka önemli parçası olan demir döküm sobalar ise 17. yüzyıldan itibaren soba pazarına giren Amerika başta olmak üzere, dış yüzeylerinde figürler, desenler, natürmortlar ve mimari öğelerin yer aldığı yüksek kabartmalı süslemelerle üretilerek bu dekorasyon ve tasarım yarışına katılmışlardır.

19. yüzyılda döküm soba imalatçıları ürettikleri sobaları çekici kılabilmek ve seramik sobalar karşısında pazar paylarını arttırabilmek için tıpkı 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmış döküm plaka sobalar gibi yeni döküm soba kalıplarında süslemeye önem vermiş, renkli madeni ya da seramik parçalarla demir sobalar üzerine aplikasyonlar yapmışlardır. Sobalarda imal edildikleri yılların moda akımlarına göre şekillenen tasarımların gerçekleştirilmesi, yoğun emek, yüksek teknoloji ve üstün zanaat kabiliyeti gerektiriyordu. Soba için tasarlanan modeli, rengi veya kabartmayı en iyi sonuçla elde edebilmek için sayısız deneme yapılmış, ayrıca bunları sobanın yanma sistemine uyumlu hale getirmek gerekmiştir. Seramik soba yapımı için sırlanmış bir plakanın yüzeyinde birkaç yanmadan sonra yüzey çatlakları oluşmayacağını garanti etmek ancak kraliyet fabrikalarının yüksek teknoloji ve tasarım yarışında en üst seviyeye çıktığı 19. yüzyıl sonunda mümkün olabilmektedir. Demir sobalarda pik dökümün sertliğinin ayarlanması ve yanmadan kaynaklanan çatlamların önüne geçilmesi de Sanayi Devriminin sağladığı teknolojik ve yöntem kaynaklı gelişimin eseridir. Bu bakımdan hem seramik hem de döküm soba imalatında teknolojik

yetkinliğe Sanayi Devrimi yıllarında varılmış, bu yetkinlik ürün kalitesinin artmasının yanı sıra, ürün üzerinde yapılması istenen detaylı tasarımları mümkün kılarak görünüm ve dekorasyonda zenginleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Katı yakıtlı sobaların Türkiye'ye Osmanlı İmparatorluğu döneminde 19. yüzyılın ortalarına doğru girmeye başladığı düşünülürse bu araçların yaklaşık elli yıllık bir gelişme dönemi geçirmiş, kalite ve dekor zenginliğine sahip örnekler olduğunu söyleyebiliriz. Soba, Osmanlı döneminde “şark usulü” de denilen alaturka tarzı iç mekân dekorasyonundan, “alafranga” denilen, Batılı üslupların hâkim olduğu yeni mobilyalar ve eşyalarla döşenmiş iç mekâna geçişte yeni ve bağımsız bir dekorasyon ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Selamlık ve Harem bölümleri bulunan evlerde dekorasyonun alafrangaya dönüşü önce günlük işlere, ziyaretçi ve misafirlere açık, dolayısıyla görünürlüğü fazla bir kabul mekânı olan selamlıktan başlamıştır. Harem dairelerinde mangal kullanılmaya devam ederken modernleşmeyi temsil eden soba önce selamlıkta daha sonra sağladığı konfor ve estetik görünüm sevilerek haremde kullanılmıştır. Sobalar iç mekânda dekorasyonu tamamlayan bazense belirleyen temel eşyaların başında gelmiş; konutlardaki mekân dekorasyonlarında önceliği sayısız renk- desen seçenekleri ve ısıyı uzun süre koruma kabiliyetleriyle her zaman seramik sobalar almıştır. Fiyatının daha erişilebilir ve kullanımının daha kolay olması sebebiyle özellikle bütçe hesabı yapılan evlerde ve sirkülasyonun yoğun olduğu hizmet mekânlarında ise döküm sobalar tercih edilmiştir.

Cumhuriyet yıllarında ekonomik darboğaz, 1929 Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşı sonrası 1950'li yıllara ulaşan mekanlarda öncelik ısınmayı temin edecek herhangi bir araca sahip olmak ve ısınabilmek olmuş, mimarlar ancak özel müşterileri için hazırladıkları dekorasyon çizimlerinde dönemin modern çizgilerine sahip seramik soba kullanılması teklifinde bulunmuşlardır. Şekil 4.5. 1960'lı yıllardan itibaren artan döküm soba imalatı ve kömür kullanımı ile birlikte iç mekanlarda farklı model ve çeşitteki demir sobalar modern tasarımlarıyla süs ve ilave ayrıntılardan arınmış olarak dekorasyonun bir parçası olmuşlardır. Yine belirtmek gerekir ki bu demir sobaların kullanımında öncelikli amaç dekorasyon değil ısınmaktır ve bu sobaların alıcılarının büyük bölümü yaşam alanlarında merkezi sistem kalorifere sahip olmayanlardır. Döküm sobaların öncelikli alınma ve kullanılma nedeni neredeyse her dönemde dayanıklılık, verimlilik ve bütçe hesabı olmuştur.

Günümüzde döküm ve çelik sobaların gerçek anlamda dekorasyon amaçlı kullanılanları tasarımcısının imzasıyla belli sayıda üretilen sobalar olup bu tip bir üretim modeline Türkiye’de halen geçilmemiştir. Genele yapılan üretimde ise tüketicinin beğenisine yönelik olarak çoğunlukla firma sahibinin seçtiği ya da onayladığı modellerin üretimi yapılmaktadır.

Şekil 4.4: Hikmet Feridun’a ait 27 Ekim 1934 tarihli bir gazete yazısında evde dekorasyonun bir parçası olarak görülen sobanın diğer eşyalarla uyumunu önemseyen bir başlık ve fotoğrafta bir Türk sobacı dükkânı.

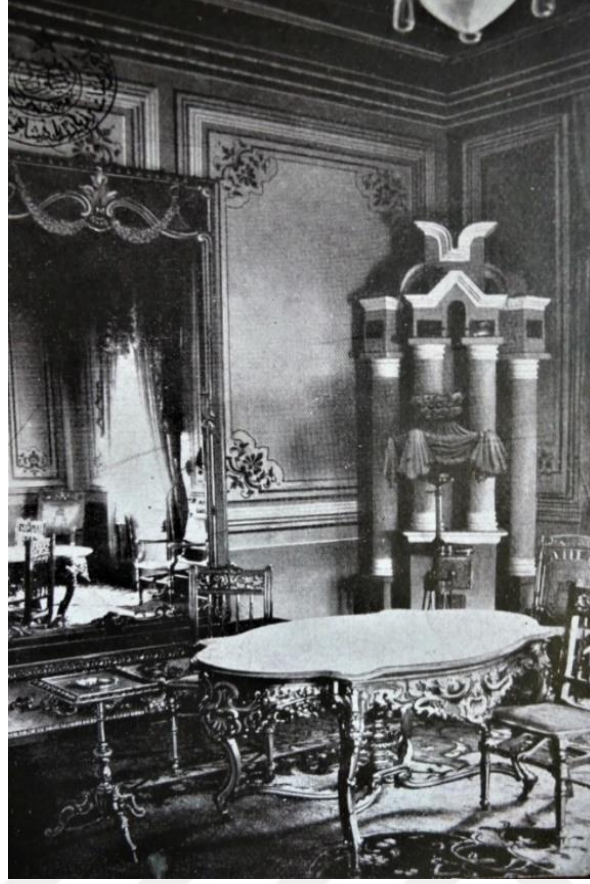
Şekil 4.5: Sedad Hakkı Eldem’in 1930’lu yıllara ait bir iç mekân tasarımında resmettiği bir çini soba.

4.3. Hiyerarşik Ayrım Nesnesi, İmaj ve Prestijin Simgesi Olarak Soba

Soba bir evde ona sahip olanın ekonomik durumunu ve sosyo-kültürel seviyesini gösteren en belirgin araçlardan biridir. Bir sobanın şekli, büyüklüğü, seramikten mi, demirden mi yoksa tenekeden mi yapıldığı, ızgaralı mı, kovalı mı olduğu, imal olurken üzerine uygulanan günün modası süslemeler ve üslup özellikleri, sahibinin statüsü, varlık durumu, görgüsü, eğitimi ve zevki hakkında ipuçları vermektedir.

Eskiden mangalla ısınılan bir eve soba almak güncel yaşamı ve değişimleri takip edebilmenin yeniliğe ve konfor fikrine açık olmanın işaretiydi. Sipariş edilen modellerin çağdaş sanat üsluplarını yansıtmaması, sahibin kültürel birikimini ortaya koyar ve bu durum aynı gruptan aileler arasında gizli bir yarış olarak değerlendirilirdi. Geçmiş dönem romanlarında sözü edilen eşyaların uzun uzadıya tasvir edilmesi, burjuva aileler arasında geçen üstünlük yarışlarını imlerken, bir mangal veya sobanın yapım malzemesi ile üzerinde taşıdığı her bir ayrıntı, maliyetinin ve dolayısıyla da sahibinin alım gücünün ifadesiydi. Kovadaki odun kömür oranı da ailenin ekonomik durumu hakkındaki bir başka göstergiydi.

Sanayi Devrimi yıllarında seri üretimle oymalı, kıvrımlı, kabartmalı ürünler meydana getirmek oldukça uğraşı isteyen, zaman alan ve bazen de mümkün olmayan bir işti. Ayrıca Sanayi Devrimi çok sayıda ürünü az zamanda yapmayı esas aldığından ayrıntılarda boğulmak istenen bir şey değildi. Devrimin ilk yarısında toplumsal alışkanlıktan ve müşterinin gösterişli albenili eşya düşkünlüğünden ötürü özellikle Avrupa’da pazarda pay almak için yapılan icatların neredeyse tümü süslü kılıflar içine alınıyor, kaideler üzerine konuluyor ya da çeşitli süsleme teknikleriyle süslenip çerçeveleniyordu. Barok ahizeli bir telefon, Rokoko kıvrımlı döküm bir kalorifer peteği ya da konumuz olan herhangi bir soba gibi. Bunların içinde süslenmekten, şaşaa ve heybetten ödün vermeyen ve taşıdığı özelliklerle de doğrudan sahibini işaret edebilen en belirgin araç sobalardı. Diğer icatlar ve araçların büyük bölümü zaman içinde süslenmekten vazgeçilse de özellikle çini sobalar, taşıdıkları temsil renkleri, inanış, gelenek, çağdaş sanat akımları ya da yerel özelliklerden etkilenen biçimleriyle imajın mekândaki en görünür nesnesi olarak canlı renklere sahip seramik plakalarıyla imal edilmeye devam etti.

Şekil 4.6: Sultan II. Abdülhamid'in ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nda dor sütunlarıyla şekillenmiş taç kısmında kartal kanatları stilize edilmiş güç imajı yaratan bir çini soba örneği.

1960'lara kadar süren imalat bir süre kesintiye uğrasa da Fransa, İsveç, Almanya, Avusturya, İtalya gibi bu mirasa sahip ülkelerde son yıllarda katı yakıtlı soba imalatı yeniden ele alınmıştır. Historisizm, revival ya da post modern tasarımlar günümüzde hem seramik hem de döküm sobaların yeni tasarımlarında kendini göstermeye devam etmektedir. Eskiyle bağını tamamen kesmiş tamamıyla modern, minimal ve özgün tasarımlar da özellikle çelik malzemeden üretilen sobalarda kendini göstermekte ve çağdaş fikirli sahipleriyle özdeşleşmektedir.

Sobalar özgün tasarımlarıyla yıllar boyunca kültür, sanat ve zanaatın taşıyıcısı olmuşlardır. Bir seramik sobanın şekillendirilmesi, yapım teknolojisini bilmenin yanında ona estetik değer katma kabiliyeti gerektirir. O nedenle hem doğru çalışıp ısıtan hem de bir heykeli andırarak evde heybetle yükselen bir soba tasarlamak rafine bilgi ve hüner gerektirir. Hem doğru çalışıp ısıtan hem de bir heykeli andıracak şeklide evde heybetle yükselen sobalar özgün tasarımlarıyla yıllar boyunca kültür, sanat ve zanaatın taşıyıcısı olmaya devam etmektedir. Sobalar geçtiğimiz yüzyılda

varlıklı ailelerin biri birlerine ya da lüks soba imalatçılarının prestij ürünü olarak tasarladıkları modelleri ülkenin başında olan krala, hükümdara, padişaha hediye ettikleri teknolojiyi, imal etme kabiliyetini, sanatı, estetiği ve üstün tasarım kabiliyetini gösteren ürünlerdi. Hediye edilen bu prestij ürünü özel tasarım sobaların bir örneği, Dolmabahçe Sarayı Harem bölümünde “Kütahya Hacı Ethem Fabrikası Mamulâtı” sobadır. Bu hediye hem firmanın üretim ve tasarım kabiliyetini göstermekte hem de özgün bir tasarımla hediye edileni onurlandırıp yüceltmektedir.

Şekil 4.7: Dolmabahçe Sarayı Harem Bölümünde hamam dinlenme odasında bulunan lacivert, mavi beyaz renklerdeki çini desenli seramik soba hakkında halen güvenli bilgiye ulaşılamamış olan imalatçı tarafından saraya ya da doğrudan sultana hediye edilmiştir.

“...en önemli sorun renk kombinezonları, renk uyumu, renk tonları arasındaki zıtlıklardır. Maviyle yeşilin bir araya gelmesi (aslında bütün renkleri bir araya getirebilmek mümkündür), ancak belli bir mavi ve yeşil olmaları koşuluyla mümkün oluyorsa bu durum bunun bir mavi ve yeşil sorunu değil, soğuk ya da sıcak ortam sorunu olduğu söylenebilir...Renkler artık biçimden bağımsız şeyler olup, sahip oldukları nitelikler önemsenmeden karşıt alanlar oluşturabilmekte, bir odaya sahip oldukları ton farklılıkları aracılığıyla “ritm” kazandırabilmektedirler. (Baudrillard,2011,45).

Jean Baudrillard'ın insanların nesnelerle ilişki süreçleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan insani ilişkiler ve davranışlar sistematığını incelediği kitabında renklere ilişkin görüşü sobaların hangi odalarda hangi renklerle yer aldığını açıklamamıza destek verir niteliktedir. Renkler yan anlama sahiptirler ve Roland Barthes'in gösterge bilim kuramında belirttiği gibi "gösteren" renkler, "gösterilen" ise hiyerarşik, duygusal ya da cinsiyetçi ayrımlardır. Sobada renkler aslında soyut değerleri temsil ederler, renk tonları ve egemen tonlar önemlidir. Örneğin pembe kadınların yaşam alanını imleyen bir renk olarak yerleşmiştir. Beyaz ve tonları seramik kalitesinin göstergesi olarak saf haliyle hanedan arasında en üst seviyesindeki kişiye yakışan renktir.

Renkle birlikte biçim de sobalarda belirleyici bir "gösteren" dir. Bir sobanın üzerinde yüzler, masklar, hayvan figürleri, bebekler veya çocuk melekler (küpit) gibi suretler bulunursa bu durum, o sobanın Müslüman evlerinde değil gayrimüslimlerin evlerinde kullanılmış olduğunu düşündürür. Zira Müslümanların namaz kıldıkları odalarda suretten uzak duran tavrını herkes bilmektedir. Bu nedenle soba siparişi verirken ya da mağazada görerek satın alırken tercih edilen sobaların büyük çoğunluğu çiçek desenli, natürmort resimli, stilize geometrik desenli ya da mimari öğeler taşıyan sobalar olmuştur. (Kombinezon: Fr: Bir işi iyi bir biçimde sonuçlandırmak, başarıya ulaştırmak için düşünülen ve alınan önlemler.)

Jean Baudrillard'ın "eşyanın ortamı oluşturduğuna" ilişkin tespiti düşünülürse soba ortam oluşturmada en büyük rolü alan ve hak edendir denebilir. Edilgen değil etkin bir araç olması, imal tekniği, ısı teknolojisi, biçim, stilizasyon, kullanışlılık, tarihsellik, eski olma değeri, ortama müdahale yönü, simgeselliği, mimari planlama ve yerleşimdeki belirleyiciliği, eşzamanlı, ard zamanlı veya çağdaş bir araç olarak bir mekânda pek çok eşyadan fazlasına ve belki de en fazlasına sahiptir. Demir sobalar lüks sayılan seramik sobalara göre sanatta daha dramatik bir etki yaratmış, sahibinin maddi durumunu ve ruh halini anlatmada sıkça kullanılmıştır. Çünkü bunları kullananlar arasında en küçük ve ucuz sobaları alarak ısınmaya çalışan yoksul ve çaresizler de vardır.

Şekil 4.8: Vincent Van GOGH, “Sigarasıyla Sobanın Yanına Oturmuş Sien”, Karakalem- Siyah Mürekkep, 1882. Van Gogh’un yoksul bir fahişe olan Sien’i küçük bir demir soba önünde düşünceli ve üzgün olarak resmetmiştir. Rijks Museum Koleksiyonu. <https://www.wga.hu/index1.html> Erişim 04.05.2023

Şekil 4.9: “Hava soğuktu üşüyorlardı. Büyük apartmanların önlerinden geçerken aydınlık odalarda kendilerine benzemeyen, kendilerine yabancı insanlar görüyorlardı. Üşümüyorlardı onlar. Mustafa da üşümeyeceği günleri düşünüyordu” (Güney, 1997,61)

Yılmaz Güney 1977 yılında basılan, fakirliği ve fakirliğin yarattığı çaresizlikleri anlattığı romanına “Soba, pencere camı ve iki ekmek istiyoruz” başlığını koymuştur. Bu başlık sobanın, cezaevi koşullarında yaşamın devamlılığını sağlamada oynadığı rolden, o yıllarda ülkedeki bir grup insanın içinde bulunduğu yoksulluk ve bir türlü karşılanmayan ihtiyaçlarına uzanan bir tespittir. Sobanın yokluğu hayatta eksik, çaresiz ve yetersiz kalışı imler.

Günümüzde Türkiye’de üretilen ve kullanılan soba örneklerine bakıldığında ve bunlar Avrupa’daki güncel örneklerle kıyaslandığında, soba alımlarında daha az renkli daha az desenli ve düz hatlı modellerin üretildiği ve satın alınmakta olduğu görülmektedir. Bu sobanın fiziki-rasyonel faydalarını yani ısınmayı ön planda tutan, estetiğe, ayrıntıya, renge ekstra bedel ödeyemeyen dar gelirli soba alıcısının halen geniş bir kitleyi oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Sobada hiyerarşik kademelenme bugün, sobanın sahip olduğu teknolojik üstünlüğe, üretim malzemesine ve verimlilik kabiliyetine bağlı yükselen satış fiyatı ile paralellik göstermektedir. Üretim ağırlıklı olarak sobayı kullanan grupların alım gücüne göre şekillendiğinden, zengin bir alıcı soba için büyük bir bütçe ayırsa dahi piyasada kendisine prestij sağlayacak nitelik ve kalitede yerli soba bulmakta zorlanmakta ve yüksek bütçeli alıcılar ithal sobalara yönelmektedir.

4.4. Sosyal Ortam Oluşturma Kabiliyetiyle Sosyalleşme Nesnesi Olarak Soba

Geçmiş ve yaşayan pek çok topluluğun yaşam kültüründe, insanı doğanın şartlarına, vahşi hayvanlara ve diğer insanlara karşı muhafaza eden evin en önemli bölümü, ateşin yakıldığı ocağın başı olmuştur. Ateşin yeri çoğu zaman yaşanan mekânın ortasında ve evin reisi olan kişinin yakınındadır. Eski yazıtlarda, kült törenlerinin anlatıldığı bölümlerde sık sık ocaklar ve ateş yakılan yerlerden söz edilmesi ona gösterilen önemi ortaya koymaktadır. Kültürümüzde, odalar, sofalar ya da salonların merkezine oturtulan bir mangal ya da bir sobanın mekân içinde insanları bir araya toplama özelliği geçmişten günümüze geçerliliğini korumuştur.

Soba kış aylarında evde aile fertlerinin toplandığı, sohbet meclislerinin yapıldığı odak noktasıdır. Sadri Sema Bey’in aktardığı gibi “Avrupa’da çeşitlenen ısıtma araçlarının Osmanlı İmparatorluğu’na gelişinden itibaren mangal etrafında toplanma âdeti, zamanla soba etrafında oturmaya dönmüştür.” (Sema,2008;79)

Evlerde durum böyle iken, köy, kasaba ve şehir kahvehanelerindeki sohbet meclislerinin baş aktörü de yıllar boyu etrafında toplanılan mangal ve ardından sobadır. Ocak olmayan yerlerde ısınmayı ve bir araya gelmeyi mümkün kılarken mimari zorunluluklara bağlanmayı gerektirmez. Baca yoksa camdan çıkarılan boru soba için çözüm olmuştur.

Şekil 4.10: Teneke sobayla ısıtılan Türk kahvehanesinden görünüm (y.1890)

Yıllar içinde teknolojik ilerlemelerle birlikte yeni ısınma biçimleri gelişince, ısı kaynağının etrafında ya da önünde bir araya gelerek oturma adeti ortadan kalkmış olsa da buna duyulan özlem ve bunu yaşatma isteği her vesile ile dile getirilmektedir.

“Odunlu sobalara ilgi giderek artıyor. Çünkü bu soba hem şömine zevki veriyor hem de yüksek ısıtma kapasitesine sahip. Ayrıca varlıklı ve orta sınıf ailelerin üçüncü kuşağı kaloriferli evlerde büyüdü. Dedeler ve babalar nostaljik bir duyguyla, sobanın başına toplanmış aile fotoğrafını özlediler. Son kuşağın da bu zevki tatması için lüks konutlarının bir köşesine soba koymaya başladılar.” Hürriyet Gündem, 30 Ekim 2000.

Şekil 4.11: İstanbul’da bir meyhanede soba başında eğlence 1910. Anonim

4.5. Konfor Vaat Eden Reklamlarda Soba

Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl ortalarından itibaren günlük yaşamı kolaylaştırmak ve konfor sağlamak üzere satışa sunulan ithal ürün yelpazesinin son derece geniş ve çeşitli olduğu görülmüyordu. Bu ürünleri, onları belki ilk kez görecektir olan Osmanlılara yüksek fiyatlarla satmak üzere getiren yabancı tüccarlar ya da üretici firma sahipleri, eğer bunlar devletin bütünlüğünü ve sultanın saltanatını tehlikeye sokacak şeyler değilse, kullanıcılara ulaşmak üzere kolaylıkla pazara girebiliyorlardı. Osmanlı pazarına giren yeni icat alet ve makinelerin tanıtılmasında basının önemli katkısı olmuştur. Dünyadaki gelişmeleri haber verme, buluş ve icatları tanıtmak, yeni teknoloji ürünlerinin özellik ve kullanımlarını anlatarak tüketiciyi eğitme, satış için ürün ve hizmeti pazarlama konularında, günlük, haftalık, aylık olarak çıkarılan süreli yayınlarda, çok sayıda ilan, çizim, fotoğraf ve reklamdan yararlanılmıştır.

Osmanlı toplumundaki okuryazar oranının düşüklüğü, hükümetin sansür uygulamaları ve alım gücünün yetersizliği gibi sebeplerle okuyucu sayısı kısıtlı olan günlük gazete ve süreli yayınların büyük bölümü, çok uzun ömürlü olamamışsa da bunların çeşitlilik ve çokluğu kayda değerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlıca, Fransızca, İngilizce, Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca ve az sayıda

başka dillerde yayınlanarak, ülkede yaşayan çok çeşitli gruplara hitap eden gazete ve dergiler, Cumhuriyet döneminde harf devriminin gerçekleşmesiyle birlikte ağırlıklı olarak Türkçe yayınlanmaya başlamışlardır.

Osmanlı pazarında ısıtma araçlarının süreli yayınlar, salnameler ve ticaret yıllıklarında en sık görüldüğü dönem Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemi yıllarıdır. O yıllarda ve sonrasında alıcıya sunulmuş alet ve makinelerin çoğu gibi sobaları da basındaki ilan ve reklamlardan takip etmek mümkün olur. Reklamların yanı sıra, bunların ne oldukları ve nasıl kullanılacaklarını anlatan gazete ve dergi yazıları da çok sayıdadır. Halkın okuma yazma oranının yüzde 5 gibi düşük bir seviyede olduğu Osmanlı döneminde bu ilan ve reklamlarda önce çizimlere sonra fotoğraflara tanıtım amacıyla sıkça yer verilmiş olduğu görülmektedir. Sobalar Osmanlı döneminde basılı yayınlarla halka tanıtılmaya çalışılsa da geleneksel yaşam biçimini sürdüren dışa kapalı Türk-Müslüman evlerine, levanten ve gayrimüslim Osmanlı tebaasının evlerine nispetle daha geç girmişlerdir. Bunda yaşam biçimi ve sobayla geç tanışma bir etken olduğu kadar, halkın alım gücünün düşük olması da önemli rol oynamıştır.

Şekil 4.12: Fransız yapımı La Salamandre markalı döküm sobaların sağladığı konforu anlatan bir reklam. Reklamda sobanın özellikleri anlatılırken, sobayı yakmakla görevli bir hizmetlinin ne denli rahat ettiği iki ayrı çizimde karşılaştırma yapılarak anlatılmıştır. Sol çizimde körükle sobaya hava vermeye ve eziyetle soba yakmaya çalışan kadının yerini sağdaki çizimde bu sobayı kullandığı için rahata kavuşan ve yüzü gülen hizmetli almıştır.

Şekil 4.13: 1900'lerin başında Osmanlıda popüler olan, içindeki kömür köz haline gelince baca bağlantısından ayrılarak odalarda dolaştırılabilen tekerlekli döküm soba La Salamandre' ye ait bir reklam.

İlan ve reklamlarda özellikle şehirlerde yaşayan imalatçıların yenilikleri bilme, anlama ve buna katkı sağlama yönündeki ilgisinin azımsanmayacak düzeyde olduğu görülür. Örnek olarak Osmanlı pazarı için mekanik aletler tasarlamak veya yabancı olanların yerli versiyonlarını üretmek pek çok amatör mucit için kâr etmenin ötesinde heyecan veren bir iştir. Pazarda rağbet göreceği anlaşılan bir fikir ya da ürünün üretim ve satış haklarının yabancılara satılması da mümkün olabileceğinden, 1860'lardan itibaren yaygınlık kazanan dergi ve gazetelerde yeni bir makine icat ettiğini ya da var olanı inanılmaz derecede geliştirdiğini iddia eden yerli kişi ve firmaların ilanlarını görmek mümkündür. Ticari olmayan ve rekabete dayanmayan, yalnızca şahsi mülk ve eşyaların alım satımına yönelik ilanlar da o yılların gazetelerinde yer almıştır.

Reklamlardan yararlanma Cumhuriyet döneminde daha da artarak devam etmiş, Amerikan yaşam tarzına özenilen yıllar başta olmak üzere bol fotoğraflı reklamlardan, hazırlanan resimli tanıtım kitapçıkları ve afişlerden sıkça yararlanılmıştır. Tanıtımı yapılan ve kullanımı anlatılan bu ürünler içinde sobalar da yerlerini almıştır.

Şekil 4.14: Şakir Zümre'nin imal ettiği sobaların tanıtımı için 1940'lı yıllarda yayınlattığı kitapçığın kapağı

Şekil 4.15: Soba isi ve kömür kirlerine karşı ev hanımlarına temizlik vaat eden bir gazete ilan. Milliyet, 18.12.1957

Şekil 4.16: 30.9 1961 tarihli Milliyet Gazetesinde kış ortasında yaz havası vaat eden Şakir Zümre sobası reklamı

Şekil 4.17: 15.01.1980 tarihli Milliyet Gazetesinde döküm kurbağa soba ilanı. İlanda “Palto yalnız sokakta giyilir” denilerek sobanın ısıtma konusundaki iddiası belirtilir. Kurbağa sobalar ilk döküm sobalar olan altı plakalı sobalara benzeyen tasarımıyla en kolay taşınan küçük ebatlı soba tiplerindendir. Bu modelde sobanın üzerine tencere veya çaydanlık koymak üzere daire şeklinde iki döküm plaka yerleştirildiği görülüyor.

4.6. Türk Edebiyatı ve Türk Resminde Soba

Sobanın varoluş sebebi olan kış mevsimi, Türk Edebiyatında hem çilesi hem de yaşattığı güzelliklerle birlikte en çok işlenen konulardan biri olagelmıştır. Kimi edebiyatçılarımız kışı sevmez ve ondan yakınıırken kimileri de yaşattığı güzelliklere tanıdığı imkanlara şükretmiştir. Sobanın varoluş sebebi olan kış anlatılırken onu temsil eden en önemli öğelerden biri sobadır. Kimi ise aşkı ve beğeniyi sıra dışı bir şekilde anlatır: “Küçük gözlerini çevreleyen bol rimelli kirpikleri, soba borularını temizlemeye mahsus çalı süpürgelerini andıran genç kadın...” Cumhuriyet, 26 Ağustos 1933, “Aşkın Kudreti” Tefrika roman.

Ercüment Ekrem Talu’nun aktardığına göre kış, helva sohbetleri, saz alemleri, kavrulmuş kestane ve fincan eğlencelerinin mevsimidir. Kışın evlerin içi adeta kılık değiştirir. Yerdeki mısır hasırın üstüne keçe serilir, kapılar pamuklu ve dikişli perdelerle takviye olunur. Odalardaki sedirlere seccadeler, kalın örtüler örtülür. Selvi sandıklar içinde güve saldırısından korunan kışlık giyecekler bir bir ortaya çıkarılır:

Kürkler, abalar, hırkalar, yün çamaşırlar, başlıklar, çoraplar, terlikler... Bunlar havalandırılır, dolaplara yerleştirilir, bohçalara konur, emre amade bulundurulur. Aslında tüm hazırlıkların tek bir amacı vardır: Üşümek...⁹

Eski kışlar başka olurmuş. Bir zamanlar İstanbul'da kış tüm yaşamı durdurur, hükümet daireleri boşalır, alışveriş kesilir, işler yüzüstü bırakılır, sokağa çıkmaktan üşenilir, hatta korkulurmuş. Hareketsiz, uyusuk, pek seilmeyen bir mevsimmiş kış. Halid Ziya Uşaklıgil, kış için 'iç sıkıntısı' deyimini kullanır. Bozacıların, simitçilerin, mısır buğdaycılarının ağlar gibi nameleri yüzünden geceleri uyuyamamaktan yakınır. (Akçura, 2022, 5).

Sait Faik Abasıyanık kış için şöyle demektedir: "Berbat şey şu kış! Kötü şey, kötü! Bakma şatafatına! Bakma manzarayı İsviçre'ye çevirişine..."¹⁸

Durum böyle iken 1840'lardan günümüze ülkede satışa çıkmasından itibaren kışın üşümemenin en büyük çaresi de soba olmuştur. Soba hem edebiyat hem de resim sanatında mangal ve ocakla birlikte en çok işlenen iç mekân eşyalarından biridir. Hayatın yoldaşı, yalnızların arkadaşı, evin bir ferdidir o. Eserlerde çok farklı bakış açılarıyla işlenmiş, çoğu zaman anlatılan ya da resmedilen mekânın tanımlayanı, kimi zaman özlemin, kimi zaman çaresizliğin, kimi zaman keyif ve mutluluğun kaynağı olmuştur.

"Ya akşamları? Onun da tadı bir başka idi. Gazhanede gazı alınmış taş kömürün, demir sobaların rengini kızıla dönüştürüp üzerindeki kestaneleri bir bir çatlattığı kış akşamlarında perşembe günleri ailecek ipe çekilirdi." (Evren, 1996,17).

Türk Edebiyatında soba, sahibinin varlık durumunun göstergesi bir araç olarak sıkça kullanılmıştır. Bunlardan biri Samiha Ayverdi'nin İbrahim Efendi Konağı adlı romanında kocası Salih Bey'in ölümünden sonra maddi darlığa düşen ve yaşadığı konağa haciz geldiği için evinden taşınmak zorunda kalan Şevkiye Hanım'ın, taşındığı bir çatı katında yaşadığı fakirlik ve çaresizliğin manzarasının bir saç soba aracılığıyla anlatılmasıdır: "...Köşede soğan ve patates sepetleri, kömür tenekeleri ve çuvallar vardı. Misafirleri aldıkları odada ise bütün eşya iki kardeşin demir karyolalarından başka bir hasır iskemle, bir küçük tabure bir komodin, bir saç soba

⁹ Ercüment Ekrem Talu, "Kış", Salon, No 5, 1 Ocak 1948.

¹⁰ Sait Faik, "Kış akşamı, masa ve sandalye," Mahalle Kahvesi- Havada Bulut, Bilgi Yayınevi, Ankara 1977, s. 78.

ve odanın ancak bir kısmını kaplayan eski bir kilimden ibaretti.” (Ayverdi, 2009,403). Saç soba en ucuz sobadır ve ancak varlıklı olmayanlar onu kullanırlar.

Bu şartlardaki yaşama alışmaya çalışırken, kendileriyle birlikte çatı katına nakleden ve hanımına hizmeti sürdüren emektar kalfaları Mail Hanım’ın geçirdiği felç ise Şevkiye Hanımın endişelerini kat be kat arttırmıştır: “Gerçekten de Mailsiz bir hayatı hiç düşünmemişti. Şimdi ne olacaktı? Hastaya kim bakacak onun da kendilerinin de önüne iki lokma yemeği kim hazırlayıp koyacaktı. Soba yakmak, odun çıkarmak, bulaşık, çamaşır...” (Ayverdi, 2009,409). Romanlarda soba yakmak ve odun taşımak, eskiden varlıklı bir hanımefendinin yapması düşünülemeyecek işler olarak karşımızdadır ve günlük yaşamda hiyerarşik düzenin ne olduğunu bize anlatır:

"... ocağa, sobaya, mangala konulabilecek kömüre, oduna benzer de bir şey yoktu". Ahmet Mithat Efendi, Diplomalı Kız, 29.

"Çocuğum bize iki kahve, sobanın da ateşine bakın!". Ruşen Eşref Üneydin, Röportajlar II, 7.

"Ne vücutlarını ısıtacak bir soba ateşi ne ruhlarına hararet-i hayat verecek valide tebessümleri vardır". Sami Paşazade Sezai, Bütün Eserleri II, 28.

"Sobamızın önünde paltosunu ve boyun bağını çıkardı". Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, 163.

"Ayı postunun üstünde gömleğinin altından çıkan çıplak ayaklıkları ördek sobanın alevinde mercan gibi kırmızı...". Reşat Nuri Güntekin, Yaprak Dökümü, 35.

"Kışın havalar sıcaktı, sobasız üşümüyorduk". Ziya Gökalp, Ziya Gökalp'in Mektupları, 359.

"Odun sobası yakılacak; apartman kat sahipleri kalorifer kömür giderini paylaşmada hem anlaşıyorlar hem ödemiyorlar". Adalet Ağaoğlu, Dar Zamanlar-3, 13.

"Küçük, basık, loş, sobası sönük, camları kırık, ortalığı pis". Ahmet Rasim, Muharrir Bu Ya, 364.

"Odada soba yanıyor ve semaver, binlerce kilometre uzakta facialar geçtiğini haber verir gibi, sinsi ve devamlı bir ısıyla ötüyordu". Necip Fazıl, Hikâyelerim, 54.

"Gözlerinizin içi parlar, "Vu-u-u-u ! üşüdüm !" diyerek mangala, sobaya yaklaşırken gülümsememek, gülmemek elinizde midir?". Nurullah Ataç, Söyleşiler, 264.

Ahmed Hamdi Tanpınar Acıbadem'deki Köşk adlı hikayesinde, bilimin insan yaşamındaki yerini ve endüstrileşmenin etkilerini hikâyenin kahramanı icatlar sahibi Sani Bey üzerinden işlemiştir. Hikâyede Sani Bey yaşadığı köşkün banyosuna kendi icadı bir banyo sobası yerleştirmiştir:

...bu, ayağa dikilmiş küçük çapta bir dekovil lokomotifine benzeyen soba ve kazanıyla, duvarlarındaki bir yığın çark, büyük vida, musluk, boru ve helezoni borularla, duvar diplerindeki hiçbirimizin tanımadığı bir yığın aletlerle yıkanılacak bir yerden ziyade bir vapurun yeni tertip makine dairesine, bilmediğimiz maddelerle ısınan bir kalorifer teçhizatına, çok lezzetli ve zalim işkencelerin yapıldığı bir yere benziyordu. (Tanpınar, 2015, 231).

Yazar evde açılışı yapılan banyoda bu banyo sobasıyla yıkanma macerasını ise şöyle anlatmaktadır:

Evvela siz soyunana kadar sinsice yanan soba, birdenbire şiddetle ötmeye başlar, başınızı sabunladığınız andan itibaren sıcak ve soğuk su muslukları karışır, ötmeye başlayan acayip düdükler telaşınızı artırır. Hararet arttıkça, su ısındıkça, karışıklık tasavvuru imkânsız şekle girer ve siz dışarıdaki tulumbanın altına kendinizi atana kadar bir duman, sıcak veya soğuk su tufanı altında boğulurdunuz. Çünkü yıkanma denen ameliyenin vücudu hazırladığı rahatlık içinde bu gusülhanenin karışık tertibatını idare etmeğe imkân yoktu. (Tanpınar, 2015, 231).

Hikâyede Sani Bey'in köşk halkının kullanımına açtığı banyo için, açılışa yerlere yatarak gülen köşk sakinlerinin yıkanırken yanarak zarar gördüğü anlatılmaktadır. Bu banyonun asıl kurbanı ise orada yıkanırken ölen banyonun yaratıcısı Sani Bey olmuştur. Yazara göre icatların ortaya çıktığı yaşam alanları kimi zaman gündelik hayatı oldukça zorlaştırır.

Semiha Ayverdi'nin İbrahim Efendi Konağı adlı kitabında, İbrahim Efendi'nin ölümünün ardından 1910 yılında kendisine ait konakta mevcut eşyalar için miras bölüşümü sırasında yapılan tespitte listelenen eşya arasında sobaların olduğu görülür. Buna göre İstanbul Şehzadebaşı Camii civarı Kalenderhane Mahallesindeki konağın selamlık ve harem bölümlerinin alt ve üst katlarında dört adet demir soba, biri büyük beş adet çini soba bulunmaktadır. (Mert,2006,2)

Çocukluğu Adana Kadirli’de geçmiş olan Gözen Küçükerman da anılarında bir Şakir Zümre sobasını şöyle anlatır:

Şakir Zümre ismi size ne ifade eder bilemem ama benim için gerçekten çok önemlidir. Bütün çocukluğum onunla şekillenmiş gibidir. Yıl 1945-46. Beş altı yaşındayım. (...) Bu küçük taşra kasabasının okur yazar sakinlerinin yaşadığı(..) salonun yemek bölümü ile oturma odasının kesiştiği yerde bir ‘Şakir Zümre’ sobası dururdu. Koyu gri gövdeli, pırlı pırlı kromajlı ve kafes şeklinde delikli odun atma yeri, altından kül alınan çekmecesini ile gerçekten bir heykel kadar güzeldi. Hele kapağı açmada kullandığımız, ucu kancalı ele kolayca oturan krome maşa... Başka bir alete ihtiyaç yoktu, o alt üst kapakları açar, kapar, küllüğü çeker iter ve odunların yerleşmesini sağlardı. Sobanın üzerine ne tencere ne çaydanlık, hiçbir şey konamazdı. Kış günleri sabah ekmeklerimiz ve kestane kızartılması için sobadan alınan kor, bakır mangala konurdu sadece, bu konuda çok titizdi annem. (...) Her şeyin ‘dondugu’ bir kasabada ben bedenem ve fikren büyüyordum. Ama aynı yerinde duran Şakir Zümre sobası ile birlikte, aynı onun gibi... Sobanın hiç değişmeyen parlaklığı, o küçük alet ve o yazı, derinlere kazanmış, alevlerin arasından görünen yazı, ‘Şakir Zümre’...” (Küçükerman, 2002,52)

Ne güzel kokardı gündüz kuzinede pişen yemek

Geceye kalan kokusu

Sanki odanın her yanında pişti

Galle olsa gerek annemin yaptığı bu akşam (Taşpınar, 2012, 28)

Ya Pazar akşamları

Sobanın göbeği kızarmışsa bir yanda

Bir yanda mangal başında kahve kokusu miss gibi

Höpürdetirken köpüğünü

Pazar akşamları Burhan Felek yazılarını okurken babam:

“Recep’in Kahvesi”ni dinlerken

Gülerdik

Ne çok gülerdik babam okudukça

Konsoslos Bey, Ahmet ve diğerlerinin hikayelerine... (Taşpınar, 2012, 30)

Teneke sobamız vardı.
Ne kadar güzel yanardı.
Üzerinde çay kaynatıp,
Çok güzel mısır patlardı.
Bazen kırmızı olurdu.
Vallahi erken soğurdu.
Sobaya odun atmazsan,
Evler buz gibi olurdu.
Arada puh puh ederdi.
İnan çok fena tüterdi.
Günlerimiz geçti böyle,
O günler başka güzeldi.

Necmi Özyurt¹⁹

En güzel çaylar,
Bir sobanın üstünde demlendi,
En güzel kestaneler,
Sobanın ateşinde kavruldu,
İnsan en güzel,
Bir sobanın yanında pişti belki de ağır ağır...
En güzel kokular,
Bir sobanın üzerine koyulan portakal kabuklarından geldi.
En güzel hikayeleri bir soba anlattı bize;
İnsan susup sadece sobadan gelen sesi dinlediğinde,
Kendini dinlemeyi öğrendi...
Yağmurdan ıslanan bedenler bir sobanın başında kurutuldu.
Yürekler bir sobanın başında ısındı...
Ve henüz hiç kimse bir soba kadar ısıtamadı yüreğimizi!

Zehra Cavdaroğlu²⁰

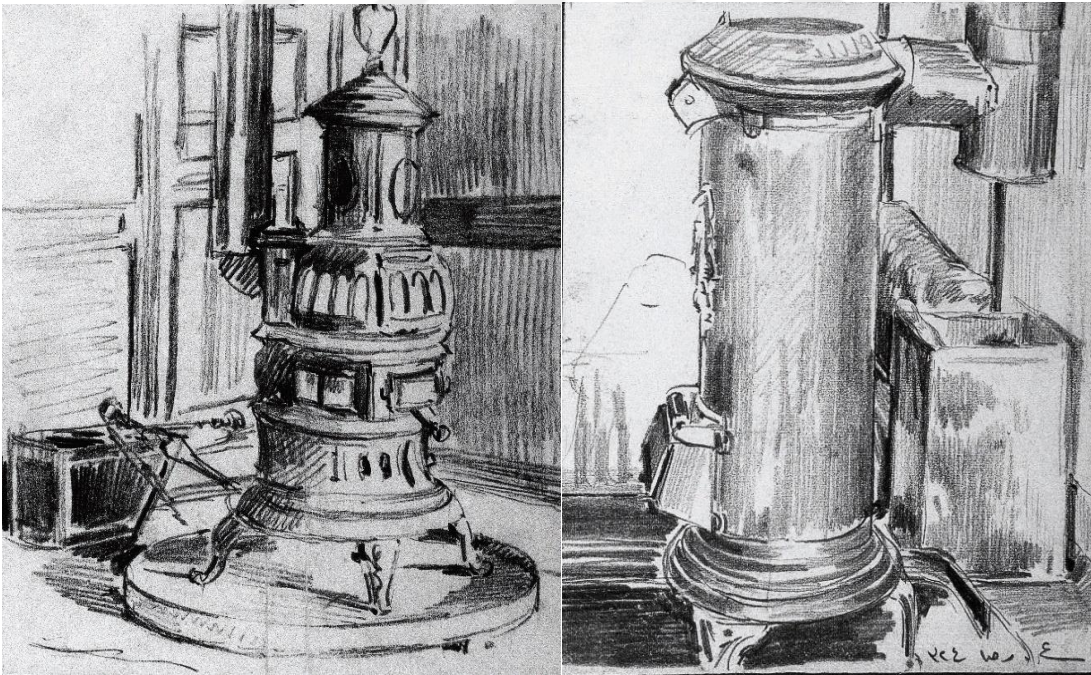
Türk Resim Sanatımızın ünlü asker ressamlarından olan Hoca Ali Rıza Bey ve Mehmet Ali Laga karakalem ve yağlıboya eserlerinde ocak, soba, mangal ve aksesuarlarını sıkça resmetmişlerdir. Onlara göre de sobanın kullanıcıda yarattığı özel bir ruh hali vardır ve hiçbir şey sobanın yerini tutmaz.

¹⁹ <https://www.antoloji.com/teneke-soba-siiri/> Erişim: 24.07.2022

²⁰ <https://www.antoloji.com/soba-16-siiri/> Erişim: 24.04.2019

Şekil 4.18: Mehmet Ali Laga. Guaş-kuru boya

Şekil 4.19: Hoca Ali Rıza Bey'e ait karakalem soba eskizleri

Şekil 4.20: Mehmet Ali Laga'ya ait isimsiz denemeler

Şekil 4.21: Ressam Mehmet Ali Laga'nın resim atölyesini gösteren fotoğrafta çini soba. Sobalar yakılmadıkları zamanlarda birer kaide görevi görebilirler, vazo, bardak, tepsi ya da burada olduğu gibi bir heykelcik koyulmak üzere kullanılabilirlerdi. 19. yüzyıl sonu.

4.7. Koku, Ses, Seyir ve Temas Yönüyle Soba

Arayüzü iki sistem arasında ya da bir kullanıcı ile bir sistem arasında iletişimin meydana gelmesine olanak sağlayan yazılım veya donanım olarak ifade edersek katı yakıtlı bir sobanın çok sayıda arayüzü olduğunu söylememiz mümkündür. Hatta soba kullanıcısıyla en fazla iletişim kuran araçların başında gelir. Kullananlar için sobanın yakıldığı zamanlar, kullanıcının tercihlerine, alışkanlıklarına ve yaşam kültürüne bağlı olarak zenginleşir.

“Kokuları, havada uçan koku moleküllerinin canlıların duyu organlarında bulunan algılayıcılarla temas etmesiyle birlikte elektrik sinyallerine dönüştürölüp beynin ilgili bölümlerine iletilmesiyle algılarız. Beyin bu sinyalleri yorumlayarak tepki verir. Biz, bir kokuyu, üzerinden bir yıl geçse bile % 65 doğruluk payıyla hatırlayabiliriz; ancak bu oran görsel hafızamız söz konusu olduğunda üç aylık bir aradan sonra %50 civarındadır”. (Pace, 2008, 26). “Kokular gerek doğal yaşam içinde gerekse insan topluluklarının sosyo-kültürel yapılarında zengin bir yere sahiptir. Kokular, ruh halimizi, hafızayı, duygularımızı, eş seçimini, bağışıklık sistemini ve endokrin sistemi etkileyebilir; aslında tüm canlılar koku moleküllerinden oluşan görünmez bir iletişim ağı içerisinde.” (Faydalı, 2010, 1)

Bu bilgiler paralelinde sobanın hem içerisinde yaktığı yakacak hem de pişirmek, ısıtmak veya koku vermek amacıyla üzerine konulanlardan kaynaklanan bir koku uyararı olduğunu söylememiz mümkündür. Geçmişe dair anılarda ya da günümüzde yaşanan veya yaşanması taahhüt edilen anlar için sobanın kokuyla bütünleştirildiği ve onun kokuyu ortaya çıkaran yönünden yararlanıldığı görülür. Kışın hafızalarda en çok yer eden bu yüzden çoğu zaman soba ve sobanın bulunduğu ortamlardır.

“Gibbons House'da odun sobasında taze pişmiş kurabiyelerin kokusunun ve tadının keyfini çıkarın.” Bu çağrı günümüzde Amerika'da bir müzenin ziyaretçileri için düzenlediği özel etkinlikler için yayınladığı bir duyurudur. Özel etkinlik gününde eski tariflerle hazırlanan yiyecekler demir yemek sobalarında pişirilerek sunulmakta ve geçmiş günümüzde yaşatılmaktadır. Bu özel etkinlikleri ziyaretçiler bilet satın alarak birbirlerine hediye edebilir ve geçmişin canlandırılmasına ve yaşatılmasına tanıklık edebilir. <https://www.hagley.org/calendar/victorines-valentines-day>. İlanda, geçmiş günlerin özlenen yaşantılarından bir kesitin odun sobasıyla yaşatılması, sobada pişen kurabiye kokusuyla keyifli anlar taahhüt edilmektedir. Burada soba,

kokuyla kurulan ilinti ile hem bir keyif hem de bir nostalji nesnesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sobadan kaynaklanan kokular koku hafızasına işlediğinden bunu tecrübe edenler için soba kişiyi yıllar sonra bile kişisel, toplumsal ya da kültürel bir geçmişe götürme yetisine sahiptir. Hafızanın fizyolojik yapısı ve psikolojik dışavurumlar her kişi için değişse de soba kişinin hayatında “hatırlatıcı” bir roldedir. Pek çok kültürde soba üzerinde su ısıtılır, çay demlenir, kestane, mısır, patates, biber közlenir, ekmek kızartılır, fırınında ekmek, börek, kurabiye, yemek pişirilir. Üzerine konulan meyve kabukları ve kokulu bitkilerle ortama güzel kokular yayılır. Pişenler yendikten sonra arda kalan kabuk ya da koçanlar yine sobaya atılarak bu kez yakacak olur. Soba yanında banyo yapılır ya da banyo sonrası yanı, oturulup dinlenilen yerdir. Kış günü soğuyan el ve ayaklar yeni yakılmış ya da ya da sönmekte olan bir sobaya yapıştırılarak ısıtılır, ıslak giysi ve çamaşırlar soba borularına asılarak kurutulur.

Üzerine düşen su damlasının sesi, yanmakta olan yakacağın çıtırtısı, şömine sobalarda alevleri güvenle seyretmenin keyfi yanan bir sobanın varlığıyla gerçekleşir. Böylelikle sobanın varlığıyla gerçekleşen her bir eylem doğrudan ya da dolaylı olarak insanın beş duyusuna etki eden şekildedir.

4.8. Konfor Sağlayan Sobanın Korkutan Yüzü: Yangınlar ve Zehirlenme

Osmanlı döneminde sobanın tercih edilme nedenlerinden biri de bir yandan ısınmayı sağlarken diğer yandan ateşin açıkta olduğu ocak ve mangala nazaran kullananları yanmaktan ve yangından daha fazla koruyan yönü olmuştu. Zira Osmanlı imparatorluğunda semtler ve hatta şehirler yüzyıllar boyunca çoğu mangaldan çıkan ve hızla büyüyerek bulunduğu alanı kısa sürede yok eden yangınlarla anılmış, pek çok insan mangalın açık ateşinden yanarak hayatını kaybetmiştir. Bunlardan biri de Sultan II. Abdülhamid’in 7 yaşında yanarak ölen kızı Ulviye Sultan’dır. Sultan II. Abdülhamid’in şehzadelik yıllarında Dolmabahçe Sarayı Veliaht Dairesi’nde ailesiyle birlikte yaşadığı dönemde, Ulviye Sultan mangaldan çıkan bir kıvılcımın eteğini tutuşturması sonucu yanarak ölmüş ve bu durum sarayda büyük üzüntü yaratmıştır. 1875 yılında gerçekleşen bu olaydan bir yıl sonra tahta geçen Sultan II. Abdülhamid kullandığı tüm saray, köşk ve kasırlara tahta olduğu yıllar boyunca ısıtma aracı olarak çini sobalar aldırıştır.

Cumhuriyet yıllarında da mangaldan ölümler devam etmiş buna karşın soba boruları ya da bacaların içinde biriken kurumların tutuşması ile de meydana gelen pek çok yangın kayda geçmiştir. “Sarıyer Maden Mahallesinde evde kimsenin bulunmadığı bir sırada ısınmak için mangala sokulan Fatma Hanım kömürler iyice tutuşmadığından dumandan bayılarak mangalın üstüne düştü. Talihsiz kadın yanarak can verdi.” Cumhuriyet, 5 Ocak 1929.

Soba da mangal kadar olmasa da eğer doğru kullanılmazsa bir başka yangın nedeni olabilir. “Göksu’da Kandilli Caddesi’nde Osman Efendi’nin soba kurumları tutuşmuş, söndürülmüştür.” Cumhuriyet, 27 Ocak 1930.

Soba kullanan evlerde kurumlu bacaların tutuşması yıllar boyu en başta gelen yangın sebebi olarak kayda geçmiştir. 1929 yılına ait İstanbul’da yapılmış bir istatistiğe göre şehirde yıl boyunca 510 yangın kaydedilmiş olup, bunların 132’si baca, 80’i mangal ve ocak, 29’u soba, 16’sı elektrik, 38’i sigara, 17’si dikkatsizlik, 22’si lamba, 7’si benzin yangınıdır.” Cumhuriyet, 19 Mart 1930.

Soba kurumlarının yangınlara neden olmasının yanında sokağa uzatılarak yolu ve geçenlerin üzerini kirletmesi ise yıllar boyu yasaklar çıkarılarak mücadele edilmeye çalışılmış bir diğer konudur. “Belediye, mevcut yasağa rağmen soba borularını sokaktan gelip geçenlerin üstlerini başlarını kirletecek şekilde sokağa uzatan ev sahiplerini cezalandırmaya karar vermiştir. Bu şekildeki soba boruları söktürülecektir.” Cumhuriyet, 16 Şubat 1932. “Soba borularının cadde ve sokaklara akıntı yapmaması için bunların altına oluk takılması lazım gelmektedir. Bazı yerlerde bu hükme riayet edilmediği görüldüğünden, bu kabil kimseler hakkında takibat yapılması alakadarlara emrolunmuştur.” Cumhuriyet, 17 Kasım 1932

Sobaların Osmanlı döneminde Sultan II. Abdülhamid yıllarından itibaren kullanımının artmasıyla birlikte sobanın nasıl kullanılması gerektiğine dair bilgiler içeren yazılara gazete ve dergilerde sıkça rastlanır, bu durum Cumhuriyet yıllarında da devam etmiş halkı yangınlardan ve zehirlenmelerden korumak için konuya sürekli olarak dikkat çekilmiştir.

Şekil 4.22: 21 Ocak 1929 akşamı İstanbul Tatavla’da (Kurtuluş) bir evde sobadan çıkan ve semti yok eden büyük yangından eşyalarını kurtaran hanımlar. Sol tarafta yerde duran çini soba da kurtarılmış eşyalardan biridir. Fotoğraf: İstanbul Kış Günlüğü 1929 ve 1954. Yapı Kredi Yayınları 4325. 2012.

Şekil 4.23: 1929 Tatavla Yangını ardından Karagöz mizah dergisinde yayımlanan bir karikatürde soba yakmaktan çekinen Karagöz ve Hacivat

Sobaların tütmemesine insan sağılığı için dikkat edilmesi gerekmektedir. Sobalar genellikle borusunun kısa veya bacası yanında yüksek bir bina veya duvar bulunması sebebiyle hava cereyanı meydana gelmediğı için tüter. Bunu önlemek için sobanın kapaklı yüzünü pencere veya kapıya doğru olacak şekilde kurmalı ve sobanın bina dışına çıkan bacası binanın saçağının üzerinde olmalıdır. Soba içinde odun, maden kömürü veya kok kömürü yakılmaktadır. Odun, maden kömürüne göre az ısı ortaya çıkarır, fakat maden kömürü de kötü kokulu gazlar yaydığı için sağılıksızdır. Kok kömürü, maden kömüründen daha az ısı yayar fakat kokusu yoktur. (Hıfz-ı Sıhhat,1893,176-177)

“Sobayla ısıtılan kütüphanede çalışmak kolay değildi. Öyle ki zaman zaman soba tüter, kapı pencere açılırdı. Bazen çok sıcak olur, bazen de bir türlü ısınamazdık.”²¹

Türkiye’de katı yakıtlı sobalarda standardizasyon ve regölasyonun şart koşulmaması dolayısıyla, üretim kalitesi düşük tam yanma sağılamayan ve gaz sızdıran katı yakıtlı sobalardan zehirlenme vakaları yaşanmaya devam etmektedir. Hava sızdıran sobaları kullananlar için bir başka risk ise sağılıkla ilgili problemlerdir. Bu sobalardan çıkan dumanda bulunan zehirli gazlar ve ağır metaller, solunum sisteminde tahribata, baş ağrısı, baş dönmesi, öksürük, halsizlik ve bunları takiben ağır akciğer hastalıklarına yol açabilmektedir.

Dünya Sağık Örgütü’nün 2012 yılı verilerine göre dünya nüfusunun 2/5’i katı yakıt kullanımından kaynaklı iç ortam hava kirliliğine maruz kalmakta ve dünyada her yıl toplamda 2,9 milyon erken ölüm, iç ortam hava kirliliğı ile ilişkilendirilmektedir. Dünya’da yaklaşık 3 milyar insan ısınmak ve yemek pişirmek için kömür ve odun gibi yakıtlar kullanmaktadır...Kış aylarında hava kirliliğinin ana kaynaklarından biri ısınmada kullanılan alttan tutuşturmalı, hava sızdıran soba ve kazanlardır. (Öztürk, 2017,3)

²¹ Beşir Ayvazoğlu, <https://istanbultarihi.ist/368-istanbul-kutuphanelerinde-incingen-unle-bir-gezinti>
Erişim: 14.07.2023

4.9. İş Kolları Oluşturan, İstihdamı Destekleyen Yönüyle Geçim Kapısı Soba

Yalnız evin içinde değil dışarıda da soba için çalışanlar vardır ve aslında soba için çalışanlar geçmişten günümüze ciddi bir iş kolu oluşturmuş ve hayatlarını sobadan kazanmışlardır. Bacacılar, baca temizleyicileri, çıracılar, hademeler, hatabkeşler, oduncular, kömürcüler, odun yarıcılar, gazcılar, mangalcılar, tulumbacılar, itfaiyeciler bu grupların hepsi 19 ve 20. yüzyılda şehrin ya da kasabanın yaşam kültürünün parçası olmuş ve sobanın varlığıyla geçimlerini sağlamışlardır. Evlerde hanımların kullandığı içi köz kömürle doldurulan ütüler zahmetli olup çamaşırları kirletme durumu sık yaşandığından demir ütüler ısıtmak üzere sobaların gövdesine ütü bölmeleri yapılmış ve elektrikli ütüler çıkana değin kış aylarında köşkler, konaklar ve sefarethanelerde sobada ısıtılan ütüler kullanan ütüye yardımcı hanımlar çalıştırılmıştır.

Şekil 4.24: İstanbullu baca temizleyicilerini gösteren kartpostal örnekleri. Gökhan Akçura Koleksiyonu. Kartpostallar bacacıların şehrin kimliğiyle özdeşleşmiş bir çalışan grubu olduğunu göstermektedir. Aynı yıllarda İngiltere’de kimsesiz ya da ebeveynleri tarafından baca temizlemek için kiraya verilen 4-7 yaş arası çocuklar baca temizleyicisi olarak çalışmaktadırlar.

Sadri Sema Bey anılarında II. Meşrutiyet döneminde İstanbul sokaklarında odun, kömür arabalarıyla, oduncu ve kömürcülerin görüldüğünü anlatırken, “Bir de bu mangal ve sobalar için evlere, işyerlerine yakacak götürenler vardı ki, onlar da şehrin yaşam kültürünün parçasıdır.” (Sema,2008;79) diyerek onların da sokaklarda sıkça rastlanan ve soba sayesinde geçimlerini sağlayan kimseler olduğundan bahsetmektedir.

Şekil 4.25: Ütü ısıtmaya uygun tasarlanmış döküm soba 19. yüzyıl sonu

Fotoğraf: <https://tr.pinterest.com/pin/4714774601900134/> Erişim: 16.07.2023

Soba günümüzde seralarda da kullanılmakta ve işin devamlılığını sağlayarak yürütülmesinde katkıda bulunmaktadır. 30.03.2023 tarihli bir haberde Edirne'de seralarında sebze ve çiçek fidesi ile meyve fidanı yetiştiren üreticilerin, zirai dona karşı seralarında soba yakarak önlem aldığı belirtilmektedir.²²

4.10. Olağanüstü Durumlarda Acil Yardım Aracı Olarak Soba

Günümüzde enerji krizleri, elektrik iletim hatlarının yetersizliği, enerji temin problemleri, savaş hali, savaş riskleri, doğal afetler ve yaşanan salgın hastalıklar nedeniyle karşı karşıya kalınan olağanüstü durumların ve bunlardan kaynaklanan göçlerin yarattığı yer değiştirmelerin, taşınabilir katı yakıtlı sobalara olan ihtiyaç ve talebi doğrudan etkilediği görülmektedir.

İnsanın olağanüstü durumlarda yaşamını devam ettirebilmesi için beden sıcaklığının normal seviyede tutulabilmesi önem taşıdığından, kış aylarında ya da tüm yıl soğuk iklim bölgelerinde olağanüstü durumların gerçekleşmesi halinde, dayanıklı, az yakıtla uzun süre yanma sağlayabilecek, yakıtı özel, hafif ve verimli, ağırlığı

²² <https://www.trthaber.com/haber/guncel/edirne-ureticiler-balkan-soguguna-karsi-seralarda-sobali-onlem-aldi-757069.html>

taşınabilir, kolay yakılabilir, yanma gazlarını sızdırmayan, boru sistemi mesafeye toleranslı, yakma sistemi elektriğe mecbur olmayan sobalara acil ihtiyaç duyulduğu tecrübe ve tespit edilmiştir. Olağanüstü durumlara uygun özelliklere sahip sobaların tasarlanarak üretilmesi, üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak görülmektedir.

Salgın hastalık sebebiyle biri birinden izole olmak zorunda kalan insanlara gittikleri yerlerde katı yakıtlı sobanın sağladığı konfor, elektrik ya da doğalgazın bulunmadığı ortamlarda yanabilmesi olmuştur. Sobanın taşınabilir özellikte olması soba kullanımını kolaylaştırmıştır. Bir katı yakıtlı taşınabilir sobanın, tüm katı yakıt tiplerini yakabilir olması olağanüstü durumlarda büyük önem taşımaktadır.

Taşındıkları yerlerde soba kullanmaya zorunlu olmayanların da soba kullanmaya başlamaları, taşınabilir katı yakıtlı sobaları zor durumlarda koruyucu ve kurtarıcı bir teminat olarak görmelerinden ileri gelmektedir. Bu nedenle katı yakıtlı sobalar günümüz koşullarında birincil, ikincil ya da üçüncül ısı konfor sağlayıcı olarak yaşam alanlarında bulunması gerekli temel araçlardan biri olarak konumlanmış durumdadır.

Diğer yandan katı yakıtlı soba alımı ve kullanılması, alıcıların yalnızca ısı konforu değil birleşik konforu da (combined comfort) gittikleri yere taşıma isteği olarak görülebilir. Zira taşınılan yerde soba, mekânı ısıtmanın yanında geceleyin aydınlatma elemanı, yanma anındaki görüntüsü ve sesiyle bir keyif aracı, bir su ısıtıcısı ve bir yemek ocağıdır. Soba, kişinin kendi konforu yanında bu konforu ihtiyaç duyanlarla paylaşmasına imkân veren bir araç olduğu için olağanüstü durumlarda yardımlaşmanın ve paylaşmanın bir biçimi olagelmıştır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tezin önceki aşamalarında, geçen son iki yüz yılda Türkiye’de kullanılmış katı yakıtlı taşınabilir sobalar belli sınıflandırmalar dahilinde tanıtılmış ve bu araçların onları kullananlara sağladığı konfor, farklı mekanlar, insan grupları ve yaşanmış deneyimler yönünden ortaya konulmuştur. Bu yapılırken, geçen zaman içinde teknolojik ilerlemelerden, ürün gelişiminden, yönetimden, sosyoekonomik ve kültürel yapıdan, günün beğeni anlayışından, imalattan, kullanımdan, temin edilen ya da edilemeyen yakıttan kaynaklanan memnuniyet ya da problemleri geniş bir perspektiften görebilmenin, günümüzde gelinen durumu analiz edebilmek için önemli olacağı düşünülmüştür.

Tezin nihai amacı, geçmiş ve yaşananlar temelinde, günümüzde Türkiye’de üretilen ve kullanılan katı yakıtlı taşınabilir sobaların konfor sağlayıcılık yönünden sahip olduğu konumun belirlenebilmesi ve edinilen veriler ışığında bu ürün grubunda birleşik-bütüncül konfora ulaşmada hangi kriterlerin önemli olduğunun ve gelecekte önemli olacağının görülebilmesidir.

Katı yakıtlı sobanın ortaya çıkışı, yaşanan mekânların ısıtılabilmesi için tarih boyunca yapılan sayısız deneme ve edinilen tecrübenin sonucunda kapalı yanma sisteminin geliştirilmesiyle gerçekleşmiştir. İlk soba örneklerinden günümüze uzanan zaman ise daha güvenli, verimli, zararsız ve keyifli ısınmayı sağlayacak ürünlerin tasarlanma ve uygulanma sürecidir. Yüzyıllar boyunca sobada aşama aşama kaydedilen her olumlu gelişme ve ürüne kazandırılan, niteliği arttıran her bir özellik, bütüncül konforun elde edilmesinde birer yapıtaşı olmuştur.

Sadece teknoloji ve ürün gelişimi paralelinde değil, tez boyunca yer verilen pek çok farklı dinamiğin etkisinde şekillen bu uzun konfora erişim süreci, 13. yüzyılda Avrupa’da, ateşin bir yanma odası içine alınmasıyla birlikte ocak ya da şöminenin iç mekânda yarattığı isli ve dumanlı ortamdaki kurtulmakla başlar. İnsana yaşadığı mekânda ısınırken temiz hava soluyabilme lüksü getiren bu gelişmeyi akabinde ısı verimin arttırılmasına yönelik denemeler izlemiştir. Fazla ısı tutması için gövdesi büyük yapılan, yerleştirildiği mekânın büyüklüğüne göre genişliği veya yüksekliği dört-beş metreyi bulabilen sabit sobalardan (kachelofen) müthiş sıcaklıklar elde edilince, bu kez de bu sıcaklığın diğer soğuk mekânlara nasıl taşınabileceğine yönelik çözüm arayışlarına girilmiştir.

17.yüzyıldan itibaren “plate stove” denilen dökme demir levhalardan imal edilen ve istenen mekâna taşınabilen sobaların geliştirilmesiyle, ısınabilmek için tek mekâna mecbur kalmak sona ermiş, insana kendi konforunu yanında götürme, gittiği yere, uyuyacağı odaya kolayca yerleştirme imkânı verilmiştir. Taşınabilir sobanın geliştirilmesi, iç mekânda günlük yaşam döngüsünü değiştiren, mekanların kişilere özel odalara bölünmesini mümkün kılarak yaşam ve çalışma konforunun artmasını temin eden en önemli aşama olmuştur.

18. yüzyıl sonunda başlayan Sanayi Devrimi yılları ise, katı yakıtlı sobalar için, dayanıklılığın artırılmasının, verimin yükseltilmesinin, daha fazla sayıda, daha fazla çeşitte ve daha hızlı soba üretilmesinin yollarının bulunduğu dönemdir. Devrimle birlikte demirin yaygın ve maharetli biçimde kullanılması, piyasaya sürülen döküm soba sayısında büyük bir artış sağlamış; bu dönemde salt mekân ısıtmasının ötesine geçilerek, taşınabilir ebatlarda demir döküm yemek ve banyo sobaları imal edilmiştir. Böylece evlerde mekân ısıtmanın yanında hem yemek yapma hem de temizlenme ihtiyacı aynı çatı altında çözümlenmiş ve 19.yüzyıl, üretim teknolojisi geliştirilen demir sobaların yanında, demirden destek alarak mukavemet kazanan seramik sobalarla beraber ısınmada sobaların çağı olmuştur. Bu dönemde hem seramik hem demir hem de demir+seramik yapımlı sobalardan sayısız çeşit, renk, ebat ve süsleme özelliğine sahip binlerce model üretilmiştir. Sobaların ihtiyaca yönelik olarak çeşitlenmesi, evlerde, işyerlerinde ve kamuya açık ortak kullanımlı mekanlara yerleştirilerek kullanılması, günlük yaşamda o zamana kadar görülmemiş bir yaşam konforuna ulaşılmasını temin etmiş; yaşam ve çalışma mekanlarının ısınması giyilen kışlık kıyafetlerin incelenmesi ve çeşitlenmesini sağlayarak pek çok ülkede günün modasına yön vermiştir.

Bu zaman diziminde 19. yüzyılın son çeyreğinden başlamak üzere 20.yüzyılda II. Dünya Savaşı'na kadar uzanan yılları, sobaların kullanıcıların taleplerine, beğenilerine ve bütçelerine uygun olarak şekillendirildiği özel tasarımlar dönemi olarak tanımlamak mümkündür. Tasarımcısının adıyla anılan pek çok soba, bu dönemde prestijin simgesi olarak Avrupa'da kurulan kraliyet fabrikalarında ve teknoloji, sanat ve zanaat yönünden gelişmiş yetkin atölyelerde yüksek kaliteyle üretilmiştir. Bu dönem, sobalarda görkem, estetik, sanat ve zanaat kabiliyetlerinin en üst noktaya vardığı dönem olarak hatırlanır. II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın öncülük ettiği, üretimde süs ve gösterişin arka planda kaldığı,

başlangıçta maddi zorluklardan kaynaklanan sadeleşme ve buna uygun olarak ortaya çıkmış olan modernizm yıllarında tasarımcılar tarafından güne uyumlu soba tasarımları yapılmış, sobalarda verimli ve temiz yanmayı temin edecek yanma odaları ile iç havalandırma düzeneklerinin geliştirilmesine çalışılmıştır.

İcadından bu yana daha verimli ve sorunsuz bir yanma için sobalara ızgaralar, kül çekmeceleri, havalandırma kolları, havalandırma kapakları, dayanıklılığı arttırılan yanma odaları ya da ısıyı koruyan emaye veya seramik kaplamalar eklenmiştir. 2000’li yılların piyasada en çok talep gören ürünü olan pelet sobalarının yanı sıra kömürle çalıştırılan gelişmiş yanma sistemli sobalarda ise, dijital kontrol paneli, otomatik ateşleme sistemi, otomatik yakıt yükleme özelliği, otomatik kül çıkarma, yakıt karıştırma ve duman borusu temizleme özelliği, uzaktan kumandayla ateşleme, haftalık yanma programı gibi özellikler, kullanımı kolaylaştırmak ve konforu arttırmak üzere üretilen modellerle tüketiciye sunulmuş durumdadır.

Günümüze ulaşan bu konfor arttırıcı gelişim çizgisinde şimdi, çağdaş katı yakıtlı kömür sobaları için en hassas konunun, sobanın yanma gazlarını sızdırmadan yanması, kullanıldığı mekânda zehirlenmeye sebebiyet vermeden ve bacadan çevreye zararlı gazlar yaymadan yanabilmesi olduğu görülmektedir. Konfor sağlamanın en başta gelen ve hayati önem taşıyan şartı olarak kabul edilmekte olan bu özellik, gelişmiş ülkelerde sınırları belirlenmiş, üretim ve kullanımda uyulması gereken emisyon oranları sayılarla resmileştirilmiş vaziyettedir. Yaşadığımız 21.yüzyılda artık ancak ve ancak insanın ve diğer canlıların içinde bulunduğu ekosistemlerin korunmasına hizmet eden ekolojik soba tasarımları konfor sağlayıcı sayılabilir. İnsan hayatına ve çevreye zararsız olduğuna teminat verilmeyen sobalar, gün geçtikçe kirlenen dünyada konforun tümünden kaybedilmesine sebep olacak tehditlerin başında gelmektedir. Bu doğrultuda günümüzde **katı yakıtlı bir sobanın konfor sağlayıcılık için sahip olması beklenen kendine ait beş temel nitelik** önem sırasına göre şöyle sıralanabilir:

- 1) Güvenli olmak,
- 2) Zararsız olmak
- 3) Verimli olmak,
- 4) Dayanıklı olmak,
- 5) Taşınabilir olmak.

Sobanın kendinden kaynaklanan konfor sağlayıcılığına ilişkin alt parametrelerde ise onun

- a) Hangi tip soba olduğu,
- b) Hangi malzemeden üretildiği,
- c) Hangi katı yakıtı kullanmaya uygun olduğu,
- d) Teknik tasarımı ve farklılık yaratan teknik özellikleri,
- e) Üretim yönteminin ve üretim kalitesinin ne olduğu,
- f) Ergonomik ve kullanışlı olup olmadığı,
- g) Görünüm ve estetik değeri belirleyen dış tasarımının nasıl olduğu yer almaktadır

Bunlar sobanın sağlayacağı konforun artırılması açısından sobaya artı eksi değer katan unsurlar olarak sıralanmaktadır. **Sobanın kendisi dışında kalan, kendinden kaynaklanmayan, kullanılacağı ortamın özellikleri ve kullanıcı davranışlarına** bağlı etkenler ise konfor sağlayıcılıkla ilişkili bir başka alt kümeyi oluşturur:

- a) Kullanılacağı bölgenin iklimi,
- b) Kullanılacağı yerin yükseklik seviyesi ve bağlı etkenler (deniz seviyesinden yükseldikçe her 200 metrede bir derece düşen sıcaklık, azalan atmosfer basıncı ve hava yoğunluğu),
- c) Konut veya binanın cephe yalıtımı ve izolasyon standartları,
- d) Pencerelerin büyüklüğü ve çerçevelerin hava sızdırmazlığı,
- e) Soba yakılacak mekânın güneşe göre konumu,
- f) Bağlanacağı bacanın konumu,
- g) Sobanın kurulacağı yerin konumu ve buradaki hava akımının durumu,
- h) Sobada yakılacak, sobayla uyumlu doğru yakıtın seçilmesi,
- i) Kullanıcının sobayı doğru yakma ve kullanma bilgi ve becerisi.

Sobanın kendisinin ve bulunduğu mekânın fiziki şartlarından ayrı olarak kullanıcılara sağladığı konforun bir başka boyutu, tezin dördüncü bölümünde yer verilen, **sobanın insan ve toplum hayatına yaptığı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel katkılardır**. Katı yakıtlı bir soba kullanıcısının bu soba sayesinde yapabileceği tekil ya da yapılabilecek ortak eylemlerden sağlayabileceği ruhsal, bedensel, sosyal, ekonomik ve kültürel fayda, yaşama katılan ve yaşamı zenginleştiren ayrı bir konfor biçimidir.

Katı yakıtlı soba bu sayede birleşik- bütüncül bir konfor aracına dönüşmektedir.

Soba, icadından günümüze ısınmanın ötesinde,

- a) Yemek pişirmek ve beslenmek,
- b) Bir araya gelmek ve yaşamı paylaşmak,
- c) Üretmek,
- d) İyileşmek,
- e) Sağlıklı kalmak,
- f) Eğlenmek,
- g) Dinlenmek,
- h) Sosyalleşmek,
- i) Huzur bulmak,
- j) Temizlenmek,
- k) Keyif almak,
- l) Eğitime katkı sağlamak,
- m) Estetik görünümü ve ışıltıyla haz vermek,
- n) Mekânı dekore etmek,
- o) Sahibine imaj ve statü kazandırmak,
- p) Çalışana iş kolu yaratmak,

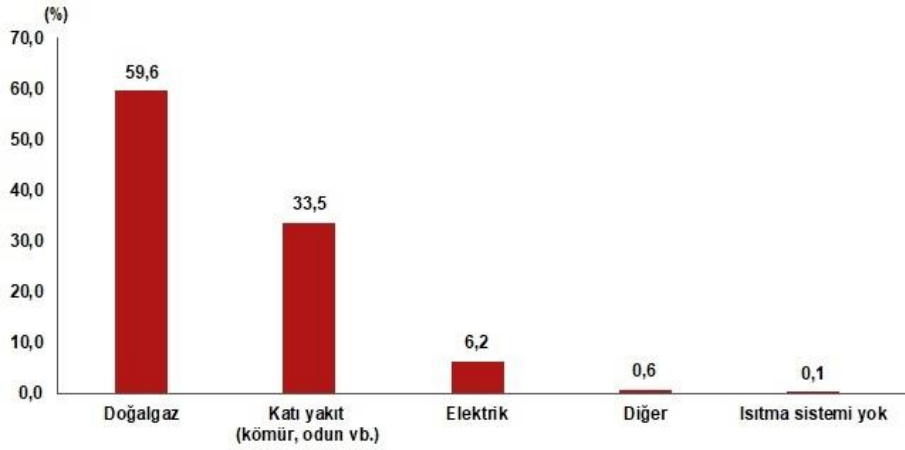
eylemlerinin merkezinde olmuş, kullanan insana yaşamında doğrudan eşlik eden bir araç olarak değer görmüştür. Sobanın insana sağladığı konfor hem birey hem aile hem de toplum düzeyindedir. Bu konfor, zaman içinde yaşanan teknolojik ilerlemeler, ürünün kazandığı nitelikler, kullanıcıların değişen yaşam biçimleri ve beğenilere göre, her zaman diliminde farklı deneyimlenmiştir.

Günümüzde sobanın sağladığı bütüncül konfor gelişmiş ülke tasarımları ve ürünlerinde mümkün olabilirken, dünyada ve kısmen ülkemizde yeterli sayıda kaliteli sobaya erişilemediği için, kullanıcı grupları kullanabildikleri farklı sobalardan farklı ölçülerde konfor sağlayabilmektedir.

Tez boyunca elde edilen bilgi ve bulgular doğrultusunda katı yakıtlı sobaların konfor sağlayabilir olması için gerekli temel kriterler yukarıda bir arada ortaya konulmuştur. Bu çağdaş kriterler göz önüne alındığında, Türkiye’de üretilen katı yakıtlı sobaların konfor sağlayıcılığını değerlendirebilmemiz kolaylaşmaktadır. Ülkede mevcut yerli üretim katı yakıtlı taşınabilir soba örnekleri ile soba tasarım ve üretim mirasına sahip, çağdaş yurtdışı örnekleri karşılaştırıldığında yerli ürünlerin sergilediği tablo daha net görünmektedir.

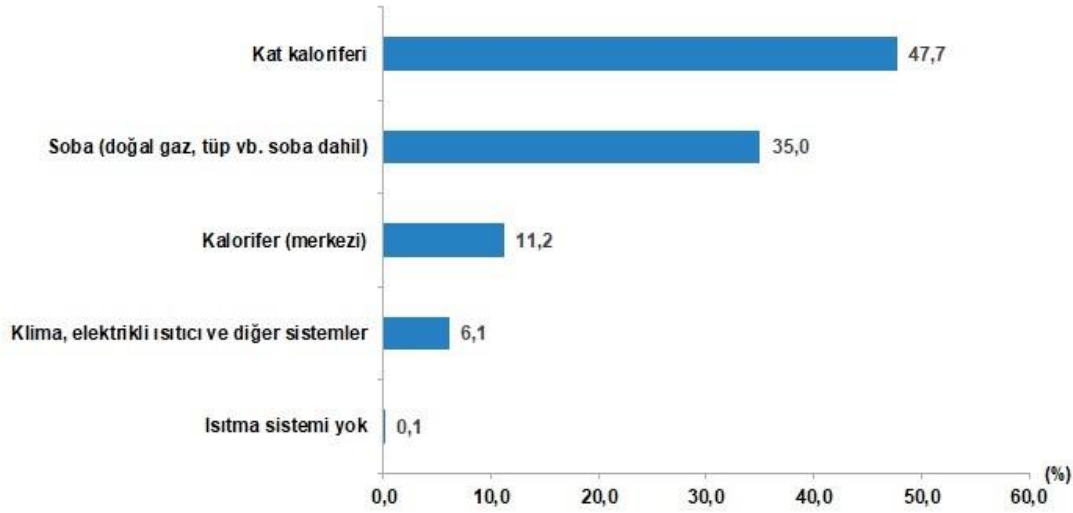
1940’lı yıllardan günümüze Türkiye’de yapı stoğundaki değişim ve dönüşümle birlikte şehirlerde yaygınlaşan apartman yaşamı ve binalara kurulan merkezi ısıtma sistemleri ile elektrik, gazyağı ve 1980’lerden itibaren de doğalgazın sobalarda temiz yakıt olarak kullanılmasının, ısınmada katı yakıtlı sobaları ikinci plana taşıdığı bir gerçektir. Hiçbir zahmette bulunmadan kalorifer peteğinden yayılan ısı ile ısınmak şüphesiz en kolay ve ısıl konfor sağlayıcı yöntemdir. Ancak tez boyunca anlatmaya çalıştığımız üzere geçmiş ve günümüz insanı için katı yakıtlı sobalar ısınmanın ötesinde bir yaşam biçiminin, sosyal, kültürel ve ekonomik diyalogun aracı ve temsilcisidir. Borularla ortama nakledilen enerjiden bağımsız olduğu ve enerji dağıtım tesisatı gerektirmediğinden her dönemde ısınmanın güvenlik simidi soba olmuştur. Kırsal kesimde kullanımı günümüze kadar kesintisiz devam etmiş ve evlerde neredeyse evin ferdi muamelesi görmüştür. Katı yakıtlı sobalar günümüzde halen dünyanın her yerinde insanın bulunduğu her yerde özgürce kullanılabileceği bütüncül fayda sağlayan bir araç olma özelliğini korumaktadır.

Türkiye’de TÜİK tarafından Ekim 2021 ile Nisan 2022 tarihleri arasında "Bina ve Konut Nitelikleri Araştırması (BKNA) 2021" gerçekleştirilmiştir." Hane halklarının ikamet ettikleri konutta ısınma amacıyla en çok kullanılan ana yakıt türüne göre dağılımı incelendiğinde ise, %59,6'sının doğalgaz, %33,5'inin kömür, odun vb. katı yakıt ve %6,2'sinin ise elektrik kullandığı tespit edilmiştir. Yayımlanan verilere göre ülkemizde halihazırda üç haneden birinin odun-kömür-pelet vb. katı yakıtlı ısıtıcı kullanıcısı olduğu görülmektedir. Kaydedilen verilerde ana yakıt türü esas alındığından, ikincil- üçüncül destek yakıt kullanımları bu hesaplamanın dışında kalmıştır. Yani örnek olarak doğalgazlı evlere ısıtmaya alternatif olarak alınan sobalar ve kullandıkları yakıt türleri bu ölçümün dışındadır.

Şekil 5.1. İkamet edilen konutta ısıtma amacıyla en çok kullanılan ana yakıt türüne göre hane halkı oranı, TÜİK 2021. 27.12.2022 Habertürk

Bu tabloya göre yüzde 33,5 oranla Türkiye’de hane halkının üçte biri ısınmada birincil olarak katı yakıt kullanmaktadır. Aynı araştırmada Türkiye’de hanelerdeki soba kullanım oranına da yer verilmiş ve ülkede soba kullanım oranının yüzde 35, kat kaloriferi kullanım oranının ise yüzde 47,7 olduğu açıklanmıştır.

Grafikteki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Şekil: 5.2. Türkiye’de ikamet edilen konutta en çok kullanılan ısıtma sistemine göre hane halkı oranı 2021. 27.12.2022 HaberTürk

Bu birincil ısıtma kaynağı verileri göz önüne alındığında ve ayrıca kat kalorifer sobaları ile birlikte yedek ve ikincil ısıtma kaynağı olarak sobanın kullanıldığı düşünüldüğünde Türkiye’de halkın en az yarısının katı yakıtlı sobalarla ısındığı kesinlik kazanmaktadır.

Türkiye’de katı yakıtlı taşınabilir soba üretimi ve kullanımı sac, demir ve çelikten yapılma sobalarla sürdürülmektedir. Seramik sobalar ise aşağıda sıraladığımız nedenlerden dolayı artık kullanılmamakta yalnızca meraklıların, miras olarak devralanların ya da koleksiyon sahiplerinin evlerinde bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında seramik soba ithali, yerli malı kullanma teşvikleri nedeniyle çok düşük seviyede kalmış, bu sobaları ithal eden ya da ülke içinde imal edenlerin bir bölümü mübadelelerle ya da kendi tercihleriyle ülkeden ayrıldıkları veya işlerini sonlandırdıkları için iç pazarda seramik soba temininde ciddi bir azalma yaşanmıştır. Seramik sobalar ısı konfor sağlama açısından başarılı, bakım masraflarının fazla ve fiyatlarının yüksek olması yönünden ise dezavantajlıdır. Kullanımının hassasiyet gerektirmesi ve kırılganlığı, bu sobalarda kömür yakıldığında ateşin yanma haznesindeki harç ya da tuğla iç yüzeyleri tahrip ederek sobanın fiziksel nitelik ve bütünlüğünü bozması, Cumhuriyetin modern ve idealist iç mekân tasarımlarında geçmiş çağrıştıran seramik sobaların modern mekanlara uymaması ya da bu sobaların modernize edilememiş olması gibi pek çok girift sebeple seramik sobalarda kullanım gittikçe azalmış ve 1980’lerde elde kalan sobaların da fiziki ömürlerini tamamlamasıyla kullanımları yok seviyesine düşmüştür. Dolayısıyla günümüz için Türkiye’de seramik sobanın sağladığı konfor, güncel kullanımı olmadığından tartışma dışı kalmaktadır.

İçinde bulunduğumuz 2023 yılında Türkiye’de, nakil hatlı şebekeye bağlı enerji temininin pahalı olması, ekonomik sebeplerle şehirden kırsala göç, modern yaşamı terk ederek doğal yaşama dönüş tercihi ya da savaş, salgın hastalık, deprem, mülteci sorunu gibi olağanüstü haller nedeniyle önceden soba kullanmayan pek çok evde de katı yakıtlı soba kullanımına dönüş yaşanmaktadır. 2023 yılı, soba satışlarında yok satma tabiriyle ifade edilebilecek düzeyde artışın yaşandığı bir yıl olmuştur. Mevcut duruma Türkiye pazarında bulunan katı yakıtlı taşınabilir sobalar yönünden bakıldığında, Türkiye’de üretilen sobaların, yukarıda maddeler halinde kategorize ettiğimiz kendinde olması gereken niteliklere henüz tam anlamıyla erişemediği ve bu nedenle de halen kaliteli ısı konfor sağlama aşamasını tamamlama sürecinde olduğu görülmektedir.

Birleşik-bütüncül konfor sağlayıcı sobanın tasarım ve üretimi için çaba gösteren, iş disiplini ile çalışan birkaç kurumsal orta ölçekli firmanın yine birkaç lokomotif ürünü dışında, pazara sunulan yerli imalat sobaların, uluslararası akredite

standartlarda kabul görmesi mümkün olmayan ürünler olduğu, buna karşın pazarda ezici sayıya sahip oldukları gözlemlenmektedir. Ülkede tasarımcısının adıyla anılan, özel üretim soba yoktur. Görüşülen altı orta ölçekli işletmenin ancak bir tanesinde endüstriyel tasarımcı çalıştırıldığı öğrenilmiştir. Teknolojik alt yapı, estetik, ergonomik, alma isteği uyandıran tasarımla bir araya gelemediği sürece imalatla Avrupa veya gelişmiş ülke standartlarına erişmek uzun zaman alacaktır. Bu gecikmeye yol açan en önemli sebepler olarak, Avrupa normlarına uygun sobaların üretilmesinde yatırım ve üretim maliyetlerinin yüksek oluşu, kullanıcıların her koşulda ucuz soba talep etmeleri, tasarım ürünlere yeter sayıda alıcı bulunamayacağı endişesi, piyasanın gidişatında alışık olduğu düzenin bozulacağına dair kaygılar ön planda gelmektedir.

Sobaların icat edildiği sobacılık mirasına sahip ülkelerde, teknik sorunları çözülmüş, imalat ve kullanım koşulları uluslararası bağlayıcı normlara göre düzenlenmiş, sobalar için keyifle ve konforlu kullanılmaya yönelik tasarımlar yapılırken (Şekil 5.3), günümüzde Türkiye’de hükümetlerin soba piyasasında yıllardır kural koyucu, planlama sağlayan ve hedef gösterici bir tutum almayarak, bu hassas üründe üretimi kendi akışına bırakması, yerli soba üreticide rahatlığa sebep olmuş ve sobaların ürün özellikleri yönünden geride kalmasına yol açmış görünmektedir.

Şekil: 5.3. Arnaud Lapierre tasarımı döküm ve çelik odun sobası.2009 Fransa Genç Yetenek Ödülü.

Şekil 5.4. Annika Svejsson tasarımı İsveç yapımı çağdaş sürrealist seramik soba örnekleri

Şekil 5.5. 2022 yılında 18 Mart Üniversitesi Seramik Bölümü Öğretim Görevlisi Dr. Kamurak AK tarafından soba için tasarlanmış seramik dış kılıf.

Günümüzde Türkiye’deki alıcı grup, üretici ve karşılık gelen ürün profilini şöyle özetlemek mümkündür:

- Düşük gelir grubu için > mikro ölçekli atölyelerde üretilen > düzenli kullanımda maksimum 2 sene ömürlü saç sobalar,
- Orta gelir grubu için > küçük ölçekli işletmelerde üretilen > orta kalite ve teknoloji seviyeli düzenli kullanımda ömrü 5-7 sene olabilen emaye kaplı saç veya döküm sobalar,
- Üst gelir grubu için > orta ölçekli işletmeler tarafından üretilen > kaliteli orta-yüksek teknoloji ürünü, ömürleri 8-10 sene olabilen, dayanıklı döküm veya çelik sobalar.

Türkiye’de ısı konfor yönünden gelişimini tamamlamamış olan sobaların alınıp satıldığı yerli piyasada, bütüncül konfor sağlayan ürün bulabilmek, yüksek fiyatlar ödense de son derece zordur ve bu nedenle bilinçli kullanıcılar alımlarda EN (European Norm) kriterlerine sahip olan ithal sobalara yönelmektedir.

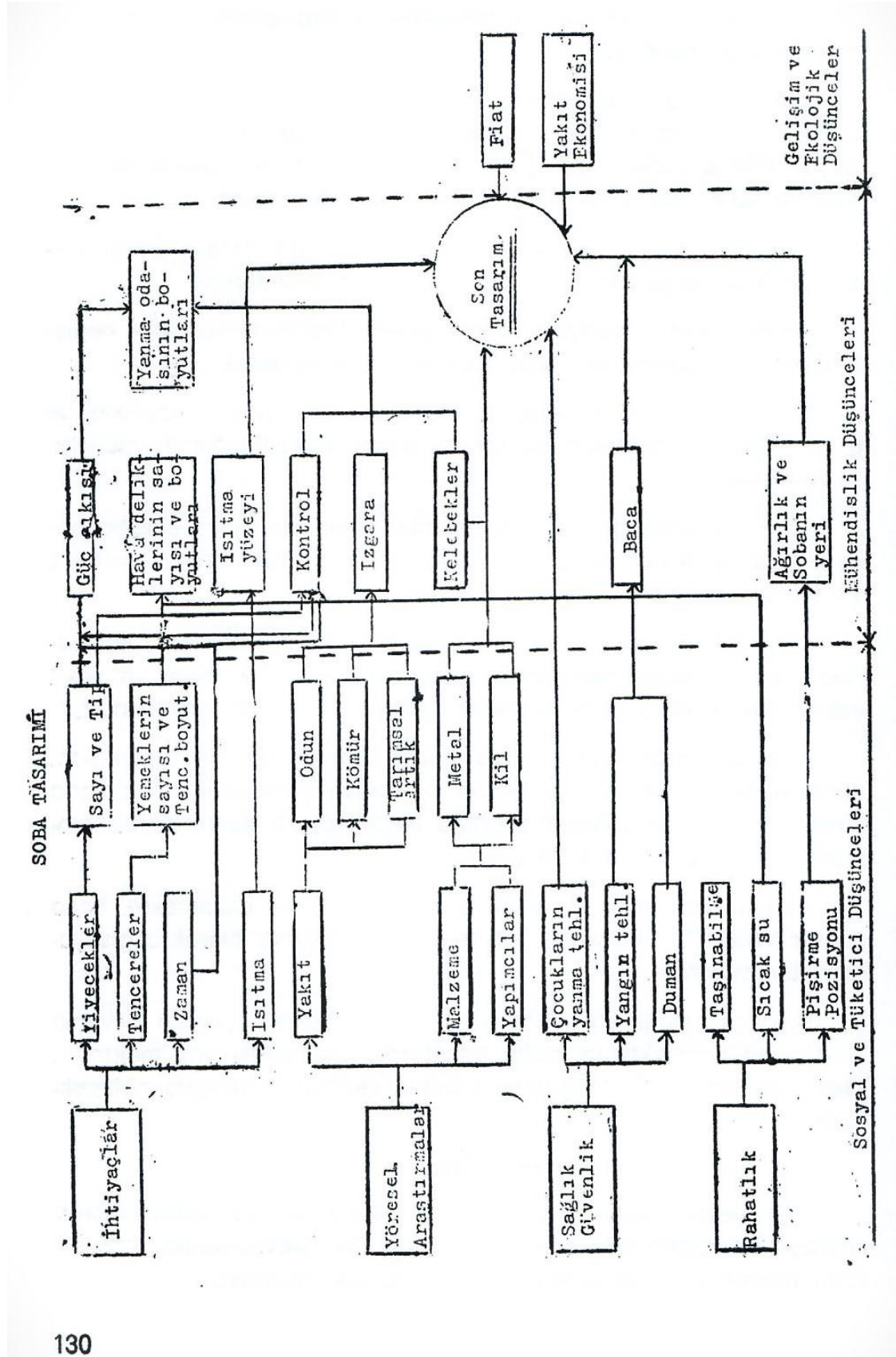
Ülkede sobanın üretimi ve konfor sağlayıcılığı, diğer pek çok üründe olduğu gibi **kullanıcının ekonomik durumu ve alım gücüyle** doğrudan bağlantılıdır. Kullanıcılar kaliteli soba kullanmak istese de büyük kesim buna erişememektedir. Ancak bu günümüz şartlarında özellikle Türkiye gibi imkân sahibi ülkeler için kabul edilebilir olmaktan çıkmıştır. Soba kullanımında gönüllü ya da zorunlu tercihlerin, öncelikle insan ve çevre sağlığı bağlamında kontrol altına alınabilmesi gerekmektedir. Ülke genelinde kullanılan, yanma sırası ve sonrasında zehirli gazlar açığa çıkaran yüksek emisyonlu kömür sobalarının üretiminin durdurulması, sobalarda uluslararası kalite standartlarının yaptırımlarla garanti altına alınması günümüzde vazgeçilemeyecek bir zarurete dönüşmüştür. Türkiye’de teknolojik yetkinliği, malzeme kalitesi ve yalıtım kabiliyeti düşük, gaz sızdıran sobalar nedeniyle yılda ortalama 200 kişi hayatını kaybetmekte ya da sobadan sürekli olarak sızan gazlar nedeniyle kronik hastalıklara yakalanmaktadır. Sobadan zehirlenenler ya da evi yananların büyük bölümü ucuz ve düşük nitelikli soba kullanmak zorunda olan gruptadır.

Doğalgaz kaynaklarının 2080 yılına varmadan tükeneceğinin öngörüldüğü dünyada, gelecekte başka alternatif yakıtlar bulunması ya da mikro yakıtların geliştirilerek ısıtmada kullanılması dışında, katı yakıtlı soba kullanımının devam edeceği bir

gerçek kabul edilmektedir. Bu nedenle olağan şartlarda varlığı daha uzun yıllar sürecek görünen katı yakıtlı sobalarda, insan sağlığı ve ekosistemin sürdürülebilirliği için, düşük kaliteli soba kullanımının önüne geçilmesi acil bir gereklilik olarak çözüm beklemektedir. Her bütçeye hitap eder vaziyetteki imalat devam ettiği sürece, yüksek karbon emisyonlu düşük kaliteli sobaların insan hayatını, canlı yaşamı ve çevre sağlığını tehdit eden hali ve taşıdığı riskler de devam edecektir.

Türkiye’de, “7223 sayılı “Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu” kapsamında, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı sorumluluğunda bulunan, ürünlerin piyasaya arzı veya dağıtımı aşamasında veya ürünler piyasada iken ilgili teknik düzenlemeye uygun olarak üretilip üretilmediğinin ve güvenli olup olmadığının denetlenmesi ile güvenli olmayan ürünlerin güvenli hale getirilmesinin temin edilmesi ve gerektiğinde idari yaptırım uygulanması²³ ifadesinin katı yakıtlı ısıtma araçlarını kapsamadığı görülür. Bakanlığın web sayfasında yayınladığı güncel ürün listesinde gazlı ve elektrikli sobalar bulunurken katı yakıtlı sobalar liste dışında tutulmuştur. Türkiye pazarında her tür odun-kömür sobasının satışı serbest olup, alım gücü düşük dar gelirli gruplar için, iki sezonu çıkaramayan ucuz kullan-at teneke sobalar halen büyük rağbet görmektedir. Can ve mal kayıplarına, hava kirliliğine, normalin üzerinde yakıt harcayarak fosil yakıt tüketiminin artmasına ve ekonomik anlamda doğrudan ve dolaylı zararlara yol açan, çağdaş standartlar uymayan sobaların üretim ve satışının önüne geçilmesi durumunda, günümüz katı yakıtlı sobalarında bütüncül konfora ulaşmanın yolu tüm kullanıcılar için açılmış olacaktır. Türkiye’de ilgili bakanlıklar tarafından Ecodesign yani ekolojik tasarımlı soba tiplerini üreten imalatçılar ile bunları satan dağıtımçıların listelendiği bir portal kurulması, kaliteli ve konfor sağlayan sobaya erişmek isteyen tüketici için hangi sobayı, kimden güvenle alabileceği konusunda yol gösterici olabilir.

²³ <https://www.sanayi.gov.tr/merkezbirimi/524b6d480142/duyurular/bakanligimiz-sorumlulugunda-bulunan-urun-listesi>

Şekil: 5.6. 4-5 Haziran 1984 tarihli, Yakacak Odun Tasarrufu İçin Kırsal Ev Yalıtımı ve Sobaların Geliştirilmesi Semineri'nde, tasarlanacak yeni döküm sobalar için önerilmiş olan bir tasarım şablonu.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Abdülaziz Bey. (1995). *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*. (C.I). Toplum Hayatı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akçura Gökhan, (2002). *Turizm Yıl Sıfır*, Om Yayınevi, İstanbul.
- Akkuş, Tugay. (2010). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*. İstanbul: Libra Yayınevi.
- Akyıldız, Ali. (2001). *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul: TEB.
- Akyol, Şadan. (1994). *İçimdeki Boğaziçi*. İstanbul: İstanbul Kitaplığı.
- Ali Rıza Bey, Balikhane Nazırı. (2000). *Eski Zamanlarda İstanbul*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Allen, Edith. (1922). *Mechanical Devices in the Home*, Illinois: The Manual Arts Press.
- Altıntaş, E. (2008). *Termal Konfor Duyarlılık Ölçeğine Göre İlköğretim Dersliklerinin Termal Konfor Açısından Değerlendirilmesi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi
- American Society Of Heating, R. A. A.-C. E. I. (2010). *Thermal Environmental Conditions For Human Occupancy*.
<https://shop.iccsafe.org/media/wysiwyg/material/8950p219-toc.pdf>.
Erişim: 04.06.2023
- American Society Of Heating, R. A. A.-C. E. I., 2010, Thermal Environmental Conditions For Human Occupancy.
- Ashrae Handbook – Fundamentals (Chapter 8). (1993). *Physiological Principles And Thermal Comfort*, Atlanta.
- Atabaki, Touraj ve Broocket Gavin D. (2012). *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Ayverdi, Semiha. (2009). *İbrahim Efendi Konağı*, İstanbul: Ayverdi Enstitüsü Neşriyatı 12.
- Baltacı, Odun Yarıcı. *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4. İstanbul 1960. S. 2075
- Basiretçi Ali Efendi. (2001). *İstanbul Mektupları*, İstanbul: Kitabevi.
- Baudrillard, Jean. (2011). *Nesneler Sistemi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bucak, Azimet. (2011). *Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

- Burgeni, Victor. (2011). *İlan-ı Ticaret: Resmi İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyete İstanbul Ticari Hayatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Demirel, Fatmagül, (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Dwight, Henry Otis. (1901), *Constantinople And Its Problems*, Newyork: Fleming H. Revell Company.
- Eldem, Ethem., Tanju, Bülent.& Tanyeli, Uğur. (2008). *Sedad Hakkı Eldem 1: Gençlik Yılları*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Eldem, Vedat. (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetik*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Emiroğlu, Kudret. (2001). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. Dost Yayınları, Ankara
- Findling, John.E and De Pelle, Kimberly. (1990). *World's Fair And Expositions 1851-1988*, New York: Greenwood Press.
- Guerrand, Roger Henry. (1993). *Comfort- Industrial Design Reflection Of A Century*.
- Güney, Yılmaz. (1997). *Soba, Pencere Camı ve İki Ekmek İstiyoruz*. İstanbul: Güney Yayıncılık.
- Gürtav, Saffet. (1983). *Hava Kirliliği Enerji Ekonomisi, Çöp ve Şehir Isıtmacılığı*. İstanbul: Ar İnşaat Merkezi Isıtma Sistemleri A.Ş.
- Hıfz-ı Sıhhat Vesait-i Teshiniye, Kanun-i Evvel 1893.
- Huart, Cl. (1967). “Konak”. *İslam Ansiklopedisi*. 2.B, C.6, İstanbul: M.E Basımevi,
- İçsel, Nâzım. (1948). *Aile Bilgisi*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri. (2006). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- İnan, Afet. (1989), *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı:21a.
- Kahraman, Cengiz. (2015). *İstanbul Kış Günlüğü 1929 ve 1954*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık AŞ.
- Karal, Enver Ziya. (1976). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)*. Osmanlı Tarihi (C. VI). Ankara: TTK Yayınları.
- Kaynar, Hakan. (2012). *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul'undan Gündelik Fragmanlar*. İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

- Kazgan, Haydar. (1991). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme*, TÖBANK.
- Kocatürk, Prof. Dr. Utkan. (1999). *1922 Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Türk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kuban, Doğan. (1995). *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul.
- Lenep, H. Van, (1870). *Travels in Little-Known Parts Of Asia Minor* (Vol. II). London.
- Mekal, Ahmet. (2011). *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim.
- Naumann, Rudolf. (1975). *Eski Anadolu Mimarlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nef, John U. (1971). *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Neyzi Nezih H. (2016). *Kızıltoprak Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Neyzi, Nezih H. (1985). *Kızıltoprak Anıları*, İstanbul: Peva Yayınları.
- Nuri, Osman. (1927). *Mecelle-i Umur-i Belediye*. İstanbul.
- Oral, Atilla. (2012). *Şakir Zümre*, İstanbul: Demkar Yayınevi.
- Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (2006). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürk, Mustafa. (2017). *Isınmada Kullanılan Sobalar*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Özulu, Yunus Emre. (2000). *Şu Bizim Kayseri*, Kayseri: Kayseri Yardım Derneği.
- Pamuk, Şevket. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Parliamentary Papers, Accounts And Papers (1856-1913), Commercial Reports From Consular Offices In Turkey (Annual Reports, Great Britain)
- Refik, Ahmet. (1998). *Eski İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rhoads Murphey (2007). *Studies On Ottoman Society And Culture, 16th-18th Centuries*. USA: Routledge.
- Safa, Peyami. (2014). *Cumbadan Rumbaya*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Sarc, Ömer Celal. (1940). *Tanzimat ve Sanayimiz*. Tanzimat I, İstanbul: Maarif Vekâleti.

- Saz, Leyla. (1974). *Haremin İçyüzü*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Sema, Sadri. (2008). *Eski İstanbul Hatıraları*, İstanbul: Kitabevi.
- Sparke, Penny. (2008). *The Modern Interior*, London: Reaktion Books.
- Şenyurt, Oya. (2018). *Zamanın Mekanları Mekânın Zamanları*, Ankara: Doğu Kitabevi.
- Tanpınar Ahmet Hamdi, (2015). *Acıbadem'deki Köşk*. Hikayeler 3, 12 B, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, 231.
- Tanyeli, Gülsün. *İstanbul Yapı Teknolojisi*. Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi, C.8 <https://İstanbultarihi.İst/313-İstanbul-Yapi-Teknolojisi?Q=Soba>
Erişim: 20.06.2023
- Tanyeli, Uğur. (2020). *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi Cilt 8*. İstanbul Mimarisinde Radikal Değişim Evresi: XIII VE XIX. Yüzyıllar.
- Tanyer, Tufan. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Ankarasının Sosyal Hayatından Sahneler*, Ankara: Vehbi Koç Araştırmaları Vakfı VEKAM.
- Taşpınar, Mehmet Ünal. (2012), *Afyon'da Soba Başı- Nostalji Şiirleri*, Afyon: Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları: 26.
- Tatbul, Mustafa Nuri. (2017). *Arkeolojik Verilerin Işığında Ortaçağ Komana'sı: Çok Disiplinli Bir Yaklaşım*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Tezel, Yahya S. (1994). *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi 1923-1950*. İstanbul: Türkiye Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tökin, İsmail Hüsrev. (1990). *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. (1956). *Saray ve Ötesi*, İstanbul.
- Williams, Trevor I. (2003). *A History Of Invention From Stone Axes To Silicon Chips*, Time Warner Books UK.
- 1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, (1981). Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.
- 1923-1982 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye. (1982). Ankara: Türkiye Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.
- Yurt Ansiklopedisi. 1981. *Eskişehir*. S.2876.

Makaleler

- Aleksandre, Bidon Daniele. “Le Poêle:Une Histoire En Images (Fin Xv-Xvii. Siecle)”, Archéologie Du Poêle En Ceramique Du Haut Moyen Age A L’époque Moderne, Rae, Dijon 2000. S.193
- Ayvazoglu, Beşir. İstanbul Kütüphanelerinde İnci Enginün ile bir Gezinti, Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi. <https://istanbultarihi.ist/368-istanbul-kutuphanelerinde-inci-engin-unle-bir-gezinti> Erişim: 14.07.2023
- Başar, Zeki. Halkımızın Yaşamında Tandır. Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975, (Ss.27-40) Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 17. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 1976.
- Cramer, Margareta. İstanbul’da Sultanın Sarayı’nda Rörstrand Çini Sobaları, Yayınlanmamış Makale (İsveç Dilinde). 1998.
- Demir, Ümit. Kırsalda Isıtma Çözümleri, Ulusal Geleneksel Mimari ve Sürdürülebilirlik Sempozyumu, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 3-4 Ocak 2019.
- Frierson, Elizabeth B. Cheap and Easy: Patriotic consumer culture in the late-Ottoman era”, Consumption in the Ottoman Empire, SUNY Press. 1999. Ss 243-260.
- Işın Ekrem. Sohbet Mekânı Olarak Kahvehaneler. Soframız Nur Hanemiz Mamur. Ss.229-238.
- Mete, Şener. Soba ile Geçen Bir Hayat, Soba Kömür Kibrit Kar Kış. Yayınlanmamış kitap içinde makale.2023. İstanbul: Kitabevi.
- Ogilvie, A.E.J. ve Jónsson, T. (2001). Little Ice Age” Research: A Perspective From Iceland". Climatic Change 48(1) S. 9-52. https://www.researchgate.net/publication/225314050_Little_Ice_Age_Research_A_Perspective_from_Iceland Erişim: 6 Ocak 2021.
- Oğuz, M. Öcal, Metin, Ezgi.” Çorum Merkezde Sobacılık”. 2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Geleneksel Meslekler, Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayını, Ankara. 2006. S.48
- Öztel, Muharrem “İstanbul’un Temel İhtiyaçlarından Mahrukatin (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrukata Arz Piyasası (1789-1918),” *Turkish Studies*, Volume 8/7, Summer. 2013.
- Pace, A. “The Art Of Smell”. Medical Humanities, 5. 2008, Pp.26-29.

Paşaoğlu, Muhtar. Tandır, Tarih Hazinesi, No. 2, Aralık 1950. Poblome, Jeroen. Sagalassos'ta 2014 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları (S.83-106). 37. Kazı Sonuçları Toplantısı. 3.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 11-15 Mayıs 2015 Erzurum.

Rasim Ahmet, İstanbul Kışı. Anılar ve Söyleşiler, Çağdaş Yayınlar, İstanbul 1983, Ss. 166-167.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet. Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii, 1839-1876. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/782064>
Erişim: 27.05.2023

Seminerler, Konferanslar, Raporlar

Barbaros Fulya, Karatepe, İsmail Doğa, “Planlamanın Arka Planı: Türkiye Deneyimi”, Ss.190-196, Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2, Marmara Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi, İstanbul 7-8 Eylül 2007, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2010-67. İstanbul 2010

Belir, Selahattin, Türkbaş, Nejat, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Madeni Eşya ve Makine İmalatı Sanayii Özel İhtisas Komisyonu 362 Nolu Yedek Parça ve Tamir Ekibinin Raporu, DPT Ankara, Eylül 1961.

Binici, Yüksel. “Geleneksel Kayseri Yapılarında Isıtma ve Havalandırma”, VI. Orta çağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Ve Sanat Tarihi Sempozyumu. 8-10 Nisan 2002. T.C. Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri.

Çimen Serpil, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Ana Metal Sanayii, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı DPT, Ankara 2007.

Demir İbrahim, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Makine ve Metal Eşya Sanayii, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı DPT, Ankara 2007.

Gallo, Emmanuelle. (2007) “Lessons Drawn From The History Of Heating: A French Perspective”, Conference On Energy And Culture 7th And 8th Of February, 2007 Esbjerg, Denmark Centre Of Energy And Society, CES. <http://www.emmanuellegallo.net/pdf/esberg.pdf> Erişim 11.07.2023

Genç, Mehmet. “Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Ekonomisinin Durumu”. Yapı Kredi Tarih Konuşmaları. 21 Eylül 2007. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Gümrükçüoğlu, M & Soylu, S. “Adapazarı'nda Isınma Kaynaklı Hava Kirliliğinin İncelenmesi”. TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 31 Ekim- 4 Kasım 2011 Antalya.

İlgürel, Mücteba. “Zeytinburnu’nda Bir Demir Fabrikası”, Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1989. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara.

Karalar, Turan, “Yakacak Odun Tasarrufu İçin Kırsal Ev Yalıtımı ve Sobaların Geliştirilmesi”, Ankara, 4-5 Haziran 1984.

Köye Doğru, Yurt ve Dünya, Yakacak Odun Tasarrufu İçin Kırsal Ev Yalıtımı ve Sobaların Geliştirilmesi Semineri. 4-5 Haziran 1984. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Ork y Orman ve Köy İlişkileri Daire Başkanlığı/ Fao Bm Gıda ve Tarım Teşkilatı, Ankara.

Kural, Orhan. “Soba Tasarımında İlkeler”, Yüksek Verimli ve Kaliteli Soba Üretimi Semineri, 5 Kasım 1984, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Konferans Salonu, Ankara

Memleketimizde Kurulması Düşünülen Makine, Madeni Eşya ve Malzeme Sanayii Hakkında Rapor, Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı, Ankara 1945 S.12.

Şahin, Aydın, “Soba Üreticilerinin Yapısal Durumu ve Sorunları”, Yüksek Verimli Ve Kaliteli Soba Üretimi Semineri, 5 Kasım 1984, Sanayi Ve Ticaret Bakanlığı Konferans Salonu, Ankara.

Tümerdim, Mustafa. “Sobalarda Yakıttan Tasarruf ve Sobaların Geliştirilmesi”, Yüksek Verimli ve Kaliteli Soba Üretimi Semineri, 5 Kasım 1984, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Konferans Salonu, Ankara, S.2

Türkanık, Mustafa. “Yüksek Verimli, Kaliteli ve Ucuz Soba Üretimi İçin Alınması Gereken Önlemler”, Bildiri, Ankara, 6 Haziran 1984.

 nveren, Hüseyin. “Soba Üretiminde Teknolojik Gelişmeler ve Soba ile Isınmanın Ekonomik Boyutları”. 23-25 Kasım 1989. Soba Sanayisi Kongreleri Bildirileri, Türkiye Makine Mühendisleri Odası, Eskişehir. S. 65.

Yıldırım, Ertuğrul. “Türkiye’de Soba Sanayinin Mevcut Durumu”, Yüksek Verimli ve Kaliteli Soba Üretimi Semineri, 5 Kasım 1984, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Konferans Salonu, Ankara.

Yiğit A. & Horuz İ. (1995) Hava Hızı ve Hareketlerinin Isıl Konfor Şartlarına Etkisi, 10. Ulusal Isı Bilimi ve Tekniğı Kongresi, Ankara, 603-612

1930 Sanayi Kongresi: Raporlar Kararlar Zabıtlar, Ankara Sanayi Odası 2008.

A&P Trabzon Sivas Vilayetleri 1899 Raporu; 14

A&P Edirne 1905 Raporu; 4

Tezler

- Arslan, H. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri 1838-1876, H.Ü. Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi. Ankara 1982.
- Dağdelen, Derya. Küresel Biyoyakıt Politikalarının AB ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Ab Uzmanlık Tezi, Ankara 2015.
- Faydalı, Alican. Ürün Tasarımında Koku Arayüzünün Kullanımı ve Etkileşimleri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2010.
- Genç, Kadriye Nilay. Kolcaba'nın Konfor Kuramına Temellendirilmiş Hemşirelik Girişimlerinin Yaşam Sonu Dönemdeki Hastaların Konfor Düzeyi ve Yaşam Kalitesine Etkisinin İncelenmesi. Doktora Tezi, Koç Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2019. Tez No: 568549
File:///C:/Users/User/Downloads/568549.Pdf. Erişim: 05.06.2023
- Özcan, Uğur. Konutlarda Sürdürülebilir Mimarlık Açısından İklimsel Konfor Kriterlerinin Değerlendirilmesi İçin Bir Model Önerisi, Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi, 2013.
- Şenalp, Mihrimah. Tarihi Yapılarda Termal Konfor Analizi: Ali Gav Medresesi Örneği, Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, YÖK Tez Merkezi, Tez.No: 569077
- Ünal, Memduh, Dahilde İşleme Rejimi ve İmalat Sanayii Üzerine Etkileri, DPT Uzmanlık Tezleri, Yıllık Programlar ve Konjonktür Genel Müdürlüğü, Ankara 2009.

Sürelî Yayınlar

- Anadolu Tarihinde Sanayi Faaliyetlerine Toplu Bir Bakış. *İ.S.O.D.*, Yıl 4, Sayı 39 (15 Mayıs 1969).
- Annuaire Oriental du commerce de l'industrie l'administration et de magistrature. 1894. S.594
- Anonim, "Isıtma Pazarı Isınamıyor", *Tesisat Market*, Ağustos 2008, Yıl:13, Sayı: 115, S.3
- Baskıcı, Murat. Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Durumlar 1870-1920. *SBF Dergisi*. 2009; 64(01): 39-55.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/35968> Erişim: 27.6.2023

Başar, Zeki. Halkımızın Yaşamında Tandır. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*. 17, 27-40. Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 1975.

Batmaz, Şakir. Seyir Jurnaline Göre Mirat-ı Zafer Fırkateyni'nin 1850 Yılında Portsmouth Seyahati ve Personelin Ölüm Sebebi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23. Y:2007/2. Ss 507-532

Clark, Edward, Osmanlı Sanayi Devrimi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 82-83-84.

Çorlu, Salih Münir. Eski Zamanlarda İstanbul. *Yarımay*, 15 Ocak 1936.

Evren, Burçak. Radyolar, *Tombak*, 1997, Sayı 7

İslah-I Sanayi Komisyonu, *İ.S.O.D.*, Sayı 33, (Kasım 1967)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Programında İmalat Sanayiinde Beklenen Gelişmeler ve Alınacak Tedbirler ile Teşviki Öngörülen Sanayi Kolları, *Eskişehir Sanayi Odası* Sayı: 1. Ocak 1970.

İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri, (Ağustos 2006) *DPT No: 2693*. Ankara: Bölgesel Gelişme Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.,

İstanbul'da İlk Sanayi Tesislerini Kuruluş Yılı 1805. *İ.S.O.D.*, Yıl 2, Sayı 23 (15 Ocak 1968).

Köşklü, Zerrin. Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılısı, Kullanımı ve Doğu Anadolu'daki Yeri Üzerine. *Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2005/2, S.156-161.

L'Indicateur Ottoman. Annuaire almanach du commerce de l'industrie de l'administration et de la magistrature. İstanbul:1881. S.356.

Mert, Talip. İbrâhim Efendi Konağı'nın Efendisi İbrâhim Atâ Efendi (1828 – 02.08.1910), *Kubbealtı Akademisi Mecmuası*, Yıl:35, Sayı 3, Temmuz 2006

Minnetoğlu İbrahim, Eski Konak – Yeni Ev, *Aile Dergisi*, C.1, S:4, Kış 1948, S.18

Necip, Fazlı. Aile Bütçesi. *Medeni Hayat Bilgileri*, İstanbul 1934, S. 47-48.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumî-i Osmanî (1863 İstanbul Sergisi), *Belleten*, Cilt XLVII, Sayı 185 (Ocak 1983) Ss. 195-235.

Ökçün Gündüz, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalât Sanayi Alanında Verilen İmtiyazların Ana Çizgileri”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27 1972. Ss. 135-166.

Önsoy, Rifat, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri, *Milli Kültür*, Cilt 2, Sayı 3-4-5, (Ağustos, Eylül, Ekim 1980)

Öztel, Muharrem, Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Odun ve Kömürün (Mahrukat) Üretim Sürecinde ve Arz Piyasasında Yaşanan Problemler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi- The Journal Of International Social Research* Cilt: 6, Sayı: 24, Volume: 6, Issue: 24, 2013 www.Sosyalarastirmalar.Com, Issn: 1307-9581

Öztürk, H.H.ve Kaya, D. (2012). Biyoyakıt Üretimi ve Kullanımı, *TMMOB Makine Mühendisleri Odası*, Yayın No: MMO/593.

Pinto, S. Calderia, S., & Martins J. (2017). *Evolutionary Analysis Of The Concept Of Comfort. Holistic Nursing Journal*, 31(4),243-252

Rasim Ahmet, Resimli Ay, Sayı 12, Kanunisani 1924, S.2-3.

Sarılar, Turan, Türkiye'de Soba Üreticilerinin Yapısal Durumu Hakkında, *Milliyet*, 6 Kasım 1984, S.4.

Şenkal, F. & Mıhlayanlar, E., Isıl Konfor Üzerine Bir Araştırma, *Yapı ve Yalıtım Teknolojileri Dergisi*, 2002, 35 (4-5), 56 – 57 – 58

Talu, Ercüment Ekrem. Kış. *Salon*, No 5, 1 Ocak 1948.

Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası. *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2 (1984) Ss.5-12.

Tanzimat'ın Sanayiimiz Üzerindeki Yıkıcı Etkileri. *İ.S.O.D.* (İstanbul Sanayi Odası Dergisi), Yıl 3, (15 Temmuz 1968).

Toprak, Zafer, Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları, *Cogito 5, Dünya Büyük Bir Mağaza*. 2001, S.25-29.

Ünveren, Hüseyin (1993). Sobalar, *Termodinamik 5*.

Yüksel Numan, Günümüz Kamu Kurumlarında Yapısal Konfor Koşullarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Çalışma, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2005. Ss. 21-31.

1335 Senesi İstanbul Beldesi. *İnsaniyet Mecmuası* (1337). Dersaâdet: Matbaa-ı Osmaniye.

1968'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü. *İ.S.O.D.*, Sayı 34 (Aralık, 1968).

Gazeteler

Atay, Falih Rıfıkı. Cumhuriyet. 8 Kasım 1932.

Cumhuriyet, 10 Haziran 1930

Cumhuriyet, 13 Ağustos 1934

Cumhuriyet, 28 Ocak 1931

Cumhuriyet, 27 Ocak 1930

Cumhuriyet, 19 Mart 1930

Cumhuriyet, 26 Ağustos 1933

Cumhuriyet, 18 Ağustos 1930

Cumhuriyet, 4 Eylül 1930

Hürriyet Gündem, 30 Ekim 2000

İkdam, 25 Nisan 1899

İkdam 7 Haziran 1908

İkdam, 14 Mayıs 1901

Karar Gazetesi, 7 Kasım 2021

Milliyet Aktüalite 4 Nisan1982

Milliyet, 2 Kasım 1982

Milliyet, 22 Aralık 1985

Milliyet, 12.Ekim 1950

Milliyet Aktüalite, 4 Nisan 1982

Milliyet, 2 Kasım1982

Milliyet Vitrin, 10 Kasım 2001

Milliyet, 4 Ocak 2002

Arşiv Belgeleri

BOA, *İ.MMS*, 12/523, 1274 L 24.

BOA, *A.MKT. NZD*, 163/34, 1271

BOA, *Hariciye-Tercüme Odası, (HR. TO)*, 421/39, 1855 11 16

BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları, (MV)*, 212/139, 1336 Za 11

BOA, *MV*, 202/133, 1334 L 07

BOA, TAHSİN Saray Başkâtibi, 13 Ağustos 1901- İrade-i Hususi, 81

İnternet Kaynakları

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228154>

<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/bartin-ili-biyogaz-ve-biyokutle-potansiyeli-on-fizibilite-raporu-2020.pdf>

<https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2020.pdf>

<https://www.sanayi.gov.tr/merkezbirimi/524b6d480142/duyurular/bakanligimiz-sorumlulugunda-bulunan-urun-listesi>

https://ukair.defra.gov.uk/library/burnbetter/?fbclid=PAAaZegltXYoLwUiKfwxNpjsx7F2iW7Y6sT52EgYfhORYn6Mj_D48mfKSJcBU_aem_AT17R9wyIfF1z58t23P9Ifsn0_DCiWyY4CNH0FnXsPyJCm5Ny5ZRrLogNTCivAWD7gI2dGgial72dSsjZxEjkcLsHG3Nw6-mgaSQ3xiYkQ09hYk7K3jq-16_E79oPFhZa0

<https://hosseven.com.tr/kurumsal/>

<https://www.termodinamik.info/sobalar-ve-tipleri>

<https://hoa.org.uk/2021/11/wood-burning-stove/>

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/sarikamisinsobalari-bu-kis-doguyuisitacak/2722995>

<https://www.tarimorman.gov.tr/CEM/Haber/385/Say-Projesi-Kapsaminda-Isi-Etken-Soba-Ve-Yonca-Tohumu-Dagitim-Toreni-Gerceklestirildi>

https://www.academia.edu/30253391/The_Design_and_Diffusion_of_Improved_Cooking_Stoves

<https://www.gabrielkakelugnar.com/en/tiled-stove/stromsrum/>

<https://www.facebook.com/RocketStoveScience/photos/a.396340893811679/2657860714326341/>

<https://www.facebook.com/RocketStoveScience/photos/a.396340893811679/2357293611049721/>

<http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=8>

<http://akkentolcay.blogspot.com.tr/2010/07/164-emine-refika-tevfik-bey-ile.html>

<https://www.1001keyif.com/wp-content/uploads/6173-44.pdf>

<https://www.sanayi.gov.tr/merkezbirimi/524b6d480142/duyurular/bakanligimiz-sorumlulugunda-bulunan-urun-listesi>

KRONOLOJİK SEÇME OLAYLAR DİZİNİ

Sobanın Türkiye’de Kullanıma Girmesinden Önce

*** 13.yüzyıl sonunda Avrupa ve Kuzey Atlantik’te soğuk iklim dönemine geçiş ve pişmiş topraktan yapılma sabit sobaların ilk olarak gravürlerde görünmesi.

*** 14.yüzyıldan itibaren Avrupa’da evlerde, atölyelerde, halka açık yeme-içme ve toplanma mekanlarında “Kachelofen” ya da kiremit soba denilen taş veya tuğladan örme sabit fırın-sobaların kullanılması

*** 15.yüzyılda Avrupa’da zengin burjuva sınıfının doğuşu ve “Yeniden Doğuş” olarak nitelenen Rönesansın başlaması.

*** 15. yüzyılda “Konfor” kelimesinin Avrupa’da günlük hayatta rahatlık ve zihinsel ferahlığı niteleyen şekilde kullanılması

*** Rönesans’ın etkisinde 15. yüzyılda düz ya da süslenmiş, sırlı ya da sırsız seramik plaka kaplamalı “Tiled stove” olarak adlandırılan sobaların Kuzey Avrupa’da yaygınlaşması.

*** Yaklaşık 1550- 1850 yılları arasında Avrupa’da “Küçük Buz Devri” olarak adlandırılan dönem ve dondurucu kışların yaşanması.

*** 16. yüzyılda Rusya’da kapalı şömine olarak adlandırılan arka kısmı duvara dayalı, taş işçiliği ile yapılmış Masonry Stove ya da Rus şöminesi denilen yanma haznesi kapaklı sabit sobaların kullanımı.

*** 16. yüzyılda Rönesans atölyelerinde dökme demir işçiliğinin gelişmesi ve atölyelerin büyümesi.

*** 16. yüzyılda Almanya’da ünlene, İngilizce “Plate stove” Türkçe plaka soba olarak isimlendirilen dökme demir levhalardan imal edilen sobaların kabartmalı figürler, desen ve resimlere sahip, sanat ve zanaat yönünden zengin örneklerinin kullanımı.

*** 1642’de Amerika’da dökme demir levhalardan yapılma ilk taşınabilir sobaların imal edilmesi.

*** 17. yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa ve Rusya’nın soğuk iklimli bölgelerindeki evlerin mutfaklarında duvara yaslı küçük odacıklar içine yerleştirilen döküm yemek sobalarının kullanımı

*** 18. yüzyılda kömürün sanayileşme için büyük miktarlarla kullanılmaya başlanması.

*** 18. yüzyılda kömürün sağladığı yüksek sıcaklıklarla demir ergitme teknik ve yöntemlerinin çeşitlenmesi.

*** 18. yüzyılda Avrupa’da alt kaidesinde demir kasnak ve gözdesinde iç bağlantı kelepçeleri kullanılan seramik sobaların dağılmaya karşı dayanıklı hale getirilmesi ve taşınabilir olması.

*** 18. yüzyıl ikinci yarısında dokuma tezgâhları, 19. yüzyıl başında dökme demirden buhar kazanları, makineler ve lokomotiflerin kullanılmasıyla Avrupa’da Sanayi Devriminin başlaması

*** 1818 ‘de Alman sanayici Krupp’un çeliği üretmesi.

*** 19. yüzyılda Avrupa’da sanayi kasabaları ve kentlerinin doğuşu. Ailelerin bölünmesi, barınma ve ısınma ihtiyacının artmasıyla birlikte taşınabilir soba ihtiyacının büyümesi.

*** Yaklaşık 1830 – 1870 yılları arasında Sanayi Devriminin yayılma süreci ve yatırımların artması.

*** 19. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Amerika’da yüksek ısıya dayanıklı, farklı şekil ve ebatlardaki kolay kullanımlı, taşınabilir, kömür yakılabilir demir döküm sobalarının artan sayıda üretimi ve kullanımı.

Sobanın Türkiye’de Kullanıma Girmesinden Sonra

***1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile yabancı mal ve ürünlerin Osmanlı pazarına giriş yolunun açılması ve ithal sobaların pazara girişi.

*** 1840 yılında ilk özel Türkçe gazete Ceride-i Havadis’te ilan sayfası kısmında, pazara yeni giren araç gereç ilanlarının yayınlanması.

*** 1840’lı yıllarda Bab-ı Ali’ye ve devlet dairelerine soba kurulması.

*** Tersane-i Amire’de demir döküm soba, 1846’da faaliyete geçen Zeytinburnu Fabrikasında soba takımları imalinin gerçekleştirilmesi.

*** 1848’ de Hazine-i Hassa tarafından Zonguldak’ta maden kömürünün çıkarılmaya başlanması.

*** 1851 Londra Uluslararası Dünya Fuarında soba imalatçılarının ürün sergilemesi.

***1853 yılında başlayan Kırım Harbi sürecinde Osmanlı kentlerine taşınan yabancılar etkisiyle sobanın halkın yaşamında tanınır ve kullanılır hale gelmesi.

***1856’da Başkent İstanbul’da belli odalarına soba için baca çıkışı yerleştirilmiş Dolmabahçe Sarayı’nın padişah ve ailesinin ikametine açılması.

*** 1860’lı yıllarda İstanbul Pera’da hava gazlı sokak aydınlatması yapılmasının ardından ithal araç gereçler ve soba satan mağazaların açılması.

***Sergi-i Umumi-i Osmani’nin 27 Şubat 1863’te İstanbul Sultanahmet Meydanı’nda açılması.

*** 1867 Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ve Paris Uluslararası Dünya Fuarı açılışına katılması.

*** 1869 yılında İstanbul Sultanahmet'te ilk sanayi mektebinin açılması ve öğrenci atölyelerinde soba üretimine başlanması.

*** İngiliz seyyah H. Van Lennep'in 1870 yılında Tokat şehrini ziyaret ettiği sırada misafir olduğu evde kullanılmakta olan üst kapağı ve kaidesi döküm gövdesi tenekeden yapılmış silindirik formlu sobayı iç mekanda resmetmesi.

*** 1870'li yıllarda Şehzade Abdülhamid'in kendisine ait Tarabya Köşkü ve Maslak Kasırlarında soba kullanması.

*** 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ve akabinde Yıldız Sarayı olarak planlanan alana soba bacalı saray birimleri inşa ettirmesi.

*** Yaklaşık 1870- 1918 yılları arasında elektrik ve kimyasal nitelikli buluşlarıyla Amerika'da ve Avrupa'da İkinci Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi.

*** 1883 yılında Sultan Abdülhamid'in taşındığı Yıldız Sarayı'na Avrupa kraliyet fabrikalarından seramik sobalar satın alınması.

*** 1880'li yıllarda süreli yayınlarda soba ilanlarının artarak yayınlanmaya başlanması.

*** 1890'larda başkent İstanbul ve büyük kentlerde Avrupa kraliyet soba fabrikalarının temsilcileriyle birlikte madeni eşya ve soba ithalinde aracılık eden komisyoncuların açtığı büroların artması.

*** 1890'larda Osmanlı pazarı için imalat yapan yerli soba imalatçılarının yerli soba imalatını gazete ilanlarıyla duyurmaları.

*** 1890'lı yıllarda gazete, dergi, ticari yıllık, katalog, salname ve tanıtım kartlarında yer alan soba ilan ve reklamlarında "konfor" kelimesinin görülmeye başlanması.

*** 1890 Kütahya Hacı Ethem Seramik fabrikasının Dolmabahçe Sarayı'na çini soba hediye etmesi.

*** 1890'lı yıllarda kolay yanma ve verimliliği arttırmak için yanma odasında ızgara sistemin kullanıldığı sobaların yaygınlaşması.

*** 1890'larda sobalarda havalandırma kolu ve süslü ajurlu havalandırma kapaklarının kullanıldığı kolay yanmayı sağlayan modellerin yaygınlaşması.

*** Musevi hahamların, 1895 yılında İstanbul Hasköy'de açılan Yahudi İlkokulu Şule-i Maarifte Frenk icadı diyerek soba yerine mangal kullanılmasını şart koşmaları.

***1900'lerde demir döküm sobaların sayısı, model ve çeşitleriyle beraber kullanımlarında artış.

***Sobaların nasıl kullanılması gerektiği, baca temizliği, yakıtların ısıtma kapasiteleri ve kömür kullanımında dikkat edilmesi gerekenlere dair kitapçık, gazete ve dergi yazılarının yayınlanması.

*** 19. yüzyılın sonunda, tekerlekli olarak üretilen La Salamandre tipi kömür sobalarının baca bağlantısından erken ayrılması sonucu zehirlenme vakalarının haberlerde yer alması.

*** 20. yüzyıla gelindiğinde şehir ve kasabalardaki orta ve üst gelirli evlerde, konaklarda ve hizmet mekanlarında çini ve döküm soba çeşitlerinin yaygın biçimde ayrı ayrı ya da bir arada kullanılması.

*** 20. yüzyıl başında Art Nouveau akımı etkisinde çok renkli ve desenli Avrupa yapımı seramik sobaların Osmanlı pazarında piyasaya sürülmesi.

*** 1909'da Beylerbeyi Sarayı'na sürgüne getirilen Sultan II. Abdülhamid için 1912 yılında saray içinde hazırlanan daireye döküm kalorifer sobası, inşa edilen özel banyoya döküm banyo sobası yerleştirilmesi.

*** Termal konfor kavramının 1913 yılında Amerika'da John Sheppard tarafından tanımlanması.

*** Millî Mücadele yıllarında silah yapımı için bulunabilen döküm sobaların eritilmesi.

*** 1920 yılında Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Salonu'na ahaliden temin edilen saç sobanın kurulması.

*** 1927 yılında Şakir Zümre tarafından kurulan Soba Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikası'nda döküm soba üretimine başlanması.

*** Nuri Killigil'in 1926 yılında Kütahya'da kardeşiyle kurduğu seramik fabrikasında seramik soba üretmesi.

*** 1940'lı yıllarda, sobalar için ateş tuğlası imal eden fabrikaların faaliyete geçmeleri.

***Nuri Killigil'in 1946 yılında Zeytinburnu'ndan Söğütözüne taşıdığı silah fabrikasında pek çok askeri mühimmat ile beraber döküm soba üretmesi.

***1954'te Türk Demir Döküm Fabrikasının kurulması ve Türkiye'de döküm ısıtma konfor araçlarının toplu üretimine başlanması.

***1960'lı yıllarda Eskişehir'de yerli döküm soba imalathanelerinin açılması.

*** 1965'te Erdemir'in üretime başlamasıyla saç soba imalatında kullanılacak kalın saç üretiminin gerçekleşmesi.

*** 4-6 Haziran 1984'te Ankara'da Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından “Yakacak Odun Tasarrufu İçin Kırsal Ev Yalıtımı ve Sobaların Geliştirilmesi Semineri'nin düzenlenmesi.

***5 Kasım 1984'te Ankara'da Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından “Yüksek Verimli ve Kaliteli Soba Üretimi Semineri'nin düzenlenmesi.

*** 23-25 Kasım 1989'da Eskişehir'de Türkiye Makine Mühendisleri Odası tarafından “Soba Üretiminde Teknolojik Gelişmeler ve Soba ile Isınmanın Ekonomik Boyutları” adlı kongrenin düzenlenmesi.

*** Doğalgazın 1989'da Ankara'da, 1992'de İstanbul'da evlere bağlanarak ısıtmada kullanılmaya başlaması.

***Türkiye'de üretilecek katı yakıtlı konut tipi sobaların üretiminde kalite standartlarını asgari ölçüde belirlemek üzere Türk Standartları Enstitüsü (TSE) Tesisat Isıtma Soğutma ve Havalandırma Teknik Komitesi tarafından 29.04.2003 tarihinde TS4900 numaralı standardın yayınlanması.

***2010 yılında paketli pelet yakıtının Türkiye pazarında yerli imalat sobalarda kullanılmaya başlanması.

***19.11.2018 tarihinde Türkiye'nin Avrupa Birliği normlarına uyum süreci kapsamında, konut tipi, katı yakıtlı ısıtma araçları için, imalat aşamasında bu araçların sahip olması gereken özellikleri belirten CSN EN 16510-1:2018 Avrupa normunun kabul edilmesi.

SÖZLÜK

Atmosferik Baca: Atık gazların açık havaya atılması için binanın içine, binaya bitişik veya açık havada serbest olarak inşa edilmiş ve hem ateş hem havalandırma bacası olarak yapılan, aynı bacaya birden fazla soba borusu veya havalandırma deliğinin bağlandığı baca sistemidir. Yarattığı çekme sayesinde, yanma için gerekli havayı ocağa ve kazana ulaştırır.

Bacacı: Osmanlı döneminde yangınların büyük çoğunluğu temizlenmesi ihmal edilmiş bacalardaki kurumların tutuşmasıyla çıkardı. Özellikle ahşap binaların yoğun olduğu bölgelerde baca temizliği büyük önem taşımaktaydı. Kış öncesi bu işi yapan bacacılara büyük iş düşer, bunlar ücreti karşılığında baca temizliği yapmak için bağırarak sokaklarda dolaşırlardı. Bu işi yapanların sayısı oldukça azalmış olsa da Anadolu'nun kasaba ve köylerinde halen yapanlar vardır.

Baltacı: Sobanın henüz yaygınlaşmadığı zamanlarda ocakları yakmak ve odalara mangallarla ateş taşımak meşakkatli bir işti. Bunun öncesinde, odun ya da kömürü temin etmek, saklamak, istif etmek işi de ayrı bir mesai gerektiriyordu. Osmanlı sarayında odun kesmek, taşımak, hazırlamak işini yapan kişi. Görevleri, kışın sarayları ısıtmak, yaz-kış saray mutfakları ve hamam külhanlarında yakılan ateş için gereken odunları getirmek, kesmek ve her zaman yeterli miktarda stok bulundurmaktı. Hareme hizmetle görevlendirilen genç baltacılar zülüflü baltacılar adıyla anılmışlardır.

Biokütle: Alternatif ve yenilenebilir enerji teknolojileri içinde önemli kaynaklardan biri olan biyokütle (biomass), enerji üretmek amacıyla kullanılan bitkisel, hayvansal ve organik kökenli kentsel atıklardan elde edilen, canlı ya da cansız biyolojik maddelerdir. Genellikle yaşayan ya da yakın zamanda yaşamış biyolojik maddelerdir. Biyokütle karbon temelli olup, genellikle oksijen, nitrat ile az miktarda alkali, toprak alkali ve ağır metal atomları içeren organik moleküllerin karışımından oluşur. Halihazırda yoğun olarak kullanılan biyokütle enerji kaynakları ise ot ve odun türü enerji ekinleri, endüstriyel ekinler, tarımsal ekinler, zirai ürün atıkları, orman atıkları, kentsel katı atıklar, biyokütle işleme atıkları ve hayvansal atıklardır. Orman atıkları; ölü ağaçlar, dallar ve ağaç kökleri, odun yongasıdır. Biyoyakıt üretiminde miscanthus, darı, kenevir, mısır, kavak, söğüt, sorgum, şeker kamışı, bambu, okaliptüs ve palm yağı gibi bitki türleri kullanılır. Biyoyakıtların içerisindeki karbon, bitkilerin havadaki karbondioksiti parçalaması sonucu elde edildiği için, biyoyakıtların yakılması, dünya atmosferinde net karbondioksit artışına neden olmaz. Katı biyoyakıtlar; odun kömürü, biyokömür, biyopelet, biyobrikettir.

Briket: Linyit ile kömür tozunun basınçla sıkıştırılması ile elde edilen katı yakıt.

Çıra: Odun ya da kömürü kolaylıkla yakabilmek için kullanılan, çam gibi reçineli ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli kısımları.

Çıracı: Çırayı tartıyla alıp, kalem kalem desteleyerek, deste hesabıyla satan esnaf. Çıracılar da özellikle kış aylarında oduncu, kömürcü ve bacacılar gibi sokakta sık rastlanan esnaftandı.

Emaye: Sac levhanın asitle temizlenip, üzerine emay püskürtüldükten sonra 900-950 derecede fırınlanmasıyla elde edilen kaplamalı üründür. Emayeye 10 üzerinde farklı renk verilebilir ve 3 kat üst üste emay püskürtme ve fırınlama yapılabilir.

Etkili Sıcaklık: (Effective Temperature): Kuru termometre sıcaklığı, nem, ısıma koşulları (MRT) ve hava hareketinin çeşitli kombinasyonlarının deneysel olarak belirlenmiş indeksidir.

Fukara: Odun kesim işinde çalışan işçi

Gazcı: Tutuşturma işlemi için gaz muhafaza eden ve taşıyan görevli

Hademe: Odun-kömür ambarından, hamam ve külhanlara yakacak taşıyan kimse

Hatab: Odun

Hatabkeş: Hatab ve kömür kayıklarına nezaret etmek üzere tayin edilen memur

Hava Emisyonu: Emisyon, yakıt ve benzerlerinin yakılmasıyla sentez, ayrışma, buharlaşma ve benzeri işlemlerle, maddelerin yığılması, ayrılması, taşınması ve diğer mekanik işlemler sonucu atmosfere yayılan hava kirletici kalıntılar

Hava Kirliliği: Havanın doğal bileşiminin çeşitli nedenlerle değişmesi, havada katı, sıvı ve gaz şeklindeki yabancı maddelerin insan sağlığına, canlı hayatına, ekolojik dengeye ve eşyalara zararlı olabilecek karışım ve sürede bulunmasıdır.

İklim değişikliği: Artan insan aktiviteleri ve fosil yakıt kullanımı sonucunda atmosferdeki sera gazlarının artması ve ısıнын atmosferde hapsedilmesi nedeniyle Dünyanın ortalama sıcaklığının yükselmesi sonucu doğal iklimde görülen sürekli değişikliklerdir.

Kav: Genellikle ormanlık alanlarda ağaçların gövdesinde veya dallarında yetişen bir tür mantarın kurumasıyla elde edilen çabuk tutuşan ateş yakmaya yarayan süngerimsi kabuk. Çakmak ve kibrit bulunmadan önce, ateş yakmak için kav adı verilen kabuklar kullanılırdı.

Kemre: Yakacak olarak kullanılmak üzere sıkıştırılarak kurutulmuş küçükbaş hayvan dışkısı. Kemrenin ısı kalori değeri tezekten yüksektir.

Kok: Taşkömürü veya linyitin havasız ortamda damıtılmasından arda kalan katı maddedir. Isıl değeri 6000 kalori üzerinde olup ısıtma amaçlı katı yakıt olarak en yüksek ısıl değere ulaşandır.

Kovalı Soba: İçinde odun ve talaş yakılabilen silindir biçimli saç kovaya sahip soba

Kükürtdioksit (SO₂): Yakıtların doğal olarak yapısında bulunan kükürt bileşiklerinin yanma esnasında açığa çıkmasıyla oluşan kirletici, boğucu, renksiz ve asidik gazdır.

Külhan: Hamam ocağı, hamam için su ısıtılan yer. Yakacağın içine konularak yakıldığı geniş yakma haznesi

Külhancı: Haremde bulunan hamamların, soba ve mangalların yakılması ve yakıtlarının temininden sorumlu kişi. Külhancı Usta emri altındaki cariyelere Cevâir-i Külhân denmiştir.

KW: Soba ya da şöminenin yakma haznesine atılan 1 kg kuru odun ile bir saatte ortaya çıkan ısıtma kapasitesidir. 1 KW ısı ile en az 5,2 metrekare en çok 16 metrekare alanın ısıtılması beklenir. Bu değer metreküp cinsinden ise 13 ile 40 metreküp aralığındadır. Sobanın KW hesaplamaları, laboratuvar ortamında özel izoleli odalarda yapılmaktadır.

Lehimci: Demircinin yan sanayisinde çalışan, madeni küçük aletler ve ev aletlerini tamir eden gezici esnaf. Teneke maşrapa kulpunu, soba borusunu, kademhane ibriğini, gusülhane çinkosunu lehimlerlerdi.

Linyit: Düşük derecede kömürleşme oranı bulunan ve üst ısı değeri 5700 kcal/kg'dan düşük kömürlerdir. Linyitlerimiz kalorifik değer, kükürt içeriği ve kül içeriği gibi parametreler açısından değerlendirildiğinde genellikle kalitesiz olarak vasıflandırılmaktadır.

Maltız: Pişirme Ocağı. Yaklaşık 40-50 cm yüksekliğinde, 25-30cm çapında saç ve killi topraktan yapılmış ızgaralı ve ayaklı taşınır ocak. Mantız veya Acem Ocağı isimleriyle de anılmaktadır. Günümüzde Anadolu'da saç, emaye, döküm, tuğla, toprak ve ytong maltızlar kullanılmaktadır.

Partiküler Madde (Duman): Gaz halindeki emisyonların kimyasal dönüşümü ve yığın halinde şekillenmesiyle oluşur. 5-10 mikrometre çaplı partiküller asılı partiküler madde olarak tanımlanır. Genel olarak heterojen karışımları içerir ve karakteristikleri bir yerden bir başka yere önemli ölçüde farklılık gösterir.

Partiküler Madde 10 (PM10): Havada bulunan, çapı 10 mikrometreden küçük partiküler zerrecikleri ifade etmek için kullanılan PM 10, tüm kirleticiler arasında en zararlı ve tehlikeli olan kalp ve akciğer hastalıkları ile kansere yakalanma oranlarını arttırmada etkisi en yüksek maddedir.

Pelet: Her tür odun, odun artığı, orman atığı, tarımsal atık ve hayvansal atığın kurutulup öğütülerek ve daha sonra yüksek basınç altında preslenerek sıkıştırılması suretiyle oluşturulan yoğunluğu arttırılmış biokütle yakıt. İçeriğine göre değişen şekilde 4500 kalori dolayında ısı değere sahiptir.

Pik Döküm: Ham dökme demir. Yüksek fırından alınan, için de ki karbon oranı yüksek olan ve karbon oranı azaltıldıktan sonra önceden hazırlanan bir kalıba boşaltılarak ya da sıvı metal üzerine uygulanan döküme verilen isimdir. %4 gibi yüksek bir karbon oranına sahiptir.

Pirina: Pirina zeytinin sıkıldıktan sonra içinde bir miktar yağ ve su kalan posasına verilen isimdir. Günümüzde yağdan ve sudan arındırılmış pirina sıkıştırılmakta ve pelet pirina adıyla ekolojik biyokütle yakıt olarak kullanılmaktadır.

Puhari: Ocak ve soba bacası

Saç: Levha haline getirilmiş demir-çelik ürünü

Şamot: Ateş tuğlası ve yüksek derece sıcaklıklara dayanıklı diğer eşyaların yapımında kullanılan bir kil türü. Fırında kaldığı sürece koruduğu dayanıklılık nedeniyle, boru ve benzer çömlek parçaların üretiminde kullanılır. Geleneksel tuğla kiline nazaran, taş halinde derin madenlerden elde edilir.

Şist: Kömürle karışık bütün moloz maddelerin bilimsel adı

Şönt Baca: Çatı üstüne çıkan bir ana baca ile cihazın bağlandığı kattan bir kat yukarıda ana bacaya bağlanan paralel bacalardan oluşan ve birden fazla birime hizmet vermek için inşa edilmiş bacalardır. Türkiye’de konut ve binalarda bacaların tasarım ve yapım kuralları TS 11386’da ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

Taşkömürü: Dönemler boyunca başkalaşıma, dönüşüme uğrayarak büyük bir ısı gücü kazanan bitki taşlarından oluşmuş, yüksek derecede kömürleşme oranı bulunan ve ısı değeri 5700 kcal/kg’dan yüksek olan kömürlerdir.

Tenekeci: Soba, mangal, semaver imalatı yapan esnaf

Tezek: Yakacak olarak kullanılmak üzere sıkıştırılarak kurutulmuş büyükbaş hayvan dışkısı

Varil Soba: Büyük silindir biçimli saç soba.

